3.

BOSTAN

MATRAJAM.

جهانت بکام و فلک یار باد
جہان تیرے مقصد کا یار آسمان
بلند اخترت عالم افروختہ
جہان تیرے اختر نے چمکا دیا
غم از گردش روزگارت مباد
زمانے کے غم کا نہ ہو تجھپہ بار
کہ بر خاطر پادشاہان ہمی
جو ہو بادشاہون کی خاطر پہ غم
دل و کشورت جمع و معمور باد
ترا ملک و دل جمع و آباد ہو
تنت باد پیوستہ چون دین درست
بدن تیرا مانند دین کے ہو چست
درونت بتائید حق شاد باد
ترا دل بہ تائید حق شاد ہو
جہان آفرین بر تو رحمت کناد
خدائے جہان تجھپہ رحمت کرے
ہمینت بس از کردگار مجید
بہت ہی ترے حق مین حق سے یہی
نرفت از جہان سعد زنگی بدرد
گیا ہے کے کچھ سعد زنگی نہ درد
عجب نیست این فرع زان اصل پاک
عجب کیا یہ شاخ ایسی جڑ پاک مین
خدایا بر آن تربت نامدار
خدایا جو وہ قبر ہے نامور
گر از سعد زنگی مثل ماند یاد
جو ہے سعد زنگی سے اک [illegible]

جہان آفرینت نگہدار باد
خدا تیرا ہر دم رہے پاسبان
زوال اختر دشمنت سوختہ
زوال آیا دشمن کا خرمن جلا
وز اندیشہ بر دل غبارت مباد
نہو دل پہ اندیشے کا کچھ غبار
پریشان کند خاطر عالمے
ہو عالم پریشان ہو رنج والم
ز ملکت پراگندگی دور باد
پراگندگی یان سے برباد ہو
بد اندیش را دل چو تدبیر سست
ہو دشمن کا دل جیسے تدبیر سست
دل و دین و اقلیمت آباد باد
دل اور دین اور ملک آباد ہو
دگر ہر چہ گویم فسانست و باد
کہون اور جو کچھ ہین قصے بڑے
کہ توفیق خیرت بود بر مزید
زیادہ ہو توفیق خیر اور یہی
کہ چون تو خلف نام بردار کرد
کہ بیٹا ہوا جسکے تجھ ایسا مرد
کہ جانش باد جنت و جسمش بخاک
بلندی پہ جان جسکی تن خاک مین
بفضلت کہ باران رحمت [illegible]
رہے تیرے [illegible]
فلک یاور [illegible]
فلک سعد [illegible]

در مدح شاہزادہ اسلام سعد بن ابی بکر سعد

ہے اب مدح شہزادہ سعد کی

جوانِ جوان بخت روشن ضمیر — بدولت جوان و بہ تدبیر پیر

جوان اور جوان بخت دل نور کا — جوان بڈھوں سے عقل میں ہے سوا

بدانش بزرگ و بہمت بلند — ببازو دلیر و بدل ہوشمند

ہے دانش بڑی اور ہمت بلند — ہے بازو دلیر اور دل ہوشمند

زہی دولت مادر روزگار — کہ پرورد چنین پسر در کنار

ہے صاحب نصیب اس زمانے کی ماں — کھلائے جو ایسا پسر شادمان

بدست کرم آب دریا ببرد — برفعت محل از ثریا ببرد

سخاوت سے دریا کی لی آبرو — بلندی میں گذرا ثریا سے تو

زہی چشم دولت بروی تو باز — ہمہ شہریاران گردن فراز

سبھی چشم دولت سے منھ کو ترے — ہیں تکتے یہ جتنے سلاطین بڑے

صدف را کہ بینی ز دُردانہ پُر — نہ آن قدر دارد کہ یکدانہ دُر

جو سیپی کو دیکھے ہے موتی بھری — نہ قیمت وہ رکھے جو اک دانے کی

تو آن دُرِ مکنون یکدانۂ — کہ پیرایۂ سلطنت خانۂ

تو پاکیزہ اک دانہ ہے وہ گہر — ہے آراستہ جس سے شاہی کا گھر

نگہدار یا رب بچشم خودش — بپرہیز ز آسیب چشم بدش

رکھ اپنی نظر میں الٰہی اُسے — بچائے نگہ بد کے آسیب سے

خدایا در آفاق نامی کنش — بتوفیق طاعت گرامی کنش

خدا کر زمانے میں نامی اُسے — تو کر بندگی سے گرامی اُسے

مقیمش در انصاف و تقوی بدار — مرادش بدنیا و عقبیٰ برآر

وہ قائم پہ انصاف و تقوے رہے — مراد اس کی دنیا و عقبیٰ میں دے

غم از دشمن ناپسندت مباد — ز دوران گیتی گزندت مباد

نہ غم ہووے دشمن کا دل پہ ترے — زمانے سے کچھ غم نہ پہونچے تجھے

بہشتی درخت آورد چون تو بار — پسر نامجوی و پدر نامدار

بہشتی درخت ایسا لائے ثمر — پسر نام چاہے پدر نامور

چو خسرو به فرمان داور بود
جو خسرو خدا اسکے رہے حکم پر
محالست چون دوست دارد ترا
یہ مشکل ہے جو دوست رکھے تجھے
رہ ایمنست رو از طریقت متاب
نہ راہِ طریقت سے تو پیٹھ دے
نصیحت کسی سودمند آیدش
نصیحت یہ ہوگا وہی کاربند

خدایش نگہبان و یاور بود
خدا اوسکا حافظ رہے سربسر
کہ در دست دشمن گذارد ترا
وہ ہاتھون مین دشمن کے چھوڑے تجھے
بنہ گام و کامی کہ داری بیاب
رکھ اسمین قدم جو ہی مطلب وہ لے
کہ گفتار سعدی پسند آیدش
جسے باتین سعدی کی آئین پسند

پند دادن کسرے ہرمز را
نصیحت یہ کسرے نے ہرمز کو کی

شنیدم کہ در وقت نزع روان
سُنا مینے جسوقت آئی قضا
کہ خاطر نگہدار درویش باش
کہ خاطر فقیرون کی رکھنا نگاہ
نیاید بنزدیک دانا پسند
نہ نزدیک دانا کے ہے یہ پسند
برو پاس درویش محتاج دار
تو رکھ دہیان درویش محتاج کا
رعیت چو بیخند و سلطان درخت
رعیت ہے جڑ بادشاہی درخت
مکن تا توانی دلِ خلق ریش
جہان تک ہو دل خلق کا مت دُکھا
اگر جادۂ بایدت مستقیم
جو سیدھا تجھے چاہیئے راستا
گزند کسانش نیاید پسند
گزند اوسکو لوگونکا کب ہو پسند

بہرمز چنین گفت نوشیروان
یہ ہرمز سے نوشیروان نے کہا
نہ در بند آسایش خویش باش
پسند اپنی کرنا نہ آرام گاہ
شبان خفتہ و گرگ در گوسفند
شبان سوے لے بھیڑیا گوسفند
کہ شاہ از رعیت بود تاجدار
کہ قایم رعیت سے ہے بادشا
درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
درخت اے پسر ہوی جڑ ہی سے سخت
دگر میکنی میکنی بیخ خویش
دُکھایا تو جڑ اپنی ہے کھودتا
رہِ پارسایان امیدست و بیم
چل امید و دہشت سے بن پارسا
کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند
ڈرے جو کہ مجھکو نہ پہونچے گزند

وگر در سرشت وی این خوی نیست
اگر اوسکی طینت مین یہ خو نہین

اگر پای بندی رضا پیش گیر
جو پابند ہے کر رضا اختیار

فراخی دران مرز و کشور مخواه
کشائش نہ اوس ملک مین ہو کبھی

ز مستکبران دلاور بترس
جو مغرور ہین ڈھیٹھ تو اون سے ڈر

دگر کشور آباد بیند بخواب
اوسے ملک آباد ہو جاے خواب

خرابی و بدنامی آید ز جور
خرابی و بدنامی بدعت سے ہو

رعیت نشاید به بیداد کشت
رعیت نہ بدعت سے کیجے تباہ

مراعات دهقان کن از بهر خویش
زمینداروں کو مان تا ہو بھلا

مروت نباشد بدی با کسے
مروت ہی کب ساتھ اوسکے بدی

دران کشور آسودگی بوی نیست
تو راحت کی اوس ملک مین بو نہین

وگر یک سواره ره خویش گیر
تو راہ اپنی لے جو ہے یکہ سوار

که دلتنگ بینی رعیت ز شاه
جو آزردہ شہ سے ہو خلقت سبھی

ازان کو نترسد ز داور بترس
جو حق سے نڈر ہو تو خوف اوس سے کر

که دارد دل اهل کشور خراب
رعیت کا دل جو کہ رکھے خراب

بزرگان رسند این سخن را بغور
بڑے بوڑھے جانین ہین اس بات کو

که مر سلطنت را پناه اند و پشت
کہ یہ سلطنت کی ہین پشت و پناہ

که مزدور خوشدل کند کار بیش
ہو مزدور خوشدل سے محنت سوا

کز و نیکوی دیده باشی بسے
کہ جس سے ہے نیکی ترے ساتھ کی

پند دادن خسرو شیرویه را
نصیحت ہے خسرو کی شیرویہ کو

شنیدم که خسرو به شیرویه گفت
سنا ہے کہ خسرو نے شیرویہ سے

بر آن باش تا هر چه نیت کنی
تو قایم رہ اوس پر جو نیت کرے

بپیچ ای پسر گردن از عقل و رای
نہ تو عقل سے پھیر سر ... پسر

در آندم که چشمش ز دیدن نهفت
کہا یون کہ جب اوسکے دیدے مندے

نظر در صلاح رعیت کنی
نظر نیک سے خوش رعیت بچے

که مردم ز ... ... بد نام ...
ترے نام چاہے پدر نامور

گریزد رعیت ز بیدادگر

رعیت جو ظالم سے بھاگی رہے

بسے بر نیامد که بنیاد خود

جڑ اپنی جو کھی اوس نے بے جد وکد

خرابی کند شیر و شمشیر زن

خرابی تو ہو شیر و شمشیر سے

چراغی که بیوه زنی بر فروخت

چراغ آه کا پیر زن کے جلا

ازان بهره ور تر در آفاق کیست

نصیب اوس سے کسکا جہان مین سوا

چو نوبت رسد زین جهان غربتش

وه دنیا سے آخر کرے جب سفر

بد و نیک مردم چو می بگذرند

برے اور بھلے جاتے ہین ایک ایک

خدا ترس را بر رعیت گمار

خدا ترس حاکم رعیت پہ کر

بد اندیش تست آن و خونخوار خلق

وه دشمن ترا اور جہان کا ہوا

ریاست بدست کسانی خطاست

ریاست ہے ایسو نکو دینا خطا

نکوکار پرور نه بیند بدی

جو نیکون کو پالے نہ دیکھے بدی

مکافات دشمن بمالش مکن

سزا ہی نہ دشمن کی اک ضبط مال

مکن صبر بر عامل ظلم دوست

نہ چھوڑ ایسا عامل جو ہو ظلم دوست

کند نام زشتش به گیتی سمر

زمانے مین بد نام اوسکو کرے

بکند آنکه بنهاد بنیاد بد

اوکھاڑی رکھی جس نے بنیاد بد

نه چندانکه دود دل طفل و زن

نہ اتنی کہ آه زن پیر سے

بسی دیده باشی که شهری بسوخت

جو دیکھا جلا شہر اوس نے دیا

که در ملک رانی بانصاف زیست

جو شاہی مین انصاف سے ہے جیا

ترحم فرستند بر تربتش

پڑہین فاتحہ اوس کی سب قبر پر

همان به که نامت به نیکی برند

ہے بہتر جو تیرا کرین نام نیک

که معمار ملک ست پرهیزگار

کہ معمار ہے ملک کا پرحذر

که نفع تو جوید در آزار خلق

ترا نفع چاہے ضرر خلق کا

که از دستشان دستها بر خداست

کرین لوگ جنکے لیے بد دعا

چو بد پروری خصم جان خودی

جو بد پالے ہے دشمن اپنا تو ہی

که بیخش بر آورد باید ز بن

تجھے چاہیے اوسکی جڑ تک نکال

که از فربهی بایدش کند پوست

مٹائی چڑھی اوسپہ کھینچ اوسکا پوست

شہر گرگ باید ہم اول برید
سر اول ہی کہ بھیڑیے کا جدا

نہ چون گوسفندان مردم درید
نہ اوسدم کہ جب بکریان کھا گیا

حکایت

ہے ذکر ایک سوداگر قیدی کا

چہ خوش گفت بازرگانِ اسیر
کہا خوب تاجر نے ہو کر اسیر

چو گردش گرفتند دزدان بہ تیر
جیسے گھیرا چورون نے برسا کے تیر

چو مردانگی آید از رہزنان
جو ظاہر ہو چورون سے مردانگی

چہ مردان لشکر چہ خیل زنان ف۲
ہین یکسان سپاہی و عورت سبھی

شہنشہ کہ بازرگان ف۳ را بخست
جو تاجر کو پہونچایا شہ نے ضرر

در خیر بر شہر و لشکر ببست
گیا خیر کا شہر پہ بند در

کی آنجا دگر ہوشمندان روند
وہان پانون ہشیار پھر کیسے کھین

چو آوازہ رسم بد بشنوند
وہ شہرہ جہان رسم بد کا سنین

نکو بایدت ف۴ نام نیکی قبول ف۵
اگر چاہیئے نیک نامی تجھے

نکودار بازرگان و رسول
تو آرام تاجر کو قاصد کو دے

بزرگان مسافر بجان پرورند
مسافر بزرگون کو جان سے سوا

کہ نام نکوشان بعالم برند
ہے تا نیکنامی وہ دیوے جا بجا

تبہ گردد آن مملکت عنقریب
تبہ ہو وے وہ سلطنت عنقریب

کز و خاطر آزردہ آید غریب
جہان سے دل آزردہ آئے غریب

غریب آشنا باش سیاح دوست
غریب آشنا رہ مسافر کا یار

کہ سیاح جلاب ف۶ نام نکوست
چلے نام جس سے بہ شہر و دیار

نکودار ضیف ف۷ و مسافر عزیز
مسافر کو مہمان خاطر سے رکھ

وز آسیب شان بر حذر باش نیز ف۸
حذر ان سے کے باطن سے ظاہر سے رکھ

ز بیگانہ پرہیز کردن نکوست
کہ غیرون سے واجب ہے پرہیز بھی

کہ دشمن توان بود در زی دوست ف۹
کہ دشمن بھی صورت مین ہو دوست کی

قدیمان خود را بیفزای قدر
تو اپنے قدیمون کی عزت بڑھا

کہ ہرگز نیاید ز پروردہ غدر
کہ آئے نہ پالے ہوئے سے دغا

ف۱ یعنی قتل الموذی قبل الایذا ۱۲
ف۲ یعنی چون رہزنان دست تعدی دراز کنند و بادشاہ پرسش نکند پس از دو زنان یعنی مردان لشکر و گروہ زنان یکسانند ۱۲
ف۳ خستہ و مجروح کرد یعنی آزردہ ساخت ۱۲
ف۴ بہ تقدیر حرف شرط ۱۲
ف۵ ای قبول بایدت ۱۲
ف۶ یعنی گریزندہ ۱۲
ف۷ یعنی مہمان ۱۲
ف۸ پر حذر از ای اندیشہ ہاں یعنی نیز از این ہم باید
ف۹ کرد کہ بر ایشان اعتماد نباید کرد ۱۲ ... در صورت دوست ۱۲

چو خدمت گزاریت گردد کہن
جو نوکر ترا پیر ہو کم سکت
گراو را ہرم دست خدمت ببست
دیا باندھ پیری نے گر اوسکا ہاتھ

حق سالیانش فرامش مکن
تو برسون کا حق اوسکا تو بھول مت
ترا بر کرم ہمچنان دست ہست
کرم پر بدستور ہے تیرا ہاتھ

حکایت

ہی یہ ذکر خسرو کا شاپور کا

[illegible]

شنیدم کہ شاپور دم درکشید
وہ شاپور تھا جس نے مارا نہ دم
چو شد حالش از بینوائی تباہ
ہوا حال محتاجی سے جب تباہ
کہ ای شاہ آفاق گستر بعدل
کہ اے بادشا بانی انصاف کے
چو بندل تو کردم جوانی خویش
لٹائی جوانی ترے کام پر
غریبے کہ پر فتنہ باشد سرش
مسافر کا پر فتنہ ہووی جو حال
تو گر خشم بروی نرانی رواست
نہ غصہ کر اوسپر نہ ڈال اوسپہ ہاتھ
وگر پارسی باشدش زاد و بوم
جو پارس ہی مین اوسکی ہو زاد بوم
ہم آنجا امانش مدہ تا بچاشت
وہین اوسکو مہلت نہ دم بھر کی دے
کہ گویند برگشتہ باد آن زمین
کہین سب کہ ہو وہ زمین بے نشان
عمل گر دہی مرد منعم شناس
جو تو کام دے تو خوش اوقات کو

چو خسرو بر اسمش قلم درکشید
کیا نام خسرو نے جب دم قلم
نبشت این حکایت بنزدیک شاہ
لکھی یہ حکایت وہین پیش شاہ
اگر من نمانم تو مانی بفضل
رہا گر نہ مین تو جہان مین رہے
بہنگام پیری مرانم ز پیش
بڑھاپے مین مت دور آگے سے کر
میازار و بیرون کن از کشورش
تو ایذا نہ دے شہر سے دے نکال
کہ خود خوی بد دشمنش در قفاست
کہ خود خوے بد دشمن اوسکا ہی ساتھ
بصنعاش مفرست و سقلاب و روم
تو مت بھیج اوسکو بہ سقلاب و روم
نشاید بلا بر دگر کس گماشت
بلا تا نہ یہ دوسرے پر پڑے
کزو مردم آیند بیرون چنین
جہان سے کہ یہ لوگ آتے ہین یہان
کہ مفلس ندارد ز سلطان ہراس
کہ مفلس کو ڈر شاہ کا بھی نہو

بیابای تنگیر ای کرام ۱۲ جمع سال خلافت
خدمتگار ۱۲ نام مرد ی عالم
قیاس ۱۲ [illegible]
وانقاش [illegible]
[illegible] مفلسی
[illegible] ۱۲ [illegible] حکایت
میازار ۱۲ [illegible]
[illegible] مسند [illegible]
عدل ۱۲ [illegible] یعنی اگر
[illegible]

[illegible] وطن ست شہر [illegible]
۱۲ [illegible] الغرض [illegible] ۱۲
[illegible] بدیگران
[illegible] کرد ۱۲
یعنی اگر مواخذہ [illegible] فتنہ
[illegible] روا است زیرا کہ
[illegible] دشمن او در پی [illegible]
[illegible] ہلاک خواہد کرد
[illegible] ۱۲
[illegible] ۱۲

چو مفلس فرو برد گردن بدوش
جو مفلس نے لی اپنی گردن جھکا
چو مشرف دو دست از امانت بداشت
جو مشرف امانت سے لے ہاتھ اٹھا
ورا و نیز در ساخت با خاطرش
اگر اُسنے اُس سے بھی کی دوستی
خدا ترس باید امانت گزار
جو حق سے ڈرے معتبر اُسکو جان
بیفشان و بشمار و عاقل نشین
تو جھاڑ اور گن بھیلی رہ عقل پر
دو همجنس دیرینه و هم قلم
بڑ انے دو اک ذات کے ہم قلم
چه دانی که همدست گردند و یار
تو کیا جانے آپس مین ہو جائین یار
چو دزدان ز هم باک دارند و بیم
ہو چورون مین ڈر ایک کو ایک کا
یکی را که معزول کردی ز جاه
کسی کو جو موقوف عہدے سے کر
بر آوردن کام امیدوار
جو بر لانے امیدوارون کے کام
نویسنده را کن ستون عمل
دلسندے کو کر ستون عمل
بفرمانبران بر شه دادگر
خفا نوکرون پہ ہمیشہ عدل سے
گهش میزند تا شود دردناک
کبھی جو خفا ہو کے مارے اُسے

از و بر نیاید دگر جز خروش
بجز شور و غل اوس سے حاصل ہو کیا
بباید بر و ناظرے بر گماشت
تجھے چاہیئے اوسپہ ناظر بٹھا
ز مشرف عمل بر کن و ناظرش
نکال ایسے مشرف کو ناظر کو بھی
امین گر ز تو ترسد امینش مدار
جو تجھ سے ڈرے مت امین اوسکو مان
که از صد یکی را نه بینی امین
کہ سو مین سے بھی اک نہ ہو معتبر
نباید فرستاد یکجا بهم
نہین بھیجنا لایق اک جا بہم
یکی دزد باشد یکی پرده دار
جو اک چور ہو دوسرا پردہ دار
رود در میان کاروانی سلیم
سلامت سے بنئے چلین راستا
چو چندے بر آید به بخشش گناه
خطا سے بھی کچھ دن مین کر درگذر
به از قید بندی شکستن هزار
چھڑا دے ہزار اوسنے قیدی غلام
نیفتد نبرد طناب امل
نہ گر کر وہ کاٹے طناب اَمل
پدر وار خشم آورد بر پسر
کہ جون باپ بیٹے پہ غصہ کرے
گهے میکند آبش از دیده پاک
تو آنسو بھی پوچھے کبھی آنکھ سے

له مراد از سر نگون شدن ۱۲
۲ له صاحب دیوان ۱۲
۳ له یعنی اے دزدی موافق شده ۱۲
۴ له اے ہر دو را معزول کن ۱۲
۵ له یعنی کیسہ خود را ۱۲
۶ له یعنی خوب دریافته امین کن ۱۲
۷ له شریک فیق و شفیق ۱۲
۸ له مشرف و ناظر ۱۲

بابا ور عمل

... بعد از عزل ...
... ۱۲
۹ له ... ۱۲
۱۰ له ... ۱۲
۱۱ له ... ۱۲
۱۲ له ... ۱۲
۱۳ له نا عامل است
۱۴ له ... دادگر ... آزرده ۱۲

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر
جو نرمی کرے تو تو دشمن ہو ڈھیٹھ
درشتی و نرمی بہم در بہ است
تو سختی و نرمی برابر رہے
جوانمرد و خوش خلق و بخشندہ باش
جوانمرد خوش خلق رہ خلق سے
چو یاد آیدت عہد شاہان پیش
ہے اب اگلے شاہون کی جسطرح یاد
نیامد کس اندر جہان کو بماند
ہوا کون پیدا جو قائم رہا
مگر آنکہ ماند پس از وی بجا
نہین وہ مرا جو گیا ہے بنا
ہر آنکو نماند پسش یادگار
نہ جس شخص سے جو رہے یادگار
وگر رفت و آثار خیرش نماند
نہ دنیا مین کچھ جس سے نیکی رہے
چو خواہی کہ نامت بود در جہان
جو چاہے کہ تیرا سدا نام ہو
ہمین کام ناز و طرب داشتند
جو رکھتے تھے عیش و طرب مال و زر
یکے نام نیکو ببرد از جہان
کوئی نیکنام اس جہان سے گیا
بسمع رضا مشنو ایذای کس
کسیکی تو ایذا نہ سن شوق سے
گنہگار را عذر نسیان بنہ
گنہ جس سے کچھ بھول کر ہو گیا

دگر خشم گیری شوند از تو سیر
جو غصہ کرے تجھ سے سب پھیرین پیٹھ
چو رگزن کہ جراح و مرہم نہ است
کہ فصاد کاٹے بھی مرہم رکھے
چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش
جو حق تجکو دے خلق کو تو بھی دے
ہمین نقش بر خوان پس از عہد خویش
رہے نقش تیرا بھی اس طرح یاد
مگر آن کزو نام نیکو بماند
مگر وہ کہ نام اوس کا دائم رہا
پل و خوانی و خوان و مہمانسرا
پل اور چاہ تالاب مہمانسرا
درخت وجودش نیاورد بار
تو پیڑ اوس کا دنیا مین لایا نہ بار
نشاید پس مرگش الحمد خواند
نہ تربت پہ الحمد کوئی پڑھے
مکن نام نیک بزرگان نہان
بزرگون کی تو نیکنامی نہ کھو
بآخر برفتند و بگذاشتند
وہ آخر گئے سب یہین چھوڑ کر
یکے رسم بد ماند ازو جاودان
کسیکی بدی رہ گئی یان سدا
وگر گفتہ آید بغورش برس
کہے بھی تو تجھ غور اوسپر کرے
چو زنہار خواہند زنہار دہ
جو توبہ کرے بخش اوسکی خطا

۱۱ مقصد و مراد ۱۲
۱۲ بیان احوال گذشتگان ۱۲
۱۳ اسے شنیدن ظلم کسے شغار خود سازد اگر کسے بگوید بغور آن رسیدہ باش ۱۲

گر آید گنهگارے اندر پناه — نه شرطست کشتن باول گناه
جو آکر گنهگار مانگے پناه — نه کر قتل بخش اوسکا پہلے گناه
چو باری بگفتند و نشنید پند — دگر گوشمالش بزندان و بند
جو اک بار کہنے سے مانے نه پند — تو تنبیه کر قید مین کرکے بند
وگر پند و پندش نیاید بکار — درخت خبیثست بیخش بر آر
نہو بند اور پند کا بھی خیال — تو بد ہے درخت اوسکو جڑ سے اوکھاڑ
چو خشم آیدت بر گناه کسے — تامل کنش در عقوبت بسے
کسیکی خطا پر جو ہو تو خفا — تو جلدی سزا مین نہین ہے روا
که سهلست لعل بدخشان شکست — شکسته نشاید دگر باره بست
که ہے سہل لعل بدخشان کو توڑ — مگر جانین جب توڑ کر پھر بھی جوڑ

بار دیگر اگر گنہ کند گوشمالی ۱۲ (از وضع تنبیه)

حکایت در تدبیر پادشاهان و تاخیر کردن در سیاست

ہے تدبیر و تاخیر شاہان کا ذکر

ز دریاے عمان بر آمد کسے — سفر کرده هامون و دریا بسے
کوئی مرد دریاے عمان سے چل — ہزارون سفر کرکے آیا نکل
عرب دیده و ترک و تاجیک و روم — ز هر جنس در نفس پاکش علوم
عرب دیکھا اور ترک و تاجیک و روم — ہر اک طرح کے اوسکو حاصل علوم
جهان گشته و دانش اندوخته — سفر کرده و صحبت آموخته
جہان سب پھرا دانشین جمع کین — سفر بھی کئے صحبتین سب پڑھین
بهیکل قوی چون تناور درخت — ولیکن فرو مانده بی برگ سخت
قوی تن تھا جیسے بڑا پیڑ ہو — مگر جیسے بے پت جھاڑ کا پیڑ ہو
دو صد رقعه بالا بهم دوخته — ز حر آق او در میان سوخته
وه گدڑی که تھا جسمین پیوند تھے — بدن جسکی گرمی سے اوسکا جلے
بشهرے در آمد ز دریا کنار — بزرگے در آن ناحیت شهریار
وه دریا سے آیا کسی شہر مین — تھا اک بادشاہ نیک اوسی شہر مین
که طبع نکونامی اندیش داشت — سر عجز بر پای درویش داشت
طبیعت نکونامی پر سر بسر — وه رکھتا فقیرون کے پانؤن په سر

١ ای اور ابکش
٢ پیشین مضاف الیه عقوبت ١٢
٣ اضافت عام بسوی خاص ١٢ نام دریاے شور ١٢
٤ هامون یعنی دشت و صحرا ١٢
٥ ای مردمان تازی ١٢ ضد تاجیک
٦ وتاجیک غیر عرب
٧ جمع علم بمعنی دانستن
٨ [illegible]
٩ بے توشه ١٢
١٠ بے برگ بیست ١٢
بیان سے ... پارچه رو سے یعنی
١١ قابل سوختن ١٢
١٢ ای کنار دریا ١٢
١٣ این مصراع صفت شهر بیست ١٢
١٤ سوے و جانب ١٢
١٥ اسم فاعل ... ١٢

بشستند خدمتگزاران شاه
بدن دھویا خدام نے شاہ کے
چو بر آستان[۱] ملک سر نهاد
رکھی شہ کی چوکھٹ پہ جب دم جبین
در آمد بایوان شاهنشهی
جو ایوان شاہی مین داخل ہوا
نرفتم درین مملکت منزلی
کوئی منزل ایسی نہ مجھکو ملی
ندیدم کسی سر گران از شراب
کوئی مین نے دیکھا نہ پیتے شراب
ملک را همین ملک پیرایه[۵] بس
ہے اوس شہ کا آراستہ ملک بھر
سخن گفت و[۶] دامان گوهر فشاند
سخن کے کیے اوسنے موتی نثار
پسند[۷] آمدش حسن گفتار مرد
پسند آئی تقریر خوش مرد کی
زرش داد[۸] و گوهر بشکر قدوم
دیا مال آنے کے احسان پر
بگفت آنچه پرسیدش از سر گذشت
جو پوچھا بیان مرد نے سب کیا
ملک با دلِ خویشتن رای زد
شہنشہ نے دل سے یہ تقریر کی
ولیکن بتدریج تا انجمن
دیے رفتہ رفتہ کہ دربار مین
بعقلش بباید نخست آزمود
اوسے عقل سے پہلے تو آزما

نیایش

سر و تن بحمامش از گرد راه
دیا غسل حمام مین لا اوسے
ستایش کنان دست بر بر[۲] نهاد
لگا مدح کرنے وہ شہ کی وہین
که بخت جوان باد و دولت قوی
تو بولا نصیبا جوان ہو ترا
کز آسیب آزرده دیدم دلی
جہان ہو کسی رنج سے بیدلی
مگر هم[۳] خرابات[۴] دیدم خراب
سوا اسکے خمخانہ دیکھے خراب
که راضی نگردد بآزار کس
جو راضی کسیکے نہ ہو رنج پر
بنطقی که شه آستین بر فشاند
لگا آفرین کرنے وہ تاجدار
بنزد خودش خواند و اکرام کرد
بلا کر بٹھا پاس توقیر دی
بپرسیدش از گوهر و زاد و[۹] بوم
نسب اور وطن کی بھی پوچھی خبر
به قربت[۱۰] ز دیگر کسان در گذشت
وہ عزت مین اوروں سے بالا ہوا
که دستور ملک ایچنینی سزد
وزیر اک مجھے چاہیے ایسا ہی
بسستی نخندید بر رای من
مری عقل پر سب نہ خندہ کرین
بقدر[۱۱] هنر پایگاهش[۱۲] فزود
تو منصب ہنر کے موافق بڑھا

ف۱ ای آستان
ف۲ ای لوازم بادشاه ۱۲ آداب سلطنت بجا آورد ۱۲
ف۳ لفظ مگر بمعنی البته و لفظ هم برای تخصیص ۱۲
ف۴ شراب خانه ۱۲
ف۵ ای آرایش ملک ۱۲ بقلب اضافت
ف۶ بیان آستین
ف۷ ای افشاندن ۱۲
بیست بیان اکرام است ۱۲
ف۸ لفظ مرکب باد و ال موقوف زمینی که دران زاده باشد
ف۹ ای دربته ۱۲
ف۱۰ بر خفت عقل ۱۲
ف۱۱ کسب عمده چون خواندن و نوشتن ۱۲
ف۱۲ بمعنی مرتبه ۱۲

پر از دیر دل از جور غم بارہا
او بھٹائے بہت رنج سے دلپہ بار
چو قاضی بہ فکرت نویسد سجل
کہ قاضی سمجھکر جو لکھے سجل
نظر کن چو سوفار داری بشست
جو سوفار ہی شست مین غور کر
چو یوسف کسی در صلاح و تمیز
جو ہو مثل یوسف کے فہم و تمیز
بایام تا بر نیاید بسے
بہت دن نہ صحبت پڑے جب تلک
ز ہر نوع اخلاق او کشف کرد
ہر اک طرح خلق اوسکا ظاہر ہوا
نکو سیرتش دید و روشن قیاس
نکو خصلت اور تھا وہ روشن قیاس
برای از بزرگان بہش دید و بیش
بزرگون سے بہتر وہ دانا جو تھا
چنان حکمت و معرفت کار بست
چلا حکمت اور معرفت کی وہ چال
در آورد ملکے بزیر قلم
وہ قبضے مین اک ملک یون لایا اور
زبان ہمہ حرفگیران ببست
کبھی حرفگیرون سے آیا نہ حرف
حسود یکہ یک جو خیانت ندید
عدو کو نہ جو بھر خیانت ملی
ز روشندلش ملک تو گرفت
زبس اوسنے چمکایا ملک دسریہ

کہ نا آزمودہ کند کارہا
جو بے آزمائے کرے کوئی کار
نگردد ز دستار بندان خجل
نہو عالمون مین کبھی وہ خجل
نہ آنگہ کہ پر تاب کردی ز دست
نہ اوسوقت جب کر دیا تیر سے
بیک سال باید کہ گردد عزیز
دو اک سال گذرین تو ہووے عزیز
نشاید رسیدن بغور کسے
کسیکا کھلے حال کیا تب تلک
خردمند پاکیزہ دین بود مرد
خردمند اور پاک دین مرد تھا
سخن سنج و مقدار مردم شناس
سخن فہم تھا اور مردم شناس
نشاندش زبر دست دستور خویش
تو شہ نے وزیر اپنا اول کیا
کہ در امر و نہیش درونی نخست
کسیکے بھی دل پر نہ آیا ملال
گزندی بر وجودے نیامد الم
کسیکو بھی پہونچا نہ کچھ رنج و جور
کہ حرفے بدش سر نیامد ز دست
کہ بد ہاتھ سے اوسکے نکلا نہ حرف
بگارش نیامد چو گندم طبید
نہ کام آئی گیہون کی سی چٹ پٹی
وزیر کہن را غم نو گرفت
پہنسا تازے غم مین پرانا وزیر

مقولہ شیخ ۱۲ باضافت مقلوب ای برہا سے غم ۱۲ کمان ۱۲ زہ گیر دست رہا کردی ۱۲ ای انہ یعنی حضرت یوسف علیہ السلام ہم بتدریج وزیر شدہ بود وزیر ۱۲ ای وزیر ۱۲ ای تا زمانہ بسیار نہ گذرد ۱۲ صاف
دوم عمل حکمرانی و نہیش ۱۲ آزردہ او ۱۲ نوشتہ ۱۲ در تصرف خود ۱۲ عیب گیران ۱۲ شبن بضاعت بدست سست ۱۲ البیہ در آتش حسد ۱۲
۱۲

ندید آن خردمند را رخنهٔ
نہ رخنہ کوئی کام مین اوسکے تھا
امین و بداندیش طشتند و مور
امین اور عدو طشت و چیونٹی ہوے
ملک را دو خورشید طلعت غلام
تھے اوس شہ کے دو مہر پیکر غلام
دو پاکیزه پیکر چو حور و پری
وه دو پاک صورت پری سے سوا
دو صورت که گفتی یکی نیست بیش
کم بیش ہمشکل وه دو جوان
سخنہای دانای شیرین سخن
جو اوس مرد دانا کے میٹھے سخن
چو دیدند کاوصاف خلقش نکوست
تو یہ خلق اوصاف خوش دیکھکر
در وہم اثر کرد میل بشر
ہوا میل اوسکو بھی آخر بشر
اثر آسایش انگہہ خبر داشتی
اوسے ہوتی آرام سے تب خبر
چو خواہی که قدرت بماند بلند
جو چاہے ہو بالا ترا مرتبا
وگر خود نباشد غرض درمیان
اگر کچھ غرض بھی نہ ہو درمیان
وزیر اندرین شمهٔ راه برد
ہوا اس سے واقف جو پہلا وزیر
که این را ندانم چه خوانند و نیست
کہ کیا جانے یہ کون ہے قوم کیا

که در وی تواند زدن طعنهٔ
تو طعنہ کوئی اوسپہ کیا مارتا
نشاید در رخنه کردن بزور
نہ سوراخ ہو طشت مین چیونٹی سے
بسر بر کمر بسته بودی مدام
کمر باندھے خدمت مین رہتے مدام
چو خورشید و مه از سه دیگر بری
تھے دو چاند سورج نہ تھا تیسرا
نموده در آئینه همتای خویش
ہو آئینے مین عکس جیسے عیان
گرفت اندران هر دو شمشاد بن
سنا کرتے تھے دونوں وه گلبدن
به طبعش هوا خواه گشتند و دوست
ہوے دوست دل سے وہ نیکو سیر
نه میلے چو کوتاه بینان بشر
نہ وہ میل جس مین کہ ہو کچھ بھی شر
که در روی ایشان نظر داشتی
کہ جب اونکے چہرہ پہ پڑتی نظر
دل ای خواجه در ساده رویان مبند
تو ان سادہ رویوں سے دل مت لگا
حذر کن که دارد بهیبت زیان
حذر کر کہ پہر رعب و دہشت کہان
بخبث این حکایت بر شاه برد
تو جا کے ملا شاہ سے وہ شریر
نخواهد بسامان درین ملک زیست
کہ راحت سے جینا نہین چاہتا

شنیدم که بابندگانت سرست
سنا تیرے بندو نپہ عاشق ہوا
سفر کردگان لاابالی زیند
مسافر ہین بیباکی سے یہ بجیے
نشاید چنین خیرہ روی تباہ
نہین چاہئے ایسا بدبے نشان
مگر نعمت شہ فرامش کنم
نہ بھولون کہ پروردہ نعمت کا ہون
بہ پندار نتوان سخن گفت زود
مین شبہے سے یہ بات کہتا نہین
زفرمانبرانم کسی گوش داشت
ملازم مرا دیکھے تھا بے دغل
من این گفتم اکنون ملک راست رائے
کہا مین نے اب شہ کی جو کچھ ہو رائے
بنا خوبتر صورتے شرح داد
نہایت بری طرح سے شرح کی
بداندیش بر خردہ چون دست یافت
عدو کو ہوئی عیب پر آگہی
بخردہ توان آتش افروختن
ہو چنگاری سے شعلہ زن آگ جو
ملک را چنان گرم کرد این خبر
شہ ایسا ہوا گرم سنکر خبر
غضب دست در خون درویش داشت
غضب کا جو خون کیطرف آتا ہاتھ
کہ پروردہ کشتن نہ مردی بود
کہ پالا ہوا مارے مردی ہے کیا

خیانت پسند است و شہوت پرست
خیانت پسند اور ہے شہوت بھرا
کہ پروردہ ملک و دولت نیند
نہ کچھ شاہی اور سلطنت مین پلے
کہ بدنامی آرد در ایوان شاہ
کہ بدنامی کچھ لائے شہ کے یہان
کہ بینم تباہی و خامش کنم
جو دیکھون تباہی تو چپ کیون رہون
نگفتم ترا تا یقینم نبود
نہ تجھسے کہا تھا نہ جب تک یقین
کہ زینان دو یکتن در آغوش داشت
کہ ان دو سے تھا ایک زیر بغل
چنان کازمودم تو نیز آزمای
مری طرح تو بھی تو اب آزمائے
کہ بد مرد را نیک روزی مباد
کہ بد کو نہو نیک روزی کبھی
درون بزرگان بآتش بتافت
بزرگون کے دل مین لگا آگ دی
پس آنگہ درخت کہن سوختن
ہرا نا درخت اوس جگہ خاک ہو
کہ جوشش برآمد چو مرجل بسر
کہ جوش غضب آگیا تا بسر
ولیکن سکون دست در پیش داشت
تامل وہین آڑ مین لاتا ہاتھ
ستم در پئے داد سردی بود
ستم پیچھے انصاف کے ناروا

میازار پروردۂ خویشتن
تو پالے ہوے کو نہ رکھ خوار وزار
بہ نعمت بنا لیست پروردنش
نہ پال اوسکو پہلے ہی نعمت کے ساتھ
از و تا ہنرہا یقینت نہ شد
نہ اوس سی ہنر آئے جب تک یقین
کنون تا یقینت نگردد گناہ
اور اب بھی نہ جب تک یقین ہو گناہ
ملک در دل این راز پوشیدہ داشت
ملک نے یہ دل مین چھپایا سخن
دلست ای خردمند زندان راز
ہے دل قید ہر راز اے عقلمند
نظر کرد پوشیدہ در کار مرد
نظر کام مین اوسکے پوشیدہ کی
کہ ناگہ نظر زی یکے بندہ کرد
غلامون کی جانب وہ تھا دیکھتا
دو کس را کہ باشد بہم جان و ہوش
جو دو شخصون کی جان اور دل ملین
تو دانی کہ صاحب نظر زیر زیر
جو صاحب نظر رکھین نیچے نگاہ
ملک را گمان بدی راست شد
وہ شہ کا گمان بدی پیچ ہوا
ہم از حسن و تدبیر و رای تمام
ولیکن بہ تدبیر و حسن تمام
ترا من خردمند پنداشتم
تجھے مین نے دانا کیا تھا یقین

چو تیر تو دارد بہ تیرش مزن
جو ترکش اوٹھائے نہ تیر اوسکو مار
چو خواہی بہ بیداد خون خوردنش
جو بھرنا ہی پھر خون مین اوسکے ہاتھ
در ایوان شاہی قرینت نشد
نہ تب تک تھا تیرے محل مین امین
بگفتار دشمن گزندش مخواہ
نہ باتون سے دشمن کی رنج اوسکا چاہ
کہ قول حکیمان نپوشیدہ داشت
حکیمون کا یہ قول رکھا تھا سن
چو گفتی نشاید بزنجیر باز
جو کہہ گذرا زنجیر سے ہو نہ بند
خلل دید در رائے ہشیار مرد
نہ وہ عقل پائی جہان دیدہ کی
پریچہرہ در زیر لب خندہ کرد
پریچہرہ اک اونکین سے ہنس دیا
حکایت کنانند و لبہا خموش
وہ باتین کرین اور لب چپ رہین
نگردد چو مستسقی از دجلہ سیر
بجھائے نہ پیاس اونکی دریا و چاہ
بسودا برو خشمگین خواست شد
غضب سے ہوا چاہتا تھا خفا
باہستگی گفتش ای نیکنام
کہا اوس سے آہستہ اے نیکنام
برا سرار ملکت امین داشتم
کیا اپنے بھید ونکا تجھکو امین

صفت مع موصوف ۱۲ مضاف الیہ ۱۲ یعنی سوی ۱۲ یعنی یکجان دو قالب ۱۲ پوشیدہ و پنہان ۱۲ مستسقی صاحب استسقا کہ از آب سیر نشود ۱۲ خیال فاسد ۱۲ ای برفق و با حفظ ۱۲ ای اختیار ملکی و مالی ۱۲

یعنی ہست کہ سلاطین گیاہ جون ... در یک ... بیگانہ ... آید ... تیرش ... امان ... ۱۲ جزای مقدم ۱۲ ای بیان ... ۱۲ ای ... قول حکیمان ۱۲ در اختیار ما نماید ۱۲

گمان بردمت زیرک و ہوشمند
یہ شک تھا کہ دانا ہے تو ہوشمند
چنین مرتفع پایہ جای تو نیست
بلند ایسا رتبہ نہین تیری جا
کہ چون بدگہر پرورم لاجرم
جو بدذات پالون مری ہے خطا
برآورد سر مرد بسیاردان
اٹھا سر کو بولا وہ مرد خدا
مرا چون بود دامن از جرم پاک
مرا ہو جو دامن برائی سے پاک
بخاطر برم ہرگز این ظن برفت
میرے دل مین کب ہے یہ حرص و ہوا
شہنشہ برآشفت کاینک وزیر
کہا شہ نے کہتا ہے کیا یہ وزیر
تبسم کنان دست بر لب گرفت
ہنسا اور ہاتھ اپنے لب پر رکھا
حسودی کہ بیند بجای خودم
وہ دشمن جو دیکھے مجھے اپنی جا
من آن شناعت انگاشتم دشمنش
مین سمجھا جب ہی اپنا دشمن اسے
چو سلطان فضیلت نہد بر ویم
جو سلطان فضیلت مجھے اس پہ دے
مرا تا قیامت نگیرد بدوست
وہ تا حشر کب دوست سمجھے مجھے
برنیت بگویم حدیثے درست
اک اس پہ بھی بندہ حکایت کہے

ندانستمت خیرہ و ناپسند
سمجھا نہ تھا تجھکو برا ناپسند
گناہ از من آمد خطای تو نیست
گنہ ہے مرا یہ تری کیا خطا
خیانت روا دارم اندر حرم
خیانت محل مین رکھون خو دروا
چنین گفت با خسرو کاردان
کہا یون کہ اے شاہ کشور کشا
نیاید ز خبث بد اندیش باک
نہو کچھ برائی سے دشمن کی باک
ندانم کہ گفت انچہ بر من نرفت
کہا اس نے جو کچھ نہ مجھ سے ہوا
تعلل مینندیش و حجت مگیر
نہ حجت کر اور دے نہ تو کچھ نظر
کز و ہر چہ گوید نیاید شگفت
کہ جو کچھ کہے وہ تعجب ہے کیا
کجا بر زبان آورد جز بدم
کہے کیا وہ میری بدی کے سوا
کہ بنشاند شہ زیردست منش
کہ شہ نے کیا اوس سے بالا مجھے
ندانند کہ دشمن بود در پیم
سمجھا نے کہ دشمن ہو پیچھے مجھے
چو بینند کہ در عز من ذل اوست
جو عزت سے میری ہو ذلت اوسے
اگر گوش با بندہ داری نخست
جو شہ کان میری طرف کو رکھے

مثل

یہ نقل ایک ضرب المثل بیان لکھی

مرا ابلیس را دید شخصی بخواب
کوئی سو گیا دیکھا شیطان کو
نظر کرد و گفت ای نظیر قمر
کہا دیکھکر تو ہے مثل قمر
ترا سہمگین روی پنداشتند
تری شکل پر خوف جانیں ہیں سب
بخندید و گفت آن نہ شکل منست
کہا ہنسکے ہے شکل خوبی کے ساتھ
براند اختم بیخ شان از بہشت
اکھاڑ انکی جڑ بنے جنت سے دی
مرا ہمچنین نام نیکست لیک
مرا ہے اگرچہ ہر اک کام نیک
وزیری کہ جاہ من آبش بریخت
وہ بیقدر ہے قدر سے میری یون
ولیکن نیندیشم از خشم شاہ
دلے شہ کے غصہ سے اندیشہ کیا
چو حرفم برآید درست از قلم
جو حرف اچھا لکھے گا میرا قلم
نیاورده عامل غش اندر میان
اگر صاف عامل کا سب کام ہو
اگر محتسب گردد آنرا غمست
اگر کوتوال آئے اوسکو ہی غم
ملک در سخن گفتنش خیره ماند
وہ شاہ اوسکی باتون مین حیران رہا

بہ قامت صنوبر بروی آفتاب
کہ قد سرو منہ جیسے خورشید ہو
ندارند خلق از جمالت خبر
ترے حسن سے خلق ہے بیخبر
بگرمابہ در زشت بنگاشتند
تو حمام مین زشت لکھتے ہین اب
ولیکن قلم در کف دشمنست
ولیکن قلم تو ہے دشمن کے ہاتھ
کنونم بکین می نگارند زشت
خصومت سے لکھتے ہین صورت بری
ز علت نگوید بداندیش نیک
نہ کرتا ہے لیکن عدو نام نیک
بہ فرسنگ باید ز مکرش گریخت
نہ کیون کوسون مین اوس سی بھاگا ہون
دلاور بود در سخن بیگناه
دلاور ہو ہر بات مین بے خطا
مرا از ہمہ حرفگیران چہ غم
مجھے نکتہ چینون کا پھر کیا ہے غم
نینبد بشیداز رفع دیوانیان
ڈرے کیا کچہری کے دیوان کو
کہ سنگ ترازوی بارش کمست
کہ جسکی ترازو مین ہون بانٹ کم
سر دست فرماندہی بر فشاند
تو جھٹکا حکومت کا ہاتھ اور کہا

ف۱ قول وزیر ۱۲ … ف۱۰ وزیر کہن ۱۲ … ف۱۴ بمعنی حیران ۱۲ ف۱۵ ای در خشم شده ۱۲

که مجرم بزرق و زبان آوری
گنہگار ہے مکر اور منھ زوری سے
ز خصمت ہمانا که نشنیده ام
فقط تیرے دشمن ہی سے کیا سنا
کزین زمره خلق در بارگاه
کہ سب خلق سے مین ہی بارگاه
بخندید مرد سخنگوی و گفت
ہنسا اور وه بولا سخنگو دہین
درین نکتہ ہست گر بشنوی
ہے اک نکتہ اس مین اگر تو سنے
نه بیند که درویش بیدستگاه
نہ دیکھے کہ محتاج مفلس جو ہو
مرا دستگاه جوانی برفت
مرا سب وه زور جوانی گیا
ز دیدار ایشان ندارم شکیب
بغیر انکے دیکھے نہین ہے قرار
مرا ہمچنین چہره گلفام بود
مرا ایسا ہی چہره گلفام تھا
در غایتم رشت باید کفن
مرا چاہیے کاتنا اب کفن
مرا ہمچنین جعد شبرنگ بود
مری ایسی ہی چوٹی شبرنگ تھی
دو رسته درم در دہان داشت جا
دو طرفہ تھی دانتون کی ایسی لڑی
کنونم نگه کن به وقت سخن
اور اب بات کرنے مین تو دیکھ لے

ز جرمیکه دارد نگردد بری
کیا جرم جو کچھ کب اوس سے بچے
نه آخر بچشم خود دیده ام
ترا حال ہے آنکھون دیکھا مرا
نمیباشدت جز در ایشان نگاه
تری دیکھتا ہون انھین مین نگاه
حقست این سخن حق نشاید نهفت
یہ حق بات ہے حق چھپاؤن نہین
که حکمت روان باد و دولت قوی
کہ دائم ترا حکم و دولت رہے
بحسرت کند در توانگر نگاه
تکے کیسی حسرت سے زردار کو
بلهو و لعب زندگانی برفت
گیا کھیل مین زندگی کا مزا
که سرمایه داران حسن اند و زیب
کہ ہین حسن و خوبی کے سرمایہ دار
بلورینم از خوبی اندام بود
بلورین بدن نازک اندام تھا
که مویم چو پنبه است و دوکم بدن
روئی بال ہین اور تکلہ بدن
قبا در بر از نازکی تنگ بود
قبا نازکی سے مرے تنگ تھی
چو دیوار از خشت سیمین بپای
ہو دیوار چاندی کی جیسی کھڑی
بیفتاد یک یک چو جسر کہن
گرے جسطرح پل پرانا گرے

استفہام
انکاری ای آخر بچشم خود ترا دیده ام کہ با غلامان من
مبتلا داری پس چگونہ انکاری کنی ۱۲
بمعنی سخن ۱۲
جمله دیگر ۱۲ بمعنی پاک
بمعنی تحقیق ۱۲
بمعنی گروه ۱۲
غلامان ۱۲
یای وحدت ۱۲ بمعنی

پادشاه و عادل

جاری و روان باد
یعنی پادشاه ۱۲
سست ۱۲
خوبی‌ها و زیب‌اند ۱۲
بمعنی بازیچہ ۱۲
بمعنی اندام بلور ۱۲
غلامان ۱۲
ای غایت ارتکاب ترکیب
پنبه ۱۲
بمعنی باب
بمعنی پیچیده ۱۲
بمعنی تکلہ ۱۲
بمعنی سنگ دندان
وحدت ۱۲

درانیان بحسرت چرا ننگرم
کر دن کیون نہ حسرت سے ادبیر نظر

برفت از من آن روزہای عزیز
گئے پیارے وہ دن جو میرے گذر

چو دانشور این دُر معنی بسفت
دیے یہ جو دانا نے موتی پرو

در ارکان دولت نگہ کرد شاہ
تو دیکھا اہلکارون کو شہ نے کہا

کسی را نظر سوی شاہد رواست
نظر اچھی صورت پہ جائز ادسے

بعقل اربہ آہستگی گرد می
نہوتی مری عقل گر باصواب

بہ تندی سبکدست بردن بہ تیغ
جو بے سمجھے جلدی سے تلوار اوٹھائے

ز صاحب غرض تا سخن نشنوی
کسی خود غرض سے نہ سُن بات کو

نکونام را جاہ و تشریف و مال
نکو نام کو مال و خلعت دیا

بہ تدبیر دستور دانشورش
وہ تدبیر دستور دانا نے کی

بعدل و کرم سالہا ملک راند
عدالت سے شاہی بہت سال کی

چنین پادشاہان کہ دین پرورند
وہ دین پر در ایسے ہوئے بادشاہ

نہ آنان نہ بینم درین عہد کس
نہ اون مین سے دیکھون کوئی شاہ نیک

کہ عمر تلف کردہ یاد آورم
گئی عمر یاد آتی ہے سر بسر

بپایان رسد ناگہ این روز نیز
یکایک یہ دن بھی ہون آخر بسر

بگفت این گزان بہ محالست گفت
سخن اس سے بہتر کبھی دشوار ہو

کزین خوبتر لفظ و معنی مخواہ
کلام اس سے بہتر نہ ہرگز سُنا

کہ داند بدین شاہدی عذر خواست
جو یون خوبی سے معذرت کر سکے

بگفتار خصمش بیازردمی
تو دشمن کے کہنے سے دیتا عذاب

بدندان بر دپشت دست دریغ
تو افسوس کا ہاتھ دانتون چبائے

کہ گر کار بندی پشیمان شوی
عمل گر کرے تو پشیمان ہو

بیفزود و بدگوی را گوشمال
بداندیش بدگوے کو دی سزا

بہ نیکی بشد نام در کشورش
کہ شہ کو زمانے مین نیکی ملی

برفت و نکونامی از وی بماند
گیا اور یاد اوسکی نیکی رہی

ببازوی دین گوی دولت برند
بہ بازوی دین گوے دولت لیا

وگر ہست بوبکر سعد ست و بس
اگر ہے تو بوبکر سعد ایسا ہے ایک

لہ یعنی افسوس ۱۲
لہ یعنی ہمیشہ ۱۲
سہ ای نگاہ نہ کنم ۱۲
ع عمر یکہ گذشتہ ۱۲
ھ زمان ایام جوانی ۱۲
لہ شیب و پیری ۱۲
کارکنان سلطنت ۱۲
سخن وزیر
کہ مراد از شاہ ۱۲
ث مقولہ بادشاہ ۱۲
ثہ یعنی معشوق
ع یعنی گواہی ۱۲
لہ دلیل و

اسلامی یعنی

سلہ ای وزیر کہن ۱۲
سلہ ای آزار رسیدہ دم ۱۲
سلہ حسود و دشمن ۱۲
سلہ یعنی زینہار ۱۲
سلہ ای عمل کنی ۱۲
سلہ اسے وزیر نو ۱۲
سلہ یعنی خلعت ۱۲
سلہ ای مشہور شد ۱۲
سلہ ای بادشاہان دین پرور ۱۲

خدیو خرد مند فرخ نہاد
ہے شہ عقلمند اور پاکیزہ خو
بہشتی درختی تو ای پادشاہ
بہشتی ہے تو پیڑ اے بادشاہ
طمع بود از بخت نیک اخترم
طمع مجھکو اپنے نصیبے سے تھی
خرد گفت دولت نبخشد ہمای
کہا عقل نے دے نہ دولت ہما
خدایا برحمت نظر کردہ
خدا تو نے رحمت سے کی ہے نظر
دعا گوی این دولتم بندہ وار
دعا گو ہون مین ایسے اقبال کا
صواب است پیش از کشش بند کرد
ہے بہتر یہی قتل سے قید کر
خداوند فرمان و رای و شکوہ
جو صاحب ہین فرمان اور عقل کے
سر پر غرور از تحمل تہی
ہو سر مین غرور اور تحمل نہو
نگویم چو جنگ آوری پای دار
کہون اُسکو تب لڑائی مین قائم ہو پا
تحمل کند ہر کرا عقل ہست
تحمل کرے جسکو کچھ عقل ہو
چو لشکر برون تاخت خشم از کمین
جو غصے کی دوڑ آتی ہے گھات سے
ندیدم چنین دیو زیر فلک
نہ دیو ایسا دیکھا فلک کے تلے

که شاخ امیدش برومند باد
کہ شاخ امید اوسکی پھلدار ہو
که افگندہ سایہ یکسالہ راہ
کہ ڈالا ہے سایہ برس دن کی راہ
که بال ہما افگند بر سرم
کہ سایہ ہما کا ہو سر پر کبھی
گر اقبال خواہی درین سایہ آی
جو اقبال چاہے تو اس سایہ آ
که این سایہ بر خلق گستردہ
بچھایا جو یہ سایہ سب خلق پر
خدایا تو این سایہ پایندہ دار
تو قائم رکھ اس سایے کو یا خدا
که نتوان سر کشتہ پیوند کرد
کہ ممکن نہین جوڑنا پھر کٹے سر
ز غوغای مردم نگردد ستوہ
نہ گھبرایئن لوگون کے غل شور سے
حرامش بود تاج شاہنشہی
حرام آیا تاج اوس شہنشاہ کو
چو خشم آیدت عقل برجا دار
جو غصہ ہو رکھ عقل اپنی بجا
نہ عقلی که خشمش کند زیر دست
نہ وہ عقل غصے سے ہو زیر جو
نہ انصاف ماند نہ تقوی نہ دین
نہ انصاف و تقوی نہ دین کچھ بچے
کزو میگریزند چندین ملک
کہ جس سے فرشتے ہین بھاگ ہوے

ہما مرغیست که خورش استخوان است گویند سایہ او بر سر کرا افتد دولتمند و بخت ور شود ۱۲

باب اول در عدل

خدیو بالفتح والکسر بمعنی خداوند و بادشاہ ۱۲ مبارک ذات ۱۲ ای درخت طوبی ہستی که سایہ عدل و انصاف تا راہ یکسالہ رسیدہ است ۱۲ باعتبار کثرت ملک ۱۲ که سایہ عدل ممدوح ۱۲ اے سایہ الہی ۱۲ بعد دعائے بازبوی پند و نصیحت سر کردہ ۱۲ حاصل مصدر از کشتن ۱۲ یعنی فرمانروا ۱۲ عاجزی ۱۲ ای قایم ۱۲ عقل مغلوب الغضب را عقل نتوان گفت ۱۲ بیچارگی ۱۲ اے غضب ۱۲

گفتار

یہ گفتار ہے شرع کے باب مین

نہ بے حکم شرع آب خوردن خطاست
ہے بے حکم شرع آب دادانہ خطا

وگر خون بفتوی بریزی رواست
کرے خون جو فتوا سے تو ہے روا

اگر شرع فتوی دہد بر ہلاک
جو دے شرع فتوی کبھی قتل پر

الا تا نداری ز کشتنش باک
تو پھر قتل اوسکے سے ہرگز نہ ڈر

وگر دانی اندر تبارش کسان
جو جانے کہ ہین اوسکے وارث بچے

بر ایشان ببخشای و راحت رسان
تو رحم اونپہ کر اونکو آرام دے

گنہ بود مرد ستمگارہ را
گنہ تھا جو مرد جفا کار کا

چہ تاوان زن و طفل بیچارہ را
زن اور طفل بیچارہ دن کی گیا خطا

تنت زورمند ست لشکر گران
اگر تجھکو طاقت ہے لشکر سوا

ولیکن در اقلیم دشمن مران
ولیکن نہ اقلیم اوشمن مین جا

کہ وی بر حصاری گریزد بلند
(موصوف ۔ صفت ۱۲)
کہ وہ قلعے مین بھاگ کر چھپ رہے

رسد کشور بیگنہ را گزند
جو کچھ گذرے سو وہ رعیت سے

نظر کن بر احوال زندانیان
نظر کر تو اون قیدیون پر ذرا

کہ ممکن بود بیگنہ در میان
کہ شاید کوئی اون مین ہو بے خطا

چو بازارگان در دیارت بمرد
ترے شہر مین کوئی تاجر مرے

بمالش خساست بود دستبرد
کمینہ ہے جو کوئی مال اوسکا لے

کزان پس کہ بروی بگریند زار
کہ حال اسکا سن روئین لوگ اوسپہ جب

بہم باز گویند خویش و تبار
کہین کنبے والے وہ آپس مین سب

کہ مسکین در اقلیم غربت بمرد
کہ بیچارہ جا کر سفر مین موا

متاعی کزو ماند ظالم ببرد
سب اسباب ظالم نے اوسکا لیا

بیندیش از آن طفلک بی پدر
تو کر خوف اوس بے پدر لڑکے سے

وز آہ دل دردمندش حذر
حذر آہ سے اوسکی دل مین رکھے

بسا نام نیکوی پنجاہ سال
ہوے نیکنامی جو پنجاہ سال

کہ یک نام زشتش کند پایمال
وہ سب اک برائی کرے پایمال

اگر بر آن درست و تفصیل ... خوردن ۱۲

نقطہ ۱ متعلق آب خوردن ۱۲ خلاف حکم چنانچہ در بارہ رمضان المبارک است ۱۲
۲ حکم شرع ۱۲
۳ یعنی خاندان ۱۲
۴ احوال مشہور ۱۲
۵ احوال زندانیان تفحص کن
۶ ... این مقولہ نویش
۷ بیابان است ۱۲ یعنی مسافرت ۱۲
۸ محتاج خانہ ۱۲
۹ کلانی ترحم ۱۲
۱۰ اسباب بسیار اتفاق شدہ است ۱۲

پسندیدہ ارکان جاوید نام
پسندیدہ کام اور جو تھے نیکنام

تطاول نکردند بر مال عام
نہ تھا ان کو مال رعیت سے کام

بر آفاق گر سر بسر پادشاست
جو سارے جہان کا ہو وہ بادشا

چو مال از توانگر ستاند گداست
توانگر سے لے مال تو ہے گدا

بمرد از تہیدستی آزاد مرد
جو ہیں مرد آزاد مر جائینگے

ز پہلوی مسکین شکم پر نکرد
نہ مسکین کا جھوٹا کبھی کھائینگے

حکایت در معنی شفقت بر رعیت
بیان اس مین ہے کہ رعیت پہ رحم

شنیدم کہ فرماندہی دادگر
سنا مینے اک شاہ انصاف گر

قبا داشتی ہر دو رو آستر
قبا رکھتا دونوں طرف آستر

یکے گفتش اے خسرو نیکروز
کسی نے کہا اے شہ باصفا

قبائے ز دیبای چینی بدوز
کہ زربفت واطلس کی چپکن سلا

بگفت اینقدر ستر و آسایش ست
کہا اسقدر سے چھپانا ہے تن

وزین بگذری زیب و آرایش ست
اگر اس سے گذرے ہے زیب بدن

نہ از بہر آن می ستانم خراج
نہ اسواسطے لیتا ہوں میں خراج

کہ زینت کنم بر خود و تخت و تاج
کہ زینت سے رکھوں میں تخت اور تاج

چو ہمچون زنان حلہ بر تن کنم
کروں عورتوں کا سا جو میں سنگار

بمردی کجا دفع دشمن کنم
نہ مردانہ دشمن سے ہوں کارزار

مرا ہم ز صد گونہ آز و ہواست
مجھے بھی ہے سو طرح حرص و ہوا

ولیکن خزینہ نہ تنہا مراست
نہیں پر خزانہ اکیلے مرا

خزاین پر از بہر لشکر بود
خزانے بھرے سب یہ لشکر کے ہیں

نہ از بہر آئین و زیور بود
نہیں واسطے زیب و زیور کے ہیں

سپاہی کہ خوشدل نباشد ز شاہ
سپاہی کو خوشدل نہ رکھے جو شاہ

ندارد حدود ولایت نگاہ
نہ رکھے حدین ملک کی وہ نگاہ

چو دشمن خر روستائی برد
جو دشمن گدھا بنیے کا لے گیا

ملک باج و دہ یک چرا میخورد
تو سلطان نے محصول پھر کیوں لیا

کسیکہ نام او جاوید باشد ۱۲
ای پادشاہ نیست ۱۲
یعنی بہ فاقہ کشی مراد از تہیدستی آنست کہ مال و متاع نداشتہ باشد
نہ قوت ۱۲
از قید نفس آزاد است ۱۲
باب در عدل
از پہلوی مسکین
شکم سیر کردن کنایہ از مال
اردو خورد و نوشت ۱۲
بالکل سر بسر ۱۲
ای زیادہ از این ۱۲
یعنی لباس ۱۲
زینت و آرایش ۱۲ بالفتح
اطراف ۱۲ حصہ
خراج ۱۲ بہم ۱۲

مخالف خرش برد و سلطان خراج
جو دشمن گدھا اوسکا لے شہ خراج
چه اقبال ماند دران تخت و تاج
تو اقبال کیا دیکھے وہ تخت تاج

مروت نباشد بر افتاده زور
مروت نہو زور کمزور سے
برد مرغ دون دانه از پیش مور
ہے بد مرغ دانہ جو چیونٹی سے لے

رعیت درخت است گر پروری
رعیت ہے اک پیڑ گر پال اوسے
بکام دل دوستان برخوری
تو جو دوست چاہیں وہی پھل لے

به بیرحمی از بیخ و بارش مکن
نہ بیرحمی سے کھود جڑ سے اوسے
که نادان کند حیف بر خویشتن
ہے نادان جو ظلم اپنے اوپر کرے

کسان برخورند از جوانی و بخت
جوان وہ نصیبے سے پھل کھائینگے
که بر زیردستان نگیرند سخت
جو عاجز کو ایذا نہ پہونچائینگے

اگر زیردستی در آید ز جای
جو کمزور کوئی گرے پاؤن سے
حذر کن ز نالیدنش بر خدای
تو ڈر وہ جو فریاد حق سے کرے

چو شاید گرفتن به نرمی دیار
جو نرمی سے اقلیم تو ہاتھ لائے
به پیکار خون از مسامی میار
تو لڑ کر مساموں سے کیون خون بہائے

بمردی که ملک سراسر زمین
قسم مردی کی سب زمین ہے جو تو
نیرزد که خونی چکد بر زمین
ہے سب ہیچ اگر ٹپکے قطرہ لہو

حکایت

یہ اک ذکر ہے شاہ جمشید کا

شنیدم که جمشید فرخ سرشت
سنا میں نے جمشید تھا نیکذات
به سر چشمه بر به سنگی نوشت
لکھی ایک چشمے کے پتھر پہ بات

برین چشمه چون ما بسی دم زدند
بہت ہمسے اس چشمہ پر آن کے
برفتند چون چشم بر هم زدند
پلک مارتے ہی جہان سے گئے

گرفتیم عالم بمردی و زور
جہان مردی اور زور سے آیا ہاتھ
ولیکن نبردیم با خود بگور
نہ لیجا سکے قبر میں اپنے ساتھ

چو بر دشمنی باشدت دسترس
جو دشمن پہ ہو جائے قابو ترا
مرنجانش کو را همین غصه بس
نہ ایذا دے اوسکو یہ غم کم ہی کیا

به از خون او کشته در گردنت	عدو زنده سرگشته پیرامنت
ہے بہتر تو کیوں خون گردن پہ لے	عدو جیتا دامن سے لپٹا پھرے

حکایت

حکایت ہے دارا کے چرواہے کی

شنیدم که دارای فرخ تبار	ز لشکر جدا ماند روز شکار
سنا ہے کہ دارائے عالی تبار	چھٹا اپنے لشکر سے روز شکار
دوان آمدش گله بانی به پیش	شهنشه بر آورد تغلق ز کیش
تو دوڑ آیا واں ایک چرواہہ پیر	نکالا شہنشہ نے ترکش سے تیر
بصحرا در از دشمنان دار باک	که در خانه باشد گل از خار پاک
بیاباں میں اندیشہ دشمن سے ہو	ضرر گھر میں کانٹے سے کیا پھول کو
بر آورد چوپان بد دل خروش	که دشمن نیم در هلاکم مکوش
تو چرواہے بیچارے نے کی پکار	کہ دشمن نہیں ہوں مجھے تو نہ مار
من آنم که اسپان شه پرورم	بخدمت درین مرغزار اندرم
میں وہ ہوں کہ سلطان کے گھوڑے چراؤں	بیاباں میں نوکری میں بجا لاؤں
ملک را دل رفته آمد بجای	بخندید و گفت ای نکوهیده رای
جو شہ کا گیا دل ٹھکا آیا بجا	ہنسا اور چرواہے سے یوں کہا
ترا یاوری کرد فرخ سروش	وگرنه زه آورده بودم بگوش
تری اس گھڑی کی ملک نے کمک	کہ کھینچی تھی میں نے کماں کان تک
نگهبان مرعی بخندید و گفت	نصیحت ز یاران نشاید نهفت
وہ چرواہہ سنکر ہنسا اور کہا	نصیحت نہ یاروں سے رکھے چھپا
نه تدبیر محمود و رای نکوست	که دشمن نداند شهنشه ز دوست
نہ تعریف ہے شاہ کی عقل کی	نہ پہچانے جو دوست دشمن کو بھی
چنانست در مهتری شرط زیست	که هر کهتری را بدانی که کیست
بڑائی میں جینے کا جب ہے مزا	رہے چھوٹوں کو جو تو پہچانتا
مرا بارها در حضر دیده	ز خیل و چراگاه پرسیده
مجھے بارہا آگے دیکھا گیا	اور احوال گلے کا پوچھا گیا

عـہ گلہ رمۂ گوسفند و شتر و اسپ وغیرہ گلہ بان و چوپان را گویند ۱۲

کنونت بمہر آمدم پیش باز
اطاعت کی رو سے مین حاضر ہوا
نمیدانیم از بد اندیش باز
تو دشمن مجھے تو نے جانا تھا

توانم بس اے نامور شہریار
ہے حاصل مجھے بات یہ شہریار
کہ اسپے برون آرم از صد ہزار
مین اک گھوڑا چن لون جو ہون سو ہزار

مرا گلہ بانی بعقلست ورای
مین گلہ رکھتا ہون یہ عقل سے
تو ہم گلۂ خویش داری بپای
تو اپنے بھی گلے کو دیکھے رہے

دران دار ملک از خلل غم بود
اوسی ملک مین غم خلل سی پڑا ہے
کہ تدبیر شاہ از شبان کم بود
کہ تدبیر شہ کم ہو چروا ہے سے

حکایت

حکایت ہی شاہونکو تا ہوش ہو

تو کے بشنوی نالۂ دادخواہ
سنے کب تو احوال مظلوم کا
بکیوان برت کلۂ خوابگاہ
کہ کیوان سے اونچا ہے کوٹھا ترا

چنان خسپ کاید فغانت بگوش
تو اسطرح سوتا سنائی پڑے
اگر دادخواہی بر آرد خروش
اگر کوئی فریادی نالہ کرے

کہ نالد ز ظالم کہ در دور تست
ملازم ترا جسکا پیشہ ہے ظلم
کہ ہر جور گو میکند جور تست
وہ جو کچھ کرے ظلم تیرا ہے ظلم

نہ سگ دامن کاروانی درید
کیکانہ سگ چاک دامن کرے
کہ دہقان نادان کہ سگ پرورید
ولیکن وہ دہقان جو پالے اوسے

دلیر آمدی سعدیا در سخن
تو ہی بات کہنے مین سعدی نڈر
چو تیغی بدستست فتحی بکن
جو تلوار ہے ہاتھ مین فتح کر

بگو آنچہ دانی کہ حق گفتہ بہ
تو کہہ بات جو چاہے سچی کہے
نہ رشوت ستانی و نہ عشوہ دہ
کہ رشوت کسی سے نہ تو لے نہ دے

زبان بند و دفتر ز حکمت بشوی
زبان باندھ حکمت سے دفتر کو دھو
طمع بگسل و ہر چہ خواہی بگوی
طمع توڑ دو جو جی مین آئے کہو

حکایت

حکایت یہ اک شاہ سرکش کی ہے

خبر یافت گردنکشی در عراق | کہ میگفت مسکینی از زیر طاق
تھا اک شاہ سرکش میان عراق | سنا کہتے محتاج کو زیر طاق

تو ہم بر درے ہستی امیدوار | پس امید بر در نشینان برآر
کہ ہے تو بھی اک در پہ امیدوار | نکال اپنے در کے غریبون کا کار

دل دردمندان برآور ز بند | کہ ہرگز نباشد دولت دردمند
چھڑا دردمندون کا دل قید سے | نہ کچھ رنج پھر دل کو پہونچے ترے

پریشانی خاطر دادخواہ | براندازد از مملکت بادشاہ
جو خاطر پریشان ہو فریادی کی | نشانی ہے شاہی کی بربادی کی

تو خفتہ خنک در حرم نیمروز | غریب از برون گو بگرما بسوز
تو ٹھنڈے محل مین جو سوۓ دوپہر | تو گرمی مین باہر جلے بے خبر

ستانندہ داد آنکس خداست | کہ نتواند از پادشہ دادخواست
پھر اوس شخص کی داد دیگا خدا | سنے گا نہ جس شخص کی بادشا

حکایت

یہ ہے ذکر فرزند عبد العزیز

یکے از بزرگان اہل تمیز | حکایت کنند از ابن عبد العزیز
بڑے بوڑھون سے ایک اہل تمیز | کہے ہے جو تھا ابن عبد العزیز

کہ بودش نگینے در انگشتری | فروماند در قیمتش جوہری
نگینا اک اوسکی انگوٹھی مین تھا | کہ قیمت مین ہر جوہری تھکا تھا

بشب گفتی آن جرم گیتی فروز | دُرے بود در روشنائی چو روز
کہے تو کہ شب کو نگین دل فروز | تھا روشن چمک مین ہو جسطرح روز

قضارا در آمد یکے خشکسال | کہ شد بدر سیمائے مردم ہلال
یکایک وہان آیا اک خشک سال | ہوۓ چاند سے چہرے گھٹکر ہلال

چو در مردم آرام وقوت ندید | خود آسودہ بودن مروت ندید
جو لوگون مین آرام قوت نہ تھی | تو آسایش اوسکو مروت نہ تھی

چو بیند کسے زہر در کام خلق | کیش بگذرد آب نوشین بحلق
جو دیکھے کوئی زہر پیتی ہے خلق | گوارا کرے شہد کب اسکا حلق

۲۵ ای ہمہ گاہ شد ۱۲
۲۶ مراد از بادشاہ ۱۲
۲۷ ای بآواز بلند می گفت تا بگوش وی رسد ۱۲
۲۸ یعنی ایوان ۱۲
۲۹ فاعل این فعل پریشانی ۱۲
۳۰ یعنی دادخواستن ۱۲
۳۱ نام بادشاہ عباسیہ ۱۲
۳۲ ای بسیار بیش

باب اول در عدل

۳۳ قیمت بود ۱۲
۳۴ یعنے آن نگین ۱۲
۳۵ بسیار روشن ۱۲
۳۶ ای بارادت خدا ۱۲
۳۷ ای بہار ۱۲
۳۸ ماہ تب ۱۲
۳۹ یعنی پیشانی ۱۲
۴۰ مراد از لاغرے ۱۲

به فرمود بفروختندش بسیم
تو فرمایا بیچا عوض چاندی کے
بیک هفته نقدش بتاراج داد
اوسی هفتی مین نقد اوس کا لٹا
برٹیدند بروی ملامت کنان
چبا هونٹھ کہنے لگے لوگ وان
شنیدم که میگفت و باران دمع
سنا مین نے لوگون سی کہنے لگا
که زشتست پیرایه در شهریار
برا ہے شہنشہ کے تن پر سنگار
مرا شاید انگشتری بی نگین
انگوٹھی مری بے نگینہ رہے
خنک آنکه آسایش مرد و زن
وہی خوب آرام سب کا اگر
نگزیند رغبت هنر پروران
نہ کی رغبت اسطرح داناؤن نی
اگر خوش نخسپد ملک بر سریر
اگر سوئے شہ تخت پر چین سے
وگر زنده دارد شب دیر باز
اگر شاہ راتون کو جاگا کرے
بحمد الله این سیرت و راه راست
ہے شکر خدا خصلت راستی
کس از فتنه در پارس دیگر نشان
کوئی فتنہ کا پارس مین کچھ اثر
یکی پنج بیتم خوش آمد بگوش
پسند آئین اک پانچ بیتین مجھی

که رحم آمدش بر غریب و یتیم
یتیم اور مفلس پہ تھا رحم اوسی
بدرویش و مسکین و محتاج داد
فقیرون کو محتاجون کو سب دیا
که دیگر بدستت نیاید چنان
نگینہ تو اب ایسا پائے کہان
فرو میدویدش بعارض چو شمع
وہ گالون پہ جون شمع آنسو بہا
دل شهری از ناتوانی فگار
ہون دل شہر والون کے غم سے فگار
نشاید دل خلقی اندوهگین
نہ لایق ہے خلقت مرے رنج سے
گزیند بر آسایش خویشتن
مقدم کرے اپنے آرام پر
بشادی خویش از غم دیگران
کہ چین اپنا ہو غیر کے رنج سے
نه پندارم آسوده خسپد فقیر
تو شاید نہ محتاج آرام لے
بخسپند مردم بآرام و ناز
تو سوے سبھی خلق آرام سے
اتابک ابوبکر بن سعد راست
اتابک ابوبکر بن سعد کی
نه بیند مگر قامت مهوشان
نہ دیکھی قد ان مہوشان کا مگر
که در مجلسی می سرودند دوش
کہ کل ایک مجلس مین گاے جو تھے

ای طعنه زدند ۱۲
بالفتح آب چشم ۱۲
ای از رعیت ۱۲
ای زخمی
سزاوار است ۱۲
ای آسایش خوش
شب جمهور ۱۲
دراز ۱۲
اتابک را گویند و اینجا لقب خاندان این بادشاه است ۱۲
این لفظ برای محاوره است چنانچه در اردو هم شائع است ۱۲
مستوره قامتان ۱۲

قول
یہ قول اک لطیفہ لکھا شاہ نے

مرا راحت از زندگی دوش بود | کہ آن ماہرویم در آغوش بود
مری زندگی کل ستی آرام کی | کہ وہ ماہرو تھا بغل مین مری
مر اورا چو دیدم سر از خواب مست | بدو گفتم ای سرو[1] پیش تو پست
اوسے دیکھا جو نیند سے مینی مست | کہا مین نے سرو آگے تیرے ہی پست
دمی نرگس از خواب نوشین[2] بشوے | چو گلبن بخند و چو بلبل بگوی
تو آنکھ ایک دم نیند میٹھی سے کھول | تو ہنس گل کیطرح اور بلبل سا بول
چہ می خسپی ای فتنۂ روزگار | بیا و می لعل[3] نوشین بیار
تو سوتا ہے کیا فتنۂ روزگار | عوض مے کے لا تو لب خوشگوار
نگہ کرد شوریدہ از خواب و گفت | مرا فتنہ خوانی و گوئی مخفت
نگہ نیند سے کی کہا تند ہو | جو کہتا ہے فتنہ تو مت کہہ نہ سو
در ایام سلطان روشن نفس | نہ بیند دگر فتنہ بیدار کس
زمانے مین اس شاہ عادل کے بھی | نہ دیکھے ہی فتنہ کو جگتا کوئی

حکایت اتابک مرحوم تکلہ بن[4] زنگی رحمۃ اللہ تعالی
حکایت ہی یہ تکلہ بن زنگی کی

در اخبار شاہان پیشینہ ہست | کہ چون تکلہ بر تخت زنگی نشست
یہ ہین اگلے شاہون سے دیتے خبر | کہ جب تکلہ قائم ہوا تخت پر
بدوران اش از کس نیازرد کس | سبق برد از خود ہمین[5] بود وبس
کسیکو کسی سے نہ غم کچھ ہوا | یہ بازی بس اگلون سے وہ لیگیا
چنین گفت یکرہ بصاحبدلے | کہ عمرم بسر رفت بیحاصلے
تو اک صاحب دل سے اوسنے کہا | گئی مفت عمر اپنی سب بے بہا
چو می بگذرد ملک و جاہ و سریر | نبرد از جہان دولت الا فقیر
گذر جاتا ہے ملک و جاہ و سریر | گیا کون دولت کو لے جز فقیر
بخواہم بکنج عبادت نشست | کہ در یابم این پنج[6] روزیکہ ہست
مین گوشہ مین بیٹھ اب عبادت کرون | کہ ان پانچ دن مین جو کچھ ہی وہ لون

[1] یعنی ای محبوب کہ مانند ... محذوف ست
[2] ای غفلت منزع کن ۱۲
[3] ای مثل دوش سخنان خوش بگو ۱۲
[4] بالضم و کاف عربی نام برادر
باب دوم در عدل
[5] یعنی سعد زنگی ۱۲ ...

چو بشنید دانای روشن نفس
ہوا جب کہ آگہ وہ روشن نفس

بہ تندی برآشفت کای تکیہ بس
خفا ہو کے بولا کہ اے تکیہ بس

طریقت بجز خدمت خلق نیست
طریقت فقط خدمت خلق ہے

بہ تسبیح و سجادہ و دلق نیست
نہ تسبیح و سجادہ و دلق ہے

تو بر تخت سلطانی خویش باش
تو بس اپنے تو تخت شاہی پہ رہ

باخلاق پاکیزہ درویش باش
کر اخلاق دل سے گدائی پہ رہ

بصدق و ارادت میان بستہ دار
تو صدق و ارادت پہ باندھ اب کمر

ز طامات و دعوی زبان بستہ دار
تو سب دعوون سے اب زبان بند کر

قدم باید اندر طریقت نہ دم
قدم ہو طریقت مین ثابت قدم

کہ اصلی ندارد دم بے قدم
کہ بے اصل دم ہے جو ہو بے قدم

بزرگان کہ نقد صفا داشتند
بزرگون کو دولت صفائی کی تھی

چنین خرقہ زیر قبا داشتند
یہی گدڑی نیچے قبا کے رہی

حکایت

حکایت ہی یہ اک شہ روم کی

شنیدم کہ بگریست سلطان روم
سُنا ہے کہ رویا وہ سلطان روم

بر نیکمردے ز اہل علوم
جہان ایک عابد تھا صاحب علوم

کہ پایانم از دست دشمن نماند
کہ ہون زیر دشمن کے مین ہاتھ سے

جز این قلعہ و شہر با من نماند
نہ باقی ہے جز قلعہ اور شہر کے

بسے جہد کردم کہ فرزند من
بہت کی یہ کوشش کہ لڑکا مرا

پس از من شود سرور انجمن
مرے بعد مجلس مین ہو بادشا

کنون دشمن بدگہر دست یافت
جو بد ذات دشمن کا غلبہ ہوا

سر دست مردی و جہدم بتافت
مرا پنجۂ زور اب پھر گیا

چہ تدبیر سازم چہ چارہ کنم
کرون کیا مین تدبیر اور کیا دوا

کہ از غم بفرسود جان و تنم
کہ غم سے گھٹی جان و تن گھٹ گیا

برآشفت دانا کہ این گریہ چیست
وہ بولا خفا ہو کے روتا ہے کیا

برین عقل و ہمت بباید گریست
ہے اس عقل و ہمت پہ رونا روا

پایانم

۹۱ خدا را بسیار یاد کردن و سبحان اللہ گفتن ۱۲
۹۲ مستعد و آمادہ باش
۹۳ طامات بروزن حاجات اقوال پراگندہ ۱۲
۹۴ دعوی باطل ۱۲
۹۵ ای عمل کردن ۱۲
۹۶ ای عمل و کردار ۱۲
۹۷ اے اخلاق
ابستان در معان حمیدہ
۹۸ اے در لباس دنیا کار عقبی سرانجام میداد ۱۲
۹۹ ای عاجز ساختہ و در نسخہ دیگر پایانم است یعنی طاقت و توانائی
۱۰۰ ای قدرت و ظفر یافت و غالب آمد ۱۲
۱۰۱ ای در غضب شد ۱۲
۱۲

ولایت چه باشد غم خویش خور
ولایت تو کیا ہے تو غم اپنا کھا
ترا این قدر تا بمانی بس است
یہی ہے بہت تجھکو جبتک رہے
اگر ہوشمند ست و گر بیخرد
جو دانا ہو وہ یا کہ بے عقل ہو وے
مشقت نیرزد جہان داشتن
مشقت ہے کب لایق اس شاہی مین
تو تدبیر خود کن کہ آن پیر خرد
ہے لازم جہان مین تجھے اپنی فکر
بدین پنج روزہ اقامت مناز
نہ کر ناز یان پانچ دن رہنے پہ
گرادانی از خسروان عجم
کسے جانے ہے تو کہ شاہ عجم
کہ در تخت و ملکش نیامد زوال
کب اوس سلطنت مین نہ آیا زوال
کرا جاودان ماندن امید نیست
سدا رہنے کی کسکو امید اب
کرا سیم و زر ماند و گنج و مال
رہا جس سے باقی ہو گنج اور مال
وزآنکس کہ خیری بماند روان
بیان جس سے کچھ خیر جاری رہے
بزرگے کز و نام نیکو بماند
رہا جس کسیکو کہ نیکی سے نام
الا تا درخت کرم پروری
جو تو پیڑ بخشش کا سیچوا رے گا

کہ از عمر بہتر شد و بیشتر
کہ اک اچھا حصہ گیا عمر کا
چو رفتی جہان جای دیگر کس ست
گیا جب جہان اور کی جاے ہے
غم او مخور کو غم خود خورد
تو غم اوسکا مت کھا وہ غم اپنا کھاے
گرفتن بہ شمشیر و بگذاشتن
کہ تلوار سے لیکے پھر چھوڑ دین
کہ بعد از تو باشد غم خود خورد
ترے بعد جو ہو کرے اپنی فکر
باندیشہ تدبیر رفتن بساز
کر اندیشہ تدبیر چلنے کی کر اب
کہ کردند برزیر دستان ستم
جو کرتے زیر دستون پہ کرتے ستم
نماند بجز ملک ایزد تعال
نہین رہتا جز ملک ایزد تعال
کہ گیتی ہمین جای جاوید نیست
کہ دنیا جگہ ہے ہمیشہ کی کب
پس از وی بچندی شود پایمال
ہو بعد اوسکے کچھ دن مین سب پایمال
دمادم رسد رحمتش بر روان
دعا اسپہ رحمت کی ہر اک کرے
توان گفت با اہل دل کو بماند
وہ دنیا مین گویا رہا خود مدام
کہ بیشک بر کامرانی خوری
تو بے شبہہ مقصد کا پھل کھاے گا

۱ اے ایام جوانی ۱۲
۲ اے وقت درگذشت ۱۲
۳ اے فرزند ۱۲
۴ اے جہانداری
یا قت آن ندارد کہ بہای
دی مشقت واقع شود ۱۲

باب اول در عدل
۵ اے تدبیر خود سکند
۶ اے از دنیا ۱۲
مراد از اندیشہ
۷ استعانت اندیشہ
۸ الف صاحب ۱۲
کردہ اند ۱۲
۹ حذف
۱۰ ماندن جاوید ۱۲
حرف تنبیہ ۱۲

کرم کن کہ فردا چو دیوان نہند
کرم کر حساب اسکا جو کل کرین

منازل بمقدار احسان دہند
تو رتبہ موافق ہے احسان کے دین

یکے را کہ سعی قدم پیشتر
قدم جسکی کوشش کا آگے بڑھی

بدرگاہ حق منزلت بیشتر
اوسے حق سے رتبہ زیادہ ملے

یکی باز پس خائن و شرمسار
جو پیچھے رہے چور ہے شرمسار

بترسد ہمین مرد ناکردہ کار
چھپے وہ کہ جس سے بنے کچھ نہ کار

بہل تا بدندان گزد پشت دست
تجھے کیا وہ خود ہاتھ دانتون چبائے

تنوری چنین گرم و نان در نہ بست
تنور ایسا گرم اور نہ روٹی لگائے

بدانی کہ غلہ بر داشتن
اوٹھانے پہ غلہ کے جانیگا تو

کہ سستی بود تخم ناکاشتن
کہ سستی ہے غلہ نہ بوے جو تو

حکایت

ہے ذکر ایک عابد خدادوست کا

خدادوست نامی در اقصای شام
خدادوست اک شام مین مرد تھا

گرفت از جہان کنج غاری مقام
کہ اک غار مین اوسنے گوشہ لیا

بہ صبرش دران کنج تاریک جاے
جو صبر اوس اندھیری جگہ مین کیا

بکنج قناعت فرو رفتہ پاے
قناعت کی دولت کا پابند تھا

بزرگان نہادند سر بر درش
رکھا اوسکے در پر بزرگون نے سر

کہ درمی نیامد بدر ہا سرش
کہ سر اوسکا جائیے نہ تھا کوئی در

تمنا کند عارف پاکباز
تمنا کرے ہے عارف پاک باز

بدریوزہ از خویشتن ترک آز
گدائی کرے چھوڑ کر حرص و آز

چو ہر ساعتش نفس گوید بدہ
جو ہر دم کہے نفس یہ دے وہ دے

بخواری بگرداندش دہ بدہ
تو ہر گانوئن مین مانگتا وہ پھرے

دران مرز کین پیر ہشیار بود
وہ جس ملک مین پیر ہوشیار تھا

یکے مرزبان ستمگار بود
وہان بادشہ اک ستمگار تھا

کہ ہر ناتوان را کہ دریافتے
ہر اک ناتوان کو جو پاتا تھا وہ

بہ سرپنجگی پنجہ برتافتے
زبردستی ناحق ستاتا تھا وہ

جہانسوز بیرحمت و خیرہ کش
وہ ظالم تھا بیرحم کمز درکش

گروہی برفتند ازان ظلم وعار
بہت لوگ اوس ظلم سے چلدیے

گروہی بماندند مسکین وریش
رہے جو وہان غم سے مرتے ہوے

ید ظلم جائیکہ گردد دراز
جہان ظلم کا ہاتھ ہووے بڑھا

بدیدار شیخ آمدی گاہ گاہ
وہ خدمت مین عابد کے آتا تھا گاہ

ملک نوبتی گفتش ای نیکبخت
کہا شہ نے ایک بار اے نیکبخت

مرا با تو دانی سر دوستیست
مجھے تو ترے ساتھ ہے دوستی

گرفتم کہ سالار کشور نیم
کیا فرض گر مین نہین بادشا

نگویم فضیلت نہم بر کسے
کسی پر نہ دے کچھ فضیلت مجھے

شنید این سخن عابد ہوشیار
سنا شہ سے جبدم یہ عابد نے حال

وجودت پریشانی خلق از وست
تری ذات سے ہے پریشان جہان

تو با دوستداران من دشمنی
مرے دوستونکا تو دشمن ہے جب

گرافتد ہمین دوستی با منت
اگر ہووے میرے ترے دوستی

ز تلخیش روی جہانی ترش
جہان کڑوے پن سے تھا اوسکے ترش

ببردند نام بدش در دیار
ہر اک طرف نام بد اوسکا لیے

پس چرخہ نفرین گرفتند پیش
پس چرخہ نفرین کرتے ہوے

نہ بینی لب مردم از خندہ باز
نہ دیکھے کوئی لب ہنسی سے کھلا

خدا دوست در وی نکردی نگاہ
خدا دوست اوسپر نہ کرتا نگاہ

ز نفرت ز مادر مکش روی سخت
کہ نفرت سے مت کھینچ تو ردی سخت

ترا دشمنی با من از بہر چیست
تجھے کس لیئے مجھسے ہے دشمنی

بعزت ز درویش کمتر نیم
فقیرون سے عزت مین کمتر ہون کیا

چنان باش با من کہ با ہر کسے
تو وہ کر جو کچھ دوسرون سے کرے

برآشفت و گفت ای ملک ہوشدار
خفا ہوکے بولا کہ رکھ شہ خیال

ندارم پریشانی خلق دوست
مجھے دوست خلقت کی ایذا کہان

نہ پندارمت دوستدار منی
تو سمجھون تجھے دوست مین اپنا کب

مگر آنکہ دارد خدا دشمنت
تو کیا حق کو ہے تجھسے جب دشمنی

۱؎ قوم مردان بسبب ظلم و تعدی او جلاء وطن اختیار نمودند و نام بدش منتشر ساختند ۲؎ اے غائبانہ ۱۲ ۳؎ پیر دانشمند و صاحب سجادہ ۴؎ ای ہمان فقیر ۱۲ ۵؎ لفظ ملک را در ان ملک بر حاکم مطلق بادشاہ ۱۲ ... ہم اطلاق کنند ۱۲ ۶؎ ای مخلوقات ۷؎ یعنی اگر من بالفرض دوست تو باشم ۱۲ ۸؎ چہ فائدہ کند ۱۲ ۹؎ بمعنی حال ۱۲ اسے می دارد ۱۲ ... گناہ و عیب کنند بے تقصیر ۱۲

خدا دوست را گر بدرند پوست
خدا دوست کا گرچہ پھاڑیں بھی پوست
نخواہد شدن دشمن دوست دوست
نہو دوست کے دشمنوں کا وہ دوست

عجب دارم از خواب آن سنگدل
عجب ہے جو سو جائے وہ سنگدل
کہ شہری بخسپند ازو تنگدل
کہ سوتے ہوں لوگ اوس سے جب تنگدل

الا گر خبر داری و عقل و ہوش
خبر دار گر کچھ ہے عقل و ہنر
بفضل و ترحم میان بند و کوش
تو فضل و ہنر پہ تو باندھ اب کمر

گفتار

نصیحت یہ سب زورمندوں کو ہے

مہا زورمندی مکن بر کہان
بڑا ہے تو چھوٹوں پہ مت زور کر
کہ بر یک نمط می نماند جہان
رہے گا زمانہ نہ اک طور پر

سر پنجۂ ناتوان بر مپیچ
نہ تو پھیر کم زور کے پنجے کو
کہ گر دست یابد برآید بہ ہیچ
کہ جو قابو پائے تو غالب وہ ہو

مبر گفتمت پای مردم ز جای
اوکھاڑ آدمی کے نہ تو پانوں کو
کہ عاجز شوی گر در آئی ز پای
کہ جب تو گرے کب کوئی یار ہو

دل دوستان جمع بہتر کہ گنج
تو رکھ جمع دل دوستوں کا نہ گنج
خزینہ تہی بہ کہ مردم برنج
کہ زر صرف بہتر کہ لوگوں کو رنج

میفگن ز در پای کار کسے
کسیکا نہ کر کام پانوں تلے
کہ افتد کہ در پایش افتی بسے
تو ایسا نہو اوس کے پانوں پڑے

تحمل کن ای ناتوان از قوی
او ٹھا ناتوان تو زبردست کی
کہ روزی توانا تر از وی شوی
تو شاید کہ اکدن ہو اوس سے قوی

بہمت برآر از ستیزندہ شور
تو ہمت سے برلا و دشمن سے شور
کہ بازوی ہمت بہ از دست زور
کہ کام آئے بازوی ہمت نہ زور

لب خشک مظلوم را گو مخند
نہ لب خشک مظلوم کو ہنس کبھی
کہ دندان ظالم بخواہند کند
اوکھاڑیں گے ظالم کے دندان سبھی

ببانگ دہل خواجہ بیدار گشت
او ٹھا خواجہ آواز سن ڈھول کی
نداند شب پاسبان چون گذشت
نگہبان کی شب جانے کیونکر کٹی

یعنی این لفظ خالی از لطف نیست ۱۲ یعنی ای مقولہ شیخ ۱۲ یعنی بالعطف بجود و کرم ۱۲ یعنی این خطاب بسوی عام یعنی بازرگ ای توانا شود و یعنی وجہ بر تو غالب آید ۱۲ یعنی وجہ شدن شیخ تنبیت ای جمع شدن ای در کار یعنی ای در کار رابہ ہمت ساز توقف مکن

یعنی ای اتفاق افتد ۱۲ یعنی ای بہ دعای درویشان ۱۲ یعنی اے ہلاکت ۱۲ یعنی واگر مخند را بہ صیغہ دوم خوانند درست باشد فافہم ۱۲ یعنی دندان کندن اے ذلیل خواہند کرد ۱۲

خورد کاروانی غم بار خویش
ہے بنیون کو غم اپنے اسباب پر

نسوزد دلش بر خر پشت ریش
جلے دل کب اونکا کہ زخمی ہے خر

گرفتم کز افتادگان نیستی
یہ مانا نہین تو گرا اور پڑا

چو افتاده بینی چرا ایستی
پڑا کوئی دیکھے تو کیون ہے کھڑا

بر نیت بگویم یکی سرگذشت
اور اسیر بھی ادراک کہون مین خبر

کہ سستی بود زین سخن در گذشت
کہ سستی ہے اس بات سے درگذر

حکایت در معنی رحمت بر ناتوان در حال توانائی

توانا کرے ناتوانون پہ رحم

چنان قحط سالی شد اندر دمشق
ہوا قحط سال اک میان دمشق

کہ یاران فراموش کردند عشق
کیا عاشقون نے فراموش عشق

چنان آسمان بر زمین شد بخیل
زمین سے جو تھا آسمان بخل پر

کہ لب تر نکردند زرع و نخیل
نہ لب تک ہوے کھیتی پتون مین تر

بخوشید سرچشمہاے قدیم
ہوے خشک چشمے یہ سوکھا پڑا

نماند آب جز آب چشم یتیم
یتیمون کے آنسو تھے پانی کی جا

نبودی بجز آہ بیوہ زنے
کسی بیوہ کی آہ بیشک وہ تھی

اگر بر شدی دودی از روزنی
جو دیتا دھوان تھا جھروکا کوئی

چو درویش بے برگ دیدم درخت
برہنہ فقیرون کی صورت درخت

قوی بازوان سست و درمانده سخت
قوی بازو جو تھے ہوے سست سخت

نہ در کوہ سبزی نہ در باغ شخ
پہاڑون پہ سبزی نہ باغون مین شخ

ملخ بوستان خورده مردم ملخ
ملخ کھا گئی باغ و خلقت ملخ

در انحال پیش آمدم دوستے
اور اسوقت آیا مرا ایک دوست

ازو مانده بر استخوان پوستے
تھا باقی فقط اوسکی ہڈی پہ پوست

شگفت آمدم کو قوی حال بود
عجب آیا مجکو وہ خوشحال تھا

خداوند جاه و زر و مال بود
بہت پاس اوسکے زر و مال تھا

بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی
کہا مینے اے یار پاکیزہ خو

چہ درماندگی پیشت آمد بگوی
تجھے کیا مصیبت ہی سچ کہہ یہ تو

اے اہل قافلہ ۱۲
ای قرض کردم ۱۲
حال گذشتہ
بیای وحدت
نام شہر ۱۲
مراد از کمال
بر جواسی ست ۱۲
ای امساک باران ۱۲
اے خشک شد
ای بلند میشد ۱۲
ای توانگران بہ سبب
آن قحط لغایت عاجز و
فرو مانده بودند ۱۲
ای پیش آمدم ۱۲
ای بسیار لاغر شده بود ۱۲
ای بمعنی عجیب
دنادر ۱۲

بغرید بر من که عقلت کجاست
وہ بولا تری عقل کو ہے زوال
چو دانی و پرسی سوالت خطاست
جو دانستہ پوچھے خطا ہے سوال

نہ بینی که سختی بغایت رسید
نہ دیکھے کہ کیا کچھ مصیبت ہوئی
مشقت بحد نہایت رسید
مشقت بحد نہایت ہوئی

نہ باران ہمی آید از آسمان
نہ پانی ہی برساتا ہے آسمان
نہ بر میرود دود فریاد خوان
نہ پہونچے ہے آہونکا اوپر دھوان

بدو گفتم آخر ترا باک نیست
کہا مینے آخر تجھے کیا ہے ڈر
کشد زہر جائیکہ تریاک نیست
جو تریاک ہو کیا کرے زہر اثر

گر از نیستی دیگرے شد ہلاک
اگر نیستی سے کوئی جائے مر
ترا ہست بط را ز طوفان چہ باک
تجھے زر ہے کیا بط کو طوفان سے ڈر

نگہ کرد رنجیدہ در من فقیہ
نگہ رنج سے کی مری سمت کو
نگہ کردن عالم اندر سفیہ
نگہ جیسے دانا کی نادان پہ ہو

کہ مرد ار چہ بر ساحلست ای رفیق
جو دریا کنارے ہو مردا اے رفیق
نیاساید و دوستانش غریق
نہ آرام ہے دوست گر ہوں غریق

من از بینوائی نیم روی زرد
نہیں مفلسی سے ہے منھ میرا زرد
غم بینوایان دلم خستہ کرد
ہے غم مفلسونکا تو ہے دلکو درد

نخواہم کہ بینی خردمند ریش
نچاہوں خردمند زخم اک سے
نہ بر عضو مردم نہ بر عضو خویش
نہ اپنے ہے تن پر نہ تن اور کے

بحمد اللہ ار چہ ز ریش ایمنیم
ہے شکر خدا خود جو زخمی نہیں
چو ریشے بہ بینم بلرزد تنم
جو زخمی کو دیکھوں تو کانپوں وہیں

منغص بود عیش آن تندرست
کبھی ہے نہ آرام وہ تندرست
کہ باشد بہ پہلوی بیمار سست
کہ پہلو میں ہو اوسکے بیمار سست

چو بینم کہ درویش مسکین نخورد
جو دیکھوں فقیروں کو میں بے خوراک
بکام اندرم لقمہ زہرست و درد
مری حلق میں لقمہ ہو زہرناک

یکے را بزندان بری دوستان
کسیکے جو ہوں قید میں آشنا
کجا ماندش عیش در بوستان
رہے عیش پھر باغ میں اوسکو کیا

---

۹۱ ای آواز بلند کرد و فریاد نمود یعنی تند شد برہمن و گفت که عقلت الخ و در بعضی نسخ بخندید برہمن است ۱۲
۹۲ ای بدرجہ کمال ۱۲
۹۳ ای بالا رفتہ از دو آب بارد که بالا رفتہ ... حکما است ۱۲ چنانچہ مختار حکما است
۹۴ یعنی تو نالدار ... نیست ترا چہ غم ست ۱۲
۹۵ ... یعنی دانشمند ۱۲
۹۶ ... سامان ست ۱۲
۹۷ یعنی چنانکہ عالم در جاہل بہ نظر حقارت می بیند ۱۲
۹۸ بے دانش ۱۲
۹۹ بیسامانی ۱۲
۱۰۰ ای شکر خدا ۱۲
۱۰۱ ای از حلق من ۱۲
۱۰۲ ای ناگوار ۱۲

حکایت

حکایت یہ اک خود غرض کی سُنو

شبے دود خلق آتشی بر فروخت | شنیدم کہ بغداد نیمے بسوخت

جو اک رات آہون کا شعلہ اوٹھا | سنا مین نے بغداد آدھا جلا

یکی شکر گفت اندران حال زود | کہ دکان مارا گزندے نبود

کیا ایک نے شکر اوس آن مین | نہ پہونچا خلل میری دکان مین

جہاندیدۂ گفتش ای بوالہوس | ترا خود غم خویشتن بود و بس

کہا ایک بڈھے نے اے بوالہوس | تجھے غم فقط تھا اک اپنا ہی بس

پسندی کہ شہرے بسوزد بنار | وگرچہ سرایت بود بر کنار

پسند آیا تجھکو کہ شہر ایک جلے | کنارے اکیلا ترا گھر بچے

بجز سنگدل کے کند معدہ تنگ | چو بیند کسان بر شکم بستہ سنگ

وہ ہے سنگدل پیٹ کو جو بھرے | اگر دیکھے پیٹون پہ پتھر بندھے

توانگر خود آن لقمہ چون میخورد | چو بیند کہ درویش خون میخورد

توانگر کو اک لقمہ ہو تلخ تر | جو کھاتا ہو درویش خون جگر

مگو تندرست ست رنجور دار | کہ مے پیچد از غصہ رنجور وار

نہ کہہ تندرست ایسا تیماردار | کہ کھاتا ہے غم جیسے بیمار زار

تنک دل زیاران بمنزل رسند | نخسپند کہ واماندگان در پسند

جو ہین اہل دل یار منزل پہ جا | نسوئین کہ عاجز ہی پیچھے پڑا

دل پادشاہان شود بار کش | چو بینند در گل خر خارکش

ہو شاہون کا دل فکر مین مبتلا | اگر دیکھین کیچڑ مین خر کو پھنسا

اگر در سرای سعادت کس ست | ز گفتار سعدیش حرفی بس ست

جو گھر مین سعادت کے ہے آدمی | تو اک بات کافی ہے بس سعدی کی

ہمینت بسندست گر بشنوی | اگر خار کاری سمن ندروی

یہی ہے بہت گر نجائے تو بھول | جو بوئے گا کانٹے نہ توڑے گا پھول

گفتار

یہ گفتار تنبیہ ظالم کو ہے

خبرداری از خسروان عجم
خبر ہے تجھے جو تھے شاہ عجم
نہ آن شوکت و پادشاہی بماند
نہ وہ شان اور پادشائی رہی
خطا بین کہ بر دست ظالم برفت
گنہ دیکھ ظالم سے جو کچھ ہوا
خنک روز محشر تن دادگر
ہے کیا خوب محشر مین وہ بادشاہ
بہ قومی کہ نیکی پسند د خداے
کہ جس قوم کی نیکی چاہے خدای
چو خواہد کہ ویران کند عالمی
جو چاہے کہ ویران عالم کرے
سگالند از و نیکمردان حذر
کرین نیک مرد اوس سے پرہیز سب
بزرگی از و دان و منت شناس
بزرگی خدا کی او را مداد ہو
نہ خود خواندۂ در کتاب مجید
پڑھا کیا نہین تو نے قرآن مین
اگر شکر کردی برین ملک و مال
کرے شکر گر ملک اور مال پر
وگر جور در پادشائی کنی
کرے ظلم گر بادشاہی مین تو
حرامست بر پادشہ خواب خوش
حرام ایسی ہے نیند اوس شاہ پر
میازار عامی بیک خردلہ
نہ دی خلق کو رنج اک رائی کا

کہ گردند بر زیر دستان ستم
کہ کرتے تھے کمزوروں پر وہ ستم
نہ آن ظلم بر روستائی بماند
نہ دہقان پہ زور آزمائی رہی
جہان ماند و او با مظالم برفت
جہان تو رہا پر گنہ وہ گیا
کہ در سایۂ عرش دارد مقر
جسے سایۂ عرش مین ہو پناہ
دہد خسرو عادل نیک راے
کرے او سپہ شہ عادل و نیک رای
نہد ملک در پنجۂ ظالمے
تو ظالم کے پنجے مین خلقت رکھے
کہ خشم خدا ایست بیدادگر
ہے ظالم کی شاہی خدا کا غضب
کہ زائل شود نعمت ناسپاس
کہ نعمت جو ظالم کی برباد ہو
کہ در شکر نعمت بود بر مزید
بڑھے شکر سے مال ہر آن مین
بمانی و ملکی رسی بیزوال
ملے ملک اور مال پھر بے ضرر
پس از پادشائی گدائی کنی
پڑے شاہی سے پھر گدائی مین تو
چو باشد ضعیفان از قوی بارکش
قوی سے ضعیفون کو جب ہو ضرر
کہ سلطان شبانست و عامی گلہ
نگہبان ہے شہ ملک گلہ بنا

مقام وجای قرار ۱۲

۵۱ اشارہ بہ ضحاک
۵۲ بالفتح سخت
وغیرہ ۱۲|۱۲
محکم شدن در جنگ ۱۲
۵۳ بمعنی دہقان ہاست
۵۴ لفظ خطا متعلق بدست
ظالم و بین خطاب بسوی
۵۵ ای
ستمع ۱۲
۵۶ ای مقرر
گذاشت ۱۲
۵۷ اندیشہ کنند
و نماید ۱۲
[illegible]
۵۸ اشارت است
بآیہ کریمہ لئن شکرتم
لازیدنکم ۱۲
۵۹ اے در دنیا ۱۲|۱۲
۶۰ جزاے مقدم ۱۲
۶۱ یای معروف ۱۲
۶۲ دانہ سپندان
۱۲

چو پر خاش بینند و بیداد ازو
جو ظلم اور بدعت کرے خلق پر

شبانان نیست گرگ است فریاد ازو
نگہبان نہین بھیڑیا ہے مگر

بد انجام[۵۱] رفت و بد اندیشہ کرد
بد اندیش بد نام یان سے گیا

کہ با زیر دستان جفا پیشہ کرد
ضعیفون پہ جو ظلم پیشہ کیا

نخواہی کہ نفرین کنند از پست
نہ چاہے کہ لعنت کرین پیچھے سے

نکو باش تا بد نگوید کست
تو رہ نیک تو بد نہ کوئی کہے

حکایت

حکایت یہ دو شاہزادون کی ہے

شنیدم[۵۲] کہ در مرزی از باختر
یہ کہتے ہین سب باختر ملک کے

برادر دو بودند از یک پدر
کہ بھائی تھے دو ایک ہی باپ سے

سپہدار و گردنکش و پیلتن
دو سردار شہزور ہاتھی سا تن

نکو روی و دانا و شمشیر زن
بہت خوب رو عاقل اور تیغ زن

پدر ہر دو را سہمگین مرد یافت
ہوا باپ کو خوف اون دونون سے

طلبگار جولان[۵۳] و ناورد یافت
تھے خواہان لڑائی کے میدان کے

برفت آن زمین را دو قسمت نہاد
تو دو حصے بانٹی زمین اوسنے سب

بہر یک پسر زان نصیبے بداد
دیا حصہ ہر بیٹے کو اوس سے تب

مبادا کہ بر یک دگر سر کشند
مبادا کہ آپس مین جھگڑا مچائین

بہ پیکار[۵۴] شمشیر کین بر کشند
لڑائی عداوت پہ تلوار اوٹھائین

پدر بعد ازان روزگاری[۵۵] شمرد
پدر بعد ازان تھوڑے ہی دن جیا

بجان آفرین جان شیرین سپرد
کیا جان شیرین کو نذر خدا

اجل بگسلاندش طناب امل
اجل نے دی مقصد کی رسی توڑا

دفاتش[۵۶] فرو بست دست عمل
بندھا موت سے ہاتھ ہر کام کا

مقرر شد آن مملکت بر دو شاہ[۵۷]
وہ اک ملک کے دو ہوے بادشاہ

کہ بیحد و مر بود[۵۸] گنج و سپاہ
کہ بیحد تھا ملک اور خزانہ سپاہ

بحکم نظر[۵۹] در بہ افتاد خویش
نظر آیا جس مین کہ بہتر نباہ

گرفتند ہر یک یکی راہ پیش
الگ دونون نے لی تھی ایک ایک راہ

۵۱ یعنی بدی و گناہ ۱۲
۵۲ دو ایدن اسپ در جنگ ۱۲
۵۳ با کاف فارسی ۱۲
۵۴ ای بعد تقسیم
۵۵ ای چند روز زندگانی کرد ۱۲
۵۶ یعنی بعد مرگ عمل انسان منقطع گردد سوائے ذات انبیا علیہم الصلوٰۃ والسلام و در حدیث صحیح آمدہ است کہ چون انسان

باب در عدل

بمیرد اعمال او منقطع شود الا سہ
سیر و اعمال بعد مرگش نیز جاری
اعمال بعد مرگ جاریہ و دوم
می باشد یکی صدقہ جاریہ دوم
پسر نیکوکار کہ برائے پدر دعا
کند و سوم علمی کہ از او نفع گیرند ۱۲
۵۷ یعنی ہر [illegible] ہر دو ۱۲
۵۸ یعنی [illegible]
۵۹ یعنی [illegible]

یکے عدل تا نام نیکو برد
کیا عدل اک نے کہ نیکی ملے
یکی عاطفت سیرت خویش کرد
وہ عادل جو تھا نیک خصلت ہوا
بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت
ہوا روٹی دیوا وہ سب خلق کا
خزائن تہی کرد و پر کرد جیش
خزانے کیئے خالی لشکر بھرا
بگردون شدی بانگ شادی چو رعد
بلند اوسکا شہرہ تھا جسطرح رعد
خدیو خردمند فرخ نہاد
یہ شہ ہے خردمند عالی گہر
حکایت شنو کودک ناجوی
حکایت سنو طفل وہ نیکنام
ملازم بدلداری خاص و عام
وہ کرتا تھا دلداری خاص و عام
دران ملک قارون برفتی دلیر
تھا قارون فقیرون سے وان بے خطر
نیامد در ایام او بر دلے
نہ اک دل پہ اون روزون صدمہ ہوا
سر آمد بتائید ملک از سران
مدد ملک سے کی وہ غالب ہوا
دگر خواست کافزون کند تخت و تاج
کہا دوسرے نے بڑھے تخت و تاج
طمع کرد بر مال بازارگان
طمع کرکے بنیون پہ بازارون کے

یکے ظلم تا مال گرد آورد
کیا ظلم اک نے کہ دولت بڑھے
درم داد و تیمار درویش کرد
سخی اور غریبون کا غمخوار تھا
شب از بہر درویش شبخانہ ساخت
بنائی فقیرون کو مہمانسرا
چنان کز خلایق بہنگام عیش
کہ شادی مین جون خلق دی زر لٹا
چو شیراز در عہد بوبکر سعد
ہے شیراز مین جیسے بوبکر سعد
کہ شاخ امیدش برومند باد
کہ شاخ امید اوسکی ہو پرثمر
پسندیدہ پی بود و فرخندہ خوی
پسندیدہ جسکا چلن نیک کام
ثناگوی حق بامدادان و شام
ثناخوان تھا خالق کا ہر صبح و شام
کہ شہ دادگر بود و درویش سیر
سخی شہ تھا محتاج آسودہ تر
نگویم کہ خارے کہ برگ گلی
کسی کانٹے کا یا کسی پھول کا
نہادند سر بر خطش سروران
ہوی تابع اوس شہ کے فرمانروا
بیفزود بر مرد دہقان خراج
کیا دونا دہقانیون پر خراج
بلا ریخت بر جان بیچارگان
بلا ڈھائی جانون پہ بیچارونکے

منزل و فرودگاہ ۱۲
یعنی چنانکہ مردم در حالت عیش و نشاط زر در آرایش صرف می‌کنند او در شکر صرف نمودہ ۱۲
نام فرشتہ موکل باران ۱۲
التزام کنندہ ۱۲ یعنی معروف عبادت

باب اول در عدل

یعنی چون قارون بسیار بخیل از درویشان کنارہ می‌جست لہذا چنین فرمود
یعنی چہ جاے آنست کہ بگویم کہ آسیب خاری بر ولی بنامد بلکہ صدمہ برگ گلی ہم نرسید ۱۲
سر بر خط نہادن کنایہ از اطاعت کردن باشد

نگویم که بدخواه درویش بود
کہون کہ فقیرون کا بدخواہ تھا
بامید بیشی نداد و نخورد
نہ بخشا وہ مال اور نہ خود کھا سکا
که تا جمع کرد آن زر از گربزی[۱]
کیا جمع زر اوسنے جب ظلم سے
شنیدند بازارگانان خبر
سنی جبکہ سوداگرون نے خبر
بریدند[۲] ازانجا خرید و فروخت
تو بیع و شرا وہان سے موقوف کی
چو اقبالش از دوستی[۳] سر بتافت
جو اقبال نے دوستی چھوڑ دی
ستیز فلک بیخ و بارش بکند
فلک نے جو جڑ ہی سے کھویا وہ ملک
وفا در که جوید چو پیمان گسیخت
وفا کس سے ڈھونڈھے جو توڑا قرار
چه نیکی طمع دارد آن بی صفا
طمع کیا کرے نیکی کی وہ دنی
چو بختش نگون بود در کاف[۴] کن
ازل سے نصیب اوسکا جو تھا برا
چه گفتند نیکان[۵] بران نیکمرد
کہا سب نے اوس نیک سے بر محل
گمانش خطا بود و تدبیر سست
تھی تدبیر سست اور غلط واہمے

حقیقت که این دشمن خویش بود
حقیقت مین دشمن وہ اپنا ہوا
خردمند داند که ناخوب کرد
جو دانا ہے سمجھے کہ کیا بد کیا
پراگنده شد لشکر از عاجزی
پراگندہ لشکر ہوا بھاگ کے
که ظلم ست در بوم آن بی هنر
کہ ظلم ایسا کرتا ہے وہ بے ہنر
زراعت نیامد رعیت بسوخت
زراعت نہ تھی تو رعیت جلی
بناکام دشمن برو دست یافت
تو دشمن نے طاقت وہ سب توڑ دی
سم اسپ دشمن دیارش بکند
تو دشمن نے گھوڑے سے کھودا وہ ملک
خراج از که خواهد چو دهقان گریخت
ملے کس سے زر جب ہو دہقان فرار
که باشد دعای بدش در قفا
کہ جس کے دعا بد ہو پیچھے لگی
نکرد آنچه نیکانش گفتند کن
تو نیکون کا کہنا نہ ہرگز سنا
تو برخور که بیدادگر برنخورد
تو پھل کھا کہ ظالم نے کھایا نہ پھل
که در عدل بود[۶] آنچه در ظلم جست
وہ تھا عدل مین جاہا جو ظلم سے

حکایت

ہے یہ ذکر اک عقل کے خام کا

[۱] کنایہ از حیلہ و مکاری ۱۲
[۲] یعنی موقوف کردند ۱۲
[۳] یعنی ادبار رسید ۱۲
[۴] چون کاف در ابتدای لفظ کن دارد قسمت از ین توجیہ ابتدای بدبختی او در روز ازل ثابت کرد ۱۲
[۵] این مصرع بطریق سوال است و مصرعۂ ثانی جواب ۱۲
[۶] از روے تعریض گفتہ ۱۲۱۲
[۷] اے آبادی سلطنت و ملک ۱۲

یکی بر سر شاخ و بن میبرید — خداوند بستان نگه کرد و دید
تھا اک شاخ پر بیٹھا جڑ کاٹتا — تو مالک نے اوس باغ کے یہ کہا

بگفتا که این مرد بد میکند — نه با من که با نفس خود میکند
برائی یہ کرتا ہے اسباب سے — نہ کچھ مجھسے خود اپنی ہی ذات سے

نصیحت بجاست گر بشنوی — ضعیفان میفگن بکتف قوی
نصیحت سنجات ایک ہے سن اگر — دکھا زور بازو نہ کم زور پر

که فردا بداور برد خسروی — گدائی که پیشت نیرزد جوی
کہ کل پیش حق لے کے جائے سمجھے — گدا وہ تو جو بھی نہ سمجھے جسے

چو خواهی که فردا شوی مهتری — مکن دشمن خویشتن کهتری
جو چاہے کہ کل کو بڑا تو بھی ہو — نہ کر دشمن اپنا کسی چھوٹے کو

که چون بگذرد بر تو این سلطنت — بگیرد بکین این گدا دامنت
گذر جائے شاہی کا جب دبدبا — تو پکڑے گدا وہ ہی دامن ترا

مکن پنجه از ناتوانان بدار — که گر بفگنندت شوی شرمسار
ملا تو نہ کمزوروں سے پنجہ کو — کہ گر ڈال دیں تجھکو شرمندہ ہو

که زشتست در چشم آزادگان — بیفتادن از دست افتادگان
برا ہے یہ نزدیک آزادوں کے — کہ گر جائے ہاتھوں سے افتادوں کے

بزرگان روشندل نیکبخت — بفرزانگی تاج بردند و تخت
بزرگ اور روشندل اور نیکبخت — وہ دانائی سے لے گئے تاج و تخت

بدنباله راستان کج مرو — وگر راست خواهی ز سعدی شنو
پیچھا ٹڑے تو سیدھوں کے ٹیڑھا نجا — جو سچ چاہے ہے سعدی کا مان اب کہا

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

ہی اک جمع خاطر فقیر دن ہی کی

نگو جاهی از سلطنت بیش نیست — که ایمن تر از ملک درویش نیست
نہ کچھ رتبہ شاہی سے بڑھکر نہیں — فقیری سوا ملک سے بے ڈر نہیں

سبکبار مردم سبکتر روند — حق اینست و صاحبدلان بشنوند
سبکبار جو ہیں وہ جلدی چلیں — یہ حق ہے جو ہیں اہل دل وہ سنیں

ای دردل ۱۲ ای سکینان ۱۲
خود گفت ۱۲ ای تنکبیر برای تعظیم ۱۲
ہای تقصاے ۱۲
سوی وحدت
بیای تعظیم ۱۲
برائے تعظیم ۱۲
یعنی چون بمیری ۱۲
ای موقوف
سن ۱۲
حاصل کردند ۱۲
یعنی پیروی بزرگان کن ۱۲
بیان مصرع
اوست ۱۲
متابعت ایشان مگذار ۱۲
صاحب عبادت ۱۲
ای با آسانی در روز حشر نجات یابند ۱۲
که در مصرع سابق گذشت ۱۲

تهیدست تشویش نانی خورد | ملک هم بقدر جهانی خورد
ہے مفلس کو تو ایک روٹی کا غم | ہو شہ کو سوا فتح جہان کے الم
گدا را چو حاصل شود نان شام | چنان خوش بخسپد که سلطان شام
گدا کو جو روٹی ملے شام کو | تو نیند آئے جیسے شہ شام کو
غم و شادمانی بسر میرود | بمرگ این دو از سر بدر میرود
غم اور شادمانی بھی جائے گذر | مرے پر یہ دونون ہین سر سے بدر
چه آنرا که بر سر نهادند تاج | چه آنرا که بر گردن آمد خراج
اُسے کیا کہ جس سر پہ رکھا ہے تاج | اُسے کیا کہ جس سر پہ آیا خراج
اگر سرفرازی بکیوان برست | وگر تنگدستی بزندان درست
توانگر جو اونچے محل مین رہے | اگر قید مین کوئی مفلس پھنسے
در آندم که اجل بر سر هر دو تاخت | نمیشاید از یکدگر شان شناخت
اجل جس گھڑی آئے ان دونون پر | نہ پہچانے دونون کو کوئی بشر

حکایت

نصیحت یہ مُردی کی سُنیے ذرا

شنیدم که یکباره در دجله | سخن گفت با عابدے کلهٔ
سنا ہے ترائی مین اک ندی کی | یہ بات ایک سے کھوپڑی نے کہی
که من فر فرماندهی داشتم | بسر بر کلاه مهی داشتم
کہ سب ٹھاٹھ شاہی کا مین رکھتا تھا | مرے سر پہ تھا تاج سلطانی کا
سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق | گرفتم ببازوی دولت عراق
مدد آسمان نے کی اور دوستی | ولایت عراق اپنے بازو سے لی
طمع کرده بودم که کرمان خورم | که ناگه بخوردند کرمان سرم
طمع تھی کہ کرمان ولایت بھی لون | کہ یکبار کیڑے نے سر کھا لیا یون
بکن پنبهٔ غفلت از گوش هوش | که از مردگان پندت آید بگوش
روئی کان سے بیہشی کی نکال | نصیحت یہ مردون کی کانون مین ڈال

حکایت در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

ہے نیکی بدی کے نتیجہ کا ذکر

---

۱ هم بمعنی غم و بمعنی نیز ۱۲
۲ بسیار غم دارد ۱۲
۳ نام ملک این قید اتفاقیست نه احترازیست ۱۲
۴ ای در ایام حیات ۱۲
۵ پادشاه و رعیت بعد مرگ برابر شوند ۱۲
۶ کیوان زحل و هم آن نام ستاره است ۱۲
۷ بالفتح و الکسر نهریست در بغداد ۱۲
۸ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی شان و شوکت ۱۲
۹ ای طمع کرده بودم که ملک کرمان را در تصرف خود آرم ۱۲
۱۰ جمع کرم ای کیڑا ۱۲
۱۱ پنبه ای روئی ۱۲ سرمایهٔ گوش را از گوش غفلت و بیہوشی برار
۱۲ و نصیحت که از مردگان شنیدی بر گوش هوش آید ۱۲

نکوکار مردم نباشد بدش
نہ نیکو نکو ہووے بُرائی کبھی
نورزد کسی بد کہ نیک آیدش
کرے کب وہ بد جسکو نیکی لکھی

شرانگیز ہم در سر شر رود
جو شری ہی وہ شر ہی کی راہ جاوے
چو کژدم کہ در خانہ کمتر رود
کہ جون بچھو گھر اپنے کم پھر کے آئے

اگر نفع کس در نہاد تو نیست
کسیکے جو حق مین نہ تو نیک ہے
چنین جوہر و سنگ خارا یکیست
تو یون موتی اور سنگ سخت ایک ہے

غلط گفتم ای یار شایستہ خوی
غلط بات کہتا ہون مین اے اخی
کہ نفعست در آہن و سنگ و روی
کہ ہے فائدہ لوہے پتھر مین بھی

چنین آدمی مردہ بہ ننگ را
اجل آئے بس ایسے بد مرد کو
کہ بروی فضیلت بود سنگ را
کہ اوس پر فضیلت جو پتھر کو ہو

نہ ہر آدمی زادہ از دد بہ است
نہ ہر آدمی جانور سے ہے خوب
کہ دد ز آدمی زادۂ بد بہ است
کہ چوپایہ بھی بد بشر سے ہے خوب

بہ است از دد انسان صاحب خرد
ہے دد سے وہ خوب آدمی پر خرد
نہ انسان کہ در مردم افتد چو دد
نہ انسان کہ لوگون مین ہو جیسے دد

چو انسان نداند بجز خورد و خواب
ہے کھاتے ہی سونے کو انسان اگر
کدامش فضیلت بود بر دواب
بزرگی ہو ن کون اوسکو چوپایہ پر

سوار نگون بخت بیراہ رو
سواری پہ بد بخت بیرہ جو جاوے
پیادہ برد زو برفتن گرو
تو منزل پہ پہلے پیادہ ہی آئے

کسی دانۂ نیکمردی نکاشت
کسینے نہ بویا ہے وہ بیج نیک
کز و خرمن کام دل برنداشت
کہ کھلیان مقصود کا پایا نہ ایک

نہ ہرگز شنیدیم در عمر خویش
سنا ہے نہ یہ عمر بھر مین کبھی
کہ بد مرد را نیکی آمد بہ پیش
کہ بد مرد کو نیکی آکے ملی

حکایت

سزا ایک شہزور بد کی سُنو

گزیری بچاہے در افتادہ بود
تھا اک پہلوان اک کنوئین مین گرا
کہ از ہول او شیر نر مادہ بود
کہ شیر اوسکی ہیبت سے جون مادہ تھا

۱ ای سرکہ در روز ازل
۲ نیکبخت شدہ ۱۲
۳ مراد از جوہر ذات
۵ آن شخص باشد ۱۲
۶ بکسر کاف فارسی

بداندیش مردم بخبر بد ندید
زبس بد جو تھا وہ بدی آئی پیش

ہمہ شب بفریاد وزاری نخفت
نہ سویا وہ روتا رہا رات بھر

تو ہرگز رسیدی بفریاد کس
تو فریاد دنیا کو پہونچا کبھی تھا

ہمہ تخم نیکو وئی کاشتی
تو بوتا رہا بیج کیا نیکی کا

کہ برجان ریشت نہد مرہمی
ترے زخم پر کون مرہم رکھے

تو ما را ہمے چاہ کندی براہ
ہمارے لیے تھا کنواں کھودتا

دو کس چہ کنند از پی خاص و عام
کنواں کھودتے ہیں وہ دو آدمی

یکی تا کند تشنہ را تازہ حلق
غرض اک کی پانی پئیں اوس مین لوگ

اگر بد کنی چشم نیکی مدار
جو بد کر تو امید نیکی نہ کر

نہ پندارم ای در خزان کشتہ جو
نہیں جانتا ہوں کہ جو بوئے جب

درخت زقوم ار بجان پروری
جو تھوہر کو اب جان سے پالے گا تو

رطب ناورد چوب خرزہرہ بار
چھوہارہ نہ پھل بید سے ہو کبھی

بیفتاد و عاجز تر از خود ندید
نہ دیکھا نہ بون کوئی اپنے سے بیش

یکے بر سرش کوفت سنگی و گفت
تو اک شخص نے ٹھونکا سنگ اوسکے سر

کہ میخواہی امروز فریاد رس
جو آج اپنا فریادرس چاہتا

ببین لاجرم بر کہ بر داشتی
لیا دیکھ تو نے کہ کیا پھل ملا

کہ دلہا ز ریشت بنالد ہمے
کہ نالاں ہین دل تیرے ہی زخم سے

بسر لاجرم در فتادی بچاہ
تو گردن کے بھل تو ہی اوسمین گرا

یکی نیک محضر دگر زشت نام
کہ اک نیک اور دوسرا ہے دنی

دگر تا بگردن در افتند خلق
غرض ایک کی تا گرین اوس مین لوگ

کہ ہرگز نیارد گز انگور بار
نہ جھاؤ کے پیڑ دن مین ہو کچھ ثمر

کہ گندم ستانی بوقت درو
تو گیہوں ملین وقت کٹنے کے کب

مپندار ہرگز کزو برخوری
بھی کا نہ پھل اوس سے کھائیگا تو

چو تخم افگنی بر ہمان چشم دار
کہ جو بیج ڈالا اوسے گا وہی

ع۵ کنایہ از ہلاک شدن ۱۲

حکایت

بُرائی یہ حجاج یوسف کی ہے

حکایت کنند از یکے نیکمرد
حکایت یہ کرتے ہین تھا اک ولی
بسر ہنگ دیوان نظر کرد تیز
خفا ہوکے سرہنگ سے بولا یون
چو حجت نماند جفا جوے را
نہ حجت رہے جب ستمگار کو
بخندید و بگریست مرد خداے
ہنسا اور رویا وہ مرد خدا
چو دیدش کہ خندید و دیگر گریست
جو دیکھا کہ وہ ہنسکے پھر رو دیا
بگفتا ہمے گریم از روزگار
وہ بولا کہ اس غم سے روتا ہون زار
ہمی خندم از لطف یزدان پاک
ہنسا ہین مگر لطف حق سے وہین
یکی گفتش اے نامور شہریار
کوئی بولا اے نامور شہریار
کہ خلقی بد و تکیہ دارند و پشت
کہ خلق اعتقاد اوسکا رکھتی ہے اب
بزرگی و عفو و کرم پیشہ کن
بزرگی و بخشش کرم پیشہ کر
مگر دشمن خاندان خودی
گھرانے سے اپنے یہ ہی دشمنی
مپندار دلہا بداغ تو ریش
یہ مت جان دل تجھسے زخمی ہین سب
نخفتست مظلوم از آہش بترس
نہ سویا ہے مظلوم ڈر آہ سے

کہ اکرام حجاج یوسف نکرد
کہ تعظیم حجاج یوسف نہ کی
کہ نطعش بیند از و ریزش بریز
کہ اک چرم ڈال اور بہا اوسکا خون
بہ پرخاش در ہم کشد روی را
کمر باندھ لڑنے کو طیار ہو
عجب ماند سنگین دل تیرہ راے
تعجب مین حیران وہ ظالم رہا
بپرسید کین خندہ و گریہ چیست
تو پوچھا یہ ہے ہنسنا اور رونا کیا
کہ طفلان بیچارہ دارم چہار
کہ لڑکے بھی بیچارے رکھتا ہون چار
کہ مظلوم رفتم نہ ظالم بخاک
کہ مظلوم مرتا ہون ظالم نہین
مکن دست ازین پیر دہقان بدار
نہ ہاتھ اسکے خون سے تو بھر نہ نہار
روا نیست خلقی بیکبار گشت
روا کب ہی بارے جو تو خلق سب
ز خردان اطفالش اندیشہ کن
اور ادن چھوٹے لڑکون سے اندیشہ کر
کہ بر خاندانہا پسندی بدی
کہ ہے سب گھرانون سے کر تا بدی
کہ روز پسین آیدت خیر پیش
تو آخر کے دن نیکی پاے گا کب
ز دود دل صبحگاہش بترس
تو ڈر اوسکے سوز سحر گاہ سے

ای روز مرگ یا روز قیامت ۱۲

یعنی بد مزاجی کند ۱۲
یعنی تشنیع شدم در مرتبہ عالی
رسیدم ۱۲
یعنی قتل مکن یا ظلم مکن در
عاطفہ بعد مکن خود خواست ۱۲
یعنی امیدگاہ خلایق ۱۲
شہریار بادشاہی را گویند کہ از ہمہ بادشاہان
عصر خود بزرگی و کلان تر باشد ۱۲

نترسی کہ پاک اندرونی شبی
نہ ڈرے ہے کہ اک پاک دل ایک شب

برآرد ز سوز جگر یاربی
کرے نالہ سوز جگر سے کہ رب

بسوزد چنان بر و افشاند دست
خفا ہوکے اوسنے ملامت جو کی

کہ حجاج را دست حجت ببست
تو حجاج کو کچھ نہ حجت رہی

نہ ابلیس بد کرد نیکی ندید
بد ابلیس کو نیکی کیونکر ملے

بر پاک ناید ز تخم پلید
نہ پھل نیک اُگے گا بُرے بیج سے

مدر پردۂ کس بہنگام جنگ
کسیکو نہ بے پردہ کر وقت جنگ

کہ باشد ترا نیز در پردہ ننگ
ہے تیرا بھی پردے مین ناموس ننگ

مزن بانگ بر شیر مردان درشت
مت آواز کر سخت مردون پہ اب

چو با کودکان بر نیائی بہشت
تو لڑکون سے جیتے نہ گھونسون جب

شنیدم کہ نشنید و خونش بریخت
سُنا ہے نہ مانا کیا اوسکا خون

ز فرمان داور کہ داند گریخت
کرے حکم حاکم سے کیا کوئی چون

بزرگی دران فکرت آنشب بخفت
بزرگ اک جو اوس غم مین شب سوگیا

بخواب اندرون دید و درویش گفت
اوسے خواب مین دیکھا کہتا یہ تھا

دمی بیش بر من سیاست نراند
کہ اک دم کی مجھپر یہ بدعت تو کی

عقوبت برو تا قیامت بماند
ملامت قیامت تک اوسپر رہی

حکایت

نصیحت یہ بیٹے کو کی ایک نے

یکے پند میداد فرزند را
کوئی پند دیتا تھا فرزند کو

نگہدار پند خردمند را
کہ رکھ یاد پند خردمند کو

مکن جور بر خوردگان ای پسر
نکر ظلم چھوٹون پہ تو اے پسر

کہ یک روز ت افتد بزرگی بسر
کہ اکدن بڑا کوئی ہو تیرے سر

نمیترسی اے کودک کم خرد
نہین ڈرتا اے لڑکے بےعقل و رائے

کہ روزی پلنگیت برہم درد
نہ چیتا کہین ایک دن تجھکو کھائے

بخردی درم زور سرپنجہ بود
تھا چھٹپن مین میرے بھی پنجہ مین زور

دل زیر دستان ز من رنجہ بود
کہ جس سے تھا کمزورون کے دل مین شور

۹۱ وصف ترکیبی یعنی مرد صاحب باطن نیز مقبول خدا ۱۲
۹۲ یعنی ہمان درویش چنان گفتگو کرد ۱۲
۹۳ در تقریر عاجز نشد ۱۲
۹۴ ای امتثال فرمان لازمیست
۹۵ یعنی علیحدہ داری ۱۲
۹۶ عقوبت بکرد ۱۲
۹۷ ای حجاج ۱۲
۹۸ کلمہ تحذیر یعنی خردو
۹۹ مقولہ شیخ ۱۲
۱۰۰ است ای تکیہ از تو بیاید و قدرت باشد ۱۲
۱۰۱ زبردست باشد ۱۲ زبردست شخص زبردست ۱۲ مراد است

بخورد دم یکی مشت زورآوران	نکردم دگر زور بر لاغران
پڑا مجھ پہ گھونسا جو شہ زور کا	نہ پھر زور کمزوروں پر کر سکا

گفتار

یہ گفتار باب دفع غفلت کو ہے

الا تا بغفلت نخسپی کہ نوم	حرامست بر چشم سالار قوم
نہ غفلت سے ہرگز تو سو نیند بھر	حرام آئی نیند ایسے سردار پر
غم زیردستان بخور زینهار	بترس از زبردستی روزگار
کیا کر ترحم تو کمزور پر	زمانہ زبردست ہے اس سے ڈر
نصیحت کہ خالی بود از غرض	چو داروی تلخست دفع مرض
نصیحت کہ خالی غرض سے ہو جو	ہے کڑوی دوا پر مرض دفع ہو

حکایت

حکایت یہ لکھی اسی معنی مین

یکی را حکایت کنند از ملوک	کہ بیماری رشتہ کردش چو دوک
حکایت کرین ایک شاہ زمن	تھا رشتے کی بیماری سے تکلا تن
چنانش در انداخت ضعف جسد	کہ مے برد بر کمتریشان حسد
ہوا ناتوان اسقدر ضعف سے	کہ ہوتی تھی کمتر پہ حسرت اوسے
کہ شاہ ارچہ بر عرصہ نام آورست	چو ضعف آمد از بیذقی کمترست
ہے شطرنج مین زور سے شہ ہم	چو ضعف آیا تو ہے پیادہ سے کم
ندیمی زمین ملک بوسہ داد	کہ عمر خداوند جاوید باد
وزیر ایک بولا زمین چوم کر	کہ دائم ہو شہ عمر سے بہرہ ور
درین شہر مردی مبارک دم است	کہ از پارسایان چنوئی کم است
ہے اس شہر مین مرد اک پاک دم	کہ ہے پارساؤن مین ویسا بھی کم
نبردند پیشش مهمات کس	کہ مقصود حاصل نشد در نفس
گیا کوئی ایسا نہ مشکل کو لے	کہ مقصد نہ حاصل ہوا ہو اسے
بخوان تا بخواند دعای برین	کہ رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بلا تا پڑھے اسپہ کوئی دعا	کہ ہو آسمان کو زمین سے وفا

بفرمود تا مہتران خدم
جو فرمایا شہ نے تو افسر گئے
بگفتا دعای کن ای ہوشمند
کہا کر دعا کوئی اے ہوشمند
شنید این سخن پیر خم بودہ پشت
سنی بڈھی خم پشت نے بات جب
کہ حق مہربانست بر دادگر
کہ حق شاہ عادل پہ ہے مہربان
دعای منت کی شود سودمند
دعا میری کیا نفع تجکو کرے
تو ناکردہ بر خلق بخشایشی
نہ کی تو نے خلقت پہ بخشش کبھی
بباید کہ عذر خطا خواستن
کہ پہلے تو عذر خطا چاہ تو
کجا دستگیرد دعای ویت
کہان ہوویگی دعا سے مدد
شنید این سخن شہریار عجم
پس اس بات کو سنکے شاہ عجم
برنجید و پس با دل خویش گفت
ہوا رنج بر دل مین کہنے لگا
بفرمود تا ہر کہ در بند بود
تو فرمایا جو قید مین ہین پڑے
جہاندیدہ بعد از دو رکعت نماز
تو درویش نے پڑھ دو رکعت نماز
کہ ای بر فرازندہ آسمان
دعا کی کہ اے خالق آسمان

عہ طوطی صورت گرد بر دو پشت منقبت

بخواندند پیر مبارک قدم
وہ سب وان سے درویش کو آگے لے
کہ در رشتہ چون سوزنم پای بند
سوئی سا مین ڈورے کا ہون پاے بند
بہ تندی بر آورد بانگ درشت
خفا ہوکے وہ بولا غصے سے تب
بہ بخشای و بخشایش حق نگر
تو بخشش اور بخشش کا کر امتحان
اسیران مظلوم در چاہ بند
ہین مظلوم قیدی کنوئین مین پڑے
کجا بینی از دولت آسایشی
کہان دیکھے دولت اب آرام کی
پس از شیخ صالح دعا خواستن
فقیرون سے اور سدم دعا چاہ تو
دعای ستمدیدگان در پیت
ستمدیدون کی ہے دعا پیچھے بر
ز خشم و خجالت بر آمد بہم
ہوا غیظ و شرمندگی سے بہم
چہ رنجم حقست اینکہ درویش گفت
کہ حق ہے یہ درویش نے جو کہا
بفرمانش آزاد کردند زود
رہا ہون وہ سب قید سے چھٹ گئی
بداور بر آورد دست دراز
اوٹھا یا طرف حق کے دست نیاز
بہ جنگش گرفتی بہ صلحش بمان
گنہ سے پکڑ اتو بہ سے دے امان

ؔ۱ سروران ۱۲
ؔ۲ ای خدمتگاران ۱۲
ؔ۳ ای در بیماری گرفتہ ۱۲
ؔ۴ ای غضب ۱۲
ؔ۵ ای سخت ۱۲
ؔ۶ از گناہ خود توبہ باید کرد
ؔ۷ ای در پے تو ۱۲
ؔ۸ پشیمان و غضبناک شد بسبب
دانستی دیگر نایان خود ۱۲
نوع دیگر
ؔ۹ ای دیہان درویش
ؔ۱۰ صالح ۱۲
ؔ۱۱ بسبب
ؔ۱۲ بجزای تو تیرہ
نافرمانی و گناہ ۱۲
بسبب توبہ وی ازانجات دہ
و بامان امن است از بامن
مفتی گند اشتن ۱۲

ولی همچنان بر دعا داشت دست — که بیمار افتاده بر پای جست
دعا پر اسی طرح ہاتھ اوسکا تھا — کہ بیمار پانون سے کود اچھلا
تو گفتی ز شادی بخواهد پرید — چو طاؤس چون رشته بر پا ندید
خوشی سے وہ چاہے گا اوڑ جا نیکو — کہ جون مور کے پانون ڈورا نہو
بفرمود گنجینهٔ گوهرش — فشاندند در پای وزیر سرش
تو فرمایا لاؤ گوہر و سیم و زر — تصدق کیا اوسکے سر پانو پر
حق از بهر باطل نشاید نهفت — از انجمله دامن بیفشاند و گفت
یہ حق بات ناحق چھپاؤں میں کیا — بچا دامن اوس زر سے اوسنے کہا
هر و با سر رشته بار دگر — مبادا که دیگر کند رشته سر
نہ تو بھول کر راہ رشتے کی چل — مبادا کہ پھر رشتہ آئے نکل
چو باری فتادی نگهدار پای — که یکبار دیگر نه لغزد ز جای
جو اکدن گرا پھر نگہ رکھیو تو پاے — کہ پھر دوسری بار تو گر نہ جاے
ز سعدی شنو کین سخن راستست — نه هر باری افتاده برخاستست
کہ سعدی نے پرسچ بات ہی یہ کہی — نہ ہر بار گر کر اوٹھا ہے کوئی

گفتار

یہ گفتار سن ہے جہان بے ثبات

جهان ای پسر ملک جاوید نیست — ز دنیا وفاداری امید نیست
جہان بیٹے قائم ہمیشہ ہے کب — جہان سے امید وفا رکھ نہ اب
نه بر باد رفتی سحرگاه و شام — سریر سلیمان علیه السلام
ہوا پر جو جاتا تھا ہر صبح و شام — وہ تخت سلیمان علیہ السلام
باخر ندیدی که بر باد رفت — خنک آنکه با دانش و داد رفت
نہ پھر آخرش دیکھا برباد سے — وہ اچھا ہے کچھ جس سے نیکی رہے
کسی زینمیان گوی دولت ربود — که در بند آسایش خلق بود
وہی گیند دولت کا یان سے گئی — کہ جو فکر آرام خلقت میں تھے
بکار آمد آنها که برداشتند — نه گرد آوریدند و بگذاشتند
وہی کام آیا گیا خرچ جو — نہ کام آیا کچھ چھوڑا جس مال کو

حکایت

بیان اک شاہ مصر کی موت کا

شنیدم کہ در مصر میری اجل
تھا اک مصر مین جو بڑا بادشاہ
سپہ تاخت بر روزگارش اجل
لیا موت کی فوج نے آ دبا

جمالش برفت از رخ دل فروز
وہ خوبی گئی اور وہ رخ کی دمک
چو خور زرد شد بس نماند ز روز
کہ سورج کے بن کیا ہو دن کی چمک

گزیدند فرزانگان دست فوت
تو کاٹے حکیمون نے ہاتھ اور کہا
کہ در طب ندیدند داروی موت
کہ طب مین نہین چارہ کچھ موت کا

ہمہ تخت و ملکی پذیرد زوال
کہ سب تخت اور ملک کو ہے زوال
بجز ملک فرماندہ لایزال
رہے گیا بجز ملک ایزد تعالیٰ

چو نزدیک شد روز عمرش بشب
ہوئی عمر کے روز کی رات جب
شنیدند میگفت در زیر لب
سُنا ہے کہ کہتا تھا وہ زیر لب

کہ در مصر چون من عزیزی نبود
نہ تھا مصر مین کوئی مجسا عزیز
چو حاصل ہمین بود چیزی نبود
جو حاصل یہی تھا نہ تھا کچھ بھی چیز

جہان گرد کردم نخوردم برش
جہان جمع کر کے نہ پھل کھا سکا
برفتم چو بیچارگان از سرش
مین بیچارہ سا اوسکے سر سے چلا

پسندیدہ رایی کہ بخشید و خورد
وہی ہے خردمند جو کھائے دے
جہان از پی خویشتن گرد کرد
کیا جمع اوسنے تھا اپنے لیے

درین کوش تا با تو ماند مقیم
تو وہ کر کہ یہ سب رہے تیرے ساتھ
کہ ہرچہ از تو ماند دریغست و بیم
جو چھوڑے تو ملتا ہوا جای ہاتھ

کند خواجہ بر بستر جانکنداز
کوئی نزع مین دیکھا کرتا ہوا
یکی دست کوتاہ و دیگر دراز
یہ ہاتھ ایک چھوٹا بڑا دوسرا

دران دم ترا می نماید بدست
بتاتا ہے اوسدم اشارے سے حال
کہ دہشت زبانش ز گفتن ببست
زبان کا ہے دہشت سے ہلنا محال

کہ دستی بجود و کرم کن دراز
کہ اک ہاتھ بخشش کا کر تو بڑا
دگر دست کوتہ کن از ظلم و آز
طمع حرص سے چھوٹا کر دوسرا

اشارہ بمردن است ۱۲

۵۱ مراد از بادشاہ ۱۲
۵۲ یعنی بزرگ تر ۱۲
۵۳ مرض الموت بیماری
۵۴ اے دانشمندان
دست حسرت گزیدند زیرا کہ فوت ساختن حسرت لازم است
۵۵ اے حسرت ۱۲
۵۶ خداے تعالےٰ

باب در عدل

۵۷ یعنی آہستہ ۱۲
۵۸ اے کہیں
۵۹ حاصل او ۱۲
۶۰ یعنی حسرت ۱۲
۶۱ خوف عذاب ۱۲
۶۲ سعدی کہ شیخ ۱۲
۶۳ ای اشارہ می کند ۱۲
۶۴ یا سے وحدت ۱۲

کنونت کہ دستست خاری بکن
جو اب ہاتھ ہے کوئی کانٹا نکال

دگر کے برآری تو دست از کفن
کفن سے ہے پھر ہاتھ ہلنا محال

بتابد بسی ماہ و پروین و ہور
بہت چاند سورج چمکتے رہیں

کہ سر بر نداری ز بالین گور
ترا اُٹھ سکے سر نہ پھر قبر میں

حکایت

قزل ارسلان کی حکایت یہ ہے

قزل ارسلان[1] قلعۂ سخت داشت
قزل ارسلان کا وہ قلعہ تہا سخت

کہ گردن بالوند[2] بر می فراشت
کہ الوند تھا جسکی رفعت سے پست

نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بہیچ
نہ حاجت کسیکی نہ اندیشہ تھا

چو زلف عروسان رہش پیچ پیچ
تھا جوں زلف معشوق بل راہ کا

چنان نادر افتادہ در روضۂ
وہ ایک باغ میں ایسا نادر بنا

کہ در لاجوردی طبق بیضۂ[3]
طبق سبز میں جیسے انڈا رکھا

شنیدم کہ مردی مبارک[4] حضور
سنا عابد اک تھا مبارک حضور

بنزدیک شاہ آمد از راہ دور
وہ شہ پاس آیا تھا چل راہ دور

حقایق شناسی جہاندیدۂ
وہ اک حق شناس اور جہاندیدہ تھا

ہنرمندی آفاق گردیدۂ
ہنرمند دنیا میں پھرتا رہا

بخندید کین قلعۂ خرم ست
ہنسا اور کہا قلعہ ہے پر بہار

ولیکن نپندارمش محکم است
ولیکن یقیناً نہیں پائدار

نہ پیش از تو گردنکشان داشتند
نہ وہ پادشہ اگلے رکھتے رہے

دمی[6] چند بودند و بگذاشتند
رہے چند دن اور چھوڑا اُسے

نہ بعد از تو شاہان دیگر برند
ترے بعد بھی اور شاہ اسمیں آئیں

درخت امید ترا بر خورند
پھل امید کے پیڑ سے تیرے کھائیں

ز دوران ملک پدر یاد کن
تو اب باپ کے عہد سے یاد کر

دل از بند اندیشہ آزاد کن
دل اب فکر سے اپنا آزاد کر

چنان روزگارش بکنجی[7] نشاند
جہان نے اُسے گوشے بٹھلا دیا

کہ بر یک پشیزش[8] تصرف نماند
نہ ایک کوڑی پر بھی وہ قابض رہا

لہ ای رنج کسے دفع کن ۱۲
۱ہ نام بادشاہ ۱۲
۲ہ نام کوہے ۱۲
۳ہ تشبیہ قلعہ است ۱۲
۴ہ نیکدل ۱۲
۵ہ اندک ۱۲
۶ہ ای مدت اندک
۷ہ یعنی دیگران متصرف شوند ۱۲
۸ہ مراد از گور ۱۲
۹ہ پشیز بکسر بائے فارسی و کسر شین منقوطہ پول ریزہ اندک بسیار تنک را گویند کہ در عربی فلس گویند و آن از زر و سیم و مس و آہن وغیرہ می باشد ۱۲

چو نومید ماند از همه چیز و کس
ہوئی نا امیدی جو سب سے اوسے
امیدش به فضل خدا ماند و بس
امید اوسکی اب حق کے ہی فضل سے

بر مرد ہشیار دنیا خس است
بہ نزدیک ہشیار دنیا ہے خس
که هر مدتی جای دیگر کس است
کہ ہر دم جگہ دوسرے کی ہے بس

حکایت

ہے کسرے سے ذکر ایک دیوانے کا

چنین گفت شوریدهٔ در عجم
کہا اک ولی نے میان عجم
بکسری که ای وارث ملک جم
یہ کسرے سے اسے وارث ملک جم

اگر ملک بر جم بماندی و بخت
اگر ملک جم ہی کو رہتا سدا
ترا کی میسر شدی تاج و تخت
تجھے سلطنت کب یہ ہوتی بتا

اگر گنج قارون بدست آوری
خزانہ ہو قارون کا حاصل تجھے
نماند مگر آنچه بخششی بری
رہے کچھ نہ لیکن جو بخشے وہ لے

چونکہ

حکایت

یہ الپ ارسلان کی حکایت سنو

نام بادشاہ

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد
جو الپ ارسلان شاہ نے جان دی
پسر تاج شاهی بسر بر نهاده
رکھا سر پہ بیٹے نے تاج شہی

بتربت سپردندش از تاجگاه
رکھا قبر مین تخت پر سے اوتار
نه جای نشستن نه آماجگاه
جگہ بیٹھنے کی نہ وان کچھ شکار

چنین گفت دیوانهٔ هوشیار
تو اک بولا دیوانہ ہوشیار
چو دیدش پسر روز دیگر سوار
جو دیکھا پسر دوسرے دن سوار

زہی ملک و دوران سر در نشیب
ہے ملک اور زمانے کا کیا ہی حساب
پدر رفت و پای پسر در رکیب
گیا باپ بیٹا ہے پا در رکاب

چنین است گردیدن روزگار
سیطرح پھرتا ہے یہ روزگار
سبک سیر و بد عهد و ناپایدار
چلے جلد بد عہد ناپائدار

چو دیرینه روزی سر آورد عهد
کسی بڈھے کا جب کہ آخر ہو دور
جوان دولتی سر بر آرد ز مهد
جوان ایک گہوارے سے نکلے اور

ا یعنی تمام اسباب حشمت ۱۲ یعنی نزدیک ۳ دیوانہ و بیباک ۴ معرب خسرو و لقب نوشیروان ۱۲ ۵ ای هر چه در راه خدا دهی آن را همراه خواهی برد ۱۲

ا عدل و داد ۱۲ ۲ کنایہ از زندگی ۱۲ ۳ یعنی شاہ زمین ۴ ای دیوانہ در ظاہر و در باطن عارف بالله ۱۲ ۵ ای پسر او یعنی قزل ارسلان ۶ یعنی ایام زندگانی خود را آخر کرد ۱۲ ۱۲

منه بر جہان دل کہ بیگانہ ایست
نہ رکھ دل جہان پر کہ بیگانہ ہے
چو مطرب کہ ہر روز در خانہ ایست
گویئے کو جون روز اک خانہ ہے

نہ لایق بود عیش با دلبرے
نہ لایق ہے عیش ایسے دلبر کیساتھ
کہ ہر بامدادش بود شوہرے
کہ ہر صبح ہو ایک شوہر کے ساتھ

نکوئی کن امسال چون دہ تراست
نکوئی کر اس سال تیرا ہے گانون
کہ سال دگر دیگری دہ خداست
کہ پھر یار سال اور ہی کا ہے گانون

حکایت

حکایت یہ اک شاہ ظالم کی ہے

بزرگے جفا پیشہ در حد غور
جفا پیشہ شاہون مین اک غور کے
گرفتے خر روستائی بزور
پکڑتا گدھے بنیون کے زور سے

خران زیر بار گران بی علف
گدھے بوجھ کے نیچے بیدانہ کاہ
بروزی دو مسکین شدندی تلف
غریب ایک دن ہوتے دو دو تباہ

چو منعم کند سفلہ را روزگار
جو نعمت کمینے کو دے روزگار
نہد بر دل تنگ درویش بار
رکھے دل پہ مفلس کے غم کا وہ بار

چو بام بلندش بود خود پرست
جو کوٹھا ہو ظالم کا اونچا تو بس
کند بول و خاشاک بر بام پست
کرے نیچے کوٹھے پہ پیشاب و خس

شنیدم کہ باری بعزم شکار
سنا مین نے اکدن بہ قصد شکار
برون رفت بیداد گر شہریار
گیا شہر باہر کو وہ شہریار

پیاپی بدنبال صیدی براند
یکایک اک آہو کے پیچھے گیا
شبش در گرفت از حشم دور ماند
ہوا شب کو لشکر سے جا کر جدا

بتنہا ندانست روی و رہی
اکیلا وہ ہر سو بھٹکتا پھرا
بینداخت نا کام شب در دہی
تو اوس رات اک گانون مین جا پڑا

خرے دیدہ پوئیندہ کار گر
گدھا ایک دیکھا قدم باز چست
توانا و زور آور و بار بر
نہ بوجھا اوٹھانے مین ہوتا تھا سست

یکے مرد کرد استخوانی بدست
اگنوار ایک ڈنڈا لیئے پیچھے تھا
چنان میزدش کاستخوان میشکست
وہ یون مارتا ڈنڈا ابھی لوٹتا

شهنشه بر آشفت و گفت ای جوان
شهنشہ نے ہو کر خفا یون کہا
چو زور آوری خود نمائی مکن
جو تو زور رکھتا ہے کیون ہی غرور
پسندش نیامد فرو مایہ قول
نہ بھائی اوسے بات یہ واہیات
کہ بیہودہ نگرفتم این کار پیش[۱]
نہ بیہودہ یہ کام مین نے لیا
بسا کس کہ پیش تو معذور نیست
بہت لوگ معذور تجھسے نہین
ملک را درشت آمد از وی خطاب
تو شہ کو یہ سخت آیا اوس سے جواب
کہ پندارم از عقل بیگانہ
مین سمجھا سمجھ سے ہے بیگانہ تو
بخندید کای ترک نادان خموش
کہا ہنسکے اے ترک چپ کیا کہا
نہ دیوانہ خواند کس او را نہ مست
نہ دیوانہ کوئی کہے اور نہ مست
جهانجوی گفت ای ستمگارہ مرد
کہا شہ نے اے ظالم بے حیا
دران بحر مردی جفا پیشہ بود
کہ اوس وقت مرد اک جفا پیشہ تھا
جزائر زکردار او پر خروش
جزیرہ دلن مین اوس ظلم سے تھا خروش
پس آنرا از بہر مصالح شکست
تو وہ توڑتا مصلحت سے تھا سخت

ز جادہ رفت جورت برین بیزبان
کہ اس بیزبان کو ہے کیون مارتا
بر افتادہ زور آزمائی مکن
گرے پر ہے زور آوری کیا ضرور
یکی بانگ بر پادشہ زد بہول
تو تڑاکے کی شاہ سے اوسنی بات
برو چون ندانی پس کار خویش
تو جا کام کر تو نہین جانتا
چو دانی از مصلحت دور نیست
جو کر غور ہے مصلحت سے قرین
بگفتا بیا تا چہ بینی صواب[۵]
کہا کر بیان جو ہو نیک اور صواب
نہ مستی ہمانا کہ دیوانہ
نہین مست لیکن ہے دیوانہ تو
مگر حال خضرت نیامد بگوش[۹]
نہ کچھ خضر کا حال تو نے سنا
چرا کشتی ناتوانان شکست
غریبون کی کشتی کو کیون دی شکست
چہ دانی کہ خضر آن برای چہ کرد
تو کیا جانے کیون خضر نے وہ کیا
کہ دلہا از و بحر اندیشہ بود[۱۰]
کہ دل سب کا دریا سے اندیشہ تھا
جہانی ز دستش چو دریا بجوش
جہان مین پڑا شل دریا کے جوش
کہ سالار ظالم نگیرد بدست
کہ سردار ظالم کا پہونچے نہ ہاتھ

ف۱ ای زدن خر ۱۲
ف۲ ای قابل مواخذہ است ۱۲
ف۳ ای اگر نبود ۱۲ یعنی ۱۲
ف۴ معنی ناگوار ۱۲
ف۵ درست ۱۲
ف۶ کاف تعلیلیہ ۱۲
ف۷ ای بلکہ
ف۸ بسبب

باب در عدل

ظلم او بکلمۂ تحقیر یاد کردہ ۱۲
ف۹ قصہ حضرت خضر و موسی علیہ السلام از قرآن مجید باید دریافت
ف۱۰ ای بسیار ۱۲
ف۱۱ سرود ۱۲ غمناک ۱۲
ف۱۲ جمع جزیرہ ۱۲
خضر ۱۲

شکسته ف۱ متاعی که در حرز تست
جو ٹوٹا ہوا مال ہو تیرے ساتھ

بخندید دهقان روشن ضمیر
ہنسا پھر وہ دہقان روشن ضمیر

نه از جهل می بشکنم پای خر
نہ غفلت سے مار دن گدہے کو مین کب

خر این جایگه لنگ و تیمار کش
گدھا لولا لنگڑا یہان خوب ہے

تو آنرا انگولی که گشتی گرفت
کہے تو نہ اوسکو یہ جسکا ہے کام

تفو بر چنان ملک و دولت که راند
ہے تف ایسے ملک اور شاہی پہ اب

ستمگر جفا بر تن خویش کرد
ستمگر نے ظلم اپنے تن پر کیا

که فردا در ان محفل نام و ننگ
کہ کل کو وہان محفل حشر مین

نهد بار او زار بر گردنش
رکھین اپنا بوجھ اوسکی گردن پہ لا

گرفتم که خر بارش اکنون کشد
یہ مانا گدھا بوجھ آج اوسکا لاے

گر انصاف پرسی بد اختر کس است
جو سچ پوچھو وہی بد اختر ہوا

همین پنج روزش تنعم بود
یہی پانچدن اوسکی دولت رہے

اگر بر نخیزد به آن مرده دل
ہے بہتر نہ سوجاگے وہ مردہ دل

ازان به که در دست دشمن ف۲ درست
تو بہتر کہ ثابت ہو دشمن کے ہاتھ

که پس حق بدست منست ای امیر
کہ حق ہاتھ میرے رہا اے امیر

که از جور سلطان بیدادگر
یہ ہے ظلم سے شاہ ظالم کے سب

ازان به که پیش ملک بار کش
نہ بیگار مین شہ کی یہان خوب ہے

که چون تا ابد نام زشتی گرفت
کیا تا ابد اوسنے بد اپنا نام

که شنعت ف۶ برو تا قیامت بماند
کہ لعنت کرین حشر تک اوسپہ سب

نه بر زیردستان درویش کرد
نہ کچھ زیر دست اور فقیر و پہ کھا

بگیرد گریبان و ریشش بچنگ
پکڑ اوسکی داڑھی گریبان مین

نیارد سر از عار بر گردنش
سکے شرم سے کب وہ گردن اوٹھا

دران روز بار خران چون کشد
گدھے کا وہ کل بوجھ کیونکر اوٹھاے

که در راحتش رنج دیگر کس است
کہ راحت مین جسکی ہے رنج اور کا

که شادیش در رنج مردم بود
کہ وہ خوش ہو لوگون کو زحمت رہے

که خسپند ازو مردم آزرده دل
کہ سوتے ہین لوگ اوس سے آزردہ دل

ف۱ صیغه اسم مفعول ۱۲
ف۲ صحیح و سالم ۱۲
ف۳ اے بہمہ کش
ف۴ ا استفهام
ف۵ بطریق ایجاب و یقین ۱۲
ف۶ بمعنی آب و ... بالضم
شنعت بالضم بدگوئی ۱۲
زشتی طعن و بدگوئی و فضیحت
ف۷ ای ور ... ۱۲
ف۸ ای بار گناہان ۱۲
باب ا در عدل
ف۹ بمعنی نتوانند ۱۲
ف۱۰ ای برداشتن ۱۲
ف۱۱ اے در دینا ۱۲
ف۱۲ اضمار قبل الذکر ۱۲
ف۱۳ ای افتاده بماند
دبمیرد ۱۲ ۱۲ ۱۲

شہ این جملہ بشنید و چیزی نگفت
یہ شہ نے سنا کچھ نہ اوس سے کہا
ہمہ شب ز بیداری اختر شمرد
جگا رات بھر اور تارے گنے
چو آواز مرغ سحر گوش کرد
جو آواز مرغ سحر کی سنی
سواران ہمہ شب بری تاختند
سوار اور پھرتے رہے رات بھر
بران عرصہ بر اسپ دیدند شاہ
جو میدان مین گھوڑے پہ دیکھا وہ شاہ
بخدمت نہادند سر بر زمین
ہر اک نے وہان جھکا کر زمین
بزرگان نشستند و خوان خواستند
وہ سردار بیٹھے تو خوان لا رکھا
چو شور طرب در نہاد آمدش
اوسے نشہ مستی کا جب سر چڑھا
بفرمود جستند و بستند سخت
کیا حکم ڈھونڈھا اوسے باندھا سخت
سیہ دل برآہیخت شمشیر تیز
سیہ دل نے کھینچی جو شمشیر تیز
شمرد آندم از زندگی آخرش
وہ دم آخری زندگی سے گنا
نہ بینی کہ چون کار دبر سر بود
نہ دیکھے چھری جب کہ سر پر پھرے
چو دانست کز خصم نتوان گریخت
مگر جب وہ دشمن سکے سے سمجھا نہین

بہ پیوست اسپ و ہم بر نمد زین بخفت
وہ باندہ اسپ کو زین پر پڑ رہا
ز سودا و اندیشہ خوابش نبرد
نہ سویا وہ غصے اور اندیشے سے
پریشانی شب فراموش کرد
پریشانی شب کی فراموش کی
سحرگہ پی اسپ بشناختند
چلے صبح گھوڑے کے سم دیکھکر
پیادہ دویدند یکسر سپاہ
پیادہ ہوئی سامنے سب سپاہ
چو دریا شد از موج لشکر زمین
ہوئی موج لشکر سے دریا زمین
بخوردند و مجلس بیاراستند
کیا کھا کے مجلس کو آراستا
ز دہقان دوشینہ یاد آمدش
تو دہقان کل والا یاد آ گیا
بخواری فگندند در پای تخت
خرابی سے ڈالا اوسے زیر تخت
ندانست بیچارہ رہ گریز
گیا بھول بیچارہ رہ گریز
بگفت انچہ گردید در خاطرش
کہا اوسنے جو کچھ کہ دل نے کہا
قلم را زبانش روان تر بود
قلم کی زبان جیسے اوسدم چلی
بنا باکی او تیر ترکش بریخت
تو بیخوف تیر اوسنے چھوڑی وہین

معنی خوگیر ۱۲
مراد از پریشانی
بسبب اینکہ اکنون مردم
ہمراہی خواہند رسید ۱۲
بجا آوردند ۱۲ آداب شاہی
یعنی شخص شب کہ از و
گفتگو شدہ بود
از سخنان دہقان یاد آمد
بیرحم یعنی جلاد ۱۲
از وقت رہ ۱۲
اسی آہنی کہ ہر چہ در
دل آمد گفت ۱۲
سرکش یعنی باخبافت
تیر ترکش عبارت
تیر سپیدہ تہ شمرد ۱۲
از دسیایی جنگ
العنی یعنی سخنان دہقان
را لیمی بگفتگو آمد
سے پس از ولیس ۱۲

سر نا امیدی بر آورد و گفت
اوٹھا نا امیدی سے سر یون کہا

شب گور در دہ محالست خفت
شب گور ہے گانون مین سونا کیا

ز نا مہربانی کہ در دور تست
یہ نا مہربان کیا ترا دور ہے

ہمہ عالم آوارہ جور تست
کہ سب خلق آوارہ جور ہے

نہ من کردم از دست جورت نفیر
نہ مین ہی ہون نالان ترے ہاتھ سے

کہ خلقے ز خلقے یکے کشتہ گیر
ہے سب خلق خلقت سے اک مارے

عجب گر منت بر دل آمد درشت
مجھی سے ترے دل پر آیا غبار

بکش گر توانی ہمہ خلق کشت
اگر ہو سکے ساری خلقت کو مار

وگر سخت آمد نکوہش ز من
جو آیا ملامت سے میری ملال

با نصاف بیخ نکوہش بکن
تو انصاف سے ظلم کی جڑ نکال

ترا چارہ از ظلم بر گشتن است
ترا ظلم ہی سے ہے پھرنا علاج

نہ بیچارہ بیگنہ کشتن است
نہ قتل ایک بیچارے بیبس کا آج

چو بیداد کردی توقع مدار
کرے ظلم اگر تو مت امید کر

کہ نامت بہ نیکی رود در دیار
کہ نیکی سے دنیا مین ہو نامور

ندانم کہ چون خسپدت دیدگان
یہ کس طرح سوتے ہین دیدے تری

نخفتہ ز دستت ستمدیدگان
نہ مظلوم سوئین ترے ہاتھ سے

بدان کی ستودہ شود بادشاہ
عبث شہ کو تعریف سے ہے غرور

کہ خلقش ستایندہ در بارگاہ
سرا ہے جو خلق آکے شہ کی حضور

چہ سود آفرین بر سر انجمن
ہے کیا نفع مجلس مین تعریف سی

پس چرخہ نفرین کنان مرد و زن
پس چرخہ ہر اک جو لعنت کرے

گرفت این سخن شاہ ظالم بگوش
پڑی بات یہ شہ کے جب گوش مین

ز سر مستی غفلت آمد بہوش
تو غفلت سے آیا وہین ہوش مین

دران دہ کہ طالع نمودش بہی
ہوئی شہ کی اوس گانون مین بہتری

دہی را ببخشید فرماندہی
دی اوس شخص کو گانون کی مہتری

بیاموزی از عالمان عقل و خوے
سکھاتے ہین عالم تجھے عقل و خو

نہ چندانکہ از جاہل عیب جوے
نہ اتنی کہ ہر جاہل اور عیب جو

ای شب گور کہ در گور باید خفت ۱۲

بلکہ ای تمام جہان ۱۲

ای زجور تو نالان است ۱۲

خلقے از جور تو زاری میکنند ۱۲

ای کافت تازی ناید ۱۲

ای توصیف نمایند ۱۲

ای بخوف حکومت مراد از غیبت ۱۲

یعنی شنید ۱۲

یعنی دہقان

بپای سعدی و نصوف حکایت

گلستان یعنی لقمان را پرسیدند کہ

یعنی از صحبت عاقلان

اخلاق حسنہ خواہی آموخت

لیکن نہ آنقدر کہ از جاہل عیب جو

بسبب اظہار عیب و

اشاعت زشتی کہ مقتضائے

جہالت ست تو از ہر عیبے بر

باز خواہد داشت از خرد

گرفتہ شد۔ ابو سعید محمد

عفا اللہ عنہ ۱۲

سر زنش کردن دہقان ظالم را عیب گوئی ۱۲

ز دشمن شنو سیرت خود که دوست
تو دشمن سی سن اپنی خو دوست کو

هر آنچه از تو آید به چشمش نکوست
جو کچھ تجھسے ہو نیک معلوم ہے

ستایش سرایان نه یار تواند
جو تجھکو سراہین نہین تیرے یار

ملامت کنان دوستدار تواند
ملامت کرین جو وہ ہین دوستدار

ترشروی بهتر کند سرزنش
جو بد خلق بہتر نصیحت کرے

که یاران خوش طبع شیرین منش
نہ حاصل ہو یاران خوش طبع سے

ازین به نصیحت نگوید کست
نصیحت کوئی اس سے کیا خوب دے

اگر عاقلی یک اشارت بست
ہے عاقل تو بس ہے اشارہ تجھے

حکایت

بیان ہی یہ اک نقل مامون رشید

چو دور خلافت بمامون رسید
خلافت پہ قابض جو مامون ہوا

یکے ماه پیکر کنیزک خرید
تو لونڈی خریدی تھی اک مہ لقا

بچهر آفتابے بتن گل بنی
تھا سورج سا مکھڑا بدن باغ سا

بعقل خردمند بازی کنے
خردمند کی عقل کو دے دغا

بخون عزیزان فرو برده چنگ
عزیزون کے خون مین وہ چنگل بھری

سر انگشتها کرده عناب رنگ
سبھی سرخ رنگ اپنے ناخن کئی

برابروی عابد فریبش خضاب
خضاب اوسکی ابرو سے حمد اریمہ

چو قوس قزح بود بر آفتاب
دھنک جیسے سورج پہ آئے نظر

شب خلوت آن لعبت حور زاد
مگر شب کو خلوت مین وہ مہ لقا

مگر تن در آغوش مامون نداد
جدا بیٹھی آغوش مامون سے جا

گرفت آتش خشم در وی عظیم
غضب کا دل شہ مین شعلہ اوٹھا

سرش خواست کردن چو جوزا دو نیم
یہ چاہا کہ تن سے کرے سر جدا

بگفتا سر اینک به شمشیر تیز
وہ بولی کہ سر کاٹ تلوار سے

بینداز و با من مکن خفت و خیز
مگر سو نہ تو ساتھ ہرگز مرے

بگفت از که بر دل گزند آمدت
کہا شہ نے کس سے تو رنجیدہ ہے

چه خصلت بدل ناپسند آمدت
مری کون خو ناپسندیدہ ہے

گفت ار کشتی ور شگافی سرم
کہا یار اور یا ملا خاک مین
کشد تیر پیکار و تیغ ستم
کرے قتل تیر اور تیغ ستم
شنید این سخن سرور نیکبخت
تو یہ بات سن وہ شہ نیک بخت
دلش گرچہ درحال از و رنجہ شد
ہوا رنج اوسے اوس گھڑی بیگمان
پریچہرہ را ہمنشین کرد دوست
پریچہرہ پر پیار دونا ہوا
بنزدمن آنکس ہوا خواہ تست
وہ نزدیک میرے ہوا خواہ ہی
بگمراہ رفتن نکو میروی
کہے کوئی گمراہ کو نیک چال
ہر انگہ کہ عیبت نگویند پیش
نہ جب آگے تیرے کہین تیرا عیب
بگو شہد شیرین شکر فائق است
نہ کہہ شہد میٹھا کرے فایدا
چہ خوش گفت یکروز دارو فروش
یہ کیا خوب ہے قول عطار سے
بپر ہیز ین معرفت بیجنت
جو صافی مین ہو معرفت کے چھنی

ز بوی دہانت بر نج اندرم
ترے منہ کی بو سے ہی دم ناک مین
بیکبار و بوی دہان دمبدم
بیکبار اور منہ کی بو دمبدم
بشوریدہ بر خود بہ پیچید سخت
ہوا دل مین اپنے پشیمان سخت
دوا کرد و خوشبوی چون غنچہ شد
دوا کی تو خوشبو ہوئی غنچہ سان
کہ این عیب من گفت یار من است
کہ ہے دوست عیب اسنے میرا کہا
کہ گوید فلان خار در راہ تست
جو کہدے یہ کانٹا سر راہ ہی
جفای تمام ست و جور قوی
بڑا ظلم ہے اور ستم ہے کمال
ہنر دانی از جاہلی عیب خویش
ہنر جانے نادانی سے اپنا عیب
کسی را کہ سقمونیا لائق است
مرض جو ہے سقمونیا چاہیت
شفا بایدت دارو تلخ نوش
دوا تلخ پی جو شفا چاہیے
بشہد عبادت بر آمیختہ
ہو شہد عبادت سے میٹھی ہی

حکایت

یہ ہے ذکر اک شاہ و درویش کا

شنیدم کہ از نیکمردے فقیر
سنا مین نے ایک پارسا سے ہوا
دل آزردہ شد پادشاہی کبیر
دل آزردہ رنجیدہ شاہ اک بڑا

مگر بر زبانش حقی رفته بود
کہی اوسنے جو کچھ کہ حق بات تھی
بزندان فرستادش از بارگاه
اوسے قید مین بھیجا درگاہ سے
ز یاران یکی گفتش اندر نهفت
تو اک یار نے اوس سے چپکے کہا
رسانیدن امر حق طاعتست
کہ کہنا ہی حق بات کا طاعت ایک
بهماندم که در خفیه این راز رفت
یہ جب بات پوشیدہ اوسنے کہی
بخندید کو ظن بیهوده برد
کہا ہنسکے ناحق ہے یہ شک اوسے
غلامی به درویش برد این پیام
کہا جا یہ چاکر نے درویش سے
که دنیا همین ساعتی بیش نیست
ہمین قید یہ ایک ساعت ہے بس
نه گر دستگیری کنی خرّمم
نہ تو دستگیری کرے خوش ہوں مین
ترا گر سپاهست و فرمان و گنج
سپاہ اور خزانہ ہے گر تیرے پاس
بدروازهٔ مرگ چون درشویم
جو دروازے مین موت کے نکلین جا
نه دل بر دولت پنجروزه
نہ دل دولت پنجروزہ پہ لا
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند
کیا جمع اگلون نے اس سے سوا

ز گردنکشی بر وی آشفته بود
زبردستی کی اوسنے گردن کشی
که زور آزمایست بازوی شاه
کہ زور آزما بازو ہین شاہ کے
مصالح نبود این سخن گفت
یہ کہنا نہ تھا تجھکو اوسنے کہا
ز زندان نترسم که یکساعتست
ڈرون قید سے کیا کہ ہے ساعت ایک
حکایت بگوش ملک باز رفت
خبر کان تک شاہ کے پہنچ گئی
نداند که خواهد درین حبس مرد
نجانے کہ اس قید ہی مین مرے
بگفتا بخسرو بگوای غلام
کہا اوسنے یہ شاہ سے کہہ تو دی
غم و خرمی پیش درویش نیست
برابر یہ غم اور راحت ہی بس
نه گر سر بری در دل آید غمم
جو سر بھی مرا کاٹ دے خوش ہوں مین
مرا گر عیالست و حرمان و رنج
مرے ساتھ لڑکے ہین اور رنج و یاس
بیک هفته باهم برابر شویم
ہو ہفتے مین دونون کا حال اک سا
تن خویشتن را بآتش مسوز
بدن اپنا تو آگ مین مت جلا
به بیداد کردن جهان سوختند
کیا ظلم دی ساری خلقت جلا

چنان زی که ذکرت بتحسین کنند
تو یون جی کہ سب تجھکو اچھا کہین
چو مردی نه بر گور نفرین کنند
مرے جب نہ تربت پہ لعنت کرین

نباید برسم بد آئین نهاد
نہین چاہیے رسم بیجا طریق
که گویند لعنت بران کین نهاد
کہ ملعون ہے جسنے یہ رکھا طریق

وگر برسر آرد خداوند زور
اگر کوئی ظالم اوٹھائے ہے سر
نه زیرش کند عاقبت خاک گور
کریگی نہ کیا قبر زیر و زبر

بفرمود دلتنگ روی از جفا
دیا حکم یون رنج اور شرم مین
که بیرون کنندش زبان از قفا
زبان حلق سے اوسکی باہر کرین

چنین گفت مرد حقایق شناس
کہا مرد حق بین نے سنکر یہ بین
ازین هم که گفتی ندارم هراس
کہ اس سے بھی ہرگز مجھے غم نہین

من از بی زبانی ندارم غمی
نہ کچھ بیزبانی کا غم ہے کبھی
که دانم که ناگفته داند همی
کہ وہ غیب دان جانتا ہے سبھی

اگر بینوائی برم ور ستم
جو محتاجگی مجھپہ ہو یا ستم
گرم عاقبت خیر باشد چه غم
جو ہو عاقبت اچھی پھر کیا ہو غم

عروسی بود نوبت ماتمت
کہ شادی سمجھ لے تو اس موت کو
گرت نیک روزی بود خاتمت
اگر خاتمہ نیک نامی سے ہو

حکایت

یہ ذکر ایک شہزور مفلس کا ہے

یکی مشت زن بخت و روزی نداشت
نصیبے کا بد پہلوان ایک تھا
نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
سہارا نہ کچھ شام اور صبح کا

ز جور شکم گل کشیدی به پشت
وہ ڈھوتا تھا مٹی شکم کے لیے
که روزی محالست خوردن بمشت
کہ روزی نہ زور آوری سے ملے

مدام از پریشانی روزگار
سدا وہ زمانے کی گردش مین تھا
دلش محنت آلود و تن سوگوار
گھٹا دل بدن اوسکا کاہش مین تھا

گهش جنگ با عالم خیره کش
لڑا دہر کم زور کش سے کبھی
گه از بخت شوریده رویش ترش
کبھی رو دیا اپنے نصیبے کو بھی

۱ یعنی رسم و آیین بد
۲ نهادن نباید ۱۲
۳ استفهام انکاری ۱۲
۴ بس گردن ۱۲
۵ ای او سید اند ۱۲ ابهار
ای عاقبت ۲ مضاف الیه عاقبت ازان
۶ ای [illegible] بنجواره [illegible] ۱۲
روزی [illegible]
۸ بمعنی صبح ۱۲
۹ یعنی روزی بمزدوری حاصل می کرد ۱۲
۱۰ ماتم زده ۱۲ ابهار
۱۱ اے ضعیف کش ۱۲
اے بخبره ۱۲ ۱۲

گہ از دیدن عیش شیرین خلق
یہ شیرینیان خلق کی دیکھ کے
گہ از کار آشفتہ بگریستے
کبھی حال پر آتا رونا اوسے
کسان شہد نوشند و مرغ و برہ[93]
ہو لوگون کو شہد اور مرغ اب نصیب
گر انصاف پرسی نہ نیکوست این
جو سچ پوچھو ہے دور انصاف سے
دریغ از فلک شیوہ ساختی[96]
ہے حسرت فلک کرتا شیوا کبھی
بگر روزگارے ہوس راندمی
کہ کچھ دن ہوس دل کی جاتی نکل
شنیدم کہ روزی زمینی بکافت
سنا مین نے اکدن زمین اک کھدی
بخاک اندرش عقدۂ بگسیخته[97]
گرہ خاک مین کھل گئی اوسکی تھی
دہان بیزبان پند میگفت و راز
تھی منہ بیزبان سے نصیحت مگر
نہ اینست حال دہن زیر گل[98]
یہ ہے حال مٹی کے نیچے بہتر
غم از گردش روزگاران مدار
زمانے کی گردش سے مت کر پکار
ہمان لحظہ کین خاطرش روی داد[99]
جو اوسیدم یہ سوچ اوسکے دل مین ہوا
کہ ای نفس بیرای و تدبیر و ہش
نہ اے نفس بیعقل و بے ہوش ہو

فرو میشدی آب تلخش بحلق
تھا پانی کا بھی گھونٹ کڑوا اوسے
کہ کس دید ازین صعب تر زیستی[92]
کہ کس نے ہے یون دیکھا جیتا کسے
مرا روی نان می نہ بیند ترہ[94]
نہو ساگ روٹی سے میری قریب
برہنہ من و گربہ را پوستین[95]
مین ننگا ہون بلی کو اطلس ملے
کہ گنجے بدست من انداختے
خزانہ مرے ہاتھ دیتا کوئی
ز خود گرد محنت بیفشاندمے
اور اس رنج و محنت سے پاتا مین کل
عظام زنخدان پوسیدہ یافت
تھی ٹھوڑی کی ہڈی کسی کی پڑی
گہرہاے دندان فرو ریختہ
گرے دانت موتی کی جو تھی لڑی
کہ اے خواجہ با بیمرادی بساز
کہ اے مرد محتاجی پر صبر کر
شکر خوردہ انگار یا خون دل
شکر خوردہ ہو یا کہ خون جگر
کہ بیجا بگردد بسے روزگار
کہ بیٹھے بہت پھرتا ہے روزگار
غم از خاطرش رخت یکسو نہاد[100]
تو سب رنج و غم دل سے باہر گیا
بکشش بار تیمار و خود را مکش
او کھا بوجھ غم کا نہ مار اپنے کو

استخوان ۱۲

باب در عدل

۹۱ کنایہ از حسرت و افسوس
۹۲ دشوار تر زندگانی
۹۳ بچہ گوسفند ۱۲
۹۴ سبزی ترکاری
۹۵ یعنی پوستین و بجاے پوستین ست

۹۶ ای چنان طریقہ کردے ۱۲
۹۷ مراد از دندان ۱۲ ابھار
۹۸ ای چون آخر کار مردنیست شکر و خون دل خوردن برابر ست ۱۲۱۲
۹۹ یعنی واقعہ آن استخوان
۱۰۰ ای رنج بیہودگی
۱۰۱ پوسیدہ ۱۲ ۱۰۲ عیش
[illegible] شد ۱۲ موصوف شیرین صفت

اگر بندہ بار بر سر برد
جو بندہ کوئی بوجھ سر پر اوٹھائی
وگر سر باوج فلک بر برد
کوئی بندہ جو چرخ پر سر اوٹھائی

در آندم کہ حالش دگرگون شود
ہو جسدم کہ انسان کا غیر حال
بمرگ از سرش ہر دو بیرون شود
ہون مرنے پہ یہ دفع دونون خیال

غم و شادمانی نماند ولیک
غم اور شادمانی نہ باقی رہے
جزاے عمل ماند و نام نیک
عمل کی جزا اور نیکی رہے

کرم پاے دار نہ دیہیم و تخت
سخاوت ہو قائم نہ تاج اور تخت
بدہ کز تو این ماند ای نیکبخت
جو دے وہ رہے یاد ای نیکبخت

مکن تکیہ بر ملک و جاہ و حشم
نہ کر ملک و لشکر پہ تکیہ کبھی
کہ پیش از تو بود ست و بعد از تو ہم
کہ آگے بھی تھا تجھسے ہو پیچھے بھی

زر افشان چو دنیا بخواہی گذاشت
تو دے یہ لٹا چھوڑے دنیا اگر
کہ سعدی در افشاند گر زر نداشت
لٹے موتی سعدی کے گر تھا نہ زر

حکایت

یہ ہے ذکر شاہ جفاپیشہ کا

حکایت کنند از جفاگسترے
یہ کرتے ہین ذکر ایک ظالم کا سب
کہ فرماندہی داشت بر کشورے
کہ شاہی تھی اک ملک کی اوسکو جب

در ایام او روز مردم چو شام
اندھیرا تھا دن لوگونکا جیسے شام
شب از بیم او خواب مردم حرام
تھی راتون کو نیند اوس سے سب کی حرام

ہمہ روز نیکان از و در بلا
سب اشراف دن بھر بلا مین رہین
بشب دست پاکان از و بر دعا
دعا کے لیے رات کو ہاتھ اوٹھین

گروہے بر شیخ آن روزگار
تھا اوس وقت مین عابد اک ہوشیار
ز دست ستمگر گرستند زار
گئے لوگ پاس اوسکے اور روئے زار

کہ ای پیر دانائے فرخندہ راے
کہ اے پیر دانا مبارک نظر
بگو این جوان را بترس از خداے
تو کہہ اس جوان کو خدا سے بھی ڈر

بگفتا دریغ آیدم نام دوست
کہا دوست کا نام لیتے ڈرون
کہ ہر کس نہ در خورد پیغام اوست
نہ لائق جو پیغام کے دیکھ لون

باب در عدل

کسے را کہ بینی ز حق بر کران
جسے دیکھی تو حق سے بھاگا ہی دور

حقت گفتم ای خسرو نیکرائے
کہا تجھ سے حق اے شہ نیک راے

بر مرد نادان نہ تیز م علوم
ہین یہ علم نادان پہ پھبتے کون نہین

چو در روے نگیرد عدو دانم
نہ مانے تو دشمن سمجھے مان لے

ترا عادت ای پادشہ حق روست
تری بھی جو اے شاہ حق چال ہی

نگین خصلتے دارد ای نیکبخت
نگین کی یہ خصلت ہے ای نیکبخت

عجب نیست گر ظالم از من بجان
عجب کیا جو ظالم ہو آزردہ جان

تو ہم پاسبانی بانصاف وداد
تو ہے عدل سے پاسبان جہان

ترا نیست منت ز روی قیاس
ترا اسقدر کچھ نہ احسان ہے یہ

کہ در کار خیرت بخدمت بداشت
کیا کام نیکی کا تجھکو عطا

ہمہ کس بمیدان کوشش درند
بہت لوگ میدان مین کوشش کیے ہین

تو حاصل نکردی بکوشش بہشت
نہ کی تو نے کوشش سے حاصل بہشت

دلت روشن و وقت مجموع باد
یہ دل تیرا روشن ہو عشرت دوچند

منہ باوی ایخواجہ حق در میان
تو پھر ذکر حق اوس سے ہی کیا ضرور

تو آن گفت حق پیش مرد خدائے
کہے اوس سے حق جو ہو مرد خدای

کہ ضایع کنم تخم در شورہ بوم
کہ ہو بیج ضایع کہ ہے کھاری زمین

برنجد بجان و برنجاندم
ہو رنجیدہ جان سے مجھے رنج دے

دل مرد حق گوی ازینجا قویست
دل مرد حق گو قوی حال ہے

کہ در موم گیرد نہ در سنگ سخت
کہ موم اوسکو پکڑے نہ کچھ سنگ سخت

برنجد کہ دزد ست و من پاسبان
کہ وہ چور ہے اور مین پاسبان

کہ حفظ خدا پاسبان تو باد
حفاظت خدا کی تری پاسبان

خداوند را فضل و منت وسپاس
فقط فضل واحسان یزدان ہی یہ

نہ چون دیگرانت معطل گذاشت
نہ بیکار اورون کی صورت رکھا

ولی گوی بخشش نہ ہر کس برند
مگر گوے بخشش نہ سب جیت لین

خدا در تو خوی بہشتی سرشت
خدا نے تری کی بہشتی سرشت

قدم ثابت و پایہ مرفوع باد
قدم تیرا ثابت ہو رتبہ بلند

له ای بیان نہ کنم ۱۲
ته ای زیرا کہ جہان باشد
ته زمین زرقابل زراعت نباشد
ته خطاب با بوبکر بن سعد زنگی ۱۲
ه ای ازین سبب ۱۲
له یاے وحدت ۱۲
له یعنی خطاب
له یعنی ایخہ احسان است از توفیق خدا
له یعنی بیکار
له باید شمرد توفیق کار نیک ۱۲
له ای اسم جمع ۱۲
له در راہ اسلام ۱۲

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب | عبادت قبول و دعا مستجاب

ترا جینا خوش اور عقبیٰ ہو نیک | عبادت قبول اور نتیجا ہو نیک

گفتار

بیان ہے لڑائی کی تدبیر کا

ہمے تا بر آید بہ تدبیر کار | مدارای دشمن بہ از کارزار

جو تدبیر سے کام ہووے درنگ | تو دشمن کی خاطر کو رکھ کر نہ جنگ

چو نتوان عدو را بہ قوت شکست | بہ نعمت بباید در فتنہ بست

نہ دشمن کو قوت سے رد کر سکے | تو لازم ہے نعمت سے راضی کرے

گر اندیشہ داری ز دشمن[1] گزند | بتعویذ احسان زبانش بہ بند

جو دشمن سے اندیشہ ہوا ور گزند | زبان اوسکی کر نقش احسان سے بند

عدو را بجای خسک زر بریز | کہ احسان[2] کند کند دندان تیز

تو دشمن کو جون گوکھرو زر بچھا | کہ احسان کرے کُند تیغ جفا

بتدبیر شاید جہان خورد و نوش | چو دستی[3] نشاید گزیدن ببوس

جہان آئے قابو مین تدبیر سے | نہ جو کٹ سکے ہاتھ چوم اوسکو لے

بتدبیر رستم در آید بہ بند | کہ اسفندیارش[4] نجست از کمند

کہ تدبیر سے ہو ہی رستم بھی قید | تھا اسفندیار اوسکو مانند صید

عدو را بہ فرصت توان کند پوست | پس او را مراعات چنان کن کہ دوست

تو دشمن کا فرصت سے لے کھینچ پوست | رعایت تو اوسپر کر ایسی کہ دوست

حذر کن ز پیکار کمتر کسے | کہ از قطرہ سیلاب دیدم[5] بسے

بچارہ لڑائی سے کم قدر کی | کہ سیلاب دیکھا ہی قطرہ سے بھی

مزن تا توانی بر ابرو گرہ[6] | کہ دشمن اگرچہ زبون دوست[7] بہ

شکن لا نہ تو اپنی پیشانی پر | ہو دشمن جو کمزور بھی دوست کر

بود دشمنش تازہ[8] و دوست ریش | کسی کش بود دشمن از دوست بیش

عدو اوسکا خوش دوست کو ہوئی غم | کہ جسکے ہون دشمن بہت دوست کم

مزن با سپاہی ز خود بیشتر[9] | کہ نتوان زد انگشت بر نیشتر

نہ لڑ اوس سپہ سے کہ جو ہو سوا | کہ نشتر پہ اونگلی کو کسنے رکھا

[1] یعنی اندیشہ گزند از دشمن داری ۱۲
[2] یعنی از احسان دشمن ہم دوست میشود ۱۲
[3] دست دشمن ۱۲
[4] شین مضاف الیہ کمند ۱۲ بہار
[5] ای در نجیدہ مشو ۱۲
[6] یعنی دوست بودن دشمن باوجود عاجز بودن او بہتر است ۱۲ بہار عجم
[7] بمعنی خوش ۱۲
[8] یعنی بسیار ۱۲
۱۲

وگر زو توانا تری در نبرد
جو اوس سی لڑائی مین ہے تو قوی
اگر پیل زوری[۵۱] وگر شیر چنگ
تو گر پیلتن یا ہے تو شیر چنگ
چو دست از ہمہ حیلتی در گسست
ہو ہاتھ اور حیلون سے عاجز اگر
اگر صلح خواہد عدو سر[۵۲] مپیچ
کرے صلح دشمن تو تو سر نہ پھیر
کہ گر وے بہ بندد در کار زار
لڑائی کا در گر کرے خود وہ بند
ورا و پای جنگ آورد در رکاب
جو وہ جنگ مین ہووے پا در رکاب
تو ہم جنگ را[۵۴] باش چون فتنہ خاست
تو گر جنگ جسدم کہ فتنہ اوٹھا
چو با سفلہ گوئی بہ لطف و خوشی
کمینے سے گر تو کہے لطف سے
چو دشمن در آمد بعجز از درت[۵۵]
جو دشمن بہ عجز آئے در پر ترے
چو زنہار خواہد کرم پیشہ کن
جو مانگے امان دے کرم سے پناہ
ز تدبیر پیر کہن بر[۵۶] مگرد
جو تدبیر بڈھے بتا ئین سو مان
در آرند[۵۷] بنیاد رو ئین ز پاے
کہ دیوار اژدہات کی بھی گرائے
بیندیش در قلب ہیجا مفر
لڑائی مین رکھ بھاگنا بھی نظر

نہ مردیست بر ناتوان زور کرد
تو کمزور کو مت دکھا مردمی
بنزدیک من صلح بہتر کہ جنگ
سمجھتا ہو مین صلح بہتر نہ جنگ
حلالست بردن بشمشیر دست
ہے جائز کہ رکھ ہاتھ تلوار پر
وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ
لڑائی جو مانگے عنان کو نہ پھیر
ترا قدر ہیبت شود یک[۵۳] ہزار
ترا رعب اور قدر ہووے دوچند
نخواہد بحشر از تو داور حساب
نہ محشر مین تجھ سے خدا لے حساب
کہ بر کینہ ور مہربانی خطاست
کہ دشمن پہ ہے مہربانی خطا
فزون گردد ش کبر و گردنکشی
غرور اور ظلم اوسکا دونا بڑھے
بدر کن ز دل کین و خشم از سرت
تو کینے کو دل سے تو باہر کرے
ببخشای و از مکرش[۵۶] اندیشہ کن
تو گر اُس سکے مکرون پہ بھی رکھ نگاہ
کہ کار آزمودہ بود سالخورد
تو کار آزمودہ پُرانون کو جان
جوانان بہ شمشیر و پیران برای[۵۹]
جوانون کی تیغ اور بڈھون کی راے
چہ دانی کز اینہا کہ باشد ظفر
تو کیا جانے کسکو ملے گی ظفر

۵۱ یای خطاب ۱۲
۵۲ سر پیچیدن کنایہ از سرکشی ونا فرمانی کردن ۱۲
۵۳ از یک ہزار شود ۱۲
۵۴ ای آمادہ جنگ باش
۵۵ ای نزد تو ۱۲
۵۶
ای بکرہ اورا ورخاطر دار اسے نگاہ رکھین ۱۲
۵۷ جمع مقدم ۱۲
۵۸ خبر مقدم ۱۲
۵۹ مبتدا ے موخر ۱۲

چو بینی کہ لشکر ز ہم دست داد
جو دیکھے کہ لشکر پھرا ساتھ سے

نہ تنہا مدہ جان شیرین بباد
نہ دے جان شیرین کو تو ہاتھ سے

اگر بر کناری برفتن بکوش
کنارے پہ گر ہے تو راہ اپنی دیکھ

وگر در میان لبس دشمن بپوش
جو ہے بیچ مین کر لے دشمن کا بھیس

وگر خود ہزاری و دشمن دویست
جو تو ہے ہزار اور دشمن ہون دو

چو شب شد در اقلیم دشمن مایست
نہ رہ ملک دشمن مین جب رات ہو

شب تیرہ پنجہ سوار از کمین
اندھیری جو شب ہو پچاس اک سوار

چو پانصد بشوکت بدرد زمین
وہ جرأت سے پھاڑین زمین جون ہزار

چو خواہی بریدن بشب راہہا
جو تو چاہے راتون کو لشکر سے چلے

حذر کن نخست از کمینگاہہا
تو پھر گھاٹیون کا بھی کھٹکا رہے

میان دو لشکر چو یکروزہ راند
جو لشکر کوئی سارا دن چلکے آئے

سر پنجۂ زورمندش نماند
تو طاقت کہان سے وہ لڑنے کی لائی

تو آسودہ بر لشکر ماندہ زن
تو آرام سے وہ تھکی فوج مار

کہ نادان ستم کرد بر خویشتن
ستم کا کیا خود ہی نادان نے کار

چو دشمن شکستی میفگن علم
جو دشمن کو توڑا گرا مت علم

کہ بازش نیاید جماعت بہم
کہ اوسکی جماعت نہ پھر ہو بہم

بسی در قفای ہزیمت مران
نہ بھاگے ہوؤن کا بہت پیچھا کر

نباید کہ دور افتی از یاوران
مبادا تو لشکر سے ہو دور تر

ہوا بینی از گرد ہیجا چو میغ
ہوا گرد بدلی سے رن مین اٹھے

بگیرند گردت بزوپین و تیغ
تجھے گھیر لین تیر و شمشیر سے

بدنبال غارت نراند سپاہ
بہت لوٹ کو بھی نہ دوڑے سپاہ

کہ خالی بماند پس پشت شاہ
کہ خالی رہے گی پس پشت شاہ

سپہ را نگہبانی شہریار
سپہ جو حفاظت مین شہ کی رہے

بہ از جنگ در حلقۂ کارزار
لڑائی مین بہتر ہے میدان سے

گفتار اندر نواختن لشکریان

یہ ہے قول لشکر کو راضی رکھو

۱ یعنی پریشان شدہ ۱۲
۲ یعنی لباس ۱۲
۳ یعنی خود را ہمرنگ دشمنان [illegible]
۴ مخفف پنجاہ ۱۲
۵ [illegible] ۶ کمین جاے قابو ۱۲
۷ یعنی درمیان دو لشکر البتہ یک روزہ راہ بیاید گرد [illegible] یعنی راہ یک روزہ تاختہ گرد
۸ سست شدہ
۹ یعنی فوج ہمراہیان
۱۰ سلح دار [illegible] کہ باز جمعیت بہم نرساند ۱۲
۱۱ اے گریختگان ۱۲
۱۲ اے سپاہ ۱۲
۱۳ یعنی جنگ و ہیجا [illegible] نیزہ کوچک ۱۲
۱۴ روانہ نشود ۱۲
ای علم خود را ہمچنان برپا دار است یا ہمچنان مستحکم دار ۱۲

دلاور که بارے تہور نمود
سپاہی نے جو کار جرأت کیا
بباید بمقدارش اندر فزود
تو لازم ہے تنخواہ اوسکی بڑھا

که بار دگر دل نہد بر ہلاک
کہ تا پھر وہ مرنے پہ باندھے کمر
ندارد ز پیکار یاجوج باک
نرکھے وہ یاجوج سے بھی خطر

سپاہی در آسودگی خوش بدار
سپاہی و لشکر رکھ آرام مین
که در حالت سختی آید بکار
برُے وقت پر آئے جو کام مین

کنون دست مردان جنگی ببوس
تو اب ہاتھ مردان جنگی کا چوم
نہ آنگہ که دشمن فرو کوفت کوس
نہ اوسوقت جب دشمنون کی ہو دھوم

سپاہی که کارش نباشد ببرگ
سپہ کا نہ جب کام ہووے سبحل
چرا دل نہد روز ہیجا بمرگ
لڑائی مین کیون رکھی مرنے پہ دل

نواحی ملک از کف بدسگال
بچا ملک بدخواہ بدحال سے
بہ لشکر نگہدار و لشکر بمال
سپہ سے سپہ رکھ تو خوش مال سی

ملک را بود بر عدو دست چیر
ہو دشمن پہ قابو اوسے شاہ کا
چو لشکر دل آسودہ باشند و سیر
دل آسودہ جس شہ سے لشکر ہوا

بہای سر خویشتن می خورد
کہ قیمت وہ جب اپنے ہی سر کی کھای
نہ انصاف باشد که سختی برد
نہ انصاف ہے یہ کہ سختی اوٹھاے

چو دارند گنج از سپاہی دریغ
سپاہی سے پیارا جو کرے سیم و زر
(افسوس ۱۲)
دریغ آیدش دست بردن بہ تیغ
تو کیا ہاتھ رکھے وہ تلوار پر

چہ مردی کند در صف کارزار
کرے مردی کیا لڑائی مین وہ
چو دستش تہی باشد و کار زار
جو ہو ہاتھ خالی خرابی مین وہ

گفتار
یہ ترتیب افواج مین قول ہے

بہ پیکار دشمن دلیران فرست
تو دشمن کے اوپر دلیرون کو بھیج
ہزبران بناورد شیران فرست
لڑائی مین شیرون کی شیرونکو بھیج

برای جہاندیدگان کار کن
جہاندیدون کی عقل پر کام کر
که صید آزمودست گرگ کہن
شکاری کہن بھیڑیا ہو مگر

۱ھ ای نام قوم ۱۲
۲ھ بمعنی خوف ۱۲
۳ھ ای فوج ۱۲
۴ھ ای کارش بسامان نباشد ۱۲
۵ھ بمعنی اطراف ۱۲
۶ھ یعنی دشمن ۱۲
۷م یعنی غلبہ ۱۲
۸م کارش زار نباشد ۱۲
۹م بمعنی جنگ ۱۲
۱۰م ای شیران ۱۲
۱۱م بمعنی رزم ۱۲
۱۲م بمعنی عقل ۱۲
۱۳م بمعنی شکار ۱۲

مترس از جوانان شمشیر زن
نہ ڈر تو جوانون کی تلوار سے

جوانان پیل افگن شیر گیر
جوان جو گراتے ہین ہیل اور شیر

خردمند باشد جہاندیدہ مرد
خردمند ہووے جہاندیدہ مرد

جوانان شایستہ و بختور
جوان جو ہین شایستہ اور بخت ور

گرت مملکت باید آراستہ
جو آراستہ سلطنت چاہیئے

سپہ را مکن پیشرو جز کسے
کر اپنی سپہ کا ہراول اوسے

نتابد سگ صید روی از پلنگ
نہ کتا شکاری ڈرے چیتے سے

چو پروردہ باشد پسر در شکار
شکارون مین جو کوئی لڑکا پلے

بکشتی و نخچیر و آماج و گوے
شکار اور کشتی سے اور گیند سے

بگرمابہ پروردۂ عیش و ناز
پلا ہو جو حمام مین عیش سے

دو مردش نشانند بر پشت زین
جیسے مرد بٹھلائین گھوڑے پہ دو

بکی را کہ دیدی تو در جنگ پشت
چلا جنگ سے پیٹھ کو جو دکھا

مخنث بہ از مرد شمشیر زن
ہے اک ہجڑا بھی بہتر اوس مرد سے

حذر کن ز پیران بسیار فن
تو ڈر بڈھون کے عقل کے وار سے

ندانند دستان روباہ پیر
وہ ہون لومڑی بڈھی کے فن سے زیر

کہ بسیار گرم آزمودست و سرد
بہت اوسنے دیکھا ہے گرم اور سرد

ز گفتار پیران نہ پیچند سر
نصیحت سے بڈھونکی پھیرین نہ سر

مدہ کار معظم بنوخاستہ
بڑا کام چھوٹون کو ہرگز نہ دے

کہ در جنگہا بودہ باشد بسے
لڑائی مین جو شخص اکثر رہے

ز روبہ رمد شیر نادیدہ جنگ
نیا شیر تو لومڑی سے ڈرے

نترسد چو پیش آیدش کارزار
ڈرے کب لڑائی جو ہو پیش اوسے

دلاور بود مرد پرخاش جوے
دلاور ہو مردانگی خود بڑھے

بر نجد چو بیند در جنگ باز
ڈرے وہ لڑائی کا در جب کھلے

بود گشش زند کودکی بر زمین
عجب کیا کہ اک لڑکے سے زیر ہو

بکش گر عدو در مصافش بکشت
تو مار اوسکو دشمن سے گر بچ گیا

کہ روز وغا سر بتابد چو زن
جو میدان مین زن کیطرح پیٹھ دے

۱ؔ ای صاحب بسیار فن ۱۲
۲ؔ بمعنی مکر و حیلہ
۳ؔ خبر مقدم ۱۲
۴ؔ مبتدا سے موخر
۵ؔ ای خوش طالع
۶ؔ ای عمدہ و بزرگ
۷ؔ ای سردار ۱۲
۸ؔ بمعنی شکاری
۹ؔ از زرہ بستن
باب در عدل
۱۰ؔ بمعنی گریختن ۱۲
۱۱ؔ ای تعلیم یافتہ باشد ۱۲
۱۲ؔ بمعنی نشانہ ۱۲
۱۳ؔ بمعنی جنگ ۱۲
۱۴ؔ بمعنی کشادہ ۱۲
چنانچہ معمول امیرزادگان آرام طلب ہست
۱۵ؔ بمعنی جنگ ۱۲

حکایت

نصیحت یہ گرگین کی ہے بیٹے کو

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش
کہا خوب گرگین نے یہ بیٹے سے

چو قربان پیکار بربست و کیش
بدن پر جو ہتیار اوس نے سجے

اگر چون زنان جست خواہی گریز
جو زن کیطرح بھاگنا چاہے تو

مرو آب مردان جنگی مریز
تو مت جانہ مردون کی کھو آبرو

سواریکه در جنگ بنمود پشت
جو کوئی لڑائی سے بھاگا سوار

نه خود را که نام آوران را بکشت
بچا خود گیا نامدارون کو مار

تهور نیاید مگر زان دو یار
وہ مردانگی کرتے ہین یار دو

که افتند در حلقۂ کارزار
لڑائی کے حلقے مین پڑجائین جو

دو همجنس و همسفره و همزبان
وہ ہمقوم اک ساتھ کھائین ہین

بکوشند در قلب هیجا بجان
لڑائی مین جی کھول کر وہ لڑین

که ننگ آمدش رفتن از پیش تیر
کہ شرم اوسکو ہو تیر سے بھاگنا

برادر بچنگال دشمن اسیر
کہ چنگل مین دشمن کے بھائی پھنسا

چو بینی که یاران نباشند یار
جو دیکھے کہ لشکر نہ یاری کرے

هزیمت بجای غنیمت شمار
تو کے بھاگ جان اور غنیمت گنے

گفتار

یہ گفتار شاہون کو اک پند ہے

دو تن پرور ای شاه کشورگشای
تو دو شخص پال اے شہ ناجو

یکی اهل همت دگر اهل رای
جوان ہمت اور اہل تدبیر کو

ز نام آوران گوی دولت برند
وہ لیجاتے ہین بازی ہر شاہ سے

که دانا و شمشیرزن پرورند
جو دانا بہادر کو ہین پالتے

هر آنکو قلم را نورزید و تیغ
جو کوئی قلم کا نہ ہے تیغ کا

بر او گر بمیرد مگو وای دریغ
جو مرجاے رو و نہ اوسپر ذرا

قلم زن نگهدار و شمشیرزن
تو رکھ جو قلم اور تلوار اوٹھاے

نه مطرب که مردی نیاید ز زن
نہ مطرب کہ عورت سے مردی نہ آئی

نہ مردیست دشمن فی راسباب جنگ — **تو مدہوش ساقی و آواز چنگ**
نہ مردی ہے دشمن ہو سامان مین — تو مدہوش ساقی مین اور تان مین
بسا اہل دولت ببازی نشست — **کہ دولت برفتش ببازی نشست**
بہت اہل دولت پڑے کھیل مین — گئے ملک جنکے بڑے کھیل مین

گفتار
ہے گفتار شاہون کی ہشیاری مین

نگویم ز جنگ بد اندیش ترس — **در آوازۂ صلح ز و بیش ترس**[۱]
فقط ڈر نہ دشمن کی تو جنگ سے — کرے صلح تو خوف دونا رہے
بسا کس بروز آیت صلح خواند — **چو شب شد سپہ بر سر خفتہ راند**
بہت لوگ ہین صلح دن کو کرائین — جو ہو رات سوتون پہ لشکر وہ لائین
زرہ پوش خسپند مرد اوژنان[۲] — **کہ بستر بود خوابگاہ زنان**
زرہ مرد سوتے ہین پہنے ہوے — کہ بستر ہے بس عورتون کے لئے
بخیمہ درون مرد شمشیر زن — **برہنہ نہ خسپد چو در خانہ زن**
کہ خیمہ مین بھی مرد تلوار کا — نہ ننگا وہ زن کیطرح سوئیگا
بباید نہان جنگ را ساختن[۳] — **کہ دشمن نہان آورد تاختن**
چھپا کر لڑائی کا سامان کر — چھپی لائے دشمن سپہ پیشتر
حذر کار مردان کار آگہست[۴] — **یزک**[۵] **سد روئین لشکر گہست**
ہے پرہیز مردون کی کار آگہی — طلایہ ہے دیوار اژدہات کی

گفتار
یہ گفتار شاہون کے ہے نفع مین

میان دو بدخواہ کوتاہ دست[۶] — **نہ فرزانگی باشد ایمن نشست**
جو دو دشمنون کے پڑے درمیان — تو دانائی بے فکری ہرگز نہ جان
کہ گر ہر دو باہم سگالند[۷] **راز** — **شود دست کوتاہ ایشان دراز**
ملاوٹ جو آپسمین دونون کرین — تو پھر ہاتھ بھی چھوٹے انکے بڑھین
یکے را بہ نیرنگ مشغول دار — **دگر را برآور ز ہستی دمار**
اس اک کو بھلاوا تو حیلون سے دے — اور اس دوسرے کو تو بس مارلے

[۱] یعنی درحالت صلح ہم ازو غافل مباش ۱۲
[۲] یعنی افگن ۱۲
[۳] یعنی اسباب جنگ را مہیا باید داشت ۱۲
[۵] بفتحتین مقدمہ لشکر کہ برائے محافظت مامور می باشد ۱۲
[۶] کم قوت و بے استعداد بیمار ۱۲
[۷] اسے اندیشہ کنند ۱۲

اگر دشمنی پیش گیرد ستیز
جو دشمن کوئی تجھسے آکر لڑے

به شمشیر تدبیر خونش بریز
تو تلوار تدبیر کی مار اوسے

برو دوستی گیر با دشمنش
تو جا اوسکے دشمن سے کر دوستی

که زندان شود پیرهن بر تنش
که قید اوسکے تن پر ہون کپڑے سبھی

چو در لشکر دشمن افتد خلاف
جو دشمن کے لشکر مین ہووے خلاف

تو بگذار شمشیر خود در غلاف
تو چھوڑ اپنی تلوار پر تو غلاف

چو گرگان پسندند باہم گزند
جو آپسمین دو بھیڑیے لڑ مرین

برآساید اندر میان گوسپند
نہ کیون چین پھر بکریان سب کرین

چو دشمن بدشمن شود مشتغل
جو دشمن سے دشمن مقابل ہوا

تو با دوست بنشین بآرام دل
تو تو دوستون مین خوش آرام پا

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

یہ گفتار ہے دور اندیشی مین

چو شمشیر پیکار بر داشتی
لڑائی کو تلوار جب ہے اوٹھا

نگہدار پنہان رہ آشتی
تو پوشیدہ رکھہ صلح کا راستا

که لشکر کشایان مغفر شگاف
که جو پہلوان خود کو چیر دین

نہان صلح جویند و پیدا مصاف
چھپی صلح چاہین بظاہر لڑین

دل مرد میدان نہانی بجوی
تو پوشیدہ دلداری مرد کی کر

که باشد که در پایت افتد چو گوی
که شاید رکھین تیرے قدمونپہ سر

چو سالاری از دشمن افتد بچنگ
پڑے ہاتھ دشمن کا افسر اگر

بکشتن برش کرد باید درنگ
اوسے مارنے مین تو جلدی نہ کر

که افتد کزین نیمہ ہم سروری
که شاید ادھر کا بھی افسر کوئی

بماند گرفتار در چنبرے
پڑے قید حلقے مین جا کر کبھی

و گر کشتی این بندی ریش را
اگر تو نے اوس قیدی کی جان لی

نہ بینی دگر بندی خویش را
نہ دیکھے گا اپنا بھی قیدی کبھی

نترسد کہ دوران بندی کند
نہ خود قید ہونے کو وہ بھی ڈرے

که بر بندیان زور بندی کند
کوئی زور جو قیدیون پر کرے

له یعنی لیبیارہ عاجز نشود ۱۲
۲ بمعنی مخالفت ۱۲
۳ ای بایکدیگر
۴ بمعنی مشغول
۵ بالکل
بستہ در عمل
۶ یعنی خود ۱۲
ای خاطرداری
۷ بمعنی ۱۲
یعنی طرف تو ۱۲
۸ یعنی حلقہ
۹ فوج
یعنی قیدی ۱۲

کسی بندیان را بود دستگیر | کہ خود بودہ باشد بہ بندی اسیر
وہی قیدیوں کا بھی غم کھائیگا | کہ خود بھی کہیں قید میں ہو رہا

اگر سر نہد بر خط سروری | چو نیکش بداری نہد دیگری
جو حاضر کوئی آ کے سردار ہو | تو خوش اوسکو رکھ ہو ہوس اور کو

وگر خفیہ دہ دل بدست آوری | ازان بہ کہ صد رہ شبیخون بری
چھپا کر جو دس دل کو راضی کرے | ہے بہتر کہ سو بار شبخون کرے

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی کہ در طاعت آید

ہے گفتار دشمن سے اندیشے میں

گرت خویش دشمن شود دوستدار | ز تلبیسش ایمن مشو زینہار
جو ہو خویش دشمن ترا دوستدار | تو رہ مکر سے اوسکے تو ہوشیار

کہ گردد درونش بکین تو ریش | چو یاد آیدش مہر پیوند خویش
کہ دل اوسکا زخمی ہے تیرے سبب | کہ یاد آتے ہیں بھائی بند اوسکو سب

بد اندیش را لفظ شیرین مبین | کہ ممکن بود زہر در انگبین
نہ دشمن کی تو میٹھی باتوں پہ جا | کہ ہو شہد میں زہر اکثر ملا

کسی جان از آسیب دشمن ببرد | کہ مر دوستان را بدشمن شمرد
وہی رنج دشمن سے بیخوف ہو | جو دشمن سمجھتا رہے دوست کو

نگہدارد آن شوخ در کیسہ در | کہ بیند ہمہ خلق را کیسہ بر
بچا وہی موتی کی تھیلی رکھے | جو سب خلق کو چور سمجھا رہے

سپاہی کہ عاصی شود در امیر | ورا تا توانی بخدمت مگیر
کہیں کا سپاہی ہو تقصیر دار | نہ رکھ اپنی خدمت میں تو زینہار

ندانست سالار خود را سپاس | ترا ہم نداند ز غدرش ہراس
نہ کی اپنے مالک سے اوسنے وفا | کرے تجھسے کب وہ بس ہے تو خوف کھا

بسوگند و عہد استوارش مدار | نگہبان پنہان برو بر گمار
فقط رکھ نہ سوگند و اقرار پہ | نگہبان چھپے رکھ تو اوسپہ مگر

نو آموز را ریسمان کن دراز | نہ بگسل کہ دیگر نہ بینیش باز
جو نو سیکھے کی ڈور ڈھیلی کرے | نہ توڑ اوسکو تا پھر نہ دکھلائی دی

ای اطاعت کنند ۱۲
یعنی دیگری ۱۲
تا ای خطاب بمخاطب
ایمہ دوستدار است ۱۲
یعنی دل ۱۲
اہل قرابت ۱۲
باب در عدل
از کمال احتیاط ۱۲
اے نوکر مدار ۱۲
یعنی مہلت دہ و تخفیف کم ۱۲

چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار | بگیری بزندانیانش سپار
جو دشمن کی اقلیم تو جیت لے | جو ہین وہان کے قیدی انھین سونپ دی

که بندی چو زندان بخون در برد | ز حلقوم بیداد گر خون خورد
وه قیدی رہے خون دل پیے سب | تو خون حلق ظالم سے پی جائین اب

چو پرگندی از دست دشمن دیار | رعیت بسامان تر از وی بدار
اگر تو نے دشمن کی اقلیم لی | رعیت کو دے اوس سے بڑھکر خوشی

که گر باز کوبد در کارزار | بر آرند عام از دماغش دمار
که وه دشمن آکر جو پھر بھی لڑے | وہی ساری خلقت اوسے مار لے

وگر شہریان را رسانی گزند | در شہر بر روے دشمن مبند
رعیت کو گر رنج پہونچاے گا | تو دروازه دشمن کھلا پاے گا

مگو دشمن تیغزن بر درست | که ہمباز دشمن بشہر اندرست
تو مت کہہ کہ دشمن ہی دروازے پر | کہ ہین شہر مین اوسکے ساتھی اگر

بتدبیر جنگ بد اندیش کوش | مصالح بیندیش و نیت بپوش
لڑائی کی دشمن سے تدبیر کر | صلاح اوسکی کر تو چھپا کر مگر

منه در میان راز با ہر کسے | که جاسوس ہمکاسه دیدم بسے
نہ رکھ مطلب اپنا کسیکے تو ہاتھ | که گوینده ہین اور کھاتی ہین ساتھ

سکندر که با شرقیان حرب داشت | در خیمه گویند در غرب داشت
سکندر جو پورب لڑا چاہے تھا | تو خیمے کا دروازه پچھم رکھا

چو بہمن بزاولستان خواست شد | چپ آوازه افگند و از راست شد
که بہمن جو زابلستان پر چڑھا | کہا بائین کو اور دہنے گیا

اگر جز تو داند که عزم تو چیست | بران رای و دانش بباید گریست
اراده ترا جانے جب دوسرا | ہے اوس عقل و دانش په رونا بجا

کرم کن نه پرخاش و کین آوری | که عالم بزیر نگین آوری
کرم کر نه کینه کسے پر رہے | جہان تاکہ قابو مین آئے ترے

چو کاری برآید بلطف و خوشی | چه حاجت به تندی و گردنکشی
جو لطف اور خوشی سے نکل جای کام | تو پھر کیا لڑائی بھڑائی کا نام

شین ضمیر راجع بدشمن چراکہ منابطالیست کہ دعویداران حکومت را مقید بیدارند ۱۲
ای خون جگر خورد
یعنی رعیت تو دشمن و در شہر موجود ست ۱۲
اے بردرست

باب در عدل

ای بگو کہ درست ۱۲
یعنی شریک ۱۲
ای کوشش کن ۱۲
اے مخفی کن ۱۲
اے از باد ۱۲
داد بدل
یعنی رفتن خواست
اے ... ۱۲

نخواہی کہ باشد دلت دردمند
جو چاہے کہ صدمے نہ ہون درد کی

دل دردمندان برآور ز بند
چھڑا دردمندونکا دل قید سے

بہ بازو و توانا نباشد سپاہ
نہ بازو کی طاقت سے جیتے سپاہ

برو ہمت از ناتوانان بخواہ
تو جا اور ہمت ضعیفون سے چاہ

دعای ضعیفان امیدوار
ضعیف و غرضمند کی ہے دعا

ز بازوی مردی بہ آید بکار
کہ بہتر ہے مردانگی سے دعا

ہر آنکہ استعانت بدرویش برد
مدد جسنے چاہی فقیرون سے جا

اگر با فریدون زد از پیش برد
لڑا اگر فریدون سے غالب ہوا

باب دوم در احسان

دوم باب احسان کا ہوا ہے فضا

اگر ہوشمندی بمعنی گرای
جو ہے ہوش تجکو تو معنی پہ جا

کہ معنی بماند ز صورت بجای
کہ رہتی ہے معنی سے صورت بجا

کرا دانش و جود و تقوی نبود
نہین جسکو پرہیز و عقل اور سخا

بصورت درش ہیچ معنی نبود
تو پھر اوسکی صورت مین معنی ہین کیا

کسی خسپد آسودہ در زیر گل
وہی خاک مین سوے آسودہ دل

کہ خسپند از و مردم آسودہ دل
کہ خلق اوس سے سب ہوے آسودہ دل

غم خویش در زندگی خور کہ خویش
تو فکر اپنی کر زندگی مین کہ خویش

بمردہ نپردازد از حرص خویش
نہ مردے کو پوچھے ہو جب حرص بیش

زر و نعمت اکنون بدہ کان تست
تو زر بخش ہے آج قبضے مین سب

کہ بعد از تو بیرون ز فرمان تست
کہ پیچھے ترے ہو ترا حکم کب

نخواہی کہ باشی پراگندہ دل
جو چاہے پراگندہ دل تو نہو

پراگندگان را ز خاطر مہل
پراگندون کی یاد دل سے نہ کھو

پریشان کن امروز گنجینہ چست
خزانہ لٹا آج چستی کے ساتھ

کہ فردا کلیدش نہ در دست تست
کہ کل اوسکی کنجی نہو تیرے ہاتھ

تو با خود ببر توشۂ خویشتن
تو چل ساتھ لے اپنے خود توشے کو

کہ شفقت نیاید ز فرزند و زن
کہ شفقت نہ پھر جورو لڑکو سے ہو

۱ یعنی زور آور ۱۲
۲ عبارت از دعای خیر ۱۲
۳ یاری
۴ طلب مدد ۱۲
۵ معروف ... سبقت برد و غالب آمد
۶ یعنی حقیقت
۷ یعنی ظاہر ۱۲
۸ یعنی ہر کرا ۱۲
۹ بصورت آدمی ست و سیرت انسان ندارد ۱۲
۱۰ باب ۲ در احسان
۱۱ یعنی قرابت ۱۲
۱۲ ... ۱۲
۱۳ در قبضۂ تست ۱۲
۱۴ بہار ۱۲
۱۵ یعنی در روز قیامت ۱۲
۱۶ ... کفن ۱۲
۱۷ وارث و مالک دیگری خواہد شد ۱۲
۱۸ یعنی چیزے خیرات کن ۱۲

کسے گوی دولت ز دنیا برد
ادسی کے یہ دنیا کا گیند آئے ہاتھ
که با خود نصیبی به عقبی[۱] برد
کہ لیجائے عقبی مین کچھ اپنے ساتھ

به غمخوارگی جز سر انگشت من
کہ غمخواری سے میری ادنگلی سوا
نخارد کسی در جهان پشت من
مری پیٹھ کو کوئی کھجلائے کیا

مکن[۲] بر کف دست نه[۱] هر چه هست
نہ کر یہ بھی جو کچھ کہ ہے دے لٹا
که فردا به دندان بری پشت دست
کہ کل کو رہے ہاتھ دانتون چبا

بپوشیدن ستر درویش کوش
فقیرون کی گر پردہ پوشی کرے
که ستر[۳] خدایت بود پرده پوش
تو ستر خدا تیرا پردہ رکھے

مگردان غریب از درت بی نصیب
فقیر دن کو در سے نہ کر بے نصیب
مبادا که گردی بدرها غریب
مبادا پھرے دربدر تو غریب

بزرگی رساند به محتاج خیر
وہ محتاج کو خیر پہونچائے گا
که ترسد[۴] که محتاج گردد بغیر
جسے ڈر ہو محتاج ہوجانے کا

بحال دل خستگان[۵] در نگر
ذرا دیکھ حالت تو دل خستونکی
که باری دل خسته باشی مگر
رہا ہو جو دل خستہ تو بھی کبھی

فرو[۶] ماندگان را درون شاد کن
جو عاجز ہین تو اونکا دل شاد کر
ز روز فرو ماندگی یاد کن
تو دن اپنے بھی عجز کا یاد کر

نه خواهنده[۱] بر در دیگران
تو مانگے نہ دروازہ غیر سے
بشکرانه خواهنده از در مران
تو شکرانے مین اسکے سائل کو دی

گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال ایشان

ہے قول اب یتیمونکی دلجوئی مین

پدر مرده[۱] را سایه بر سر فگن
تو بن باپ کے سر پہ تو سایہ ڈال
غبارش بیفشان و خارش بکن
غبار اوسکا جھاڑ اور کانٹا نکال

ندانی چه بودش فرو مانده سخت
تو کیا جانے کیون اسقدہ عاجز ہی سخت
بود تازه بی بیخ هرگز درخت
ہو سرسبز بے جڑ کے کیونکر درخت

چو بینی یتیمی سر افگنده[۲] پیش
ہو بن باپ بچہ جو بیٹھا ہوا
مده بوسه بر روی فرزند خویش
نہ تو چوم کر اپنا لڑکا کا کھلا

[۱] یعنی آن سرا ۱۲
[۲] لفظ مکن متعلق بمصراع دوم یعنی چنان مکن که فردا افسوس خوری ۱۲
[۳] پرده حفظ آلهی ۱۲
[۴] اسے شاید که محتاج بہوے غیر خود ۱۲
[۵] عاجزان ۱۲
[۶] محتاجان ۱۲

باب دوم در احسان

[۱] اے سائل نیستی بشکرانه این محروم مکن سائل را ۱۲
[۱] یعنی عاجز ۱۲
[۲] پدر مرده یتیم کنایه ۱۲
سایه بر سر افگندن کنایه از شفقت نمودن و توجه کردیدن باشد ۱۲

یتیم ار بگرید کہ نازش خرد
جو روے یتیم اوسکو سمجھای کون
الا تا نگرید کہ عرش عظیم
وہ رونے نہ پاے کہ عرش عظیم
برحمت بکن آبش از دیدہ پاک
تو پوچھہ اوسکے آنسو کو کھو اوسکا درد
اگر سایۂ خود برفت از سرش
گیا اوسکا سایہ جو سر اوسکے سے
من آنگہ سر تاجور داشتم
مین اوسوقت سر پر رکھتا تاج تھا
اگر بر وجودم نشستی مگس
بدن پر جو مکھی مرے بیٹھ جاے
کنون گر بزندان برندم اسیر
اور اب مجھکو لیجائین گر قید کر
مرا باشد از درد طفلان خبر
مجھے ہے خبر لڑکون کے درد سے

وگر خشم گیرد کہ بارش برد
خفا ہو تو تاب اوسکی پھر لاے کون
بلرزد ہمے تا بگرید یتیم
لرزتا ہے جسدم کہ روتی یتیم
بشفقت بیفشانش از چہرہ خاک
تو شفقت سے جھاڑ اوسکے چہرہ کی گرد
تو در سایۂ خویشتن پرورش
تو سایے مین اپنے اوسے پال لے
کہ سر در کنار پدر داشتم
کہ سر گود مین باپ کی تھا مرا
پریشان شدی خاطر چند کس
تو دل کتنے لوگونکا صدمہ اوٹھاے
نباشد کس از دوستانم نصیر
نہ ہے دوستون مین سے کوئی خبر
کہ در طفلی از سر برفتم پدر
گیا باپ بچپن مین سر سے مرے

حکایت در ثمرۂ نکوکاری
ہے وہ ذکر جسمین ہے نیکی کا پھل

کسے دید در خواب صدر خجند
وہ صدر خجند اک کو دیکھا بہ خواب
ہمیگفت و در روضہا می چمید
یہ کہتا تھا باغون مین چلتا ہوا
مشو تا توانی ز رحمت بری
نہ رحمت سے خالی ہو گر ہو سکے
چو انعام کردی مشو خود پرست
جو انعام دے تو یہ دل مین نہ لا

کہ خاری ز پای یتیمی بکند
کہ اک لڑکے کا کانٹا کھینچا شتاب
کز ان خار بر من چہ گلہا دمید
کھلے پھول اوس کانٹے سے مجھپہ کیا
کہ رحمت برندت چو رحمت بری
پڑھین تجھپہ رحمت جو رحمت کرے
کہ من سرورم دیگری زیر دست
کہ سردار مین ہون ہے کم دوسرا

۱ آگاہ باش ۱۲
۲ یعنی پدر ۱۲ ۳ مقولۂ شیخ ۱۲
یعنی اورا ۴ مصیبت یتیمان ۱۲
۵ سیم ... صاف الیہ پدر ۱۲
۶ ای یکے از صدر خجند
۷ ای ... ۸ بالانشین
در خواب دید ۱۲ ۹ مراد باغ
ای رنجیں ۱۲ ۱۰ یعنی جراحت
بہشت ۱۲ ۱۱ مقولۂ شیخ ۱۲
یافتم ۱۲ باب ۱۲

باب ۲ در احسان

۱۳ ای از رحمت بیرا نشو
۱۴ ای از رحمت ... کند
بر تو زیرا کہ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودند کہ ارحموا
ترحموا یعنی رحم کنید بر دیگران
پس رحم کردہ خواہید شد ۱۲
۱۵ ای شفقت کنی ۱۲

اگر تیغ دورانش اندر خست است
زمانے کی ہے تیغ سے وہ گرا
نہ شمشیر دوران[ف١] ہنوز آختہ است[ف٢]
ہے خنجر جہان کا ابھی چل رہا

چو بینی دعا گوی دولت[ف٣] ہزار
جو دیکھے دعا گو تو اپنے ہزار
خداوند را شکر نعمت گزار
بجا لا تو شکر خداوند گار

کہ چشم[ف٤] از تو دارند مردم بسے
کہ ہین مانگنے والے تجھسے یہ سب
نہ تو چشم داری بدست کسی
نہیں مانگتا ہے کسی سے تو اب

کرم خواندہ ام سیرت سروران
کہا ہے کرم خصلت سروران
غلط گفتم[ف٦] اخلاق پیغمبران
غلط ہے یہ ہے خلق پیغمبران

حکایت در اخلاق پیغمبران

یہ ہے ذکر اخلاق پیغمبران

شنیدم کہ یک ہفتہ ابن السبیل
نہ اک ہفتہ آیا مسافر کوئی
نیامد بہ مہمان سرای خلیل[ف٧]
جو مہمان سرا مین خلیل اللہ کی

ز فرخندہ خوئی نخوردی پگاہ
کہ وہ نیک خوئی سے کھاتی تھی تب
مگر بینوائے در آید ز راہ
مسافر گدا کوئی آجائے جب

برون رفت و ہر جانبی بنگرید
نبی الہی جو باہر گئے
بر اطراف وادی نگہ کرد و دید
ہین صحرا کی طرفون مین کیا دیکھتے

بہ تنہا یکے در بیابان چو بید
اکیلا ہے جنگل مین اک مثل بید
سر و مویش از برف پیری سفید
بڑھاپے کی ہے برف سے سر سفید

بہ دلداریش مرحبائی بگفت
کہا اوسکو دلداری سے مرحبا
بہ رسم کریمان صلائی[ف١] بگفت
سخی کیطرح دی اک اوسکو صدا

کہ ای چشمہای مرا مردمک
کہ تو آنکھون کا میری پتلی ہے جو
یکے مردمی[ف٢] کن بنان و نمک
تو نان اور نمک کا شریک آکے ہو

نعم[ف٣] گفت و برجست و برداشت گام
چلا اچھا کہکر قدم کو اوٹھا
کہ دانست خلقش علیہ السلام
کہ مشہور خلق آپ کا خلق تھا

رقیبان مہمانسرای خلیل
وہان تھے جو خدمتگزار خلیل
بعزت نشاندند پیر ذلیل[ف٤]
بعزت بٹھایا وہ بڈھا ذلیل

ف١ یعنی زمانہ ہنوز بر ستور است چنان نشود کہ ترا از پا بیندازد ف٢ بہ طریق استفہام ف٣ مقولہ شیخ ف٤ عبارت از جماعت کثیر ف٥ ای دست نگر تو ہستند ١٢ ف٦ یعنی سیرت سرداران ١٢ ف٧ بسیار احسان

یعنی بیامد پیری از سال بود ١٢ آوردہ کہ پیری طعام ... ف١ یعنی از ... ف٢ یعنی از مروت شریک طعام شو ١٢ ف٣ یعنی دعوت قبول کرد ١٢ ف٤ لفظ ذلیل باعتبار ظاہر است ١٢

بہ فرمود ترتیب کردند خوان
جو فرمایا لائے وہ دستار خوان

نشستند بر ہر طرف ہمگنان
تو لوگ اوسکے ہر طرف بیٹھے وہان

چو بسم اللہ آغاز کردند جمع
جو بسم اللہ کی ہاتھ سب نے پڑھا

نیامد ز پیرش[۹۰] حدیثی بہ سمع
نہ اوس بڈھے سے کوئی کلمہ سنا

چنین گفتش ای پیر دیرینہ روز
کہا اوس سے اے بڈھے دیرینہ روز

چو پیران نمی بینمت صدق و سوز
نہیں پاتا بڈھون کا سا تجھ مین سوز

نہ شرط است[۹۱] وقتیکہ روزی خوری
نہیں شرط کیا یہ کہ جب کھائے تو

کہ نام خداوند روزی بری
کہ نام خدا لب پہ آئے تو

بگفتا نگیرم طریقت[۹۲] بدست[۹۳]
کہا پکڑوں ن تیرا طریقہ نہ اب

کہ نشنیدم از پیر آذر پرست[۹۴]
سُنا مینے یہ پیر آذر سے کب

بدانست پیغمبر نیک فال
تو سمجھا وہ پیغمبر نیک فال

کہ گبر است پیر تبہ بودہ حال
کہ کافر ہے بڈھا یہ برگشتہ حال

بخواری براندش چو بیگانہ دید
نکالا اوسے جو کہ بیگانہ تھا

کہ منکر بود[۹۵] پیش پاکان پلید
کہ کیا کام پاکون مین ناپاک کا

سروش[۹۶] آمد از کردگار جلیل
ندا آئی حق کی وہین غیب سے

بہیبت ملامت کنان کای خلیل
بصد خوف اوپر خلیل اللہ کے

منش دادہ صد سال روزی و جان
کہ دی سو برس ہمنے روزی و جان

ترا نفرت آمد از ویک زمان
تجھے نفرت اوس سے ہوئی ایک زمان

گر او میبرد پیش آتش سجود
وہ آگے کرے سجدہ گو آگ کے

تو وا پس[۹۷] چرا می بری دست جود
تو کیون ہاتھ بخشش کا پیچھے رکھے

گفتار اندر احسان با مردم نیک

یہ ہے قول کرنیکی ہر ایک سے سدا

گرہ بر سر بند احسان مزن
نہ احسان کرنے مین انکار ہو

کہ این زرق[۹۸] و شید است و آن مکر و فن
اگرچہ کوئی کیسا مکار ہو

زیان میکند مرد تفسیر دان
کہ نقصان اوس مرد عالم کا ہو

کہ علم و ادب[۹۹] می فروشد بنان
کہ علم اور ادب بیچے روٹی پہ جو

---

[۹۰] نشین فتحا
[۹۱] ای قبول تو
[۹۲] ای الیہ سمیع ۱۲
[۹۳] ای بکنم ۱۲ قبول بکنم
[۹۴] ای ترش پیر زبون نیست
[۹۵] ای پلید پیش پاکان زشت باشد ۱۲
[۹۶] جبرئیل ۱۲
[۹۷] یعنی از جبر و دست ۱۲ بازداشتن و موقوف کردن
[۹۸] ای مراد از دست جود سخاوت است ۱۲

باب دوم در احسان

[۹۸] یعنی وعظ برای حصول دنیا میگوید ۱۲
[۹۹] گرہ بر سر احسان زدن کنایہ از احسان موقوف کردن ۱۲
[۱۰۰] بفتح زای معجمہ یاد اغاق و دروغ و شید زرق و سالوسی و ساختگی ۱۲

کجا عقل یا شرع فتوی دهد ۱ | که مرد خرد دین بدنیا دهد
کہان عقل اور شرع یہ حکم دے | کہ ہشیار دین دے کے دنیا کو لے

ولیکن تو بستان که صاحب خرد ۲ | ز ارزان فروشان برغبت خرد
مگر لے تو یہ بات ہے عقل سے | کہ ایسی چیز سستا تو رغبت سے لے

حکایت عابد با شیاد شوخ دیده

ہے ذکر ایک عابد کا مکار سے

زبان دانی ۳ آمد بصاحبدلی | که محکم فرو ۴ مانده ام ۵ در گلی
کہا ایک جھوٹے نے عابد سے آ | کہ کیچڑ میں میں فکر کی ہون پھنسا

یکی سفله را ده درم بر منست | که دانگی از و بر دلم ده منست
ہین قرض اک کمینے کے بس دس درم | ہے اک دانگ دل پر نہ دس من سے کم

همه شب پریشان از و حال من | همه روز چون سایه دنبال من
گذرتی ہے رات اس پریشانی سے | تو دن بھر وہ سایہ سا پیچھے پھرے

بکرد از سخنهای خاطر پریش ۶ | درون ۷ دلم چون در خانه ریش
وہ باتین کہین مجھ سے پریشان کو | مرے دل مین کی درز جون در مین ہو

خدایش مگر تا ز مادر بزاد | جز آن ده درم چیز دیگر نداد
جو حق نے اوسے مان سے پیدا کیا | سوا دس درم کے نہ کچھ بھی دیا

ندانسته از دفتر دین ۸ الف | نخوانده بجز باب ۹ لا ینصرف
بجانے ہے دفتر سے دین کے الف | پڑھا کچھ نہ جز باب لا ینصرف

خور از کوه یک روز سر بر نزد | که آن قلتبان حلقه بر در نزد
جو سورج پہاڑون سے نکلا جہان | کہ اوس بھڑوے نے کنڈی کھٹکائی یان

در اندیشه ام تا کدامم کریم | از آن سنگدل دست گیرد بسیم
ہے اب فکر کوئی سخی مل جو جائے | تو دے چاندی اوس سنگدل سے بچائے

شنید این سخن پیر فرخ نهاد | در ستی ۱۰ دو در آستینش نهاد
جو عابد نے یہ بات اوس سے سنی | رکھین آستین اوسکی دو اشرفی

زر افتاد در دست افسانه گوی | برون رفت از انجا چو زر تازه روی
جو وہ زر پڑا ہاتھ دمباز کے | چلا تازہ خورشید کیطرح سے

۱ یعنی عقلاً و شرعاً ممنوع است ۱۲ ۲ فروختن ممنوع و خریدن جائز ۱۲ ۳ کنایه از شاعر ۱۲ ۴ لفظاً گفت محذوف است ۱۲ ۵ یعنی سخت عاجز شده ۱۲ ۶ پریشان کننده خاطر ۱۲ ۷ یعنی دل آزاده مرا ریش ساخته ۸ ای ملت و دین و مذهب دانسته اور احسان ۹ هیچ نخوانده است ۱۲ یعنی هر صباح پیش من می آید ۱۰ درست به معنی دینار و اشرفی ۱۲ ۱۱ مراد باب لا ینصرف باصطلاح صرفیان بابیکه گردان آن نتوان شد مراد اینجا آنکه چون آن برای تقاضا می آمد واپس نمی شد فقط

یکی گفت شیخ این معانی کہ کیست ۔ بمرو گر بمیرد ونباید گریست

کہا اک نے شیخ اوسکو جانی ہی کیا ۔ جو مر جائے کوئی نہ روے ذرا

گدائی کہ بر شیر نر زین نہد ۔ ابوزید را اسپ و فرزین نہد

کرے شیر پر زین یہ بیہودہ ذات ۔ ابوزید کو اسپ فرزین سے مات

برآشفت عابد کہ خاموش باش ۔ تو مرد زبان نیستی گوش باش

ہوا تنگ عابد کہ مت کر سخن ۔ زبان کو نہ بات آئے تو کان بن

اگر راست بود آنچہ پنداشتم ۔ زخلق آبروویش نگہداشتم

اگر سچ ہے جو بات اوس نے کہی ۔ بچا خلق سے آبرو اوسکی بی

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد ۔ الا تا نہ پنداری افسوس کرد

اگر شوخ چشمی و مکاری کی ۔ نہین اوسپہ افسوس مجھکو کبھی

کہ خود را نگہداشتم آبروے ۔ ز دست چنان گربزیاوہ گوی

بچا اپنی ہی آبرو کو لیا ۔ اگر تھا وہ جھوٹا ہی یا جعلیا

بد و نیک را بذل کن سیم و زر ۔ کہ این کسب خیرست و آن دفع شر

برے اور بھلے کو تو دے سیم و زر ۔ کہ یہ خیر ہے اور وہ دفع شر

خنک آنکہ در صحبت عاقلان ۔ بیاموزد اخلاق صاحبدلان

وہ خوش ہین کہ داناؤن کے ساتھ مین ۔ سیکھا اخلاق نیکون کا جو سیکھ لین

گرت عقل و رایست و تدبیر و ہوش ۔ بعزت کنی پند سعدی بگوش

اگر عقل اور ہوش ہے کچھ تجھے ۔ نصیحت تو سعدی کی دلسے سنے

کہ اغلب درین شیوہ دارد مقال ۔ نہ در چشم و زلف و بناگوش و خال

کہ اکثر کہا ہے اسی حال مین ۔ نہ آنکھون مین زلفون مین اور خال مین

(حاشیہ: یعنی دادن بہ بخیلان [illegible])

حکایت پدر ممسک و فرزند جوانمرد

یہ ہے ذکر ایک باپ بیٹے کا بیان

یکی رفت و دنیا از و یادگار ۔ خلف بود صاحبدل و ہوشیار

گیا ایک دنیا سے اور یادگار ۔ تھا اک بیٹا صاحبدل اور ہوشیار

نہ چون ممسکان دست بر زر گرفت ۔ چو آزادگان دست از و بر گرفت

نہ کنجوسی سے بند زر کو کیا ۔ لیا اوس سے آزادسان ہاتھ اوٹھا

[illegible]

زدرویش جار انماندی برش
فقیر دن سے جاگہ نرہتی وہان
دل خویش و بیگانہ خرسند کرد
دل اپنے پرائے کا خوش کر دیا
ملامت کنی گفتش ای بادہ دست
کہا اک نے ہی تو اوڑاؤ اگر
بسالی توان خرمن اندوختن
کرے جمع کھلیان جو سال بھر
چو در تنگدستی نداری شکیب
نہین صبر کی مفلسی مین جو تاب

مسافر بمہمانسرای اندرش
مسافر سرا دن مین تھے میہمان
نہ ہمچون پدر سیم و زر بند کرد
نہ جون باپ بند اوسنے روپیہ کیا
بیکبارہ پریشان مکن ہرچہ ہست
پریشان نہ یکبار جو کچھ ہے کر
بیکدم نہ مردی بود سوختن
نہ مردمی ہے جو سوخت اکدم مین کر
نگہدار وقت فراخی حسیب
تو وقت فراغت نگہ رکھ حساب

مثل
مثل ہے یہ اک دور اندیشی مین

بدختر چہ خوش گفت بانوے دہ
کہا گانون والی نے کیا لڑکی سے
ہمہ وقت پر دار مشک و سبوے
تو ہر دم بھرا رکھ گھڑے مشک کو
بدنیا توان آخرت یافتن
تو دنیا ہی مین آخرت چاہیے
زدست تہی برنیاید امید
نہ مفلس سے نکلے کسی کی امید
اگر تنگدستی مرو پیش یار
جو مفلس ہے مت یار کے آگے جا
تہیدست در خوبرویان مپیچ
جو مفلس ہی معشوقون مین جا نہین
وگر ہرچہ داری بکف بر نہی
جو کچھ ہے ہتیلی پہ گر تو رکھے

کہ روز نوا برگ سختی بنہ
فراغت مین سامان سختی رکھے
کہ پیوستہ در دہ روان نیست جو
روان گانون مین نہر ہر دم نہو
بزر پنجۂ دیو بر تافتن
کہ دیوون کا بھی پنجہ زر سے پھری
بزر برکنی چشم دیو سفید
نکالے ہے زر چشم دیو سفید
وگر سیم داری بیا و بیار
اگر پاس نہ رکھے تو آ اور لا
کہ بی ہیچ مردم نیرزد بہیچ
کہ بے زر کے وقعہ آدمی کا نہین
گفت وقت حاجت بماند تہی
ہتیلی ضرورت پہ خالی رہے

۱ یعنی مسرف ۱۲ ۲ ای بیکنار ۱۲ ۳ یعنی ہرگاہ در تنگدستی مضطرب باشی پس در حالت اقتدار خرچ از روی حساب کن ۱۲ ۴ یعنی خاتون ۱۲ ۵ اسباب و سامان ۶ نام دیو است ۱۲ ۷ ای بیگانہ یار ۱۲ ۸ ای در حالیکہ مفلس ۹ ای باشی ۱۲ مفلس و ذلیل باشد ۱۲ زر احسان

گدایان بسعی تو هرگز قوی ۔ نگردند و ترسم تو لاغر شوی
گدا تیری کوشش سے موٹے ہوں کب ۔ یہ ڈر ہے تو دبلا نہ ہو جائے اب

باز آمدم بحکایت فرزند خلف
پھر ہی ذکر ہے اک سخی لڑکے کا

چو بشنید پیر این حکایت بگفت ۔ ز غیرت جوانمرد را رگ نخفت
نصیحت جو یہ اوس دنی نے کہی ۔ نہ غیرت سے تاب اوس جوان کو رہی

پراگندہ دل گشت ازان گفتگوی ۔ برآشفت و گفت ای پراگندہ گوی
پریشان دل اس گفتگو سے وہ ہو ۔ خفا ہوکے بولا کہ اے یاوہ گو

مرا دستگاهی که پیرا منست ۔ پدر گفت میراث جد منست
یہ جو کچھ کہ مقدور ہے سب مرا ۔ کہا باپ نے ورثہ ہے دادا کا

نہ ایشان بخست نگہداشتند ۔ بحسرت بمردند و بگذاشتند
ادنھون نے جو خست سی رکھا یہ زر ۔ تو حسرت مین مرہی گئے چھوڑ کر

بدستم بیفتاد مال پدر ۔ کہ بعد از من افتد بدست پسر
مرے ہاتھ مال آیا جب باپ کا ۔ مرے بعد پاوے گا لڑکا مرا

ہمان بہ کہ امروز مردم خورند ۔ کہ فردا پس از من بیغما برند
یہ بہتر ہے گر آج ہی کھائیں لوگ ۔ مرے پیچھے کل لوٹ لیجائیں لوگ

خور و نوش و بخشای و راحت رسان ۔ نگہ می چہ داری ز بہر کسان
تو کھا اور پہن دل کو آرام دے ۔ تو رکھتا ہے کیا واسطے اوروں کے

برند از جہان با خود اصحاب رای ۔ فرومایہ ماند بحسرت بجای
جہان سے وہ لیجائیں جو ہین عقیل ۔ کمینہ رہے حسرتون مین ذلیل

زر و نعمت اکنون بدہ کان تست ۔ کہ بعد از تو بیرون ز فرمان تست
زر اور نعمت اب دے ہی حصہ ترا ۔ ترے پیچھے تیری حکومت ہے کیا

بدنیا توانی کہ عقبیٰ خری ۔ بخر جان من ورنہ حسرت بری
تو دنیا مین عقبیٰ اگر مول لے ۔ توئے جان من ورنہ حسرت سے لے

حکایت اندر راحت رسانیدن ہمسایگان
حکایت رعایت مین ہمسایوں کی

---

۱ اینجا کنایہ از تمول ۱۲
۲ ای مفلس ۱۲
۳ ای بسیار منع کنندہ ۱۲
۴ ای بازنماندند ۱۲
۵ ای پدر من می گفت کہ از جد بود
۶ یافتہ ام ۱۲ ۷ یعنی پدر
۸ [illegible] احسان
۹ بجبر [illegible] ای خانہ ۱۲
۱۰ ای ہمچنین ۱۲
۱۱ بغارت ۱۲
۱۲ نمی گذارند ۱۲
۱۳ ای بخیل ۱۲ یعنی ملک
۱۴ ای از حسرت کردن
۱۵ ای خرید کن ۱۲

بنزار یدو قتی زنی پیش شوے
کہا رو کے جو رو نے خاوند سے

کہ دیگر مخر نان ز بقال کوی
گلی کے تو بنیے سے روٹی نہ لے

بہ بازار گندم فروشان گراے
تو بازار مین گیہون والون کے جا

کہ این جو فروش ست گندم نماے
کہ یہ بیچتا جو ہے گیہون دکھا

نہ از مشتری کاز ازدحام مگس
خریداری کی جا ہین مکھی سوا

بیک ہفتہ رویش ندیدست کس
کوئی ہفتے ہین اوسکا منھہ دیکھی گیا

بدلداری آن مرد صاحب نیاز
بدلداری بولا وہ مرد خدا

بزن گفت کای روشنائی بساز
کہا زن سے اے روشنی غم تو کھا

بامید ما کلبہ اینجا گرفت
ہمارے سہارے پہ گھر یان لیا

نہ مردی بود نفع زو بر گرفت
نہ مردی ہے لیکن نفع اوس سے چھڑا

رہ نیکمردان آزادہ گیر
لے آزادون اور نیکمردون کا ساتھ

چو استادہ دست افتادہ گیر
کھڑا ہے تو لے پڑے کا بھی ہاتھ

ببخشاے کانانکہ مرد حق اند
تو کر بخشش اور جو ہین مرد خدا

خریدار دکان بیرونق اند
وہ پھیکی دکانون سے لیتے ہین آ

جوانمرد اگر راست خواہی ولی ست
جوانمرد اگر پوچھے سچ ہے ولی

کرم پیشہ شاہ مردان علی ست
کرم پیشہ ہین شاہ مردان علی

حکایت

یہ ذکر ایک عابد نمازی کا ہے

شنیدم کہ مردی براہ حجاز
سنا ہے کہ مرد اک براہ حجاز

بہر خطوہ کردے دو رکعت نماز
بہر خطوہ کرتا دو رکعت نماز

چنان گرم رو در طریق خداے
وہ یون جلد چلتا براہ خدا

کہ خار مغیلان نکندی ز پاے
کہ کانٹا بھی وہ پاؤن سے توڑتا

باخر ز وسواس خاطر پریش
تو آخر کو وسواس دل سے تمام

پسند آمدش در نظر کار خویش
پسند آیا نظرون مین اپنا یہ کام

بتلبیس ابلیس در چاہ رفت
گرا مکر شیطان سے وہ چاہ مین

کہ نتوان ازین خوبتر راہ رفت
کہ یون چل سکے کون اس راہ مین

باب دوم در احسان

ف۱ ازدحام یعنی انبوہ و کثرت و مراد از کثافت ست ۱۲
ف۲ مراد از زوجہ دلبازای بوفقت کن با بقال محلہ ۱۲
ف۳ ای برداشت ۱۲
ف۴ یعنی عاجز ۱۲
ف۵ یعنی ہرگاہ کہ مرد شیوہ حضرت مرتضی علی ست پس گویا یعنی ولیست
ف۶ نام جائی در عرب ۱۲
ف۷ خاطر پریش صفت وسواس موصوف ۱۲
ف۸ یعنی نماز کردن ہرگام ۱۲

گرش رحمت حق نہ دریافتی
اگر رحمت حق نہ ہوتا ہے اوسے

غرورش سر از جادہ برتافتی
غرور اوسکا سر راہ سے پھیر دے

یکے ہاتف از غیب آواز داد
سُنی ہاتف غیب سے تب یہ بات

کہ اے نیکبخت مبارک نہاد
کہ اے نیکبخت اور فرخندہ ذات

پندار گر طاعتے کردۂ
تو مت جان طاعت جو کچھ کی ذرا

کہ نزلے بدین حضرت آوردۂ
کہ اک تحفہ درگاہ مین سے چلا

باحسانی آسودہ کردن دلے
کر احسان سے آسودہ اک دل اگر

بہ از الف رکعت بہر منزلے
ہزار ایک منزل پہ رکعت نہ کر

حکایت

حکایت یہ سرہنگ سلطان کی ہے

بسرہنگ سلطان چنین گفت زن
یہ سرہنگ سلطان سے زن نی کہا

کہ خیز اے مبارک در رزق زن
کہ اوٹھ اے مبارک تو جا رزق لا

برو تا ز خوانت نصیبے دہند
تو جا خوان سے تا تجھکو حصہ ملے

کہ فرزندگانت بہ سختی درند
کہ لڑکے بڑی سختی مین ہین ترے

بگفتا بود مطبخ امروز سرد
کہا آج باورچیخانہ نہ ہو

کہ سلطان بشب نیت روزہ کرد
کہ شب نیت روزہ کی تھی شاہ کو

زن از ناامیدی سر انداخت پیش
تو عورت نے نومیدی سے سر جھکا

ہمیگفت با خود دل از فاقہ ریش
کہا دل سے جو زخمی فاقے سے تھا

کہ سلطان ازین روزہ گوئی چہ خواست
ہو سلطان کو کیا اس روزہ سے کیا

کہ افطار او عید طفلان ماست
کہ افطار ہے اوسکا لڑکون کی عید

خورندہ کہ خیرش برآید ز دست
جو کھاتا رہے خیر کرتا رہے

بہ از صائم الدہر دنیا پرست
وہ بہتر دنی سے جو روزہ رکھے

مسلم کسے را بود روزہ داشت
اوسے روزہ رکھنا ضروری ہوا

کہ درماندۂ را دہد نان چاشت
کہ بھوکون کو کھانا دے شام کا

وگرنہ چہ حاجت کہ زحمت بری
دگر نہ وہ کیون رنج و محنت اوٹھائے

ز خود باز گیری و ہم خود خوری
بچائے طعام اپنا پھر آپ کھائے

۳۰ گمان سمن ۱۲
۳۱ یعنی منگانی ۱۲
۳۲ یعنی ہزار ۱۲
۳۳ نام یا صفت ۱۲
۳۴ بالفتح بمعنی حصہ ۱۲
۳۵ سختین ۱۲
۳۶ جائے نفل ۱۲ روزہ
۳۷ مقولہ زن سرہنگ ۱۲
۳۸ اسے بیان سمن ۱۲
احسان
۴۰ روزہ کشودن
۴۱ مقولہ شیخ ۱۲
۴۲ روزہ دار ہمیشہ ۱۲
۴۳ بمعنی بخیل ۱۲
۴۴ یعنی درست ۱۲
۴۵ یعنی محتاج را ۱۲
۴۶ ای نان صبح ۱۲
۴۷ روزہ موقوف دارد ۱۲

خیالات نادان خلوت نشین
خیالات نادان گوشہ نشین
بهم برکند عاقبت کفر و دین
کرے ایک آخر کو کفر اور دین

صفا نیست در آب و آئینه نیز
صفا پانی آئینے مین دیکھ لے
ولیکن صفا را بباید تمیز
تمیز اوس صفا مین مگر چاہیے

حکایت کریم تنگدست با سایل

ہے ذکر اک سخی مفلس اور قیدی کا

یکے را کرم بود و قوت نبود
کرم اک کو تھا اور قوت نہ تھی
کفافش بقدر مروت نبود
کہ آمد بہ قدر مروت نہ تھی

که سفله خداوند هستی مباد
کمینہ جو ہے ہو نہ وہ مالدار
جوانمرد را تنگدستی مباد
سخی مفلسی سے نہ ہو خوار و زار

کسے را که همت بلند او فتد
ہے جسمین کہ ہمت بلند اور کرم
مرادش کم اندر کمند او فتد
مراد اوسکی دلخواہ ملتی ہے کم

چو سیلاب ریزان که بر کوهسار
یہ دریا پہاڑون پہ جو ہین بہے
نگیرد همی بر بلندی قرار
نہ ٹھہرین بلندی جہان آپڑے

نه در خورد سرمایه کردی کرم
سخاوت وہ پونجی سے کرتا سوا
تنک مایه بودی ازین لاجرم
اسی وجہ سے تنگدستی مین تھا

برش تنگدستی دو حرفی نبشت
اوسے ایک مفلس نے رقعہ لکھا
که ای خوب فرجام فرخ سرشت
کہ اسے نیکذات اور صاحب سخا

یکی دست گیرم بچندین درم
پکڑ ہاتھ اتنے درم سے مرا
که چندست تا من بزندان درم
کہ مدت سے مین قید مین ہون پڑا

بچشم اندرش قدر چیزی نبود
ہوس تھی اوسے کب کسی چیز کی
ولیکن بدستش پشیزی نبود
مگر ہاتھ مین اوسکے کوڑی نہ تھی

بخصمان بندی فرستاد مرد
کہا قید خانے کے اوس عملے کو
که ای نیکنامان آزاد مرد
کہ اے نیکنامو جوانمرد ہو

بدارید چندی کف از دامنش
اسے تھوڑے دن کے لیے چھوڑ دو
وگر میگریزد ضمان بر منش
جو بھاگے تو ضامن ہون مین مجھسی لو

---

۱ گوشہ نشین ۱۲
۲ ای مختلط می گرداند یعنی بسبب جہالت تمیز در کفر و دین کردن نمیتواند ۱۲
۳ توانائی و توانگری
۴ بہ فتح کاف بوجہ یا بمحتاج ۱۲
۵ سخاوت بسیار ۱۲
۶ یعنی اکثر نامرادی باشد بسبب
۷ بذل و احسان
۸ کثرت تصرف ۱۲ کثرت سخاوت بسیار یعنی بسبب
۹ یعنی مفلس بیود ۱۲ ہمیشہ
۱۰ پیش او
۱۱ یعنی رقعہ
۱۲ سخن ۱۲
۱۳ اے مردمان بندیخانہ
۱۴ صاحبان
۱۵ دست از دامن برداشتن ۱۲

دز آنجا بزندان در آمد که خیز
پھر آ قید خانے مین اوس سے کہا
چو گنجشک در باز دید از قفس
تو جسطرح چڑیا کا پنجرا کھلے
چو باد صبا زان زمین سیر کرد
گیا اوس زمین سے ہوا جیسے جای
گرفتند حالے جوانمرد را
کیا قید فوراً جوانمرد کو
چو بیچارگان راه زندان گرفت
تو بیچارہ وہ قید خانے چلا
شنیدم که در حبس چندی بماند
سنا قید مین تھوڑے دن وہ رہا
زمانہا نیاسود و شبہا نخفت
نہ آرام دن کو نہ نیند آئی رات
نه پنداریست مال مردم خوری
نہ جانون کسیکا جو تو مال کھالے
بگفتا که هان ای مبارک نفس
وہ بولا کہ اے مرد راہ خدا
یکے ناتوان دیدم از بند ریش
کہ اک ناتوان قید مین تھا پڑا
ندیدم بنزدیک دانش پسند
پسند اپنے دلکو نہ ہرگز ہوا
بجز و آخر و نیکنامی ببرد
مرا اور وہ لے نیکنامی گیا
تن زنده دل خفته در زیر گل
تن اوس زندہ دل کا ہی خوش خاک مین

ز زین شهر تا پای داری گریز
کہ اس شہر سے جلد تو بھاگ جا
قرارش نبود اندر ویک نفس
قرار ایک دم بھر وہ اوسمین نہ لے
نه سیری که بادش رسیدی بگرد
تھا تیز اس طرح جو ہوا بھی نہ پائے
که حاصل کنی سیم یا مرد را
کہ زر دے کہ حاضر کر اوس مرد کو
که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت
کہ چڑیا اوڑی جب تو ہاتھ آئے کیا
نه رقعه نبشت و نه فریاد خواند
نہ رقعہ لکھا کچھ نہ منھ سے کہا
برو پارسائی گذر کرد و گفت
کہی جاکے اک پارسا نے یہ بات
چه پیش آمدت تا بزندان دری
یہ کیا آگے آیا جو یون قید پائے
نخوردم بحیلتگری مال کس
کسیکا نہ کچھ مال مینے لیا
خلاصش ندیدم بجز بند خویش
چھڑا کر اوسے قید مین نے لیا
من آسوده و دیگرے پای بند
مین ہون چین مین قید ہو دوسرا
زہے زندگانی که نامش نمرد
مرا کب کہ نام اوسکا جیتا رہا
به از عالمی زنده مرده دل
نہ عالم کہ دل ہین مرے خود بین

باب ۲ در احسان

دل زنده هرگز نگردد هلاک | تن زنده دل گر بمیرد چه باک
جو ہے زندہ دل وہ نہ ہرگز مرے | مرے تن جو اوسکا تو کیا خوف اوسے

حکایت در معنی احسان با خلق خدا

یہ ہے ذکر احسان بہ خلق خدا

یکی در بیابان سگی تشنه یافت | برون از رمق[1] در حیاتش نیافت
کہیں ایک کو کتا پیاسا ملا | رمق جان باقی مرا چاہے تھا

کله دلو[2] کرد آن پسندیده کیش | چو حبل[3] اندران بسته دستار خویش
تو ٹوپی کا اپنی بنا اوسنے ڈول | وہ رسی کی جا باندھدی پگڑی کھول

بخدمت میان بست[4] و بازو کشاد | سگ ناتوان را دمی آب داد
کمر باندھ خدمت مین بازو اوٹھا | پلا کتے کو گھونٹ پانی دیا

خبر داد پیغمبر[5] از حال مرد | که داور گناهان[6] او عفو کرد
پیمبر سے اوسکو خبر یہ ملی | کہ حق نے گناہ اوسکے بخشے سبھی

الا[7] گر جفا کاری اندیشه کن | کرم[8] پیشه گیر و وفا پیشه کن
اگر ظلم کرتا ہے اندیشہ کر | کرم آگے لے اور وفا پیشہ کر

کسی با سگی نیکوی[9] گم نه کرد | کجا گم شود خیر با نیک مرد
نہ ضایع ہوئی نیکی کتے کے ساتھ | کہاں ضایع ہو نیکی اچھے کے ساتھ

کرم کن بر آن کت بر آید ز دست | جهانبان در خیر بر کس نه[10] بست
کرم تو بھی کر اپنے مقدار پہ | کیا بند کب حق نے نیکی کا در

گرت در بیابان نباشد چهی | چراغی[11] نه در زیارتگهی[12]
نہ تیرا ہو جنگل مین کوئی کنواں | چراغ ایک رکھ ہو زیارت جہان

به قنطار[13] زر بخشش کردن ز گنج | نه چندانکه دیناری از دست[14] رنج
اگر تھیلی بانٹ اک خزانے سے دے | نہ بڑھکر ہو دینار مزدوری سے

برد هر کسی بار در خورد[15] زور | گرانست پای ملخ پیش مور
ہر اک نہ و بس بھر اپنے بوجھا اوٹھای | کہ بھاری ہی ٹیڑی کا چیونٹی کو پاے

تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت | که فردا[16] نگیرد خدا بر تو سخت
تو خلقت سی نیکی کر اے نیکبخت | کہ کل کو نہ پکڑے خدا تجکو سخت

---

[1] رمق بمعنی نفس اندک ۱۲
[2] بمعنی ... ڈول ۱۲
[3] بمعنی رسن ۱۲
[4] مستعد شد ۱۲
[5] ای پیغمبر آن عہد ۱۲
[6] بسبب آن آب نوشانیدن ۱۲
[7] مقولہ شیخ علیہ الرحمة والغفران ۱۲
[8] ... احسان
[9] مہربانی وسخاوت ۱۲
[10] ای دریغ نہ کرد ۱۲
[11] یاے وحدت ۱۲
[12] ای در جای ... مروت
[13] ... کنایہ ... ۱۲
[14] ... تقسیم ... از ... ۱۲
[15] ... خلق ... شفقت ۱۲
[16] ... زور خود ۱۲ ... ۱۲

گر از پا در آید نماند اسیر — که افتادگان را بود دستگیر

اگر گر پڑے بھی تو ہرگز نہ قیدی رہے — جو کوئی مدد عاجزون کی کرے

بآزار فرمان مده بر رهی — که باشد که افتد بفرماندهی

نہ دے حکم آزار گر ہو غلام — کہ شاید کبھی پاوے برتر مقام

چو تمکین و جاهت بود بر دوام — مکن زور بر مردم درویش عام

جو اقبال تیرا ہمیشہ رہے — نہ کر زور پھر خلق محتاج سے

که افتد که با جاه تمکین شود — چو بیدق که ناگاه فرزین شود

کہ پھر پہونچے وہ دولت اقبال کو — کہ جون پیادہ ناگہ وزیر آج کے ہو

نصیحت شنو مردم نیک بین — نپاشد در و هیچ دل تخم کین

نصیحت سنے آدمی نیک بین — تو کیون بوئی دل مین کوئی تخم کین

خداوند خرمن زیان میکند — که بر خوشه چین سر گران میکند

ضرر اپنا کھلیان والا اٹھائے — کہ دانے جو چنتا ہو چننے نہ پائے

نترسد که نعمت بمسکین دهد — وزان بار غم بر دل این نهد

نہین ڈر کہ نعمت وہ مسکین کو دے — اور اک بار غم اسکے دل پر رکھے

بسا زورمندا که افتاد سخت — بس افتاده را یاوری کرد بخت

بہت زورمند ایسے تھے جو گرے — گرے جو تھے اونکے نصیبے جگے

دل زیردستان نباید شکست — مبادا که روزی شوی زیردست

تو دل زیردستون کا مت توڑیو — مبادا کہ تو زیردست اونکا ہو

حکایت

محمد صالحین — 105

یہ ذکر ایک مغرور منعم کا ہے

بنالید درویشی از ضعف حال — بر تند خوی خداوند مال

گدا رو دیا اک ضعف سے حال کے — گیا آگے اک صاحب مال کے

نه دینار دادش سیه دل نه دانگ — برو زد بسر باری از طیره بانگ

سیہ دل نے کوڑی نہ پیسا دیا — دی اک چیخ کر ڈانٹ اوسکو بتا

دل سائل از جور او خون گرفت — سر از غم برآورد و گفت ای شگفت

گدا کا دل اس ظلم سے خون ہوا — سے ناامیدی اوٹھا کر کہا

توانگر ترش روی باری چراست — مگر می‌نترسد ز تلخی خواست

توانگر ترش رو ہے تو کس لیے — نہین مانگنے کی ڈرے تلخی سے

بہ فرمود کوتہ نظر با غلام
خفا ہوکے بھیجا اک اپنا غلام

بنا کردن شکر پروردگار
نہ لایا جو وہ شکر حق کا بجا

بزرگیش سر در تباہی نہاد
بزرگی پہ اوسکی تباہی پڑی

شقاوت برہنہ نشاندش چو سیر
تو شامت نے لہسن سا ننگا کیا

فشاندش قضا بر سر از فاقہ خاک
جوڑا لی مقدر نے یون سر پہ خاک

سراپای حالش دگرگونہ گشت
تمام اوسکی حالت دگرگون ہوئی

غلامش بدست کریمی فتاد
غلام اوسکا ہاتھ اک سخی کے پڑا

بدیدار مسکین آشفتہ حال
وہ خوش ہوتا یون دیکھ محتاج کو

شبانگہ یکی بر درش لقمہ جست
کیا اسکو آکے گدا نے سوال

بہ فرمود صاحب نظر بندہ را
سخی نے یہ فرمایا اوس بندی سے

چو نزدیک بردش ز خوان بہرہ
جو اک حصہ خوان سے اوسے لا دیا

چو نزدیک آمد بر خواجہ باز
جو پھر آیا نزدیک اوس خواجہ کے

بپرسید سالار فرخندہ خوے
تو خواجہ نے پوچھا یہ اوس بندی سے

پر اندش بزاری و زجر تمام
نکالا گدا کو بخواری تمام

شنیدم کہ برگشت از و روزگار
سنا میں نے اوس سے زمانہ پھرا

عطارد قلم در سیاہی نہاد
قلم سے عطارد کے کالک بھری

نہ بارش رہا کرد و نہ بارگیر
وہ اسباب چھکڑا نہ کچھ بھی رہا

مشعبد صفت کیسہ و دست پاک
تھی جون بازیگر تھیلی اور ہاتھ پاک

برین ماجرا مدتے برگذشت
اور اوسپر گذرا ایک مدت گئی

توانگر دل و دست روشن نہاد
توانگر دل اور ہاتھ روشن بقا

چنان شاد بودی کہ مسکین بمال
کہ جسطرح خوش زر سے محتاج ہو

ز سختی کشیدن قدمہاش سست
مصیبت کے مارے تھا سست اوسکا حال

کہ خوشنود کن مرد درماندہ را
کہ اس بھوکے کو دے کے کچھ خوش کرے

بر آورد بے خویشتن نعرہ
تو دیکھ اوسکو بندہ وہ رو دیا گا

عیان کرد اشکش بدیباچہ راز
کھلا حال آنسو جو رخ پر بہے

کہ اشکت ز جور کہ آمد بروے
کہ ایذا دی کس نے جو آنسو بہے

عطارد نام ستارہ است کہ او را دبیر فلک گویند ۱۲

ملہ اے بہ سبب کفران نعمت ۱۲ ع یعنی محتاج شد ۱۲ ۳ یعنی بخت اور اسباب سیاہ گردانید ع ہندی ابسین ۱۲ ہ ستری بھان متی ۱۲ بخشش و احسان

یعنی کیسہ و دست ۱۲ یعنی پریشان ۱۲ شد ۱۲ ع یعنی بر در آن کریم ۱۲ ع یعنی طلب کرد ۱۲ ع نان ۱۲ ای عارت ۱۲ بے اختیار ۱۲ یک حصہ ۱۲

بگفت اندرون نغم بشوریده سخت
کہا دل نہایت ہی میرا اجلا

بر احوال این پیر شوریده بخت
کھلا حال اس بڈھے کمبخت کا

که مملوک وی بودم اندر قدیم
غلام اوسکا مین اک زمانے مین تھا

خداوند املاک و اسباب و سیم
کہ مالک تھا اسباب اور چاندی کا

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز
جو چھوٹا ہے اب عیش سے اوسکا ہاتھ

کند دست خواهش بدر ہا دراز
بڑھاتا ہے در در خرابی کے ساتھ

بخندید و گفت ای پسر جور نیست
کہا ہنسکے بیٹے یہ ایذا ہے کب

ستم بر کس از گردش دور نیست
کسی پر فلک ظلم کرتا ہے کب

نه آن تنگروزیست بازارگان
وہی ہے یہ تاجر نصیبے سے دور

که بر دی سر از کبر بر آسمان
فلک پر تھا جسکا سر پر غرور

من آنم که آن روز ام از در براند
مجھے اوس نے اوٹھوایا دروازسے

بروز منش دور گیتی نشاند
مری جا فلک نے بٹھایا اوسے

نگه کرد باز آسمان سوی من
نظر پھر ہوئی مجھ پہ اس چرخ کو

فرو شست گرد غم از روی من
تو دی گرد غم میرے چہرے سے دھو

خدای ار بحکمت ببندد درے
کرے بند حکمت سے اک در خدا

گشاید بفضل و کرم دیگرے
تو کھولے کرم سے وہین دوسرا

بسا مفلس بینوا سیر شد
بہت تھے جو مفلس ہوے وہ امیر

بسا کار منعم زبر زیر شد
توانگر جو تھے ہوگئے وہ فقیر

حکایت

یہ ہے ذکر اک عابد نیک کا

یکے سیرت نیکمردان شنو
یہ ایک نیکمردن کی خصلت سنو

اگر نیکمردی و پاکیزه رو
جو ہو نیکمردی چلن نیک ہو

که شبلی ز حانوت گندم فروش
کہ شبلی نے دوکان سے گیہون لیے

بده برد انبان گندم بدوش
وہ کاندھے پہ رکھہ گانون کو لے گئے

نگه کرد موری که در غله دید
نظر غلے مین ایک چیونٹی پڑی

دران

که سرگشته از هر طرف میدوید
پریشان ہر سمت تھی دوڑتی

۹۱ اے دل من ۱۲
۹۲ آشفته شد ۱۲
۹۳ یعنی بدبخت ۱۲
۹۴ یعنی غلام ۱۲
۹۵ اے مالک ۱۲
۹۶ دولت ثروت ۱۲
۹۷ یعنی سوال ۱۲
۹۸ بطور استفهام ۱۲
۹۹ یعنی بخیل ۱۲

باب ۲ در احسان

۱۰۰ یعنی مهربان باشد ۱۲
۱۰۱ یعنی مراد و دولت و مال بخشید ۱۲
۱۰۲ مقوله شیخ ۱۲
۱۰۳ بے سامان ۱۲
۱۰۴ بطور تکیه کلام ۱۲
۱۰۵ نام بزرگی مشهور ۱۲
۱۰۶ بمعنی دوکان ۱۲
۱۰۷ اے درمیان ۱۲

ز رحمت بپروشب نیارست خفت
نہ رحمت سے وہ رات بھر سو سکا
بماوای خود بازش آورد و گفت
دکان اوسکو پہونچایا صبح اور کہا

مروت نباشد که این مور ریش
مروت نہیں اب یہ چیونٹی ہے جو
پراگنده گردانم از جای خویش
پریشان جو اپنی جا گھر سے ہو

درون پراگندگان جمع دار
وہ دل جمع رکھے ہو پریشان جو
که جمعیت باشد از روزگار
تری جمع خاطر زمانے سے ہو

چه خوش گفت فردوسی پاک زاد
یہ کیا خوب فردوسی نے ہی کہا
که رحمت بران تربت پاک باد
کہ رحمت ہو تربت پہ اوسکی سدا

میازار موری که دانه کش ست
ستامت تو چیونٹی کو دانہ جو ہے
که جان دارد و جان شیرین خوش ست
کہ جان رکھتی ہی میٹھی ہی جان اوسے

سیاه اندرون باشد و سنگدل
سیہ دل وہی ہوگا اور سنگدل
که خواهد که موری شود تنگدل
جو چاہے کہ اک چیونٹی ہو تنگدل

مزن بر سر ناتوان دست زور
نہ لاغر کے سر زور سے دھپ لگا
که روزی بپایش درافتی چو مور
کہ پانوں پہ اکدن پڑے چیونٹی سا

نبخشید بر حال پروانه شمع
نہ پروانے پہ پروانہ کی شمع نے
نگه کن که چون سوخت در پیش جمع
تو مجلس میں کیونکر جلی دیکھ لے

گرفتم ز تو ناتوان تر بسی ست
یہ مانا ہیں کمزور بہت تجھ سے سبھی
تو ناتر از تو هم آخر کسی ست
ہے شہ زور بھی تجھسے آخر کوئی

گفتار اندر جوانمردی و ثمره آن

جوانمردی کا پھل ہے اس ذکر میں

به بخشای بسیر کادمی زاده صید
کرم کر شکار آدمی ہو سکے
باحسان توان کرد و وحشی بقید
اس احسان سے اور وحشی ہو جال سی

عدو را بالطاف گردن به بند
تو دشمن کی گردن کر احسان سی بند
که نتوان بریدن به تیغ این کمند
نہیں کٹتی ہے تیغ سے یہ کمند

چو دشمن کرم بیند و لطف و جود
جو دشمن اکرم دیکھے بخشش تری
نیاید دگر خبث از و در وجود
نہ آوے بدی پر وہ ہرگز کبھی

۱ جای باز گشت
۲ بمعنی دل ۱۲
۳ مقولۂ شیخ ۱۲ ۴ شعر فردوسی ۱۲
۵ مراد از جناب باری تعالیٰ ۱۲
۶ یعنی احسان ۷ الانسان عبید الاحسان ۱۲
۸ بمعنی بدی ۱۲

مکن بد که بد بینی از یار نیک
نکر بد کہ بد دیکھے نیکون سے بھی
نروید ز تخم بدی بار نیک
نہ بد بیج سے نیک ہو پھل کبھی

چو با دوست دشوار گیری و تنگ
کرے دوستون سے بھی سختی جو تو
نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
نہ چاہین وہ تیری کبھی آبرو

وگر خواجه با دشمنان نیکخوست
وگر خواجہ دشمن سے ہو نیک خو
بسے برنیاید که گردند دوست
بہت دن نہ گذرین کہ وہ دوست ہو

حکایت در معنی صید کردن دلها باحسان

بیہے ذکر احسان سے دل ہون شکار

بره در یکی پیشم آمد جوان
ملا راہ مین ایک مجھکو جوان
بتک در پیش گوسفندی دوان
اک پیچھے بھتی بکری اک اوسکے روان

بدو گفتم این ریسمانست و بند
کہا مین نے اوس سے کہ رسی یہی ہے
که می آرد اندر پیت گوسفند
چلی جاتی ہے بکری پیچھے ترے

سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد
لیا کھول زنجیر و طوق اوس نے سب
چپ و راست پوئیدن آغاز کرد
لگی دوڑنے دہنے بائین وہ تب

بره همچنان در پیش میدوید
اوسیطرح پیچھے چلی جاتی تھی
که جو خورده بود از کف مرد و خوید
کہ جو اور خوید اسکے ہاتھون چری

چو باز آمد از عیش و بازی بجای
جو بکری او چھل کو دیون کر چکی
مرا دید و گفت ای خداوند رای
مجھے دیکھ بات اوس جوان نے کہی

نه این ریسمان می برد با منش
نہ رسی اوسے ساتھ لائے مرے
که احسان کمندیست در گردنش
گلے مین کمند اوسکے احسان کی ہے

بلطفی که دیدست پیل دمان
جو ہاتھی سے پیش آتا ہے لطف سے
ننارد همی حمله بر پیلبان
نہ حملہ کبھی پیلبان پر کرے

بدان را نوازش کن ای نیکمرد
بدون سی بھی نیکی کر اے حق شناس
که سگ پاس دارد چو نان تو خورد
کہ کتا بھی روٹی کھا رکھتا ہے پاس

بران مرد کندست دندان یوز
کہ کند اوسپہ یہ دانت ہین چیتے کے
که مالد زبان بر پنیرش دو روز
زبان پر پنیر اوسکے دو دن ملے

ابتدا در احسان

۱ یا بگزار ایندہ ۱۲
۲ یعنی رونق نگار ۱۲
۳ دور اندیک مدت
۴ یعنی فاصلہ یک قدم ۱۲
۵ یعنی شتاب ۱۲
۶ بود او مسعود ولہ ۱۲
۷ بروزن عبید یعنی بار درخت سبز ۱۲
۸ یعنی پالکہ ۱۲
۹ یعنی شکستہ ۱۲
۱۰ فیلبانی کند ۱۲
۱۱ یعنی پلنگ ۱۲

حکایت درویش با روباہ

حکایت فقیر اور روباہ کی

یکی روبہی دید بیدست و پای
ملی لومڑی ایک کو بے ہاتھ پاؤں

فرو ماند در صنع لطف خدای
کہا حق کی قدرت پہ قربان جاؤں

کہ چون زندگانی بسر می برد
کہ کیونکر یہ یون زندگی کرتی ہے

بدین دست و پا از کجا می خورد
یہ بنجی شکم کس طرح بھرتی ہے

درین بود درویش شوریدہ رنگ
یہ درویش دیوانہ سوچے ہی تھا

کہ شیرے در آمد شغالی بچنگ
کہ شیر اک سیار آیا لیتا ہوا

شغال نگون بخت را شیر خورد
وہین شیر نے سیار کھایا وہی

بماند آنچہ روباہ ازو سیر خورد
جو باقی بچا لومڑی بھی چھکی

دگر روز باز اتفاقی فتاد
ہوا دوسرے روز پھر ایسا ہی

کہ روزی رسان قوت روزش بداد
کہ روزی رسان نے اسے روزی دی

یقین مرد را دیدہ بینندہ کرد
یقین مرد کو آیا آنکھیں کھلین

شد و تکیہ بر آفرینندہ کرد
گیا کرکے حق کا بھروسا وہین

کزین پس بکنجی نشینم چو مور
کہ اک گوشہ لون مثل اک چیونٹی کے

کہ روزی نخوردند پیلان بزور
نہ ہاتھی کو روزی ملے زور سے

زنخدان فرو برد چندی بجیب
دہ ٹھیوڑا کے سر بیٹھا یون کٹا ن کے

کہ بخشندہ روزی فرستد ز غیب
کہ بخشیگا روزی مجھے غیب سے

نہ بیگانہ تیمار خوردش نہ دوست
نہ بیگانے نا دوست نے پوچھا آ

چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست
فقط چنگ سان ہڈی رگ پوست تھا

چو صبرش نماند از ضعیفی و ہوش
نہ جب صبر اور ہوش باقی رہا

ز دیوار محرابش آمد بگوش
تو دیوار محراب سے یہ سنا

برو شیر درندہ باش ای دغل
تو جا شیر درندہ رہ اے غبی

میندار خود را چو روباہ شل
نہ جان اپنے کو لنج جون لومڑی

چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر
تو کوشش وہ کر کہ تجھ سے چھوٹا بچے

چہ روبہ چہ باشی بوا ماندہ سیر
نہ جون لومڑی جھوٹا کھا کر جیے

ای درین اندیشہ ۱۲ یعنی بتحیر ۱۲ ناگاہ ۱۲ پس خوردہ کہ از شیر ماندہ بود ۱۲ غذائے ہر روز ۱۲ یعنی یقین دیدۂ باطنی آن مرد را بینا کرد ۱۲ یعنی برفت ۱۲ بجاء زنخدان
ای توکل بر خدای تعالی کردہ ۱۲ ای در دل خود گفت ۱۲ خاموش شد و نشست ۱۲ بسیار لاغر شد ۱۲ فکر نمود ۱۲ طاق در دیوار مسجد ۱۲ دست و پای بستہ را گویند ۱۲ خشک شدہ یعنی بیکار روباہ ۱۲ پس خوردہ و فضلۂ دیگران ۱۲ پس خوردہ سیر باشی ۱۲

چو شیران کرا گردن فربہ است
جو شیر دن کی یون موٹی گردن ہوئی

گر افتد چو روبہ سگ از روے بہ است
پڑے لومڑی سا ہے بدسگ سے بھی

بچنگ آر و با دیگران نوش کن
کما لاؤ اور کھا تو اورون کے ساتھ

نہ بر فضلۂ دیگران گوش کن
نہ جھوٹے پہ اورون کے پھیلا تو ہاتھ

بخور تا توانی ببازوی خویش
جہان تک ہو کھا اپنے ہی بازو سے

کہ سعیت بود در ترازوی خویش
ترا نفع تیری ترازو مین ہے

چو مردان ببر رنج و راحت رسان
جو ہے مرد اوٹھا رنج آرام دے

مخنث خورد دست رنج کسان
کمائی سے اورون کی ہیجڑا جیسے

برو دست گیرای نصیحت پذیر
تو جا اور پکڑ ہاتھ اوٹھا اور کو

نہ خود را بیفگن کہ دستم بگیر
نہ گر خود کہ کوئی مرا ہاتھ لو

خدا را بران بندہ بخشایش است
خدا کو ہے بخشش اوسی بندے پر

کہ خلق از وجودش در آسایش است
کہ ہے خلق سب جس سے آسودہ تر

کرم ورزد آن سر کہ مغزی در وست
کرے وہ ہی بخشش جسے مغز ہے

کہ دون ہمتانند بے مغز و پوست
کمینہ جو ہو پوست بے مغز ہے

کسے نیک بیند بہر دو سرای
اوسے دو جہان مین نکوئی ملے

کہ نیکی رساند بخلق خدای
کہ نیکی وہ خلق خدا سے کرے

حکایت عابد بخیل

ہے ذکر ایک عابد کا جو تھا بخیل

شنیدم کہ مردیست پاکیزہ بوم
سنا مین نی اک مرد پاکیزہ بوم

شناسا و رہرو در اقصای روم
چلین چال نیک اور وطن اوسکا روم

من و چند سالوک صحرا نورد
مین اور چلنے والے کئی دشت کے

برفتیم قاصد بدیدار مرد
گئے قصد کر دیکھنے کو اوسے

سر و چشم ہر یک ببوسید و دست
سر اور آنکھ ہر اوس نے بوسہ دیا

بہ تمکین و عزت نشاند و نشست
بعزت بٹھایا وہ بیٹھا خود آ

زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت
تھا زر دیہہ اور اسباب کھیتی غلام

ولیکن بیمروت چو بے بر درخت
یہ بے فیض جون پیڑ بے پھل مدام

ای ضعیفان و تہیدستان
پس خوردہ ۱۲
چشم داشتن ۱۲
ای شمہ سعی
ای عاید گردد ۱۲
تو بتو عاید حاصل کردہ دیگران
ہر کہ از وجودش نجات
احسان
پوست بے مغز یعنی مرد ناقابل ۱۲
دنیا و آخرت ۱۲
یعنی طینت ۱۲
نواح ۱۲ یعنی ہمراہ
ارادہ کنندہ ۱۲
یعنی بسیار بخیل بود ۱۲

بخلق و لطف گرم رو مرو بود
بظاہر خلیق اور خوش مرد تھا
ہمہ شب بود ش قرار و ہجوع
وہ چار دن پھر رات جگتے گئے
سحرگہ میان بست در باز کرد
کمر صبح باندھا اور در وا نہ کھول
یکے بذلہ شیرین و خوش طبع بود
وہ اک شخص تھا خوش طبع شیرین نوا
ہر البوسہ گفتا بہ تصحیف دہ
کہا بوسہ نقطے بدل کر تو دے
بخدمت منہ دست بر کفش من
نہ رکھ ہاتھ اب جوتیون پر تو یار
بایثار مردان سبق بردہ اند
ہے کھانے کھلانے سے مردونکا نام
ہمی دیدم از پاسبان تتار
نگہبان مین دیکھا ہی تاتار کے
کرامت جوانمردی نان دہی است
کریم اور ہے مردو ہی جو دے
قیامت کسی باشد اندر بہشت
قیامت مین جنت وہی پائے گا
بمعنی توان کرد دعوی درست
تو معنی ہے کر اپنا دعوی درست

دو یکے دیدا انش قوی سر و لیو
مگر جو لکھا اوسکا سر ابسر دیکھا
نہ تسبیح و تہلیل و ما را زجوع
وظیفے سے اوسکو ہمین بھوک سے
ہمان لطف و شیشہ آغاز کرد
لگا بولنے لطف سے کل کے بول
کہ بابا مسافر درانِ ربع بود
کہ ہم سب کے ساتھ اوس سفر مین جو تھا
کہ درویش را توشہ از بوسہ بہ
کہ بہتر ہمین توشہ ہے بوسہ سے
مرا نان دہ و کفش بر سر بزن
ہمین روٹی دے جوتیان سر پہ مار
نہ شب زندہ داران دل مردہ اند
نہ جو شب جگین دل مرے ہین مدام
دل مردہ چشم شب زندہ دار
مرے دل ہین اور آنکھ جگتی رہے
مقالات بیہودہ طبل تہی ست
یہ بیہودہ یک ڈھول خالی بجے
کہ معنی طلب کرد دعوی بہشت
کیا اصل مطلب دعوے کیا
دم بی قدم تکیہ گاہ سست
عمل بن جو ہو قول بالکل ہی سست

حکایت حاتم طائی وصفت جوانمردی وے

سخاوت کا حاتم کی یہ ذکر ہے

شنیدم در ایام حاتم کہ بود
سنا اوس زمانے مین حاتم کے یان
بہ خیل اندرش باد پائی چو دود
تھا گلی مین ایک گھوڑا جیسے دھوان

ل یعنی نیکوئی ۱۲
ع یعنی کسی کا طعام کھلانا ۱۲
سه یعنی آرام ۱۲

صبا سرعتی رعد بانگ ادہمی
صبا کی سی تیزی گرج رعد کی
بتک ژالہ میریخت بر کوہ و دشت
وہ اولے پہاڑون پہ برسا کے تھا
یکے سیل رفتار ہامون نورد
وہ دریا کی سی چال صحرا نورد
بگفتند مردان صاحب علوم
خبر جاننے والون نے جاکے دی
کہ ہمتای او در کرم مرد نیست
کہ مثل اوسکے کوئی نہین ہے سخی
بیابان نوردی چو کشتی بر آب
چلے دشت مین ناؤ پانی پہ جون
بدستور دانا چنین گفت شاہ
وزیر خردمند سے بولا شاہ
من از حاتم آن اسپ تازی نژاد
کہ حاتم سے گھوڑا وہ تازی نسب
بدانم کہ در وی شکوہ مہی ست
تو جانون بجا تا ہے مردیکا ڈھول
رسول خردمند عالم بہ طی
جو قاصد تھا ہشیار اک سر بسر
زمین مردہ و ابر گریان بر و
زمین مردہ بادل تھا روتا او سے
بمنزل گہ حاتم آمد فرود
فروکش ہوا آکے حاتم کے گھر
سماطی بیفگند و اسپی بکشت
کیا کھانا اک گھوڑا قربان کیا

کہ بر برق پیشی گرفتے ہمی
نکل جاتا آگے وہ بجلی سے بھی
تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت
کہے تو گذر ابر نیسان گیا
کہ باد از پیش باز ماندی چو گرد
ہوا جسکے پیچھے رہے مثل گرد
سخنہای حاتم بسلطان روم
شہ روم کو ذکر حاتم سے بھی
چو اسپش بجولان و ناورد نیست
نہ مثل اوسکے گھوڑے کا میدان بھی
کہ بالای سیرش نپرد عقاب
عقاب اور پرند اوس سے آگے نہون
کہ دعوی خجالت بود بے گواہ
کہ دعوے سے شرمندگی بے گواہ
بخواہم گر او مکرمت کرد و داد
مین لون مانگ کر وہ اگر بخشے اب
وگر رد کند بانگ طبل تہی ست
نمانے تو ہے ڈھول کے بیچ پول
روان کرد و دہ مرد ہمراہ وی
دیا بھیج دس مرد ساتھ اوسکے کر
صبا کرد بار دگر جان درو
صبا نے مگر پھر جلایا اوسے
بر آسودہ چون تشنہ بر زندہ رود
پیاسا ہو آسودہ جون چشمہ پر
بدامن شکر دادشان زر بمشت
مٹھائی دی دامن مین مٹھی مین زر

عہ بالکسر دستر خوان کلمبر و طعام کنند ۱۲

۵۳ ای ہنگام دویدن آن اسپ تیز قدم مانند خوردن ابر کوہ و دشت چنان می انداخت کہ گویا علی التواتر پیہم ژالہ ہم میریخت یا این بیان ۱۲
۵۴ تیز رودی او مثل رعد بود ۱۲
ای آواز او و اسپ سیاہ رنگ ۱۲
۵۵ بالفتح اسپ روان ۱۲
۵۶ سکرو مانند آب روان ۱۲
۵۷ یعنی بادم نام رسید ۱۲
... احسان
بمعنی رفتار و جنگ و جدال پیہم آمدہ است ۱۲
۵۸ نشان شرمساری ۱۲
۵۹ یعنی اگر نہ ۱۲
۶۰ زمین خشک ۱۲
۶۱ دیادم نمی دزدید ۱۲
۶۲ نام جوی اصفہان
۶۳ دستار خوان ۱۲
۶۴ طبیبان آنکہ انچہ بعد طعام خورانیدن میوہ و شیرینی ۱۲

شب آنجا بنودند و روز دگر
رہے رات کو سب وہ دن دوسرے
همیگفت حاتم پریشان چو مست
یہ کہتا تھا حاتم بڑے غم کے ساتھ
که ای بهره ور موبد نیکنام
کہ اے بختور قاصد نیکنام
من آن بادرفتار دلدل شتاب
مرا وہ جو گھوڑا تھا دلدل شتاب
که دانستم از دست باران وسیل
کہ شدت کی کیچڑ تھی اور مینھ تھا
بنوعی دگر روی وراهم نبود
مجھے اور نہ سوجھا جب تو یہ کچھ
مروت ندیدم در آئین خویش
میں سمجھا مروت کے بالکل خلاف
مرا نام باید در اقلیم فاش
میں اک چاہوں دنیا میں نام نکو
کسان را درم داد و تشریف و اسپ
ادنھیں روپیہ اور گھوڑا خلعت دیا
خبر شد بروم از جوانمردی
خبر روم کے شہ کو جب یہ گئی
ز حاتم بدین نکته راضی مشو
یہ حاتم کا اک ذکر کافی نہ ہو

بگفت آنچه دانست صاحب خبر
کہا مطلب آئے تھے جسکے لئے
ز حسرت بدندان همیکند دست
وہ حسرت کے دانتوں سے کاٹی تھا ہاتھ
چرا پیشش از نیم نگفتی پیام
کہا کیوں نہ پہلے سے مجھسے پیام
ز بهر شما دوش کردم کباب
تمھارے لیئے اوسکے پکتے کباب
نشاید شدن در چراگاه خیل
چراگاہ تک جا نہ کوئی سکا
جز این اسپ در بارگاهم نبود
سوا تھا نہ اس گھوڑے کے اور کچھ
که مهمان بخسپید دل از فاقه ریش
کہ مہمان فاقے سے رہجائے صاف
وگر مرکب نامور گو مباش
یہ اک نامور گھوڑا ہو یا نہو
طبیعیست اخلاق نیکو نه کسب
تھا پیدا ایسی خلق سیکھا نہ تھا
هزار آفرین کرد بر طبع وی
ہزار آفرین اوسپہ اوسنے بھی کی
ازین نغزتر ماجرای بشنو
یہ بات اوسکی اس سے بھی اچھی سنو

حکایت در آزمودن بادشاه یمن حاتم را بآزادمردی

یہ شاہ یمن کا ہے حاتم سے ذکر

ندانم که گفت این حکایت بمن
نہ معلوم کس نے یہ مجھسے کہا
که بود ست فرماندهی در یمن
کہ ملک یمن میں تھا اک بادشا

ای رسول باخبر
همیگفت ۱۲ ... تمام
شتر سفید مائل بسیاهی که بر آن جناب امیرالمومنین کرم الله وجهه سوار میشدند ۱۲
یعنی اخلاق صفت خلقی از تحصیل تعلق ندارد
ای باکسی مخفی نماند
بادوا احسان
گر در باره کاف تازی ست فارسی انتخاذ تازی ست لهذا
تفرقه صفائی ست صحیح
قافیه اسپ و کسب و اسب و جب
باشد ۱۲ صاحب برهان
تحقیق صاحب برهان
که اسپ پارسی تازیست حاجت
نیست ۱۲ ۱۲

که نام آوران گوی دولت ربود
کوئی نامور نامیون مین نہ تھا
توان گفت او را سحاب کرم
کہا چاہیے اوسکو ابر کرم
کسے نام حاتم نبردی برش
کوئی نام حاتم کا آگے نہ لے
که چندی ز مقالات آن بادسنج
کیا ذکر یان ایسے محتاج کا
شنیدم که جشنی ملوکانه ساخت
سنا ہے کہ شاہانہ جشن اک کیا
در ذکر حاتم کسی بازکرد
کسینے کیا ذکر حاتم کا وان
حسد مرد را بر سر کینه داشت
تو مارے حسد کے سر کینہ سے
که تا هست حاتم در ایام من
ہے جب تک زمانے مین حاتم مرے
بلاجوی راه بنی طی گرفت
وہ ظالم وہین طے کی جانب چلا
جوانی به ره پیشباز آمدش
تو اوسکو ملا راہ مین اک جوان
نکوروی و دانا و شیرین زبان
وہ خوش رو تھا دانا تھا شیرین زبان
کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود
کرم اور لطف اور مدارا کیا
نهادش سحر بوسه بر دست و پای
سحر ہاتھ پانون اوسکے چومے کہا

که در گنج بخشی نظیرش نبود
خزانہ لٹانے مین اوس سی سوا
که دستش چو باران فشاندی درم
کہ ہاتھ اوسکا برساتا تھا یون درم
که سودا نرفتی از و در سرش
اگر ہے تو اوسکے غضب مین پڑے
که نی ملک دارد نه فرمان و گنج
نہ ملک اور خزانہ نہ حاکم ہوا
چو چنگ اندران بزم خلقی نواخت
اور اک خلق کو اوس مین بلوا لیا
دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد
ہوا دوسرا بھی کوئی مدح خوان
یکی را بخون خوردنش برگماشت
کہا اک کو جا مار جان سے اوسے
نخواهد به نیکی شدن نام من
نہوگا مرا نام کچھ نیکی سے
بکشتن جوانمرد را پی گرفت
اوسے جان کی تاک مین ڈھونڈھتا
کزو بوی انسی فراز آمدش
کہ تھی بو محبت کی اوس سے عیان
بر خویش برد آن شبش میهمان
گھر اپنے اوسے لے گیا میہمان
بداندیش را دل به نیکی ربود
کہ دشمن کا دل نیکی سے لے لیا
که نزدیک ما چند روزی بپای
کہ یان ٹھہریے اور کچھ دن ذرا

یعنی از ذکر حاتم ۱۲
خشمناک کی شد ۱۲ ... ۱۲
آن اختیار ۱۲ ... اسے تنبیہ است ۱۲
... نواختن دو معنی
... ساز بجانا ہے
دار و ہم نواز کرنا ... بجانا ہے
براے جنگ ...
براے خلق ۱۲ ...
باب ۲ در احسان
یعنی شروع کرد ... براے کشتن حاتم ۱۲
یعنی نام من مشہور نخواہد شد ۱۲
... از قاصد ... ۱۲
شادمین ۱۲ ... نام قبیلہ ۱۲
یعنی جستجو کرد ۱۲
براہ ملاقات کرد ۱۲
بمعنی الفت ۱۲

بگفتا نیارم شد ایدر[1] مقیم[2]
کہا رہ نہیں سکتا اب مین یہان
بگفت ار بہی با من اندر میان
کہا گرچہ اوس سے خبردار ہون
بمن دار گفت ای جوانمرد گوش
کہا اوس نے لا کان رکھ جمع ہوش
درین بوم[7] حاتم شناسی مگر
تو یان جانتا ہے کہ حاتم ہے ایک
سرش پادشاہ یمن خواستست
کہ شاہ یمن اوسکا مانگے ہے سر
گرم رہنمائی بدانجا کہ اوست
مجھے راہ بتلا تو وہ ہے جہان
بخندید برنا کہ حاتم منم
کہا ہنسکے جوان[12] حاتم مجھے جان تو
مبادا کہ چون صبح گردد سپید
مبادا کہ جو صبح ہووے سپید
چو حاتم بآزادگی سر نہاد
جو حاتم نے آزادی سے سر رکھا
بخاک اندر افتاد و بر پا[13] بجست
گرا خاک پر پھر پاتون سے کر کے جست
بینداخت شمشیر و ترکش نہاد
وہ تلوار ڈالی وہ ترکش رکھا
گر من گلے بر وجودت زنم
کہ مین پھول ایک تجھپہ ماروں اگر
دو چشمش ببوسید و در بر گرفت
پھر آنکھون کو چوما بغل مین لیا

کہ در پیش دارم مہمی[3] عظیم
کہ درپیش ہے ایک مہم کلان
چو یاران یکدل بکوشیم بجان
تو یاروں کی صورت مین کوشش کردن
کہ دانم جوانمرد را پردہ[4] پوش
کہ ہے تو جوانمرد اور پردہ پوش
کہ فرخندہ[8] نامست و نیکو سیر
مبارک ہے نام اوسکا خصلت ہی نیک
ندانم چہ کین در میان خاستست[9]
خصومت بڑھی جانے کیا سر بسر
ہمین چشم[10] دارم ز لطف[11] تو دوست
یہ امید ہے تجھسے اے مہربان
سرانیک جدا کن بہ تیغ از تنم
مرا کاٹ لے سر نہ ڈر ہان تو
گزندت[12] رسد تا شوی نا امید
تو کھٹکا تجھے پہونچے ہو نا امید
جوان را بر آمد خروش از نہاد[ذات ۱۲]
جوان نے وہین ایک نالہ کیا
گہش خاک بوسید و گہ پای و دست
کبھی خاک چومی کبھی پا و دست
چو فرمان بر آن دست بر کش[14] نہاد
ہوا مثل خادم ادب سے کھڑا
نہ مردم کہ در پیش[15] مردان زنم
نہین مرد ہون عورتون سے بتر
وز انجا طریق یمن بر[16] گرفت
وہان سے وہ راہی یمن کو ہوا

باب دوم در احسان

۱ یعنی اینجا ۱۲
۲ ای قیام کردن ۱۲
۳ یعنی کار کلان ۱۲
۴ ای راز نگہ داری
۵ ای متوجہ شو ۱۲
۶ اے راز دار ۱۲
۷ یعنی زمین ۱۲
۸ اے مبارک ۱۲
۹ واقع شدہ است ۱۲
۱۰ یعنی امید ۱۲
۱۱ یعنی اے دوست ۱۲
۱۲ یعنی برہ برین سر ۱۲
ومطلب این شعر این است کہ
کہ ہنوز وقت فرصت است
بکش زیرا کہ اگر فردا روشن
شود دران زمان نا امید خواہی گشت
و ... کشت و نا امید خواہی گشت
... ازو قصاص
و ... درین صورت
۱۳ یعنی بر پاے
خواہند گرفت ۱۲ ... ۱۲
۱۴ یعنی سینہ ۱۲
حاتم جہید ۱۲ ۱۵ یعنی
۱۶ یعنی درین ۱۲
روانہ یمن شد ۱۲

ملک در میان دو ابروی مرد
تو سلطان نے اوسکی بھوین دیکھکر
بدانست حالے کہ کاری نکرد
یہ سمجھا کہ بے مقصد آیا مگر

بگفتش بیا تا چہ داری خبر
کہا آ تو کیا رکھتا ہے اب خبر
چرا سر نہ بستی بہ فتراک بر
کہ فتراک مین اوسکا باندھا نہ سر

مگر بر تو نام آوری حملہ کرد
کہ اک نامور تجھ پہ غالب ہوا
نیاوردی از ضعف تاب نبرد
نہ تو ضعف کے مارے اوس سے لڑا

جوانمرد شاطر زمین بوسہ داد
جوانمرد نے بھی زمین چوم کر
ملک را ثنا گفت و تمکین نہاد
شہنشہ کی تعریف کی سر بسر

بدو گفت کای شاہ باداد و ہوش
لگا کہنے یون اے شہ دادگر
ازین در سخنہای حاتم نیوش
یہ حاتم کی باتین بھی سنیے مگر

کہ دریافتم حاتم نامجوی
جو دیکھا تو حاتم ہے اک نامجو
ہنرمند و خوش منظر و خوبروی
ہنرمند اور نیک خوبرو

جوانمرد و صاحب خرد دیدمش
جوان اک ہے دانائی مین بڑھکے وہ
بہ مردانگی فوق خود دیدمش
ہے مردی مین مجھ سے کہین چڑھکے وہ

مرا بار لطفش دوتا کرد پشت
مری بار منت سے خم پیٹھ کی
بشمشیر احسان و فضلم بکشت
کہ احسان کی تلوار سے جان لی

بگفت آنچہ دید از کرمہای وے
کہے لطف جو کچھ کہ دیکھے وہین
شہنشہ ثنا گفت بر آل طے
تو شہ نے بھی حاتم پہ کی آفرین

فرستادہ را داد مہر و درم
بہت مہرین قاصد کو دین اور دام
کہ مہرست بر نام حاتم کرم
کہ ہے مہر بخشش کی حاتم کے نام

مراو را رسد گر گواہی دہند
اوسے پہونچے جسکے کہ ہوئین گواہ
کہ معنی و آوازہ اش ہمرہند
کہ معنی و شہرت ہے ہمراہ راہ

حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام

یہ حاتم کی دختر کا اک ذکر ہے

شنیدم کہ طی در زمان رسول
سنا ہے کہ طے نے بعہد رسول
نکردند منشور ایمان قبول
کیا حکم ایمان نہ جدم قبول

فرستاد لشکر بشیر و نذیر
تو بھیجا وہان لشکر با شکوہ

گرفتند از ایشان گروہی اسیر
وہ کر لایا اون مین سے قید اک گروہ

بفرمود کشتن بشمشیر کین
تو فرمایا تیغ اونپہ رکھو ابھی

کہ ناپاک بودند و ناپاک دین
کہ بے خوف ناپاک دین تھے سبھی

زنی گفت من دختر حاتمم
زن اک بولی تھا باپ حاتم مرا

بخواہند ازین نامور حاکمم
ہے خواہان ہر اک نامی حاکم مرا

کرم کن بجای من ای محترم
کرم مجھ پہ کر اے نبی محترم

کہ مولای من بود ز اہل کرم
کہ تھا باپ میرا بھی صاحب کرم

بفرمان پیغمبر پاک رای
دیا حکم پیغمبر نیک نے

کشادند زنجیرش از دست و پای
رسن کھولی ہاتھ اوسکے اور پانون سے

دران قوم باقی نہادند تیغ
اور اوس قوم باقی پہ خنجر رہا

کہ رانند سیلاب خون بیدریغ
یہ چاہا کہ دین خون کا دریا بہا

بزاری بشمشیر زن گفت زن
تو زن روئی شمشیر زن سے کہا

مرا نیز با جملہ گردن بزن
تو مجھ پر بھی ساتھ اونکے خنجر لگا

مروت نہ بینم رہائی ز بند
مروت نہین قید سے چھوٹنا

بتنہا و یارانم اندر کمند
اکیلے جو ہون یار قید فنا

ہمیگفت گریان بر اخوان طے
وہ اولاد حاتم پہ روئی سوا

بسمع رسول آمد آواز وے
پیمبر کے کانون مین پہونچی صدا

ببخشید آن قوم و دیگر عطا
تو بخشی وہ سب قوم اور کچھ دیا

کہ ہرگز نکرد اصل و گوہر خطا
کہ ہرگز نہ کی اصل نے کچھ خطا

حکایت در آزاد مردی حاتم و ذکر پادشاہ اسلام

یہ ہے سیر حشمی حاتم کا ذکر

ز بنگاہ حاتم یکے پیرمرد
مکان پہ سے حاتم کے اک بڈھے نے

طلب دہ درم سنگ فانید کرد
طلب دس درم کی شکر آن کے

ز راوی چنین یاد دارم خبر
ہے راوی سے یون یاد مجکو خبر

کہ پیشش فرستاد تنگ شکر
کہ بھیجی اوسے اوسنے تنگ شکر

زن از خیمہ گفت اینچہ تدبیر بود
تو زن بولی خیمے سے اور یہ کہا
شنید این سخن نامبردار طی
سنی بات یہ نامور طے نے جب
گرا ده در خور حاجت خویش خواست
جو کی اوسنے اوتنی ہی خواہش بیان
چو حاتم بآزادمردی دگر
جوانمرد حاتم سا کوئی بشر
ابوبکر سعد آنکہ دست نوال
ابوبکر سعد اسکا دست سخا
رعیت پناہا دلت شاد باد
جہان پرور اب دل ترا شاد ہو
سرافراز این خاک فرخندہ بوم
بلندی ہے اس خاک کو سربسر
چو حاتم کہ گر نیستے شہرہ وے
وہ حاتم نہ کرتا اگر ایسا کام
ثنا ماند ازان نامور در کتاب
کتب مین ثنا اک یہ اوسکی رہی
کہ حاتم بدان نام و آوازہ خواست
کہ حاتم کو شہرہ غرض اوس سے تھا
تکلف بر مرد درویش نیست
تکلف نہین پاس درویش کے
کہ چندانکہ جہدت بود خیر کن
جہان تک ہو کر نیکی تا نیکنام

ہمان ده درم حاجت پیر بود
فقط دس درم بڈھا تھا تا محتاج
بخندید و گفت ای دلارام حی
ہنسا اور کہا سن دلارام اب
جوانمردی آل حاتم کجاست
جوانمردی آل حاتم کہان
ز دوران گیتی نیاید مگر
ہوا پھر نہ دنیا مین اب ہی مگر
نہد ہمتش بر دہان سوال
کرے زر سے منہ بند افلاس کا
بجمعیت مسلمانی آباد باد
مدد سے ترے دین آباد ہو
ز عدلت بر اقلیم یونان و روم
عدالت سے یونان اور روم پر
نبردی کس اندر جہان نام طی
تو ہرگز نہ لیتا کوئی طے کا نام
ترا ہم ثنا ماند و ہم ثواب
ترا ہی ثواب اور تعریف بھی
ترا سعی و جہد از برای خداست
تری سب یہ کوشش ہے بہر خدا
وصیت ہمین یک سخن بیش نیست
نصیحت یہ اک بات ہے گر سنے
ز تو خیر ماند ز سعدی سخن
رہے تجھ سے اور سعدی سے یہ کلام

حکایت در حلم پادشاہان
یہ ہے بردباری مین شاہون کی ذکر

سلہ یعنی زن حاتم ۱۲
سکہ کنایہ از حاتم ۱۲
سعہ نام قبیلہ کہ از وے حاتم ازان بود واست ۱۲
سعہ لائق سزاوار ۱۲
ساختن ۱۲ احسان
ھہ مراد از حاتم ۱۲
سلہ مراد از شیراز ۱۲
سکہ یعنی فخر می کنند ۱۲
سکہ بمعنی زمین ۱۲

یکی را خرے در گل افتاده بود
پھنسا ایک کا گدہا کیچڑ مین تھا

بیابان و باران و سرما و سیل
وہ جنگل وہ مینھ اور جاڑہ چڑھا

ہمہ شب درین غصہ تا بامداد
اوسے رات غصے مین تڑکا ہوا

نہ دشمن برست از زبانش نہ دوست
نہ اوس سے کوئی دوست دشمن بچا

قضا شاہ کشور یکے ناجوی
وہین کا تھا اک نامور بادشاہ

شنید آن سخنہای دور از صواب
وہ سنتا یہ بیہودہ باتین رہا

نگہ کرد سالار اقلیم و دید
نظر کرکے پھر غور شہ نے کیا

ملک شرمگین در حشم بنگریست
تو شرمندہ شہ نے کہا سب سے یون

یکی گفت شاہا بہ تیغش بزن
کہا اک نے شہ مار تلوار سے

نگہ کرد سلطان عالی محل
کیا غور شہ نے تو ظاہر ہوا

بخشید بر حال مسکین مرد
تو رحم اوسپہ اوس شاہ کو آگیا

زرش داد و اسپ و قبا پوستین
زر اور گھوڑا اور دی قبا پوستین

یکی گفتش ای پیر بیعقل و ہوش
کہا اک نے اے پیر بے عقل و ہوش

ز سوداش خون در دل افتادہ بود
کہ سودے سے اوسکا تھا دل خون ہوا

فرو ہشتہ ظلمت بر آفاق ذیل
جہان پر اندھیری کا دامن پڑا

سقط گفت و نفرین و دشنام داد
بہت گالی گفتہ وہ دیتا رہا

نہ سلطان کہ آن بوم و برزان اوست
نہ سلطان کہ مالک تھا اوس دشت کا

بہ نخجیر گہ بد بچوگان و گوی
شکار اوس جگہ اوس گھڑی کھیلتا

نہ صبر شنیدن نہ روی جواب
نہ سننے پہ صبر اور نہ کچھ کہہ سکا

کہ بر پشتہ ناجراحی شنید
کہ اک ٹیکرے پر سے سنتا وہ تھا

کہ سودای این بر من از بہر چیست
کہ غصہ ہے اک شخص کو مجھ پہ کیون

کہ نگذاشت کس را نہ دختر نہ زن
بچی جورو لڑکی نہ دشنام سے

خودش در بلا دید و خر در وحل
خود آفت مین دلدل مین خر تھا پھنسا

فرو خورد خشم سخنہای سرد
معاف اوسکا وہ کہنا سننا کیا

چہ نیکو بود مہر در وقت کین
ہے کیا خوب نیکی جو ہو وقت کین

عجب رستی از قتل گفتا خموش
چھٹا قتل سے کیون وہ بولا خموش

سله ای در مشقت بود
خون در دل افتادن عبارت ست از کمال مشقت افتادن ۱۲
سله یعنی دامن ۱۲ … یعنی غم ۱۲ … ملامت ۱۲ … ملک ۱۲ … یعنی اتفاقا
[illegible]

اگر من بنالیدم از درد خویش
اگر مینے نالہ کیا درد سے
وی انعام فرمود در خورد خویش
دیا اوسنے جو کچھ تھا لایق اوسے

بدی را بدی سہل باشد جزا
بدی کا عوض بد ہے سہل اپنے ہاتھ
اگر مردی احسن الی من اسا
اگر مرد ہے نیکی کر بد کے ساتھ

حکایت تونگر سفلہ و درویش صاحبدل

یہ ذکر ایک تو انگر کمینے کا ہے

شنیدم کہ مغروری از کبر مست
سنا مینے اک مست مغرور تھا
در خانہ بر روی سائل ببست
گدا پر کیا بند در خیر کا

بکنجے فرو ماندہ بنشست مرد
پڑا ایک گوشے مین بیچارہ مرد
جگر گرم و آہ از تف سینہ سرد
جگر گرم اور کھینچے تھا آہ سرد

شنیدش یکے مرد پوشیدہ چشم
سنا اک نے اندھا جو تھا آنکھ کا
بگفتا چہ در تابت آورد خشم
کہا اوس سے جا کس لیے ہی خفا

فرو گفت و بگریست بر خاک کوی
کہا رد کے اندھے سے درویش نے
جفای کزان شخصش آمد بروے
جو دیکھا کچھ اوس مست مغرور سے

بگفت ای فلان ترک آزار کن
کہا اندھے نے اتنا مت رنج او ٹھا
یک امشب بنزد من افطار کن
تو چل آج کی رات گھر میرے کھا

بخلق و فریبش گریبان کشید
خوشامد در آمد سے اوسکو او ٹھا
بمنزل در آوردش و خوان کشید
گیا اپنے گھر اور کھانا رکھا

بر آسودہ درویش روشن نہاد
وہ درویش بولا دل آسودہ ہو
بگفت ایزدت روشنائی دہاد
کہ حق روشنی دے تری آنکھ کو

شب از نرگسش قطرہ چندے چکید
تو رات اوسکی آنکھون سی پانی بہا
سحر دیدہ بر کرد و دنیا بدید
سحر آنکھین کھولین نظر سب پڑا

حکایت بشہر اندر افتاد و جوش
پڑا شہرہ یہ شہر مین بر محل
کہ بے دیدہ دیدہ بر کرد دوش
کہ اک اندھے نے دیدے کھولے ہین کل

شنید این سخن خواجۂ سنگدل
سنا جب کہ یہ غل تو وہ سنگدل
کہ برگشت درویش از و تنگدل
کہ جس سے پھرا تھا گدا تنگدل

بگفتا حکایت کن ای نیکبخت
کہا کہہ تو حال اپنا اے نیک بخت
کہ چون سہل شد بر تو این کار سخت
کہ کیونکر ہوا سہل یہ کار سخت

کہ بر کرد این شمع گیتی فروز
یہ کس نے تری آنکھین روشن ہین کین
بگفت ای ستمگار آشفتہ روز
کہا اُن ستمگار برگشتہ دین

تو کوتہ نظر بودی و سست رای
کہ تو تو خسیس اور بے عقل تھا
کہ مشغول گشتی بجغد از ہمای
رہا الو پن مین نہ پکڑا ہما

بروی من این در کسی کرد باز
مرے منہ پہ کھولا ہے اوسنے یہ در
کہ کردی تو بر روی او در فراز
کیا بند در تو نے جس شخص پر

اگر بوسہ بر خاک مردان زنی
اگر خاک چومے تو مردون کی جاے
بمردی کہ پیش آیدت روشنی
قسم مردی کی روشنی آگے آے

کسانیکہ پوشیدہ چشم دل اند
وہ جو دل کی آنکھون سے اندھے ہوی
ہمانا کزین توتیا غافل اند
وہ بیشک ہوے غافل اس سرمے سے

چو برگشتہ دولت ملامت شنید
ملامت کا کلمہ جو اوسنے سنا
سر انگشت حسرت بدندان گزید
تو لی انگلی حسرت کی دانتون چبا

کہ شہباز من صید دام تو شد
کہ شہباز میرا پھنسا تیرے ہاتھ
مرا بود دولت بنام تو شد
مری تھی جو دولت گئی تیرے ساتھ

کسی چون بدست آورد جرہ باز
ملے کیا شکار اوسکو شکرے کیطرح
فرو بردہ چون موش دندان آز
کہ ہین دانت لالچ کے چوہے کیطرح

گفتار اندر دلداری خلقی تا برسند باہل دلی

ہے گفتار دلداری خلق مین

الا گر طلبگار اہل دلی
کوئی چاہیے اہل دل گر سمجھے
ز خدمت مکن یکزمان غافلی
نہ خدمت سے دم بھر تو غفلت کرے

خورش دہ بدراج و کبک و حمام
تو کھانا تو تیتر کبوتر کو دے
کہ یک روزت افتد ہمای بدام
کہ اکدن ہما جال مین آپڑے

چو ہر گوشہ تیر نیاز افگنی
جو تیر ہر طرف آرزو کا لگاے
امیدست ناگہ کہ صیدی زنی
ہے امید کوئی شکار آہی جاے

بمعنی کدام ۱۲
اسے روشن کرد ۱۲
مراد از چشم ۱۲
بمعنی بوم ۱۲
نام جانوری مشہور ۱۲
ای بند کردی
بای قسمیہ ۱۲
ای مراد حاصل شود ۱۲
بمعنی

در احسان

سر مہ مراد از سنگدل ۱۲
خواجہ ای چیگونہ ۱۲
ای آگاہ باش ۱۲
ای خطاب ۱۲
یا کبوتر ۱۲
بمعنی آرزو بیرون
دندان ارتعاش
کنایہ از سکاری
طبعی نمودن
باشد ۱۲

دری هم بر آید ز چندین صدف بہت سیپیون مین ملے گوہر ایک	ز صد چوبه آید یکے بر ہدف ہو سو تیر مین سے نشانے پر ایک

حکایت در ہمین معنی

ہے یہ بھی حکایت اسی بات مین

یکے را پسر گم شد از راحله پسر اک کا منزل سے گم ہو گیا	شبانگه بگردید در قافله وہ شب ڈھونڈھتا قافلہ مین پھرا
ز ہر خیمه پرسید و ہر سو شتافت ہر اک خیمہ مین پوچھا ہر سو پھرا	بتاریکی آن روشنائی بیافت اندھیرے مین وہ نور دیدہ ملا
چو آمد بر مردم کاروان اوسی قافلے مین جو پھر آیا وہ	شنیدم که می گفت با ساروان سنا ہے شتربان سے کہتا تھا وہ
ندانی که چون راه بردم بدوست نظر شکل یون آگئی دوست کی (فرزند ۱۲)	ہر آنکس که پیش آمدم گفتم اوست پڑا جو نظر مین سمجھا وہی
مشایخ بجان طالب ہر کس اند کرین اچھے دلداری ہر ایک کی	که باشد که وقتی بمردی رسند ملے آکے آخر کوئی مرد بھی
برند از برای دلے بارہا اوٹھاتے ہین بوجھ ایک دل کے لیے	خورند از برای گلے خارہا چبھین کانٹے الفت جو ہو پھول سے

حکایت ہمدرین معنی

ہے اک ذکر یہ بھی اسی بارہ مین

ز تاج ملکزاده در مناخ کہین تاج شہزادہ سے آن کر	شبی لعلے افتاد در سنگلاخ گرا لعل اک رات کہسار پر
پدر گفتش اندر شب تیره رنگ کہا باپ نے ہے اندھیری یہ شب	چه دانی که گوہر کدام ست سنگ تو موتی کو پتھر سے پہچانے کب
ہمه سنگہا گوش دار ای پسر تو سب پتھرون کی حفاظت کرے	که لعل از میانش نباشد بدر کہ باہر نہین لعل بھی انھین سے
در اوباش پاکان شوریده رنگ خراب اور کمینون مین ہین پاک بھی	ہمان جای تاریک لعلند و سنگ اندھیری مین جون لعل پتھر وہی

بمعنی تیر ۱۲ بمعنی
بمعنی ستور بارکش ۱۲
نشانہ ۱۲ شتربان ۱۲
بمعنی ۱۲
بار و رحلت ۱۲
جای نشستن و خواب نیدن
جای که شتران جای باشد و
جا سنگ بسیار باشد و لاخ
احسان
بر وزن شاخ بمعنی جای مقام
باشد لیکن در اینجا مراد از ترکیب
گفته می شود ہمچون سنگلاخ
دیو ناخ ۱۲ ای چه
خواہی دانست ۱۲
ای نگاہدار و محافظت کن ۱۲
۱۲ صفحه

بعزت بکش بار ہر جاہلے
تو عزت سے جاہل کا بوجھا اوٹھا
کسی را کہ با دوستی سر خوشست
کہ جو کوئی ہے دوست کو چاہتا
برد چون گل جامہ از دست خار
کرے گل سے دامن کو کانٹے سے چاک
غم جملہ خور در ہوائے یکے
تو غم سب کا کھا ایک کے واسطے
گرت خاکپایان شوریدہ سر
جو ہین خاکسار اور درویش پیر
تو ہرگز مبین شان بچشم پسند
تو مت دیکھ اونھین ہین نہ تیری پسند
کسے را کہ نزدیک ظنت بد اوست
تو جسکو سمجھتا رہا بد وہ ہے
در معرفت بر کسانیست باز
کھلا معرفت کا در اونکے لیے
بسا تلخ عیشان تلخی چشان
پیئن گھونٹ تلخ اور غم تلخ کھائین
بہوسی گرت عقل و تدبیر ہست
تو چوم اب جو ہے عقل و تدبیر ساتھ
کہ روزی فرج یابد از شہر بند
تو خوش ہو وہ جسدن سنو شہر بند
مسوزان درخت گل اندر خریف
خزان مین جلا پیڑ مت پھول کے

کہ افتی بر وقت صاحبدلے
کبھی کوئی صاحبدل آجائے گا
نہ بینی کہ چون بار دشمن کشست
وہ لیتا ہے دشمن کا بھی غم اوٹھا
کہ خون در دل افتادہ خندد چو نار
وہ دل خون ہو جون نار پھر خندہ ناک
مراعات صد کن برای یکے
تو سو کو منا ایک کے واسطے
حقیر و فقیر اند اندر نظر
تری نظرون مین ہین فقیر اور حقیر
کہ ایشان پسندیدۂ حق بسند
ہے کافی کہ وہ ہین خدا کی پسند
چہ دانی کہ صاحب ولایت خود اوست
تو کیا جانے کوئی ولی خود وہ ہے
کہ درہاست بر روی ایشان فراز
کہ اوردن کے دروازے جنپر بند ہے
کہ آیند در حلہ دامن کشان
وہ حلے مین آنے سے دامن بچائین
ملک زادہ را نواد در نواخانہ دست
ملکزادے کے قید خانے مین ہاتھ
بلندیت بخشد چو گردد بلند
بلندی تجھے دے جو ہو وہ بلند
کہ در نو بہارت نماید ظریف
بہاران مین پھر دیکھے تا در کھلے

حکایت پدر بخیل و فرزند لاابالے

یہان ذکر اک باپ بیٹے کا ہے

یکی زهره خرج کردن نداشت
نہ پتا تھا اک شخص کو خرج کا

نخوردی که خاطر بیاسایدش
نہ کھاتا کہ خاطر ہی آرام پاے

شب و روز در بند زر بود و سیم
وہ تھا رات دن قید زر مین مگر

بدانست روزی پسر در کمین
تو اک روز بیٹے نے یہ گھات کر

ز خاکش بر آورد و بر باد داد
دیا خاک سے کھود فوراً اوڑا

جوانمرد را زر بقائی نکرد
جوان کو زر او تنا نہ کافی ہوا

کزین کم زنی بود ناپاک رو
فضولی سی از بسکہ بد چال تھی

نہاده پدر چنگ در نای خویش
گلے مین تھا باپ اپنے چنگل دیے

پدر زار و گریان همه شب نخفت
وہ روتا ہوا باپ سویا نہ رات

زر از بهر خوردن بود ای پدر
کہ اے باپ زر کا ہی کھانا ہی نیک

زر از سنگ خارا برون آورند
اوسی زر کو باہر جو پتھر سے لائین

زر اندر کف مرد دنیا پرست
ہولے زر خسیسون کے جو گھر مین ہے

چو در زندگانی بدی با عیال
ہے لڑکون کا تو زندگی مین برا

زرش بود و یارای خوردن نداشت
تھا زر پاس لیکن نہ کھا سکتا تھا

ندادی که فردا بکار آیدش
نہ دیتا کہ کل حشر مین کام آئے

زر و سیم در بند مرد لئیم
تھا اوس مرد کی قید مین سیم و زر

که ممسک کجا کرد زر در زمین
کہ ممسک نے گاڑا کہان پر ہے زر

شنیدم که سنگی در آنجا نهاد
سنا ہے کہ پتھر اک اوسجا رکھا

بیک دستش آمد بدیگر بخورد
کہ اس ہاتھ آیا اور اوس ہاتھ اوڑا

کلاهش ببازار و میزر گرو
وہ ٹوپی وہ مرزائی گرو پڑی

پسر چنگی و نائی آورد پیش
دف و چنگ بیٹا تھا آگے رکھی

پسر بامدادان بخندید و گفت
وہ بیٹا ہنسا صبح بولا یہ بات

زر بهر نهادن چه سنگ و چه زر
کہ رکھنے کو زر اور پتھر ہے ایک

که بخشند و پوشند و آسان خورند
کہ بخشین بھی پہنین بھی کھانا کھلائین

هنوز ای برادر بسنگ اندرست
وہ اب تک مرے بھائی پتھر مین ہی

گرت مرگ خواهند از ایشان منال
تری موت چاہین تو مت ہو خفا

باب ۲ در احسان

چو چشمار[۱۱] و آنگه خورند از تو سیر
تری کھیتی تب کھاٰئینگے سیر ہو

بخیل توانگر بدینار و سیم
نہ ممسک توانگر روپے سے بنا

ازان سالہای بماند زرش
اسی سے رہے اوسکا برسون یہ زر

بسنگ اجل ناگہان بشکنند
وہ پتھر سے جب موت کے توڑدین

پس از بردن و گرد کردن چو مور
نہ کر جمع جون چیونٹی لیکر اسے

سخنہای سعدی مثالست و پند
کہ سعدی کی باتین نصیحت مثال

دریغست ازین روی برتافتن
ہے افسوس اس سے جو منہ پھیرلے

کہ از بام پنجہ گرافتی بزیر
طلسم ایسا جب تو گرے نیچے کو

طلسمیست بالای گنجی مقیم
طلسم اک خزانے پہ بیٹھا ہوا

کہ لرزد طلسمی چنین بر سرش
طلسم اک جو خست کا ہے اوسکے سر

بآسودگی گنج قسمت کنند
خزانہ وہ سب چین سے بانٹ لین

بخور پیش از ان کت خورد کرم گور
تو کھا پہلے کھائین نہ کیڑے تجھے

بکار آیدت گر شوی کاربند[۱۲]
یہ کام آئینگی کر عمل رکھ خیال

کزین روی دولت توان یافتن
کہ جسکے سبب نقد دولت ملے

حکایت احسان اندک و ثمرہ آن بی نہایت

حکایت ہے احسان کم پھل بہت

جوانی بدانگی کرم کردہ بود
کبھی ایک دانگ اک جوان نے دیا

بجرمی[۱۳] گرفت آسمان ناگہش
فلک نے جوان کو دھرا جرم مین

تماشا کنان بر در و کوی و بام
گلی کوچون دروازون پر بھیڑ تھی

چو دید اندر آشوب[۱۶] درویش پیر
جو دیکھا اوسے غل مین بڈھے نے آ

دلش بر جوان مرد مسکین بخست[۱۷]
دل اوس بڈھے کا اوس جوان پر کڑھا

تمنای پیری برآوردہ بود
سوال ایک بڈھے کا بورا کیا

فرستاد سلطان بکشتن گہش
کہا شاہ نے قتل اسکو کرین

تکاپوی[۱۴] ترکان[۱۵] و جوش عوام
تھی دوڑ اون سوارونکی اور ترکون کی

جوان را بدست خلایق اسیر
جوان کو کہ آفت مین ہے یہ پھنسا

کہ باری[۱۸] دل آوردہ بودش بدست
تھا اوس نے کبھی اوسکا دل خوش کیا

۱۰ پیچیدگی کہ برای ترتیب و خوشت جانوران بر کنارۂ کشت نصب کنند
۱۱ ای اعراض کردن و عمل نہ نمودن ۱۲۱۲
۱۲ بسبب یک گناہ ۱۲۵
۱۳ بر وزن جفا جوی یعنی آمدہ شربہ تعجیل و شتاب ۱۲ بہار

در احسان

۱۴ غلامان شاہ پیادہ ۱۲۵
۱۵ انبوہ عوام الناس
۱۶ یعنی شور و غوغا
۱۷ آزردہ
۱۸ کاف
شد ۱۲ [illegible] ای
علت ۱۲ [illegible] ای
سبب بارہ ۱۲ ۱۲۵
خشنود و سرور ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

برآورد وزاری که سلطان بمرد
لگا کہنے رو کر کہ سلطان موا
بہم بر ہمے سود دست دریغ
وہ ملتا تھا ہاتھ اپنے افسوس سے
بہ فریاد ایشان برآمد خروش
تو ہر ایک اون مین سے فریاد کر
پیادہ بتگ تا در بارگاہ
پیادہ وہ سب دوڑے تا بارگاہ
جوان از میان رفت و بردند پیر
جوان چلدیا بڑے کو لے گئے
بہوش بپرسید و ہیبت نمود
خفا ہو گئے پوچھا ڈرا کر اوسے
چو نیکست خوی من و راستی
بھلا ہے طریقہ و شیوہ مرا
برآورد پیر دلاور زبان
تو بڈھے دلاور نے کھولی زبان
بقول دروغی که سلطان بمرد
جو مین جھوٹ بولا کہ سلطان موا
ملک زین حکایت چنان برشگفت
وہ شاہ اوسکی اس بات سے کھلگیا
وزینجانب افتان و خیزان جوان
ادھر سے وہ ہی گرتا پڑتا جوان
یکی گفتش از چارسوے قصاص
کسینے ادسے قتلگہ مین کہا
انگشتش فرو گفت کای ہوشمند
کہا اوسکے نزدیک آ کان سے

جہان ماند و خوی پسندیدہ برد
جہان سے گیا نام نیکی رہا
شنیدند ترکان آہختہ تیغ
سنا ہر سپاہی نے جلاد کے
طپانچہ زنان بر سر و روے و دوش
لگا پیٹ کر رونے منھ اور سر
دویدند و بر تخت دیدند شاہ
جو دیکھا تو ہے تخت پر بادشاہ
بگردن بر تخت سلطان اسیر
جو گردن کسے بھل سامنے شاہ کے
که مرگ منت خواستن بر چہ بود
مری موت چاہے ہے تو کس لیے
بد مردم آخر چرا خواستی
تو خلقت کا بدخواہ کیونکر ہوا
که ای حلقہ در گوش حکمت جہان
کہ اے حکم کا تیرے تابع جہان
نمردی و بیچارہ جان ببرد
موا تو نہ بیچارہ اک جی بچا
که چیزے بہ بخشید و چیزی نگفت
کہ کچھ اوسکو بخشا نہ کچھ بھی کہا
ہمیرفت بیچارہ ہر سو دوان
کہ جاتا تھا بیچارہ ہر سو دوان
چہ کردی کہ آمد نجاتت خلاص
کیا کیا کہ تو جان سے بچ گیا
بجانی و دانگی رسیدم ز بند
کہ اک دانگ دیکر بچا جان سے

ل۱ بطریق فریب ۱۲
ل۲ از گذاشت ۱۲
ل۳ ای جبار ۱۲
ل۴ ای بہادران پیر ۱۲
ل۵ شمشیر ای نعرہ زن ۱۲
ل۶ یعنی بپائی پیر ۱۲
ل۷ برہنہ ۱۲
ل۸ اسے نزدیک ۱۲
ل۹ ای قید ۱۲
ل۱۰ ای ترسانیدن ۱۲
ل۱۱ یعنی تشدید ۱۲
ل۱۲ چہ احسان
ل۱۳ سبب ۱۲
ل۱۴ یکفت ۱۲
ل۱۵ اسے مطیع ۱۲
ل۱۶ یار خطاب ۱۲
ل۱۷ اسے مضطرب ۱۲
ل۱۸ ہمزی یعنی چوراہہ ۱۲
ل۱۹ اسے خلاص شرم انگیز
یعنی بہ عوض یک انگ
کہ کنایہ از نیم ست و عوض
یکدانگ کہ باکی پیم دادہ بودم
ابادانی یافتم ۱۲

یکی تخم در خاک ازان می نهد — که روز فرو ماندگی بر دهد
جو مٹی مین بیج ایک بویا گیا — وہ دن عاجزی کے پھل اک دیہی گا

جوی باز دارد بلای درشت — عصائی[1] ندیدی که عوجی[2] بکشت
که اک جو سے ٹلجاے بھاری بلا — عصا سے وہ اک عوج مارا گیا

حدیث درست آخر از مصطفی[3] است — که بخشایش و خیر دفع بلاست
یہی حکم فرماتے ہین مصطفی — کرو خیر و بخشش که رد ہو بلا

عدو را نه بینی درین بقعه پای — که بوبکر سعد است کشور گشای
نہین دشمنون کی ہے اس گھر مین راہ — ہے بوبکر سعد اس جگہہ بادشاہ

بگیر ای جهانی[4] بروی تو شاد — جهانی که شادی بروی تو باد
تو حاصل کر اک خلق بخشے ہے شاد — ہو تجھپر خوشی چین کا در کشاد

کس از کس بدور تو بازی نبرد — گلی در چمن جور خاری نبرد
کسیکو کسی سے نہ رنج و الم — نہ پھولون کو باغون مین کانٹے کا غم

توئی سایهٔ لطف حق بر زمین — پیمبر[5] صفت رحمة العالمین
تو ہی سایۂ حق ہے سر بر زمین — پیمبر سا ہے رحمة العالمین

ترا قدر اگر کس نداند چه غم — شب قدر را می نداند همه[6]
تری قدر کو کوئی کیا جانتا ہے — شب قدر کو کون پہچانتا ہے

حکایت در ثمرهٔ نیکوکاری

حکایت نتیجے مین نیکی کے ہے

کسی دید صحرای محشر بخواب — مس تفته[7] روی زمین ز آفتاب[8]
نظر خواب مین اک کو محشر پڑا — زمین دھوپ مین جیسے تانبا تپا

همی بر فلک شد ز مردم خروش — دماغ از تپش[9] می بر آمد بجوش
گیا لوگون کا آسمان پر خروش — دماغ اوسکی گرمی سے کھاتا تھا جوش

یکی شخص ازین جمله در سایه — بگردن بر از خلد پیرایه[10]
تھا اک شخص اون مین سے سایہ مین بھی — بہشتی وہ پہنے تھا کپڑے سبھی

بپرسید کای مجلس آرای[11] مرد — که بود اندرین مجلست پایمرد[12]
تو پوچھا که اے جوان یا خدا — ترا ایسے مین کون ساعی ہوا

[1] عصای حضرت موسی ۱۲
[2] عوج بن عنق نام کافری دراز قد ۱۲
[3] صلی الله علیه وسلم ۱۲
[4] مراد از آن ہستی که این دعا در حق او گفته شود ۱۲
[5] ای تو بر خلق رحمت مانند پیغمبر هستی ۱۲
[6] که قدر کدام شب مشهود ۱۲
[7] ای مس تفته ۱۲
[8] ای از تابش آفتاب ۱۲
[9] از تابش سوزنده ۱۲
[10] آراسته ۱۲
[11] کدام امید ۱۲
[12] ای مددگار ۱۲

رزی[1] داشتم بر در خانہ گفت
کہا میرے در پر اک انگور تھا
ببسایہ درش نیکمردی بخفت
فقیر اُسکے سایہ مین اک سو رہا

درینوقت نومیدی آن مرد[2] راست
تو اُسوقت نومیدی مین اُسنے آ
گناہم[3] ز دادار داور بخواست
گنہ میرے حق سے دیے بخشوا

کہ یارب[4] برین بندہ بخشایشی
کہ یارب تو اس بندے پر رحم لا
گزو[5] دیدہ ام وقتی آسایشی
کہ اک وقت آرام مجھکو دیا

چہ گفتم چو حل کردم این راز را
کہا مین نے آگہہ کیا بھید سے
بشارت خداوند[6] شیراز را
بشارت ہو صاحب کو شیراز سے

کہ آفاق در سایۂ ہمتش
کہ ہین اُسکی ہمت کے سایہ مین سب
مقیم اند بر سفرۂ نعمتش
مقیم اُسکے ہین خوان نعمت پہ سب

درختیست مرد کرم باردار
سخی اک درخت ثمر دار ہے
وزو بگذری[8] ہیزم کوہسار
نہین یہ تو لکڑی کا انبار ہے

حطب[9] را اگر تیشہ برپی زنند
جو ہو پیڑ سوکھا تو سب کاٹ لین
درخت برومند را کے زنند
جو ہو میوہ دار اُسکو کب کاٹ لین

بسے پایداری درخت[10] ہنر
بہت رہ تو قائم ہنر کے درخت
کہ ہم میوہ داری[11] و ہم سایہ ور
کہ میوہ بھی ہے سایہ بھی اور بخت

گفتار اندر رعیت ملوک و سیاست ملک

یہ قول اک سیاست مین شاہون کی ہے

بگفتیم در باب[12] احسان بسے
اس احسان مین ہمنے بہت کچھ کہا
ولیکن نہ شرطست با ہر کسے
ولیکن نہین ہر کسی سے روا

بخور مردم آزار را خون و مال
تو کھا مردم آزار کا خون و مال
کہ از مرغ بد کندہ بہ پر و بال
برے مرغ کے اوکھڑے بہتر ہین بال

کسے را کہ با خواجۂ[13] تست جنگ
جسے دشمنی تیرے مالک سے ہو
بدستش چرا میدہی چوب[14] و سنگ
تو دے پتھر اور لاٹھی کیون اوسکو تو

بر انداز بیخے کہ خار آورد
تو جڑ کھود وہ جس سے کانٹا لگے
درختے بپرور کہ بار آورد
درخت ایسا پال آگے کو پھل جو دے

---

[1] درخت انگور ۱۲
[2] ای صالح ۱۲
[3] میم ضمیر متصل منصوب ۱۲
[4] اے خفتگان ۱۲
[5] لفظ کس ازینجا فی محذوف ست ۱۲
[6] مراد از بادشاہ ۱۲
[7] اگر سخاوت نباشد ۱۲
[8] ہیزم سست قابل سوختن ۱۲
[9] درخت خشک ۱۲

باب دوم در احسان

[10] مراد از بادشاہ ۱۲
[11] اے میوہ دار ہستی
[12] یعنی در مقدمہ احسان کردن بسیار تاکید نمودیم ۱۲
[13] اینجا مراد از حق تعالے ست ۱۲
[14] اے قوت و زور ۱۲

کسے را بود پایۂ مہتران
که بر کہتران سر نہادند گران
بڑائی کا دے رتبہ اوس شخص کو
کہ چھوٹون پہ جسکو رعونت نہ ہو

نبخشای بر ہر کجا ظالمیست
که رحمت برو جور بر عالمیست
کسی جا نہ ظالم پہ تو رحم کر
کہ رحم اوسپہ اک ظلم ہے خلق پر

جہانسوز را کشتہ بہتر چراغ
یکے بہ در آتش کہ خلقی بداغ
جو ظالم ہے گل اوسکا بہتر چراغ
جلا ایک بہتر کہ خلقت کو داغ

ہر آنگہ کہ بر دزد رحمت کنی
بہ بازوی خود کاروان میزنی
تو جس وقت چورون پہ رحمت کرے
لٹے کاروان تیرے ہی ہاتھ سے

جفا پیشگان را بدہ سر بباد
ستم بر ستم پیشہ عدلست و داد
جفا پیشون کے سر کو تو کاٹ لے
ستم اوس پہ ہے مثل انصاف کی

گفتار در معنی احسان با کسیکہ سزاوار نباشد

منادی ہے احسان کی بد کے ساتھ

شنیدم کہ مردی غم خانہ خورد
کہ زنبور در سقف او لانہ کرد
سنا مرد اک غم کا گھر کھائی تھا
دیا بھڑ نے تھا چھت مین چھتا لگا

زنش گفت ازینان چہ خواہی مکن
کہ مسکین پریشان شوند از وطن
کہا زن نے کیا لیتی ہین مت ستا
غریب اب پریشان ہون کیا فائدا

بشد مرد نادان بکار خویش
گرفتند یک روز زن را بہ نیش
گیا مرد نادان کسی کام کو
دیا ڈنک جورو کے بھڑ نے چبھو

بیامد ز دکان سوئے خانہ مرد
بران بیخرد زن بسی طیرہ کرد
جو دکان سے پھر مرد گھر آگیا
تو بے عقل جورو پہ غصہ کیا

زن بیخرد بر در و بام و کوی
ہمیکرد فریاد و می گفت شوی
وہ جورو تو دروازے کوٹھے پہ جا
پکاراتی تھی غل مرد کہتا یہ تھا

مکن روی بر مردم ای زن ترش
تو گفتی کہ زنبور مسکین مکش
کہ لوگون کے آگے یہ رونا ہی کیا
کہا تو ہی نے مت بھڑون کو ستا

کسی با بدان نیکوی چون کند
بدان را تحمل بد افزون کند
بدون سے نکوئی جو کوئی کرے
تو اونکی بدی اور دونی بڑھے

۱ ای غرور بزرگی ۱۲ ۲ ای ہر جاکہ شود ۱۲ ۳ یعنی ظالم ۱۲ ۴ از ہلاکت ۱۲ ۵ مراد استفہام ست ۶ بطور یعنی قتل کن ۱۲ ۷ کبر یعنی ظالم ۱۲ ۸ متفکر شد ۱۲ ۹ آشیانہ زنبور ۱۲

باب احسان: ۱ یعنی پریشان مکن ۲ یعنی زنبور ۳ را بدستور داشت ۴ یعنی خشم ۱۲ ۵ یعنی شوہر ۱۲ ۶ ای چگونہ ۱۲ ۷ یعنی شریران ۸ از تحمل زیادہ میشود ۱۲

چو اندر سرے بینی آزار خلق
جو اک ظالم آزار دی خلق کو
سگ آخر که باشد که خوانش نهند
نه کتّے کے آگے کوئی خوان رکھی
چه نیکو زدست این مثل پیرده
یه کیا خوب ہے قول اک بڈھی کا
اگر نیکمردی نماید عسس
کرے کوتوال اوسسے جو نیکوئی
نئے نیزه در حلقهٔ کارزار
لڑائی مین نیزه جو ہے بانس کا
نه هر کس سزاوار باشد بمال
که ہر اک نہین ہے سزادار مال
چو گربه نوازی کبوتر برد
جو بلّی کو پالے کبوتر کو کھاے
بنائی که محکم ندارد اساس
مکان کی نہین جڑ ہے مضبوط اگر

به شمشیر تیزش بیازار خلق
تو خنجر سے کاٹ اوسکی تو خلق کو
به فرمای تا استخوانش دهند
وه لائق ہے اوسکے که ہڈی ملے
ستور لگدزن گرانبار به
که رکھے بیل بیٹھے پہ بوجھا سوا
نیارد بشب خفتن انددزد کس
تو چورون کے مارے نه سوی کوئی
به قیمت تر از نیشکر صد هزار
رکھے لاکھ گنون سے قیمت سوا
یکے مال خواهد یکی گوشمال
کوئی مال چاہے کوئی گوشمال
چو فربه کنی گرگ یوسف درد
کرے بھیڑیا موٹا یوسف چباے
بلندش مکن ور کنی زو هراس
بلند اوسکو مت کر ہے خوف وخطر

گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

یہ ہے قول تا پیش بینی کرے

چه خوش گفت بهرام صحرانشین
یہ کیا خوب بہرام شہ نے کہا
دگر اسپ از گله باید گرفت
منگائین ہم اور گھوڑا اک گلے سے
سر چشمه شاید گرفتن به میل
سلائی سے چشمے کا منہ بند کر
به بندای پسر دجله گر آب کاشت
تو پل باندھ لے جب که دریا گھٹا

چو یکران توسن زدش بر زمین
دیا گھوڑے سرکش نے جب دم گرا
که گر سر کشد باز شاید گرفت
جو سرکش ہو قابو مین لائین اوسے
چو پر شد نشاید گذشتن به پیل
جو بھر ہو تو ہاتھی پہ کب ہے گذر
که سودے ندارد چو سیلاب خاست
که آجاے بہیا تو کیا فایدا

له بنیاد و پایین ۱۲
ئه اسپان ۱۲
بهرام نام بادشاه چون اکثر در صحرا برای شکار می‌بود لهٰذا باین صفت موصوف شد ۱۲
ئه اسپ سرکش ۱۲
ه اسپ از اسپان ۱۲
ه ای چرا که ۱۲ یعنی با زرگ ایشان ۱۲
ده یعنی بستن منظور باشد در صورت کمی آب باید بست ورنه در صورت طغیانی بستن آب ممکن نخواهد بود ۱۲

چو گرگ خبیث آمد اندر کمند — بکش ورنه دل برکن از گوسفند

رسن مین اگر بھیڑیا ہے پھنسا — تو مار اسکو یا بکری سے دل اٹھا

ز ابلیس ہرگز نیاید سجود — نه از بد گهر نیکوئی در وجود

نہ شیطان سے ہو سجدہ حق کا کبھی — نہ بد ذات سے نیکی ہو گی کوئی

بد اندیش را جای و فرصت مده — عدو در چه و دیو در شیشه به

نہ دشمن کو فرصت تو دینا اگر — عدو چاہ مین دیو شیشے مین کر

مگو شاید این مار کشتن بچوب — چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب

نہ کہہ سانپ پر کیجے لاٹھی کا وار — جو سر تیرے پتھر تلے رکھے مار

قلم زن که بد کرد با زیر دست — قلم بهتر او را به شمشیر دست

کرے گر بدی منشی عاجز کے ساتھ — تو لے کاٹ تلوار سے اسکا ہاتھ

مدبر که قانون بد می نهد — ترا می برد تا بآتش دهد

مدبر کہ قانون رکھے برا — تجھے گو لیجا دوزخ مین ہے ڈالتا

مگو ملک را این مدبر بس ست — مدبر مخوانش که مدبر کس ست

تو مت کہہ کہ کارندہ یہ کافی ہے — مدبر نہین ہے وہ بدبخت ہے

سعید آورد قول سعدی بجای — که توقیر ملک ست و تدبیر و رای

جو ہو نیک مانے وہ سعدی کی بات — ہے توقیر ملک اور تدبیر گھات

باب سوم در عشق

ہے یہ تیسرا باب عشق اے فضا

خوشا وقت شوریدگان غمش — که گر زخم بینند و گر مرهمش

ہین سب وقت خوش اسکے دیوانون کے — کہ گر زخمی ہون یا کہ مرہم سے ملے

گدایانی از پادشاهی نفور — بامیدش اندر گدائی صبور

گدا اسکے شاہی سے نفرت کرین — وہ امید پر اسکی صابر رہین

دمادم شراب الم درکشند — وگر تلخ بینند دم درکشند

شرابین وہ دم دم پہ غم کی پیین — اگر تلخ دیکھین تو دم کھینچ لین

بلای خمار ست در عیش مل — سلحدار خار ست با شاخ گل

بلا ہے خمار انکو جو مے پیین — ہے ہتھیار کانٹا بھی ہر پھول مین

بمعنی بد ذات ۱۲ — مناسب ہست ۱۲ — بمعنی نویسندہ ۱۲ — ای بر دہ بمعنی ہم ۱۲ — تدبیر کنندہ ومراد از بادشاہ ۱۲ — کافیست ۱۲ — ای نیک بخت ۱۲ — بمعنی قبول کند ۱۲ — ای مراد از [illegible]

عاشق صادق — تین ضمیر راجع بسوی باری تعالے ۱۲ — لفظ اگر در ین مصرع ارادہ [illegible] — نفرت کنندہ ۱۲ — صبر کنندہ ۱۲ — ای خاموش شوند ۱۲ — کیفیتے کہ بعد از نشہ شراب بہم رسد و موجب تکلیف باشد ۱۲

نه تلخست صبری که در یاد دوست ⁂ که تلخی شکر باشد از دست دوست

نہین صبر کڑوا جو ہو دوست پر ⁂ ملے دوست سے زہر تو ہے شکر

اسیرش نخواهد رهائی ز بند ⁂ شکارش نجوید خلاص از کمند

اسیر اوسکا چاہے رہائی ہے کب ⁂ شکار اوسکا ڈھونڈھے خلاصی ہی کب

سلاطین عزلت گدایان حی ⁂ منازل شناسان گم کرده پی

وہ تنہائی کے شہ گدا حق کے ہین ⁂ وہ منزل کو پہچانین گو بھولے ہین

ملامت کشانند مستان یار ⁂ سبکتر برد اشتر مست بار

ملامت وہ کھینچین جو ہین مست یار ⁂ بہت جلد لیجاے مست اونٹ بار

بسر وقت شان خلق کی ره برند ⁂ که چون آب حیوان بظلمت درند

ملین خلق کو وہ یہ مشکل ہے بات ⁂ اندھیرے مین ہین جیسے آبحیات

چو بیت المقدس درون پر ز تاب ⁂ رها کرده دیوار بیرون خراب

دلون مین ہے جون کعبہ اک آب و تاب ⁂ ہے باہر کی دیوار چھوڑی خراب

چو پروانه آتش بخود در زنند ⁂ نه چون کرم پیله بخود در تنند

کہ پروانہ سان آگ مین وہ جلین ⁂ نہ ریشم کے کیڑے کی صورت تنین

دلارام در بر دلارام جوی ⁂ لب از تشنگی خشک بر طرف جوی

ہے معشوق پاس اور ہین ڈھونڈھتے ⁂ ہین لب خشک دریا کے اوپر رہے

نگویم که بر آب قادر نیند ⁂ که بر ساحل نیل مستسقی اند

کہون کب نہ پانی پہ قادر ہین وہ ⁂ کہ دریا پہ پیاسے ہین صابر ہین وہ

گفتار اندر ثبوت عشق حقیقی بدلیل مجازی

ہے عشق حقیقی مجازی مین قول

ترا عشق همچون خودی ز آب و گل ⁂ رباید همی صبر و آرام دل

تو ہمجنس کا عاشق آب و گل ⁂ یہ سب کھوتا ہے صبر و آرام دل

به بیداریش فتنه بر خد و خال ⁂ بخواب اندرش پای بند خیال

ہین جگنے مین یاد اوسکے تل اور گال ⁂ جو ہے نیند مین ہے اوسیکا خیال

بصدقش چنان سر نهی بر قدم ⁂ که بینی جهان با وجودش عدم

یہ دل اوسکے قدمون پہ سر تو رکھے ⁂ جہان آگے اوسکے عدم تو گنے

چو در چشم شاہد نیاید زرت
ترا زر نظر مین جب اوسکے نہ آئی
وگر باکست بر نیاید نفس[۱]
کسی سے موافق نہو دل ترا
تو گوئی بچشم اندرش منزلست
کہے تو کہ آنکھون مین ہے اوسکی جای
نہ اندیشہ از کس کہ رسوا شوی
کسی سے نہ اندیشہ رسوائی کا
گرت جان بخواہد بکف بر نہی
جو مانگے ہتیلی پہ تو جان رکھے
چو عشقی کہ بنیاد او بر ہواست[۲]
ہوا پر ہے بنیاد جس عشق کی
عجب داری از سالکان طریق
عجب کیا طریقت پہ چلتے ہین جو
بسودای جانان زجان مشتغل
وہ دیوانے محبوب کے جانسے سیر
بیاد حق از خلق بگریختہ[۴]
جہان چھوڑا ہے یاد اللہ کی
نشاید بدارو دوا کردشان[۵]
دوا سے علاج اونکا کیا ہوسکے
الست[۶] از ازل ہمچنان شان[۷] بگوش
الست ازل اونکے ہے کان مین
گروہی عملدار عزلت نشین
گروہ اک جو گوشے مین بیٹھا رہے
بیک نعرہ[۱۰] کوہی زجا بر کنند
وہ اک نعرے سے دین پہاڑ اک اوکھاڑ

زر و خاک یکسان نماید برت
تو خاک اور زر تجھکو یکسان دکھاے
کہ با او نماند دگر جای کس
نہ اوسکے سوا دوسرے کی ہو جا
وگر چشم بر ہم نہی در دلست
کرے بند آنکھین تو دل مین دکھای
نہ قوت کہ یکدم شکیبا شوی
کسیدم نہ یارا شکیبائی کا
ورت تیغ بر سر نہد سر نہی
رکھے تیغ سر پہ تو سر خم کرے
چنین فتنہ انگیز و فرمانرواست
تو دیوانہ اوسکی کرے چاکری
کہ باشند در بحر معنی غریق
حقیقت کے دریا مین ڈوبے ہین وہ
بذکر حبیب از جہان مشتغل[۳]
کہ مین ذکر محبوب انسان سے سیر
چنان مست ساقی کہ مے ریختہ
وہ ہین مست ساقی کہ مے پھینکدی
کہ کس مطلع نیست بر دردشان
کسیکو خبر اونکے کیا درد سے
بفریاد قالوا بلی در خروش[۸]
ہے فریاد قالوا بلی وجہیان ہین
قدمہای خاکی دم آتشین[۹]
قدم خاک دم تیز ہین آگ سے
بیک نالہ ملکے بہم بر کنند[۱۲]
وہ اک نالے سے ملک اک دین اوجاڑ

۱؎ ای تلاش ۱۲ ۲؎ خواہش
نفس ۱۲ ۳؎ ای گرد گردانندہ
۴؎ حاجت سے نذرانذر
۵؎ تک ملک اضافت سے وربن
مقام کہ بالفعل شان باشند
کہ درکمال حیرانی بان شان بع
ست کمالا یخفی ۱۲
الست بربکم ۱۲
۶؎ ۷؎

باب ۳ در عشق

گویا تازہ می شنوند ۱۲
کہ ای متواضع اند ۱۲
۸؎ ای سریع التاثیر
۹؎ ای سریع انگیز ۱۲
۱۰؎ آواز شوق انگیز
۱۱؎ آوازے از
۱۲؎ ہر دو آوازے
سوز دل سینہ ۱۲
۱۳؎ یعنی خراب
سند ۱۲ ۱۲ ۱۲

چو بادند پنہان و چالاک پوی
ہوا کیطرح چہپ کے جلدی چلین

چو مشک اند خاموش و تسبیح گوی
ہین جون مشک چپ ذکر لیکن کرین

سحرہا بگریند چندانکہ آب
وہ ہر صبح روتے ہین آنسو بہا

فرو شوید از چشم شان کحل خواب
کہ دہو آنکھ سے سرمہ دین خواب کا

فرس کشتہ از بسکہ شب راندہ اند
وہ بیچارہ پیدل جو شب بہر چلے

سحرگہ خروشان کہ واماندہ اند
ہین نالان سحر کو کہ ہم تہک گئے

شب و روز در بحر سودا و سوز
وہ دن رات دریا مین ہین سوز کے

ندانند از آشفتگی شب ز روز
نہ پہچانین دیوانے دن رات سے

چنان فتنہ بر حسن صورت نگار
وہ دیوانے ہین حسن نقاش کے

کہ با حسن صورت[91] ندارند کار
نہ کام اون کو اس ظاہری حسن سے

نداوند صاحبدلان دل بہ پوست[92]
نہ دانہ کبھی دینگے دل پوست پر

وگر ابلہی داد بی مغز و گوشت[93]
جو دے ہے وہ بے مغز احمق نگر

می صرف وحدت کسی نوش کرد
یہ وحدت کی ہے اوسکو خالص ملی

کہ دنیا و عقبی فراموش[94] کرد
جسے بھول دنیا و عقبے اگئی

حکایت گدازادہ با پادشاہزادہ
ہے ذکر اک گدازادے نے شہزادے کا

شنیدم کہ وقتی گدازادۂ
سنا مین نے اک وقت مین اک فقیر

نظر[95] داشت با پادشازادۂ
ہوا عشق شہزادہ مین تہا اسیر

ہمیرفت و می پخت سودای خام
وہ جاکر پکاتا تہا سودائے خام

خیالش[96] فرو برد دندان[97] بکام
خیال اوسکا تہا گویا حاصل ہے کام

ز میدانش خالی نبودی چو میل[98]
وہ میدان نہ تہا چہوڑتا جیسے میل

ہمہ وقت پہلوی اسپش[99] چو پیل
تہا ساتھ اوسکی گہوڑے کی جسطرح پیل

دلش خون شد و راز در[100] دل بماند
ہوا خون دل دل کی دل مین رہی

ولی پایش از گریہ در گل بماند
پھنسا پانون کیچڑ مین تہا اشک کی

رقیبان خبر یافتندش ز درد
نگہبانون نے پائی اسکی خبر

دگر بارہ گفتندش اینجا مگرد
کہاں یان دوبارہ نہ آنا مگر

[91] یعنی قالب بشری
[92] مراد از پوست صورت جمیل و معشوق ظاہری ۱۲
[93] گویا بکاف فارسی و ثانی مجہول اختصار نگاہ ۱۲
[94] یعنی خود را فنا ساخت
[95] یعنی عشق و محبت داشت
[96] ای خیال عشق
[97] در ایجاد وصل شاہزادہ ۱۲ یعنی پیدا است کہ بمقصود خود نرسید ۱۲
[98] نشانیکہ در راہ نصب کنند ۱۲
[99] مراد از اسپ و پیل شطرنج کہ متصل باشد ۱۲
[100] یعنی بہ کسی نگفت ۱۲ ۱۲ ۱۲

دمے رفت و یاد آمدش روی دوست
چلا کچھ تو یاد آئی پھر دوست کی
غلامی شکستش سر و دست و پاے
غلاموں نے توڑا سر اور دست و پا
دگر رفت و صبر و قرارش نبود
گیا پھر مگر صبر اُسکو کہاں
مگس وارش از پیش شکر بجور
شکر پر سے دیں جیسے مکھی اوڑا
کسی گفتش ای شوخ دیوانہ رنگ
کوئی بولا اے شوخ دیوانہ رنگ
بگفت این جفا بر من از دوست است
کہا یہ جفا اُسکے ہاتھوں سے ہے
من اینک دم دوستی میزنم
ہے یاں اُس سے دم دوستی کا مجھے
ز من صبر بے او توقع مدار
نہ مجھ سے صبوری توقع رکھو
نہ نیروی صبرم نہ جای ستیز
نہ دم صبر کا اور نہ لڑنے کی جاے
نگوزین در بارگہ سر متاب
تو مت کہہ کہ سر ایسی ڈیوڑھی سے کھینچ
نہ پروانہ جان دادہ در پاے دوست
نہ پروانے نے جان دی شمع پر
بگفت از خوری زخم چوگان او
کہا کھا جو زخم اُسکے چوگان کا
بگفتا سرت گر ببرد بہ تیغ
کہا کاٹ لے سر جو تلوار سے

دگر خیمہ زد بر سر کوی دوست
وہیں پھر کوے یار کی راہ لی
کہ بار عقبی نگفتیمت اید ر میاے
کہ پہلے کہا تھا یہاں پر نہ آ
شکیبائی از روی یارش نبود
بغیر اُسکے دیکھے نہ تاب و تواں
بر اندندی و باز گشتی بفور
اُسے ہانکنے پر وہ پھر آئے تھا
عجب صبر داری تو بر چوب و سنگ
تو صابر ہے کہا کہ یہ چوب اور سنگ
نہ شرط است نالیدن از دست دوست
تو غل کب روا اُسکے ہاتھوں سے ہے
گر او دوست دارد و گر دشمنم
وہ اب دوست سمجھے کہ دشمن گنے
کہ با او ہم امکان ندارد قرار
جو وہ بھی ملے دل کو تسکین ہو
نہ امکان بودن نہ پای گریز
نہ رہنے کی جا ہے نہ اُٹھنے کے پاے
وگر سر چو میخم کشد در طناب
جو ویں سر کو جوں میخ رسی سے کھینچ
بہ از زندہ در کنج تاریک او دوست
اندھیرے میں جلنے سے ہے خوبتر
بگفتا بپایش در افتم چو گو
کہا پاؤں پر گیند سا ہوں فدا
بگفت اینقدر نبود از وے دریغ
کہا یوں بھی باہر نہیں یار سے

ف۱ یعنی باز آمد ۱۲
ف۲ لفظ دگفت بعد از مصرع اول محذوف ست ۱۲
ف۳ یای وحدت ۱۲
ف۴ یعنی الکنون ۱۲
ف۵ اینجا قیام کن ۱۲
ف۶ ای بار دیگر رفت ۱۲
ف۷ صبر کردن ۱۲
ف۸ یعنی ... عشق ۱۲
ف۹ یعنی شتاب مانند ...
ف۱۰ بلکہ در وصل ہم شکیبائی ممکن نیست ۱۲
ف۱۱ یعنی مراد از خانہ کاقت ۱۲
ف۱۲ اے پروانہ محبوب ۱۲
ف۱۳ جزای محذوف زندہ ۱۲
ف۱۴ اے چہ گفتی ۱۲
ف۱۵ اے راضی باشم ۱۲

یکی را کہ معشوق باشد یکے
کسی کا ہو معشوق کوئی اگر
نیاز ارد از وی بہر اندکے
نہ آزردہ ہو اوس سے اک بات پر

مرا خود ز سر نیست چندان خبر
مجھے سر کی یہ بھی نہین ہے خبر
کہ تا جست بر تارکم یا تبر
کہ ہے تاج سر پر مرے یا تبر

مکن با من ناشکیبا عتیب
مین بے صبر ہون مجھپہ غصا عبث
کہ در عشق صورت نبندد شکیب
صبوری کو عاشق سے کہنا عبث

چو یعقوبم ار دیدہ گردد سپید
ہون یعقوب کیطرح آنکھین سپید
نبرم ز دیدار یوسف امید
نہ دیدار یوسف کی چھوڑون امید

رکابش ببوسید روزی جوان
رکاب اوسنے چوم ایکدن اوسکی لی
برآشفت و برتافت از وی عنان
خفا ہو کے باگ اوسنے تب پھیر دی

بخندید و گفتا عنان بر مپیچ
ہنسا اور کہا باگ مت پھیر اب
کہ سلطان عنان بر نپیچد ز ہیچ
کہ شہ باگ پھیرے کسی سے ہے کب

مرا با وجود تو ہستی نماند
ترے ہوتے مین نیست نابود ہون
بیاد توام خود پرستی نماند
تری یاد ہے نام اپنا نہ لون

گرم جرم بینی مکن عیب من
جو دیکھے گنہ پاک رکھ عیب سے
تو ئی سر برآوردہ از جیب من
تو ہی تو سمایا ہے دل مین مرے

بدان زہرہ دستت زدم در رکاب
یہی کٹھان گر تیری پکڑی رکاب
کہ خود را نیاوردہ ام در حساب
کہ کچھ اپنا رکھا نہ مین نے حساب

کشیدم قلم بر سر نام خویش
قلم کھینچا خود اپنے جب نام پر
نہادم قدم بر سر کام خویش
رکھا مینے اوسدم قدم کام پر

مرا خود کشد تیر آن چشم مست
لیا تیرے تیر نظر ہی نے مار
چہ حاجت کہ آری بشمشیر دست
کرے کیون تو تلوار کا مجھپہ وار

تو آتش بہ نے در زن و در گذر
نیستان مین تو آگ دیتا چلے
کہ نہ خشک در بیشہ ماند نہ تر
رہے خشک و تر کچھ نہ یکسر جلے

حکایت در معنی فنای اہل محبت

یہ ذکر فنا اہل الفت کا ہے

شنیدم که برلحن خنیا گری
سنا اک گوسیئے کی آواز پر
برقص اندر آید پری پیکری
لگا ناچنے اوٹھ کے اک سیمبر
ز دلهای شوریده پیرامنش
چو گرد اوسکے دل دل جلون کے ہوے
گرفت آتش شمع در دامنش
تو دامن مین لو لگ گئی شمع سے
پراگنده خاطر شد و خشمناک
پراگنده خاطر ہوا اور خفا
یکی گفتش از دوستداران چه باک
تو ادن عاشقون مین سے اک نے کہا
ترا آتش ای دوست دامن بسوخت
ترا آگ سے دوست دامن جلا
مرا خود بیکبار از من بسوخت
ہمارا اگر جسم اور تن جلا
اگر یاری از خویشتن دم مزن
اگر یار ہے تو خودی چھوڑ دے
که شرکست بایار و با خویشتن
خودی ہے گنہ ساتھ اوس دوست کے

حکایت در معنی اشتغال اهل محبت

ہے ذکر اہل الفت کے اشتغال کا

چنین دارم از پیر داننده یاد
یہ اک پیر دانا سے مین نے سنا
که شوریده سر بصحرا نهاد
دیا ایک عاشق نے جنگل بسا
پدر در فراقش نخورد و نخفت
نہ باپ اوسکا کھاتا تھا نہ سوتا تھا
پسر را ملامت بکردند گفت
ملامت کی بیٹے کو اوس نے کہا
از انگه که یارم کس خویش خواند
کہ جب یار نے مجھکو اپنا کہا
دگر با کسم آشنائی نماند
کسی سے نہ مجھے واسطہ کیا رہا
بحقش که تا حق جمالم نمود
قسم حق کی جب حق کا دیکھا جمال
دگر هر چه دیدم خیالم نمود
سوا اوسکے جو دیکھا سمجھا خیال
نشد گم که روی از خلایق بتافت
نہین گم جہان سے جو بھاگا رہا
که گم کرده خویش را باز یافت
کہ بھولا ہوا اپنا اوسکو ملا
پراگندگانند زیر فلک
پراگندہ پھرتے ہین زیر فلک
که هم دد توان خواندشان هم ملک
وہ چوپائے ہین اور وہی ہین ملک
زیاد ملک چون ملک نارمند
وہ ہین یاد حق مین فرشتونکی طرح
شب و روز چون دد ز مردم رمند
وہ انسان سے بھاگین درندون کیطرح

اوداز خوش و خوشنوانی ۱۲ بالفتح پای کوبی ۱۲ یعنی پیش ہجو معشوق وجود دور راموجود دانستن در طریقت کفرست ۱۲ بالفتح کوہ بیدن از راه نیم خواہی ۱۲ معقوله دنیا را پشت زده بطلب

خود و اصل شدیعنی ہرکہ روانہ از خلایق بتافت گمشده خود را نیست بلکہ گمشده که درطلب یعنی خدا ے تعالی را یافت ۱۲ او بود باز یافت ۱۲ مراد از عارفان کامل که ظاہر شان پراگنده و باطن شان جمع باشد ۱۲ ...

قوی بازوانند کوتاہ دست
خردمند شیدا و ہشیار مست

قوی اون کے بازو ہین کوتاہ دست
وہ عاقل ہین عاشق ہین ہشیار مست

گہ آسودہ در گوشۂ خرقہ دوز
گہ آشفتہ در مجلسے خرقہ سوز

کبھی خوش وہ کونے مین گدڑی سین
کبھی اپنی گدڑی رکھین آگ مین

ز سودائے خود شان بپروائے کس
نہ در کنج توحید شان جائے کس

نہ اپنی ہی پروا نہ کچھ اور کی
ہے دل دوست کی جا نہ کچھ اور کی

پریشیدہ عقل و پراگندہ ہوش
ز قول نصیحتگر آگندہ گوش

پراگندہ دل اور پراگندہ جان
نصیحت کے سننے سے بہرے ہین کان

بدریا نخواہد شدن بط غریق
سمندر چہ داند عذاب الحریق

بھلا بط کو دریا سے کیا خوف ہی
سمندر کو پروا ہے کیا آگ سے

تہیدست مردان پر حوصلہ
بیابان نوردان بی قافلہ

ہین مفلس وہ مرد اور پر حوصلہ
چلین جنگلون مین وہ بے قافلہ

ندارند چشم از خلایق پسند
کہ ایشان پسندیدۂ حق بسند

نہ پروا پسند جہان کی اونھین
پسندیدگی حق کی کافی اونھین

عزیزان پوشیدہ از چشم خلق
کہ زنار داران پوشیدہ دلق

چھپے وہ عزیز آنکھ سے خلق کی
جنیئو نہ گدڑی وہ پہنین کبھی

پر از میوہ و سایہ ور چون رزند
نہ چون ما سیہ کار و ازرق زنند

بھرے میوے سایے ہین انگور کے
نہ ہمسے گنہگار گدڑی رنگے

بخود سر فرو بردہ ہمچون صدف
نہ مانند دریا بر آوردہ کف

وہ سر کو جھکاتے ہین سیپی کیطرح
نہ غصے سے کف منہ پہ ندی کیطرح

نہ مردم ہمین استخوانند و پوست
نہ ہر صورتے جان معنی دروست

ہے انسان بس پوست اور استخوان
نہ ہر ایک صورت مین معنی جان

نہ سلطان خریدار ہر بندہ الیست
نہ در زیر ہر ژندہ زندہ الیست

نہ مالک خریدار ہر بندے کا
نہ ہر گدڑی مین ایک کامل ملا

اگر ژالہ ہر قطرہ در شدے
چو خر مہرہ بازار ازو پر شدے

جو اولون کے قطرے ہون موتی سبھی
ہون بازار دن مین کوڑیان سی بھری

---

۱ نظر بہ بیچارگی ظاہری ۱۲
۲ یعنی کیفیت در آنہا باشند کہ گاہی سالک باشند و گاہی مجذوب ۱۲
۳ فاعل
۴ یعنی زخم ۱۲ ترکیبی ۱۲
۵ نام جانوریست ۱۲
۶ عذاب سوختن ۱۲
۷ یعنی دلق پوشیدہ

بیان ادار عشق

۸ زنار می بندند ۱۲
ازرق از فاعل ترکیبی بمعنی نیلہ رنگ کنندہ ۱۲
۹ یعنی خاموش ۱۲
۱۰ مراد از قائم داری ۱۲
۱۱ اسے معرفت آگہی ۱۲
۱۲ ہندی گدڑی ۱۲ ۱۲ ۱۲

چو غازی بخود بر نه بندند پاے
نہ نٹ کیطرح باندھ لیتے ہین پانون

که محکم رود پای چوبین ز جاے
کہ مشکل سے پھر اڈ بھنے دیتے ہین پانون

حریفان خلوتسرای الست
ہین مے نوش خلوتسرا ے الست

بیک جرعه تا نفخهٔ صور مست
وہ ایک گھونٹ مین تا قیامت ہین مست

به تیغ از غرض بر نگیرند چنگ
لگے تیغ مطلب سے مڑتے نہین

که پرهیز و عشق آبگینه ست و سنگ
ہین پرہیز اور عشق پتھر نگین

حکایت در معنی غلبهٔ وجد و سلطنت عشق

حکایت یہ غلبے مین ہے عشق کے

یکے شاهدی در سمرقند داشت
تھا معشوق اک کا سمرقند مین

که گفتی بجای سمرقند داشت
تھی بات اوسکی گویا گھلی قند مین

جمالے گرو برده از آفتاب
حسین اوسکا سورج سے مُکھڑا ہوا

ز شوخیش بنیاد تقوی خراب
خراب اوسکی شوخی سے ایمان تھا

تعالی الله از حسن تا غایتے
وہ اللہ رے حسن اسکا بے مثل نیک

که پنداری از رحمتست آیتے
تو جانے کہ رحمت کی آیت ہے ایک

همی رفتی و دیدها در پیش
وہ چلتا تو آنکھین تھین پیچھے لگین

دل دوستان کرده جان بر خیش
فدا جان عاشق تھی اور سپر دل ہین

نظر کردی این دوست در وی نهفت
یہ عاشق بھی چھپکر اُسے دیکھتا

نگه کرد باری به تندی و گفت
نگہ اوسنے کی بولا ہو کہ خفا

که ای خیره سر چند پوئی پیم
کہ بیہودہ کیون میرے پیچھے لگا

ندانی که من مرغ دامت نیم
نہین مرغ مین ہون ترے جال کا

گرت بار دیگر نه بینم به تیغ
تجھے اب کے مین ساتھ دیکھون اگر

چو دشمن ببرم سرت بیدریغ
تو دشمن کیصورت سے لون کاٹ سر

کسی گفتش اکنون سر خویش گیر
کسینے کہا اوس سے چلدے تو اب

ازین سهلتر مطلبے پیش گیر
کوئی سہل کر جا کے مطلب طلب

نه پندارم این کام حاصل کنی
نجانون کہ تو ایسے مطلب کو پاسے

مبادا که جان در سر دل کنی
مبادا کہ جان دلکے پیچھے گنجا ے

چو مفتون صادق ملامت شنید
جو اوس سچے عاشق نے طعنہ سنا
بدرد از درون نالہ برکشید
بڑے درد مین دل سے نالہ کیا

کہ بگذار تا زخم تیغ ہلاک
کہ اک زخم تلوار کا چھوڑ دے
بغلطاندم لاشہ در خون و خاک
مرا خاک اور خون مین لاشہ گرے

مگر پیش دشمن بگویند و دوست
کہین آگے دشمن کے اور دوست کے
کہ این کشتۂ دست شمشیر اوست
یہ کشتہ اوسی کے ہوا ہاتھ سے

نمی بینم از خاک کویش گریز
نہین بھاگ سکتا مین اوس کوچے سے
بہ بیداد گو آب رویم بریز
مری آبرد ظلیم کرکے نہ لے

مرا توبہ فرمائی ای خود پرست
مجھے توبہ کرنا سکھاتا تو جب
ترا توبہ زین گفتن اولی ترست
تو خود توبہ کر ایسے کہنے سے اب

ببخشای بر من کہ ہر چہ او کند
کرم کر تو وہ چاہے جیسا کرے
وگر قصد خونست نیکو کند
جو ہے خون کا قصد اچھا کرے

بسوزاندم ہر شبی آتشش
جلاتی ہے ہر شب مجھے اوسکی آگ
سحر زندہ گردم ببوی خوشش
سحر اوسکی خوشبو سے اوٹھتا ہون جاگ

اگر میرم امروز در کوی دوست
مرون اوسکے کوچے مین گر مین غریب
قیامت زنم خیمہ پہلوی دوست
قیامت مین خیمہ ہو اوسکے قریب

مدہ تا توانی درین جنگ پشت
نہ تو اس لڑائی مین اب پیٹھ دے
کہ زندہ است سعدی چو عشقش بکشت
کہ زندہ ہے سعدی مرا عشق سے

حکایت فدا شدن اہل محبت و ہلاک را غنیمت شمردن

یہ ذکر اہل الفت فدائی کا ہے

یکی تشنہ میرفت و جان می سپرد
تھا اک پیاسا جاتا تھی جان پر
خنک نیک بختی کہ در آب مرد
کہا ٹھنڈا وہ جو مرا ڈوب کر

بدو گفت نابالغی کای عجب
کہا اوس سے اک لڑکے نے ای دنی
چو مردی چہ سیراب و چہ تشنہ لب
مرا جب تو پیاسا گیا پانی پی

بگفتا نہ آخر دہان تر کنم
کہا مین نہ ہرگز دہان تر کرون
کہ تا جان شیرینش در سر کنم
کہ جان میٹھی اوسپر نچھاور کرون

۱ یعنی فریفتہ ۱۲
۲ یعنی دل ۱۲
۳ اے مردم ۱۲
۴ ای اگر بخشیدن مصلحت نمی بینیم
۵ یعنی منع ۱۲
۶ یعنی قتل ۱۲
۷ ای وقت سحر ۱۲
۸ مراد از عشق ۱۲
۹ دنی گفت در بیجا مقدر است ۱۲
۱۰ شین مضاف الیہ ۱۲
۱۱ یعنی بدون جان بہم بحسرت آب ۱۲

فتد تشنه در آبدان عمیق
گرے پیاسا گھرے کسی حوض مین
که داند که سیراب میرد وغریق
اگر جانے سیراب ڈوبے مرے مین

اگر عاشقے[۱] دامن او بگیر
ہے عاشق تو دامن سے لپٹا رہے
وگر گویدت جان بده[۲] گو بگیر
اگر وہ کہے جان دے کہہ کہ لے

بہشت[۳] تن آسانی آنگہ خوری[۴]
بہشت اپنے آرام کی پاوے تب
که بر دوزخ نیستی بگذری
گذر دوزخ نیستی پر ہو جب

دل تخم کاران بود بارکش
دل ان کشتکارون کا ہو بارکش
چو خرمن برآید بخسپند خوش
جو کھلیان ہو جمع سوئین وہ خوش

درین مجلس آنکس بکامی رسید[۵]
اوسیکو[۷] ایسی مجلس مین کام
که در دور آخر[۶] بجامی رسید
[۷] آخری دور مین جسکو جام

حکایت در صبر وثبات روندگان

یہ ہے ذکر صبر وثبات فقیر

چنین نقل دارم ز مردان راه[۸]
سنا مینے ادن سے جو ہین مرد راه
فقیران[۱۰] منعم گدایان شاه[۹]
فقیر تو انگر گدا بادشاه

که پیری بدریوزه شد بامداد
فقیر اک گیا بھیک کو صبح کی
در مسجدی دید وآواز داد[۱۱]
تو مسجد کا در دیکھا آواز دی

یکے گفتش این خانهٔ خلق نیست
تو اک بولا یہ گھر نہین خلق کا
که چیزے دہندت بشوخی مایست
کہ کچھ دین تجھے مت کھڑ آگے جا

بپرسید این خانه کیست بس
تو پوچھا گدا نے کہ ہے کسکا گھر
که بخشایشش نیست بر حال کس
نہین رحم جسکو کسی شخص پر

بگفتا خموش این چه لفظ خطاست
وہ بولا کہ چپ ہے یہ کلمہ خطا
خداوند خانه خداوند ماست
یہ گھر دالا مالک ہے میرا اترا

نگه کرد قندیل ومحراب دید
پڑی آنکھ قندیل ومحراب پر
بسوز از جگر ناله بر کشید
تو بولا وہ اک سوز سے نالہ کر

که حیف[۱۳] است ازینجا فرا تر شدن
کہ صد حیف خالی جو اس گھر سے جائین
دریغ است محروم[۱۲] ازین در شدن
ہے افسوس محروم اس در سے جائین

[۱] اگر عاشق صادق ہستی دامن او محکم بگیر ۱۲
[۲] تو قف روا مدار ۱۲
[۳] اے میوۂ بہشت ۱۲
[۴] اے حاصل کنی ۱۲
[۵] اشارہ است کہ مراد کار بر خاتمہ است ۱۲
[۶] یعنی وقت خاتمہ بجام کلمۂ شہادت شاد کام شد ۱۲
[۷] بادۂ عشق ۱۲
[۸] مردان طریقت ۱۲
[۹] درین مصرع بیان مردان راہ است ۱۲
[۱۰] باعتبار نعمت محبت
[۱۱] باعتبار سلطنت ۱۲
[۱۲] الخ ۱۲ ای معرفت
[۱۳] سوال کرد ۱۲ یعنی
افسوس ۱۲
بے نصیب ۱۲ ۱۲ ۱۲

نرفتم بنومیدی از ہیچ کوے
نہ خالی پھرا مین کسی کوچے سے
ہم آنجا کنم دست خواہش دراز
دراز اس جگہ دست خواہش کرون
شنیدم کہ سالی مجاور نشست
سنا مینے ایک سال بیٹھا وہین
شبی پای عمرش فرو شد بگل
وہ دلدل مین اک شب پھنسا موت کے
سحر بردے شخصے چراغش بسر
سحر کوئی سر پر جو لایا چراغ
ہمی گفت غلغل کنان از فرح
یہی کلمہ کہتا خوشی سے وہ تھا
طلبگار باید صبور و حمول
ہے عاشق تو کر صبر اور غم اوٹھا
چہ زرہا بنجاک سیہ در کنند
وہ کرتا ہے خاک اپنا زر سربسر
زر از بہر چیزے خریدن نکوست
خریدے جو چاہے کوئی زر سے چیز
گر از دلبری دل بہ تنگ آیدت
جو رنجش کسی یار کے ساتھ آئے
ہمی تلخ عیشی زروی ترش
تو کر ٹھنڈا اوس ترشی سے سوا
و لے گر بخوبی ندارد نظیر
نہ جو حسن مین دنیا ہو دوسرا
توان از کسی دل بپرداختن
او ٹھائے جدائی تو اوس یار کی

چرا از در حق روم زرد روے
پھر دن خالی کیون حق کے دروازے سے
کہ دانم نگردم تہیدست باز
یقین ہے نہ محروم ہرگز پھر دن
چو فریاد خواہان برآورد دست
کہ فریاد کو ہاتھ اوٹھا یا وہین
طپیدن گرفت از ضعیفش دل
تڑپنے لگا اوسکا دل ضعف سے
رمق دیدہ از وے چون چراغ سحر
سحر کیطرح بجھتا پایا چراغ
ومن دق باب الکریم انفتح
کہ یہون کا در جسنے کھٹکا کھلا
کہ شنیدہ ام کیمیاگر ملول
سنین کیمیاگر سنا دل بھنا
کہ باشد کہ روزی مسی زر کند
کبھی پھر وہ کرتا ہے تانبے کو زر
نخواہی خریدن بہ از ناز دوست
نہ بہتر ملے ناز دلبر سے چیز
دگر غمگساری بچنگ آیدت
کوئی غمگسار اور تو ہاتھ لائے
بآبی دگر آتشش باز کش
تو آگ اوسکی آب حسد سے بجھا
باندک دل آزار ترکش مگیر
تو تھوڑی ہی رنجش سے پھر چھوڑ دی کیا
کہ دانی کہ بی او توان ساختن
کہ بے اوسکے تجھکو پڑے چین بھی

۴۹ پایے مقدار یعنی بمقدار مدت یک سال ۱۲
۵۰ وقت نزع رسید
۵۱ نفس اندکی ۱۲
۵۲ یعنی شادمانی ۱۲
۵۳ کسیکہ کوفت دروازہ کریم پس کشادہ شد آن در ۱۲
۵۴ یعنی بردبار
۵۵ یعنی ہرگاہ کہ از ۱۲

باب ۳ در عشق

برائے خرید اشیاء باشد پس بہتر ازین چیست کہ ناز محبوب خریدہ شود یعنی از دنیا تحصیل آخرت باید کرد ۱۲
۵۶ یعنی دل بر حاصل کن ۱۲
۵۷ یارے بعد وفن ۱۲
۵۸ ۱۲
۵۹ بردا شتن ۱۲

حکایت در معنی آنکه طالب صادق بجفا بر نگردد

نہ عاشق پھرے ظلم محبوب سے

شبی تا سحر صالحی زنده داشت
فقیر ایک شب بھر سحر تک جگا

سحر دستهای دعا بر فراشت
سحر حق سے مانگی دعا ہاتھ اوٹھا

یکی هاتف انداخت در گوش پیر
کہا اک فرشتے نے اوس سے پکار

که بیچاره صلے رو سر خویش گیر
کہ حاصل نہو کچھ یہان سے سدھار

برین در دعای تو مقبول نیست
دعا تیری اسجا نہین ہے قبول

بخواری برو یا بزاری بایست
خرابی سے جا یا کھڑا رہ ملول

شبی دیگر از ذکر و طاعت نخفت
عبادت وہ پھر رات کرتا رہا

مریدی ز حالش خبر داشت گفت
مرید ایک تھا اوسکا اوس نے کہا

چو دیدی کز آن روی بستست در
جو دیکھا کہ ہے اوس طرف بند در

به بیچاره صلے سعی چندین مبر
تو بے فائدہ اتنی کوشش نہ کر

بدیباجه بر اشک یاقوت خام
تو گالون پہ آنسو بہا سرخ فام

بحسرت ببارید و گفت ای غلام
لگا کہنے حسرت سے سن اے غلام

مپندار اگر وی عنان بر شکست
نہ جان اوسنے گر باگ لی ہے توڑا

که من باز دارم ز فتراک دست
مین ہاتھ اوسکی فتراک سے لون اوٹھا

بنومیدی آنگه بگردیدمی
کہ نومید اس در سے پھرتا مین تب

ازین ره که راه دگر دیدمی
کوئی راہ اور اس سے پاتا مین جب

چو خواهند محروم گشت از درے
جو محروم اک در سے سائل پھرے

چه غم گر شناسند در دیگری
نہین غم جو در دوسرا پا سکے

شنیدم که راهم درین کوی نیست
سنا اوس گلی مین نہین مجکو راہ

ولی هیچ راهی دگر روی نیست
نہ اس رہ سوا ہے کہین مجکو راہ

درین بود سر بر زمین فدے
زمین پر رکھے سر وہ قربان تھا

که گفتند در گوش جانش ندے
کہ اک بار کانون مین آئی صدا

قبولست گرچه هنر نیستش
ہے مقبول گر بے ہنر ہے تو کیا

که جز ما پناهے دگر نیستش
پناہ اوسکو کوئی نہین ہم سوا

---

۱ ای عبادت کرد ۱۲
۲ فرشتۂ غیب ۱۲
۳ بیان انداخت ۱۲
۴ یعنی ازین ہم دو یکی را اختیار کن ۱۲
۵ از وظیفہ نوافل ۱۲
۶ یعنی سالک دیگر ۱۲
۷ ای از آن طرف
۸ ای بے فایدہ ۱۲
۹ بمعنی رخسارہ ۱۲
۱۰ جو ہر است قیمتی
۱۱ ای دیگر طرف
۱۲ بیان
۱۳ متوجہ شد ۱۲
۱۴ اسبار
۱۵ مپندار ۱۲ یعنی مپندار استعمال
۱۶ یعنی در ای دارن یافتہ ۱۲
۱۷ یعنی گفتگو ۱۲
۱۸ اسبار مقبول ۱۲
۱۹ اے لیاقت ندارد ۱۲

حکایت

بیان ہے یہ اک قول فرض نماز

یکے در نشاپور[1] دانی چه گفت
نشاپور مین ایک نے یہ کہا
توقع مدار ای پسر گر کسی[2]
کہ اے بیٹے مت تو توقع رکھ
سیمتلان[3] جو بر نگیرد قدم
وہ سبزہ جو پھر کھیت کٹ کر جمے
طمع دار سود و بترس از زیان
تو نفع اپنا چاہ اور نقصان سے ڈر

چو فرزندش از فرض خفتن بخفت
پسر بے نماز اوسکا جب سو رہا
کہ بے سعی ہرگز بجائی رسی
کہ بے محنت اک مرتبہ پا سکے
وجودیست بی منفعت چون عدم
وہ بے فائدہ ہے نہ پھولے پھلے
کہ بے بہرہ باشند فارغ زیان
ہین بدبخت بے فکر جیتے ہین گر

حکایت در صبر بر جفاے آنکه از و صبر نتوان کرد

بیان صبر کا ظلم پر دوست کے

شکایت کند نو عروس جوان
شکایت کرے تھی دولھن اک جوان
که مپسند چندین که با این پسر
گوارا نہ کر ساتھ اس لڑکے کے
کسانیکه با من درین منزل اند
جو اس گھر مین ہین میری ہمجولیان
زن و مرد باہم چنان دوست اند
زن و مرد آپس مین ہین ایسے دوست
نه دیدم درین مدت از شوی من
نہ دیکھی یہ بات اپنے خاوند سے
شنید این سخن پیر فرخنده فال
سنی بات بڈھے مبارک نے جب
جوابی چه پیرانه اش گفت خوش
جواب اک بزرگانہ کیا ہی دیا
وریغیست روی از کسی تافتن
برا ہے سر اوس شخص سے پھیرنا

به پیری زد افتاد نامهربان
کہ اے پیر شوہر ہے نامہربان
به تلخی رود روزگارم بسر
کٹی زندگی میری اس تلخی سے
نه بینیم که چون من پریشان دل اند
نہین کچھ وہ اسطرح سے خستہ جان
که گوئی دو مغز و یکے پوست اند
کہ گویا ہین دو مغز اور ایک پوست
که باری بخندید بر روی من
کہ ہنستا کبھی وہ مجھے دیکھ کے
سخندان بود پیر دیرینه سال
سخندان بڑے بوڑھے ہوتے ہین سب
که گر خوبرویست بارش بکش
ہے خوشرو تو تو بوجھ اوسکا اوٹھا
که دیگر نشاید چنو[11] یافتن
نہ جب ویسا پھر مل سکے دوسرا

---

[1] مخفف نشاپور کہ نام شہریست ۱۲
[2] یعنی قبل از اداے نماز عشا بخفت ۱۲
[3] یعنی پای مرد و سستی ۱۲
[4] اگر اہل ہاں کہ بعد از درو دن نو باد ہا و غیرہ بر آید کشت جو و بے منفعت باشد یعنی بار نیارد و برندار و لے
[5] یعنی پای بر ندارد پیری ببیند سعی
[6] عشق بازی ۱۲
[7] زنان از بی بالد ۱۲ زیستن یعنی کیکہ غم آخرت نداشتہ باشد ببے بہبود ۱۲
[8] و اماد بمعنی شوہر ۱۲
[9] یعنی شوہر ۱۲
[10] مراد از کمال اتحاد ۱۲ جملہ معترضہ
[11] سے مخفف چون او ۱۲
[12] اے جور و جفاے اورا برداشت کن ۱۲

چرا سر کشتی زانکه گر سر کشد	بحرف وجودت قلم در کشد
پھرے ایسے سے کیون وہ پھیری جو سر	قلم پھیرے تیرے خط زیست پر
رضا دہ بفرمان حق بندہ وار	کہ چون او نہ بینی خداوندگار
تو رہ تابع اللہ کے حکم کا	کہ مالک نہ ایسا ملے دوسرا

حکایت

یہ قول ایک بندۂ دلسوز ہے

یکم روز بر بندۂ دل بسوخت	کہ می گفت و فرماندہش می فروخت
غلام ایک جو دیکھا مرا دل جلا	کہ کہتا تھا مالک سے جو بیچے بکا
ترا بندہ از من بہ افتد بسی	مرا چون تو دیگر نیفتد کسے
کہ تو تو بہت بندے مجھ ایسے پاے	نہ تجھ ایسا مالک مرے ہاتھ آے

حکایت در معنی اختیار درد بیدرمان از قبیل دوست

ہے نوکر اک کہ دارو سے بیزار ہے درد

طبیبی پریچہرہ در مرو بود	کہ در باغ دل قامتش سرو بود
طبیب اک پری رو وطن جسکا مرو	کہ دل کے چمن مین قد اوسکا تھا سرو
نہ از درد دلہای ریشش خبر	نہ از چشم بیمار خویشش خبر
اوسے درد زخمی دلون کا ہو کیا	نہ ہو ہوش جب چشم بیمار کا
حکایت کند دردمندی غریب	کہ خوش بود چندی سرم با طبیب
یہی کہتا تھا دردمند ایک غریب	کہ خوش تھا مین کچھ دن جب آیا طبیب
نمیخواستم تندرستی خویش	کہ دیگر نباید طبیبم بپیش
نہین چاہتا صحت اپنی مین تھا	کہ مجھ تک نہ پھر یہ طبیب آئیگا
بسا عقل زور آور چیردست	کہ سودای عشقش کند زیردست
بہت عقل کی دیکھی زور آوری	کہ ہے عشق کے سودے مین عاجزی
چو سودا خرد را بمالید گوش	نیارد دگر سر بر آوردہ ہوش
ملے عشق نے کان جب عقل کے	تو پھر ہوش کا کبھی نہ سر اوٹھ سکے

حکایت در معنی استیلای عشق بر عقل

بیان عشق کے غلبے کا عقل پر

ف۱ ای چرا سر خود کشی از کسی که اگر او سر کشد و روی از تو بگرداند وجود ترا نیست سازد و از ہستی تو نشانی باقی نگذارد ۱۲
ف۲ ای معدوم کند ترا ۱۲
ف۳ ای راضی ۱۲
ف۴ بیان علت رضا دادن ۱۲
ف۵ ای یکروز ۱۲
باب سوم در عشق

یکی پنجهٔ آهنین راست کرد
دیا ایک نے سخت پنجہ بڑھا

چو شیرش بسر پنجه در خود کشید
مڑوڑا اوسکو جب شیر نے ایک دی

یکی گفت آخر چه خسپی چو زن
کہا ایک نے عورت سا کیا سو رہا

شنیدم که مسکین در آن زیر گفت
سنا ہے کہ کہتا تھا آہستہ سے

چو بر عقل دانا شود عشق چیر
جو ہو عشق سے عقل دانا کی زیر

چو در پنجهٔ شیر مرد اوژنی
تو اک شیر کے پنجہ مین ہے پھنسا

چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی
جو عشق آیا پھر عقل کا کیا پتا

که با شیر زور آوری خواست کرد
کہ زور اوسنے اک شیر سی جا کیا

دگر زور در پنجهٔ خود ندید
تو پنجے مین اوسکے نہ طاقت رہی

بسر پنجهٔ آهنینش بزن
اوٹھا اس پنجہ سے شیر کو مار لا

نشاید بدین پنجه با شیر گفت
کہ یہ پنجہ اوس شیر سے کیا لڑے

همان پنجهٔ آهنین است و شیر
وہی سخت پنجہ ہے اور وہ ہی شیر

چه سودت دهد پنجهٔ آهنی
تجھے سخت پنجہ سے کیا فائدہ

که در دست چوگان اسیرست گوی
ہے چوگان کے ہاتھون مین سر گیند کا

حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محبت

حکایت ہے عزت مین محبوب کی

میان دو عم زاده وصلت فتاد
چچا زادہ دو تھا دو لھن دولہا ہوے

یکی را بغایت خوش افتاده بود
تھی اوس ایک کو تو نہایت خوشی

یکی لطف و خلق و پری وار داشت
وہ لطف ایک کو تو پری وار تھا

یکی خویشتن را بیاراستی
وہ اک صورت اپنی سنوارا کری

پسر را نشاندند پیران ده
کہا گانون والون نے اوس لڑکی سی

دو خورشید سیمای مهتر نژاد
کہ عالی نسب دو دہ سورج سی تھے

دگر نافر و تهر کش افتاده بود
گہرے دوسرا نفرت اور بہر کشتی

یکی روی در روی دیوار داشت
وہ دوسرا رو بہ دیوار تھا

دگر مرگ خود از خدا خواستی
اجل دوسرا حق سے مانگا کرے

که مهرت بر و نیست حقش بده
نہین مہر اوسپر تو حق اوسکا دے

لے روی در روے دیوار داشتن [illegible] بودن است ۱۲

لے ای قصد کرد ۱۲ ۲ے اے دران حال زیر لب گفت یا در حالیکہ زیر لب گفت ۱۲ زیر شیر بود ۳ے بگمان عربی بخفف کوفت یعنی شیر را ضرب [illegible] ۴ے رسانیدن شنیدم ۱۲ ۵ے مقہور شیر مرد ۶ے از عشق ۱۲ اے مرد افگن اور زن ۷ے [illegible] عشق

یارے خطاب ۱۲ ۸ے یکی پسر و دیگر دختر ۱۲ ۹ے اے نکاح شد ۱۲ ۱۰ے یعنی از اولاد ریشان بودند ۱۲ ۱۱ے اے زن را ۱۲ ۱۲ے یعنی نفرت کنندہ شوہر ۱۲ ۱۳ے نزاکت و صورت ۱۲ ۱۴ے یعنی طلاق بدہ ۱۲ حق بدہ ۱۲

بخندید و گفتا بصد گوسپند
ہنسا اور کہا دے کے سو بکریان

تغابن نباشد رہائی زبند
اگر پیچھا چھوٹے تو کیا ہے زیان

بناخن پریچہرہ می کند پوست
پریچہرہ جو رونے رو کر کہا

کہ ہرگز نبرین کی شکیبم ز دوست
کہ یار انہین دوست اسے صبر کا

مرا زان چہ گر رد کند یا قبول
مجھے اوسکی نفرت سے کب ہی ملال

کند ترک مہر و وفا و وصول
وہ چھوٹے رہے سب محبت وصال

بیا ہمچنین زندگانی کنم
اسیطرح یہین زندگانی کردن

جفا بینم و مہربانی کنم
ستم دیکھون اور مہربانی کردن

نہ صد گوسفندم کہ سی صد ہزار
نہ سو بکریان لاکھہ بھی ہوین اب

نباید بنا دیدن روی یار
نہین چاہیے اوسکو دیکھون نہ جب

ترا ہرچہ مشغول دارد ز دوست
تو غافل ہو جسکے سبب دوست سے

گر انصاف پرسی دلارام اوست
تو معشوق اپنا سمجھہ لے اوسے

یکی پیش شوریدہ حالی نبشت
لکھا ایک عاشق کو یہ ایک نے

کہ دوزخ تمنا کنی یا بہشت
کہ دوزخ تو لے یا کہ جنت ملے

بگفتا مپرس از من این ماجرا
کہا مجھسے مت پوچھہ اسبات کو

پسندیدم آنچہ او پسندد مرا
پسند اپنے ہے جو پسند اوسکو ہو

حکایت مجنون و صدق محبت او بہ لیلی

یہ اک ذکر مجنون کے ہی عشق کا

بمجنون کسی گفت کای نیک پی
کوئی بولا مجنون سے اے نیک پے

چہ بودت کہ دیگر نیائی بہ حی
نہ حے کی طرف آیا تو حیف ہے

مگر در سرت شور لیلی نماند
نہین تجھکو لیلے کا اب ہے خیال

خیالت دگر گشت و میلی نماند
خیال اور ہے اور ہے تیرا حال

چو بشنید بیچارہ بگریست زار
سنا یہ تو بیچارہ رونے لگا

کہ ای خواجہ دستم ز دامن بدار
کہ اے خواجہ کیون میرے پیچھے پڑا

مرا خود دل دردمند ست خیز
مرے دل مین خود درد کی ہی تپک

تو نیزم نمک بر جراحت مریز
تو کیون زخم پر میرے چھڑکے نمک

نہ دوری دلیل صبوری بود نہ دوری دلیل صبوری ہوئی	کہ بسیار دوری ضروری بود بہت دوری بھی اک ضروری ہوئی
بگفت ای وفادار فرخندہ خوی کہا اے وفادار فرخندہ خو	پیامی کہ داری بہ لیلیٰ بگوی پیام اپنا لیلے کو کچھ بھیج تو
بگفتا مبر نام من پیش دوست کہا آگے اوسکے نہ لے میرا نام	کہ حیف است نام من آنجا کہ اوست جہان وہ ہو کیا ذکر کا میرے کام

حکایت سلطان محمود بصدق محبت او و سیرت ایاز

ہے یہ ذکر محمود و خوبی ایاز

یکے خردہ بر شاہ غزنین گرفت رکھا ایک نے عیب محمود پر	کہ حسنے ندارد ایاز ای شگفت نہین کچھ ایاز اک حسین خوبتر
گلے را کہ نہ رنگ باشد نہ بوی نہ جس پھول مین ہوے کچھ رنگ و بو	غریب است سودای بلبل بروے عبث اوسکا سودا جو بلبل کو ہو
بمحمود گفت این حکایت کسی کسینے یہ محمود سے جا کہا	بہ پیچید از اندیشہ بر خود بسے تو غصے سے یون بولا وہ پیچ کیا
کہ عشق من ای خواجہ بر خوی اوست مین عاشق فقط اوسکی خوشخو پہ ہون	نہ بر قد و بالاے نیکوی اوست نہ کچھ صورت اور قد دلجو پہ ہون
شنیدم کہ در تنگنائی شتر سنا ایک کوچے مین شہ کا شتر	بیفتاد و بشکست صندوق دُر گرا اور ٹوٹا جو صندوق دُر
بہ یغما ملک آستین بر فشاند وہین لوٹ کا حکم شہ نے دیا	وز انجا بہ تعجیل مرکب براند چلا وان سے پھر جلد گھوڑا بڑھا
سواران پی دُر و مرجان شدند سوار اور سب لوٹنے کو گئے	ز سلطان بہ یغما پریشان شدند وہ خدمت سے شہ کی پریشان ہوے
نماند از وشاقان گردن فراز گئے پھر غلامان گردن فراز	کسے در قفای ملک جز ایاز رہا ساتھ اوس کے فقط اک ایاز
نگہ کرد کای دلبر پیچ پیچ کہا دیکھکر شہ نے اے نازنین	ز یغما چہ آوردہ گفت ہیچ تو کیا لوٹ لایا کہا کچھ نہین

من اندر قفای تو می تافتم	**ز خدمت به نعمت نپرداختم**
ترے پیچھے مین تو رہا دوڑتا	نہ خدمت سے نعمت کی جانب گیا
گرت قربتی هست در بارگاه	**بخلعت مشو غافل از بادشاه**
تجھے بھی جو قربت ہے درگاہ سے	تو خلعت مین غافل نہو شاہ سے
خلاف طریقت بود کاولیا	**تمنا کنند از خدا جز خدا**
خلاف طریقت ہے جو اولیا	تمنا کرے حق سے حق کے سوا
گر از دوست چشمت بر احسان اوست	**تو در بند خویشی نه در بند اوست**
ہے احسان پہ جو دوست کے دوستی	ہے فکر اپنی تجھکو نہ کچھ دوست کی
ترا تا دهن باشد از حرص باز	**نیاید بگوش دل از غیب راز**
ترا حرص سے منہ ہے جب تک کھلا	سنے غیب کے بھید کی کیا صدا
حقیقت سرائیست آراسته	**هوا و هوس گرد برخاسته**
حقیقت ہے اک گھر سنوارا ہوا	طمع اک غبار اوس مین اوٹھا ہوا
نه بینی که جائیکه برخاست گرد	**نه بیند نظر گرچه بیناست مرد**
نہین دیکھتا تو اوٹھی ہو جو گرد	نہ دیکھے نظر گرچہ بینا ہے مرد

حکایت در معنی قدم درست مردان

یہ ہے ذکر مردان ثابت قدم

قضا را من و پیری از فاریاب	**رسیدیم در خاک مغرب بآب**
مین اور فاریابی جو اک پیر تھا	پہنچان کیطرف گذرے دریا پہ جا
مرا یک درم بود برداشتند	**بکشتی و درویش بگذاشتند**
مرے پاس تھا اک درم مجھ سے لے	بٹھا مجھکو کشتی مین چھوڑا اوسے
سیاهان براندند کشتی چو دود	**که آن ناخدا ناخدا ترس بود**
چلے وان سے ملاح کشتی بڑھا	کہ وہ ناخدا ناخدا ترس تھا
مرا گریه آمد ز تیمار جفت	**بران گریه قهقه بخندید و گفت**
مجھے رونا آیا کہ ساتھی چھٹا	وہ اس رونے پر ہنس پڑا اور کہا
مخور غم برای من ای پر خرد	**مرا آنکس آرد که کشتی برد**
مرے واسطے کس لیے غم تو کھائے	مجھے لائیگا وہ جو کشتی چلائے

سلہ ای بجان و جواہر ۱۲ سلہ مقولہ شیخ ۱۲ سلہ اسکا پتہ ۱۲ سلہ برعکس ۱۲ سلہ ای جمع ولی سلہ بمعنی آرزو سلہ بمعنی تیز ۱۲ یعنی در سرا سے حقیقت ہوا و ہوس بمنزلہ غبار ست ۱۲ سلہ ای اتفاقا ۱۲ سلہ یای وحدت ۱۲ سلہ شہری از ترکستان ۱۲ نام شہری بشہر مغرب ۱۲ سلہ ای نشانیدند ۱۲ سلہ ای ملاحان ۱۲ عبارت از سبب سلہ ای بہ سبب مفارقت رفیق غم خوردن از مفارقت مقصود سلہ ای آنکہ کشتی را بساحل خواہد رسانید ۱۲

بگسترد سجادہ بر روی آب
بچھا اپنا سجادہ پانی پہ تب

خیالست پنداشتم یا بخواب
مین سمجھا خیالی اوسکو یا خواب شب

زمدہوشیم دیدہ آنشب نخفت
نہ حیرت سے شب بھر مین سویا ذرا

نگہ بامدادان بمن کرد و گفت
سحر دیکھ مجھکو وہ کہنے لگا

عجب ماندی ای یار فرخندہ رای
تو حیرت مین اے یار کیون رہ گیا

ترا کشتی آورد ما را خدای
تجھے کشتی لائی ہے مجھکو خدا

مر اہل صورت بدین نگروند
مجھے اہل صورت بھی اتنا نہ پائین

کہ ابدال در آب و آتش روند
کہ ابدال تو آگ پانی مین جائین

نہ طفلی کز آتش ندارد خبر
وہ لڑکا کہ نہین آگ سے جو خبر

نگہدارد ش مادر مہرور
بچاتی ہے مان اوسکو کیا دوڑ کر

پس آنکہ کہ در وجد مستغرق اند
ہین جو وجد مین لوگ ڈوبے ہوئے

چنین دان کہ منظور عین الحق اند
وہی جانو منظور حق کے ہوئے

نگہدارد از تاب آتش خلیل
بچا آگ مین اوسنے رکھا خلیل

چو تابوت موسیٰ ز غرقاب نیل
چون تابوت موسے بدریای نیل

چو کودک بدست شناور بہست
جو لڑکا ہے تیراک کے ہاتھ پر

نترسد وگر دجلہ پہناور ست
ڈرے کیا وہ دریا ہے چوڑا اگر

تو بر روی دریا قدم چون زنی
قدم رکھے دریا کے کیا پانی پر

چو مردان کہ بر خشک تر دامنی
تراجب کہ خشکی مین دامن ہے تر

گفتار اندر معنی فنای موجودات با کبریای باری عز اسمہ

بیان ہے کہ حق مین جہان ہے فنا

رہ عقل جز پیچ بر پیچ نیست
بیان عقل کی راہ پر پیچ ہے

بر عارفان جز خدا ہیچ نیست
کہ عارف کو جز حق کے سب ہیچ ہے

توان گفتن این با حقایق شناس
ولے کہیے یہ آگے حق والوں کے

ولی خوردہ گیرند اہل قیاس
پر اک عیب دانا ہی رکھین گے

کہ پس آسمان و زمین چیستند
کہ پھر یہ زمین آسمان کیا بنا

بنی آدم و دام و دد کیستند
ہین سب آدمی چرند چوپائے کیا

پسندیدہ پرسیدی ای ہوشمند
یہ بات اچھی پوچھی ہے اے ہوشمند
کہ ہامون و دریا و کوہ و فلک
کہ جنگل یہ دریا پہاڑ اور فلک
ہمہ ہرچہ ہستند ازان کمترند
یہ جو کچھ کہ ہین اوس سے کمتر ہین سب
عظیم ست پیش تو دریا بہ موج
تو سمجھے ہے موجون سے دریا بڑا
ولی اہل صورت کجا پی برند
وے اہل ظاہر نہ بادر کرین
کہ گر آفتابست یک ذرہ نیست
کہ دان آفتاب ایک ذرہ نہین
چو سلطان عزت علم بر کشد
شہنشاہ وہ کھینچے لشکر کو جب

بگویم گر آید جوابت پسند
جواب اسکا دونہین جو آئے پسند
پری آدمی زاد و دیو و ملک
پری آدمی اور دیو اور ملک
کہ با ہستیش نام ہستی برند
کہ ہستی سے اسکی یہ ہین ہست جب
بلند ست گردون گردان باوج
بلند آسمان سب سے اونچا بنا
کہ ارباب معنی بہ ملکی درند
کہ یہ اہل باطن ہین اوس ملک ہین
وگر ہفت دریاست یکقطرہ نیست
جو دریا ہون سات ایک قطرہ نہین
جہان سر بجیب عدم در کشد
ہو سارا جہان نیست نابود تب

حکایت دہقان در لشکر سلطان
یہ ذکر ایک دہقان کا لشکر مین ہی

رئیس دہی با پسر در رہی
زمیندار ایک بیٹا لے کر چلا
پسر چاوشان دید و تیغ و تبر
جو بیٹے نے دیکھے وہ تیغ و تبر
یلان کماندار نخچیر زن
جوان پہلوان کھیلتے جو شکار
یکی در بر ش پرنیانی قباہ
وہ اک پہنے ہے پرنیانی قباہ
پسر کان ہمہ شوکت و پایہ دید
جو بیٹے نے دیکھا وہ جاہ و حشم

گذشتند بر قلب شاہنشہی
کہین دیکھ لشکر پڑا شاہ کا
قباہای اطلس کمرہای زر
قبائین وہ اطلس کی زرین کمر
غلامان ترکش کش و تیر زن
لئے تیر و ترکش غلام اور سوار
یکی بر سرش خسروانی کلاہ
دیے ایک ہے خسروانی کلاہ
پدر را بغایت فرومایہ دید
تو جانا مرا باپ سب سی ہی کم

ای پسندیدہ سوالست کہ تو پرسیدی
زمین ناہموار دشت کہ باران قبول نہ کند
یعنی وجود ایشان
وجود باری تعالی بمنزلہ معدوم ست کہ فانی ست
پایہ توصیف
پایہ جلال خود را جلوہ دہد
ای عزیز من
جز اللہ
ما سوای اللہ ہمہ نیست
یعنی ہمہ ما یجانے
شوند
معروف عطف
نقیب لشکر
نخچیر جمع
اسے پہلوانان و شکاری
فارسی یعنی شکار
فارسی گاہ باشند
وشکارگاہ
ہے نزدیک

که حالش بگردید و رنگش بریخت
کہ ہے بد حواس اور رنگ اوڑ گیا
پسر گفتش آخر بزرگ دہی
کہا بیٹے نے تو بھی سردار ہے
چہ بودت کہ ببریدی از جان امید
ہوا کیا جو دی توڑ جان سے امید
بلی گفت سالار فرماندہم
پدر بولا حاکم ہون مین ایسا ہی
بزرگان از ان دہشت آلودہ اند
بزرگ اس سبب سے ہین دہشت بھرے
تو ای بیخبر ہمچنان در دہی
تو ہے بے خبر ایسا ہی گاؤن مین
نہ گفتند حرفی زبان آوران
نہ لائے ہین ایسی سخنور مثال

ز ہیبت بہ بیغولہ در گریخت
وہ ڈر سے کسی گوشے مین جا چھپا
بسرداری از سر بزرگان مہی
رئیسون مین تیری بھی سرکار ہی
بلرزیدی از بادشاہی چو بید
لگا کانپنے شاہ سے مثل بید
ولے عزتم ہست تا در دہم
مری افسری گانون بھر مین ہی
کہ در بارگاہ ملک بودہ اند
کہ درگاہ مین حق کی ہین جا پڑے
کہ بر خویشتن منصبی می نہی
سمجھتا ہے کچھ اپنی بھی عزتین
کہ سعدی نگوید مثالی بر آن
کہ سعدی نہ لایا ہو اوس پر مثال

حکایت کرم شب تاب

حکایت یہان ایک جگنو کی ہے

مگر دیدہ باشی کہ در باغ و راغ
کہین دیکھا ہو دشت ہو یا کہ باغ
یکے گفتش ای مرغک شب فروز
کہا اک نے چمکے ہے تو رات کو
بہ بین کاتشین کرمک خاک زاد
تو دیکھ آتشین کیڑی خاکی نے کیا
کہ من روز و شب جز بصحرا نیم
کہ دن رات مین دشت ہی مین ہون

بتابد بشب کرمکی چون چراغ
چمکتا ہے اک کیڑا جیسے چراغ
چہ بودت کہ بیرون نیائی بروز
ہوا کیا کہ دن کو تو باہر نہ ہو
جواب از سر روشنائی چہ داد
جواب اوسکو دانائی سے یہ دیا
ولی پیش خورشید پیدا نیم
مگر آگے سورج کے روشن نہون

حکایت دانشمند با اتابک سعد بن زنگی غفر اللہ لہ

ہے ذکر ایک شاعر کا اور سعد کا

ثنا گفت بر سعد زنگی کسے
کسینے ثنا سعد زنگی کی کی
درم داد و تشریف و بنواختش
درم اور خلعت زر اوسکو دیا
چو الله و بس دید بر نقش زر
جو جانے پہ الله و بس نقش تھا
زسوزش چنان در دل و جان گرفت
یہ سوزش دل و جان مین اوسکے ہوئی
یکی گفتش از ہمنشینان دشت
کہا ایک نے ان مین جو جنگل مین تھے
تو اول زمین بوسہ دادی سہ جاے
کہ پہلے تو چومی زمین تین بار
بخندید کاول زبیم و امید
ہنسا اور کہا پہلے بیم اور امید
بآخر زتمکین الله و بس
جو الله و بس کا ہوا دبدبا

کہ برتربتش باد رحمت بسے
ہو اوس قبر پر رحمت ایزدی
بمقدار خود منزلت ساختش
موافق سے اوسکو دیا مرتبا
بشورید و برکند خلعت ز بر
تو دیوانہ ہو پھینک اوسکو دیا
کہ بر جست و راہ بیابان گرفت
کہ بھاگا وہ اور راہ جنگل کی لی
چہ دیدی کہ حالت دگرگونہ گشت
کہ کیا دیکھا باہر جو ہے آپ سے
نبایستی آخر زدن پشت پاے
نہین واجب تھا یون جو دے لات مار
ہمی لرزہ بر تن فتادم چو بید
جو تھی کانپا تن میرا مانند بید
نہ چیزم بچشم اندر آمد نہ کس
کوئی چیز آنکھون تلے آئے کیا

حکایت مرد حق شناس

حکایت یہ اک مرد حق بین کی ہے

بشہری در از شام غوغا فتاد
یہ اک شہر مین شام کے غل پڑا
ہنوز آن حدیثم بگوش اندرست
نہ اوس بات کو مین ابھی بھول جاؤن
کہ گفت ار نہ سلطان اشارت کند
وہ بولا نہ شہ گر اشارہ کرے
بباید چنین دشمنی دوست داشت
وہ دشمن بھی ہے دوستون سے سوا

گرفتند پیری مبارک نہاد
گرفتار اک بڈھے کو وان کیا
چو قیدش نہادند بر پا و دست
پڑی ہتکڑی بیڑی جب ہاتھ پاؤن
کرا زہرہ باشد کہ غارت کند
کسے ہے یہ طاقت جو یون لوٹ لے
کہ ہید انمش دوست بر من گماشت
جسے دوست نے ہے مقرر کیا

جامہ و تحفہ دعا ۱۲
نوازش کردہ ۱۲
بقدر و حوصلہ ۱۲
بمعنی مرتبہ
یعنی این لفظ در آن جامہ بتار زر بافتہ بودند ۱۲
بر آورد و کرد ۱۲
بمعنی بیابان ۱۲
یعنی اول تعظیم کردی

اگر عز و جاه ست ۱۴۸ گر ذل ۱۴۹ و قید
امیری بھی عزت بھی ذلت بھی قید

من از حق شناسم نه از عمر ۱۵۰ و زید
ہے مالک ہی دیتا نہ کچھ عمر و زید

ز علت ۱۵۲ مدارای خردمند بیم
تو بیماری سے پھر نہ کچھ خوف کھا

چو داروی تلخت فرستد حکیم
حکیم اک جو دے تجکو کڑوی دوا

بخور ہر چہ آید ز دست حبیب
تو کھا جو ملے ہاتھ سے دوست کے

نه بیمار داناتر ست از طبیب
طبیب آپ دانا ہے بیمار سے

حکایت صاحب نظر پارسا

یہ صاحب نظر پارسا کا ہے ذکر

یکی را چو من دل بدست ۱۵۳ کسی
دل اک کا مری طرح ہاتھ ایک کے

گرو ۱۵۴ بود و می برد خواری بسی
گرو تھا وہ صدمے اوٹھاتا بڑے

پس از ہوشمندی و فرزانگی
اگرچہ وہ ہشیار دانا بھی تھا

بدف ۱۵۵ بر زدندش ز دیوانگی
یہ مشہور دیوانہ سب نے کیا

قفا خوردی از دست یاران خویش
پڑے چوٹ جب یارون کی ہاتھ سی

چو مسمار ۱۵۶ پیشانی آورده پیش
تو جون میخ پیشانی آگے کرے

خیالش چنان بر سر آشوب کرد
خیال اوسکے سر مین تھا ایسا بپا

که بام دماغش لگد کوب کرد
دماغ اوسکا کوٹھا سا بیٹھا گیا

ز دشمن جفا بردی از بہر دوست
سہے دشمنی واسطے دوست کے

که تریاک اکبر بود زہر دوست
کہ اکسیر ہے زہر اگر دوست دے

نبودش ز تشنیع یاران خبر
نہ تھی طعنے سے یارون کی کچھ خبر

که غرقه ندارد ز باران خبر
جو ڈوبا اوسے مینھ سے کیا خطر

گرا پای ۱۵۷ خاطر در آید بسنگ
دھنسا پاے دل جسکا پھتر مین ہو

نیندیشد از شیشۂ نام و ننگ
ڈرے کیا وہ پھر شیشۂ شرم کو

شبی دیو خود را پریچہره ساخت
تو شیطان نے اک شب پریزاد ہو

در آغوش آن مرد بیروی تباخت
نجس کمر دیا آکے اوس مرد کو

سحرگه مجال نمازش نبود
سحر کو نماز اب وہ کیونکر پڑھے

ز یاران کس آگه ز رازش نبود
کوئی یار آگہ نہ اوس حال سے

۱۴۸ یعنی خواری ۱۲ ۱۴۹ یعنی دوا تلخ ۱۲ ۱۵۰ اے
یعنی مرض ۱۲ ۱۵۲ معشوق یعنی عاشق
پابست کردام ۱۵۳ یعنی قید ۱۲
بود ۱۵۴ یعنی مشہور کردندش گناه از
یعنی تشہیر کردن ۱۲ ۱۵۵
تفضیح و تشہیر ۱۵۶ عشق
یعنی میخ و قفا پس گردن
و درین جا کنایہ از ۱۲ ۱۵۷ پاے خاطر
بسنگ آمدن کنایہ از
ہم مایندن دل جذب
در ۱۲ ۱۲ شیطان
در خواب آمده که احتلام شده ۱۲

بآبی فرو رفت نزدیک بام
تو پانی کی جانب گیا وہ سحر
بروبسته سرما دری از رخام
کیا بند جاڑے نے تھا یخ سے در

نصیحتگری گومش آغاز کرد
نصیحت گر اک بولا یون طعن سے
که خود را بکشتی درین آب سرد
کہ مرتا ہے کیون بیچ سرد آب کے

زبرنای منصف برآمد خروش
تو بولا جوان اوسپہ آواز مار
که زنهار ازین حرف منکر خموش
نہ کہہ حرف منکر تو اب چپ ہو یار

مرا پنجروز این پسر دل فریفت
کہ کچھ دن سے اس لڑکے پر آیا دل
ز مهرش چنانم که نتوان شکیفت
محبت مین بے صبر ہی پایا دل

نپرسید باری بخلق خوشم
نہ پوچھا کبھی جس نے اک خلق سے
نگر تا چه بارش بجان میکشم
تو دیکھ اوسکا غم کیا ہے دلپر مرے

پس آنرا که شخصم ز خاک آفرید
تو جس نے بنایا یہ تن خاک سے
به قدرت در و جان پاک آفرید
بنائی ہے جان قدرت پاک سی

عجب داری ار بار امرش برم
عجب کیا جو حکم اوسکا مین سر پہ لون
که دایم باحسان و فضلش درم
کہ احسان و نعمت مین جسکے رہون

گفتار اندر سماع اہل دل و تقریر حق و باطل آن
یہ اک قول ہے اہل دل کے لیئے

اگر مرد عشقی کم خویش گیر
اگر مرد عاشق ہے کم سب سے رہ
وگر نه ره عاقبت پیش گیر
دگر نہ نہ کچھ عشق کی بات کہہ

مترس از محبت که خاکت کند
نہ ڈر عشق سے گو کرے تجھکو خاک
که باقی شوی گر هلاکت کند
کہ باقی رہے تو اگر ہو ہلاک

نروید نبات از حبوب درست
جمے سبزہ پہلے نہ اس دانے سے
مگر خاک بر وی بگردد نخست
نہ جب تک کہ اس خاک مین جا ملے

ترا با حق آن آشنائی دهد
وہی حق سے دی آشنائی تجھے
که از دست خویشت رهائی دهد
رہائی خودی سے جو ہاتھون سے دے

که تا با خودی در خودت راه نیست
خودی مین ہے تو جانے کیا آپ کو
وزین نکته جز بیخود آگاه نیست
یہ نکتہ وہ سمجھے گا بے خود جو ہو

نه مطرب که آواز پای ستور
گویا تو گیا گھوڑے کی ٹاپ سے
مگس پیش شوریده دل پر نزد
جو دیوانے پر مکھی بوے کہین
نه بم داند آشفته سامان نه زیر
جو عاشق ہے کیا جانے سر اور تال
شرایند ه خود می نگردد خموش
گویا نہین رہتا چپ کوئی آن
چو شوریدگان می پرستی کنند
ہون دیوانہ حق اگر مے پرست
برقص اندر آیند دولاب وار
وہ ہین ناچتے جب کہ دولاب دار
به تسلیم سر در گریبان برند
بہ تسلیم سر کو جھکائین وہ جب
بگویم سماع ای برادر که چیست
کہون کیا مین بھائی کہ گانا ہے کیا
گر از برج معنی بود طیر او
اوڑے برج معنی سے روح اوسکی گر
و گر مرد لهو ست و بازی و لاغ
کوئی معرفت کھیل سمجھے اگر
چه مرد سماع ست شهوت پرست
نہ لایق ہے سننے کے شہوت پرست
پریشان شود گل بباد سحر
جو ہے پھول باد سحر سے کھلے
جهان پر سماع ست و مستی و شور
جہان راگ اور رنگ سے ہی بھرا

سماع ست گر عشق داری و شور
جو عاشق ہے ہو شور حاصل اوسے
که او چون مگس دست بر سر نزد
وہ سر پیٹے مکھی کی صورت وہین
با آواز مرغی بنالد فقیر
ہو چڑیون کی آواز پر اوسکو حال
ولیکن نه هر وقت باز ست گوش
پہ ہر دم کھلے ہین نہ سننے کو کان
بر آواز دولاب مستی کنند
تو آواز دولاب پر ہوئین مست
چو دولاب بر خود بگریند زار
تو دولاب کیطرح روتے ہین زار
چو طاقت نماند گریبان درند
نہ طاقت ہو پھاڑین گریبان وہ تب
مگر مستمع را بدانم که کیست
مگر سننے والا سنون مین ذرا
فرشته فرو ماند از سیر او
فرشتہ نہ ساتھ اوسکے ماریگا پر
قوی تر شود لهوش اندر دماغ
زیاده وہ مائل رہے کھیل پر
با آواز خوش خفته خیزد نه مست
اوٹھے اچھے گانے پہ سوتا نہ مست
نه هیزم که نشگافدش جز تبر
نہ لکڑی مگر بے کلھاڑی چری
ولیکن چه بیند در آئینه کور
پر آئینے مین اندھا دیکھے ہی کیا

مکن عیب درویش حیران مست
نہ رکھ عیب درویش کے حال پر
کہ غرقست ازان میزند پا و دست
ہے ڈوبا ہوا اچھلتا تا نگر

نہ بینی شتر بر حدای عرب
حدا اے عرب پر تو دیکھ اونٹ کو
کہ چونش برقص اندر آرد طرب
کہ ہے کسطرح ناچتا مست ہو

شتر را چو شور طرب در سرست
بھرا اونٹ کا جب طرب سے ہو سر
اگر آدمی را نباشد خرست
نہو آدمی مین تو بیشک ہے خر

حکایت

ہے اک نے نواز شکر لب کا ذکر

شکر لب جوانی نی آموختی
شکر لب جوان ایک نے سیکھتا
کہ دلہا در آتش چو نی سوختی
کہ نے کیطرح دل کو دیتا جلا

پدر بارہا بانگ بروے زدی
تو ہر بار باپ اوسپہ ہوتا خفا
بہ تندی و آتش دران نی زدی
اور اوس نے کو وہ آگ دیتا لگا

شبی بر اداے پسر گوش کرد
جو بیٹے کی اک رات اداسن پڑی
سماعش پریشان و مدہوش کرد
سماں یہ بندھا سدھ نہ تن کی رہی

ہمیگفت و بر چہرہ افگند خوے
وہ کہتا تھا منھ پر پسینا بہا
کہ آتش مرا بر زد این بار نی
کہ دی نے نے آگ ابکی مجھ مین لگا

ندانی کہ شوریدہ حالان مست
تو کیا جانے دیوانے ہین مست جو
چرا می فشانند در رقص دست
جھٹکتے ہین کیون رقص مین ہاتھ کو

گشاید دری بر دل از واردات
جو کھلتا ہے دل پر حقیقت کا زر
فشانند سر دست بر کائنات
تو ہین جھاڑتے ہاتھ اس دہر پر

حلالش بود رقص بر یاد دوست
روا ناچ ہے یاد محبوب پر
کہ ہر آستینیش جانی در وست
جو ہو آستینون مین جان بھی مگر

گرفتم کہ خود چابکی در شنا
یہ مانا کہ تو خوب ہے تیرتا
برہنہ توانی زدن دست و پا
ولیکن جو تن ہو برہنہ ترا

بکن خرقۂ نام و ناموس و زرق
تو گدڑی فریب اور فن کی سہاتی
کہ عاجز بود مرد با جامہ غرق
کہ کپڑے سمیت آدمی ڈوب جاے

ف۱ آوازیکہ برای شتر مخصوص است ۱۲
ف۲ خوش آواز
ف۳ ای دلدادے
ف۴ طالبان از صدای نے
ف۵ مقولہ شیخ ۱۲
ف۶ یای وحدت ۱۲
باد در عشق ۱۲
ف۷ از فیض او تعالی ۱۲
ف۸ کنایہ از سر دست افشاندن باشد ۱۲
ترک دادن باشد ہر کہ ۱۲
ضمیر شین راجع بطرف ۱۲
ف۹ یای خطاب ۱۲
ف۱۰ اے دو رسن ۱۲

تعلق حجابست و بیحاصلی تعلق کا پردہ نہ تو دل پہ ڈال	چو پیوندہا بگسلی واصلی جو پیوند توڑے تو ہوئے وصال

حکایت

حکایت یہ ہے عشق پروانہ مین

کسے گفت پروانہ را کای حقیر پتنگے سے اک شخص نے یون کہا	برو دوستی درخور خویش گیر کہ جا دوست اک اپنے لائق کا پا
رہے رو کہ بینی طریق رجا تو وہ راہ چل جس مین ہووے امان	تو و مہر شمع از کجا تا کجا تو اور عشق شمع اب کہان سے کہان
سمندر نۂ گرد آتش مگرد سمندر نہین آگ مین کیون پھرے	کہ مردانگی باید آنگہ نبرد جو مردانگی ہو تو اوسدم لڑے
ز خورشید پنہان شود موش کور کہ سورج سے کیونکر چھچھوندر چھپے	کہ جہلست با آہنی پنجہ زور ہے نادانی زور آہنی پنجہ سے
یکی را کہ دانی کہ خصم تو اوست جسے جانے تو ہے وہ دشمن ترا	نہ از عقل باشد گرفتن بدوست سمجھنا اوسے دوست ہی اک خطا
ترا کس نگوید نکو مے کنی تجھے کون کہتا ہے اچھا کیا	کہ جان در سر وکار او میکنی کہ دیتا ہے جان اوسکے اوپر سدا
گدائیکہ از پادشہ خواست دخت گدا نے اگر دخت شہ چاہی ہے	قفا خورد و سودائے بیہودہ پخت دھکا جائیگا خام سودائی ہے
کجا در حساب آورد چون تو دوست تجھ ایسون کو وہ دوست کیونکر گنے	کہ روی ملوک و سلاطین دروست کہ ہین بادشہ لوگ اوسے چاہتے
مپندار کو در چنان مجلسے تو مت جان مجلس کے وہ روبرو	مدارا کند با چو تو مفلسے کرے تیری خاطر کہ مفلس ہے تو
وگر با ہمہ خلق نرمی کند جو وہ ساری خلقت سے نرمی کرے	تو بیچارۂ با تو گرمی کند تو بیچارہ ہے تجھپہ گرمی کرے
نگہ کن کہ پروانۂ سوزناک تو دیکھ اب جو پروانہ ہی دل جلا	چہ گفت ای عجب گر بسوزم چہ باک کہا اوس نے گر مین جلون ڈر ہی کیا

۱۲ ای وابستگی دنیا ۱۲
۱۳ وصول پیوستن و
۱۴ در اصطلاح سالکان واصل کہ از
ہستی را گویند کہ بحق تعالی
خود رفتہ باشد و بحق وحدت ۱۲
پیوستہ ۱۵ یابی وحدت ۱۲
۱۶ یعنی لائق ۱۲
۱۷ عشق
۱ یعنی امید ۱۲
۲ فرقست ۱۲ ۳ یعنی بیابان
۴ نام جانوریکہ در آتش باشد ۱۲
۵ یعنی دشمن را دوست گرفتن از عقل نیست ۱۲
۶ مخفف دختر ۱۲ ۷ دخت
۸ ای شمع ۱۰
۱۱ بمعنی التفات ۱۲

مرا چون خلیلؑ آتشی در دست
مرے جون خلیل آگ دل مین لگی

نه دل دامن دلستان میکشد
نه دل دامن دلستان کھینچے ہے

نه خود را بر آتش بخود میزنم
نہین آپ مین آگ مین کودتا

مرا همچنان دور بودم که سوخت
مجھے دور ہی سے دیا ہے جلا

نه آن میکند یار در شاهدی
وہ کرتا ہے وہ ناز اور شاہدی

که عیبم کند بر تولای دوست
رکھے عیب کون اوسکا مین دوست ہون

مرا بر تلف حرص دانی چراست
نجانے ہون مشتاق کیون موت کا

بسوزم که یار پسندیده اوست
وہی کچھ پسندیدہ عاشق ہے

مرا چند گوئی که در خورد خویش
مجھے کہتا ہے ڈھونڈھ لایق کا یار

بدان ماند اندرز شوریده حال
نصیحت تو عاشق کی یون جان لے

کسی را نصیحت نگوای شگفت
نصیحت نکر اسکو اے بے خبر

ز کف رفته بیچاره را لگام
کہ ہاتھون سے چھٹ جائے جسکی لگام

چه نغز آمد این نکته در سندباد
پسند اپنے دل کو یہ نکتہ ہوا

که پنداری این شعله بر من گلست
کہ سمجھون ہون یہ شعلہ گل کی کلی

که مهرش گریبان جان میکشد
محبت گریبان جان کھینچے ہے

که زنجیر شوق است در گردنم
کہ زنجیر مین شوق کی ہون بندھا

نه ایندم که آتش بمن در فروخت
نہ اسدم کہ دی آگ مجھ مین لگا

که با او توان گفت از زاهدی
کرے کوئی کیا دعوے زاہدی

که من راضیم کشته در پای دوست
ہون راضی کہ پانون تلے جان دون

چو او هست اگر من نباشم رواست
کہ مین اوسکے ہوتے نہون تو روا

که در وی سرایت کند سوز دوست
اثر سوز معشوق جس مین کرے

حریفی بدست آر همدرد خویش
جو ہمدرد ہوا اور ہو یار غار

که گوئی بکژدم گزیده منال
کہ بچھو کے کاٹے کو رونے نہ دے

که دانی که در وی نخواهد گرفت
کہ جسپر نہو پند کا کچھ اثر

نگویند کاهسته ران ای غلام
کہے کیا کہ آہستہ ہانک ای غلام

که عشق آتش است ای پسر پند باد
کہ عشق آگ ہی اور نصیحت ہوا

مبادا آتش تیز بر تر شود
ہوا اور بھڑکاتی ہے آگ کو

پلنگ از زدن کینه ور تر شود
جو چیتے کو مارا تو دشمن وہ ہو

چو نیکت بدیدم بدی میکنی
جو دیکھا تو کرتا ہے یہ تو بُرا

که رویم فراچون خودی میکنی
سکھاتا جو ہے عشق ہمجنس کا

ز خود بہتری جوی و فرصت شمار
تو اپنے سے بہتر کوئی ڈھونڈ لا

که با چون خودی گم کنی روزگار
نہ ہمجنس کے ساتھ نقصان اوٹھا

پی چون خود آن خودپرستان روند
برابر کی چاہت کرین خودپرست

بکوی خطرناک مستان روند
خطرناک کوچے مین جاتے ہین مست

من اوّل که این کار سر بر داشتم
جو آغاز یہ کام مینے کیا

دل از سر بیکبار بر داشتم
لیا دل کو یکبار سر سے اوٹھا

سر انداز در عاشقی صادقست
جو دے عشق مین سر تو صادق ہے وہ

که بد زهره بر خویشتن عاشقست
ہے بزدل تو اپنے پہ عاشق ہے وہ

اجل ناگہی در کمینم کشد
یکایک اجل مارے گی گھات سے

همان به که آن نازنینم کشد
ہے بہتر مرون اوسکے گر ہاتھ سے

چو بیشک نشستست بر سر ہلاک
جو بے شبہ مرتا ہے بر حق اگر

بدست دلارام خوشتر ہلاک
تو دلدار کے ہاتھ سے خوبتر

نه روزی به بیچارگی جان دہی
نہ ہوجائیگی غم اگ دن بسر

پس آن به که در پای جانان دہی
تو دے جان محبوب کے پاؤن پر

مخاطبهٔ شمع و پروانه

یہ تکرار ہے شمع پروانہ کی

شبی یاد دارم که چشمم نخفت
یہ ہے یاد سویا نہ مین ایک رات

شنیدم که پروانه با شمع گفت
سنا شمع سے بولا پروانہ بات

که من عاشقم گر بسوزم رواست
ہون عاشق مین جلنا مرا ہے روا

ترا گریه و سوز باری چراست
ہے بے وجہ رونا یہ جلنا ترا

بگفت ای ہوادار مسکین من
کہا سن تو ہے یار مسکین مرا

برفت انگبین یار شیرین من
جدا شہد ہے یار شیرین مرا

چو شیرینی از من بدر میرود
جو شیرینی مجھسے جدا ہو گئی
ہمیگفت و ہر لحظہ سیلاب ورد
یہ کہتی تھی اور اشک با رنج و درد
که ای مدعی عشق کار تو نیست
نہین عشق اے مدعی تیرے کام
تو بگریزی از پیش یک شعلہ خام
تو اک شعلے سے پھرتا ہے بھاگتا
ترا آتش عشق اگر پر بسوخت
جلے آتش عشق سے تیرے پر
نرفتہ ز شب ہمچنان بہرۂ
نہ گذرا ابھی اک پہر رات سے
ہمیگفت و میرفت دودش بسر
یہ کہتی تھی سر سے دھوان جاری تھا
اگر عاشقی خواہی آموختن
جو چاہے ہے کہ تو عاشقی سیکھ لے
بکشتن گریہ بر گور مقتول دوست
تو روتا ہے کیا اوسکے مقتول پر
اگر عاشقی سر مشوی از مرض
جو عاشق ہے سر دھو نہ بیماری سے
فدائی ندارد ز مقصود چنگ
جو عاشق ہے مقصد نچھوڑے کبھی
بدریا مرو گفتمت زینہار
نہ دریا مین تو جا کبھی رکھ خیال

چو فرہاد م آتش بسر میرود
تو فرہاد کسی آگ سر مین لگی
فرو میدویدش بر خسار زرد
ڈھلکتے تھے رخسار پر جو تھا زرد
که نه صبر داری نه یارای ایست
نہ تجھکو صبوری نہ تاب قیام
من استادہ ام تا بسوزم تمام
کھڑی مین سرا پا جلون ایک جا
مرا بین که از پای تا سر بسوخت
مین جلتی ہون پانون سے لے تا بسر
که ناگہ بکشتش پری چہرۂ
بجھایا اوسے اک پری چہرہ نے
ہمین بود پایان عشق ای پسر
که ایسا ہی انجام ہے عشق کا
بکشتن فرج یابی از سوختن
تو مرنے مین آرام ہے جلنے سے
برو خرمی کن که مقبول اوست
تو خوش ہو که وہ ہی ہے مقبول تر
چو سعدی فرو شوی دست از غرض
تو سعدی صفت ہاتھ دھو حرص سی
وگر بر سرش تیر بارند و سنگ
جو سر پر پڑین تیر پتھر سبھی
وگر میروی تن بطوفان سپار
جو جاتا ہے تن اپنا طوفان مین ال

باب چہارم در تواضع
یہ چوتھا ہے باب تواضع فضا

بیان عشق در ۲۲

۱ ایہام او لفظ فرہاد بمشابہت لفظ شیرین است ۱۲ ۲ حرف بزائد و وقت ست یعنی ای خام ۱۲ ۳ یعنی حصہ و بخشش ز چیزے ۴ یعنی بتخفیف شمع را بکشت ۱۲ ۵ یعنی از سوختن کشتہ شدن بہتر ست ۶ شادی کہ بعد رنج حاصل شود ۱۲ ۷ کشتن

از مرض کنایت از صحت ۸ یعنی یافتن ست ۱۲ ۹ فدا از مرض عشق ۱۲ از عاشق صادق شوندہ کنایہ از عشق اختیار ۱۰ یعنی اولا عشق بایمن باعث ۱۱ یمکن الارضی پیر بعاقب پسندند ۱۲ بالضم سیل عرق حبیر بسیار وشدت باد و تند و سرحپہ تیر را فرو گیرد غالب باشد و بحر ۱۲ منتخب ۱۲

زخاک آفریدت خداوند پاک
تجھے خاک سے حق نے پیدا کیا
حریص و جہانسوز و سرکش مباش
نہ کر حرص دنیا مین سرکش نہ رہ
چو گردن کشید آتش ہولناک
جو دکھلائی گردن کشی آگ نے
چو این سرفرازی نمود آن کمی
جو اسنے بلندی کی اوسنے کمی

پس ای بندہ افتادگی کن چو خاک
پس اے بندہ عاجز تو رہ خاک سا
زخاک آفریدندت آتش مباش
بنا خاک سے تو تو آتش نہ رہ
بہ بیچارگی تن بہ بنید اخت خاک
اور افتادگی دیکھی یون خاک سی
ازین دیو کردند ازان آدمی
تو ہین اس سے دیو اوس سے ہین آدمی

حکایت درین معنی

ہے اک ذکر یہ بھی اسی بات مین

یکی قطرہ باران ز ابری چکید
ٹپک کر گرا قطرہ اک بدلی سے
کہ جائیکہ دریاست من کیستم
کہ جبکہ یہ دریا ہے مین کچھ نہین
چو خود را بچشم حقارت بدید
حقارت سے دیکھا جو اپنے تئین
سپہرش بجائی رسانید کار
فلک نے یہ چمکا دیا اوسکا کار
بلندی بدان یافت کو پست شد
بلندی ملی وہ ہوا جب کہ پست

خجل شد چو پہنای دریا بدید
ہوئی شرم دریا کو بس دیکھ کے
گر او ہست حقا کہ من نیستم
وہی وہ ہے واللہ مین کچھ نہین
صدف در کنارش بجان پرورید
لیا سیپی نے گود مین بس وہین
کہ شد نامور لولوی شاہوار
کہ کھلایا وہ گوہر شاہوار
در نیستی کوفت تا ہست شد
ہوا نیست پہلے بنا تب وہ ہست

حکایت در معنی نظر مردان حق در خویشتن بحقارت

ہے ذکر اونکا جو خود کو سمجھے ہین ہیچ

جوانی خردمند پاکیزہ بوم
جوان اک خردمند پاکیزہ تھا
در و فضل دیدند و فقر و تمیز
جو تھا اوسمین فضل اور فقر اور تمیز

ز دریا بر آمد بدربند روم
وہ دریا سے چل روم مین آگیا
نہادند رختش بجای عزیز
اوتارا اوسکو مسجد مین رکھا عزیز

ل ای پیدا کرد
ل۲ کنایہ از عجز و ... ۱۲
ل۳ سوزندی جہان ۱۲
ل۴ انکسار ۱۲
ل۵ آن کارکنان آلہی ۱۲
ل۶ ای تکبر کرد ۱۲
ل۷ تند و گرم ۱۲
ل۸ وحشتناک
ل۹ ای تواضع و مردی کرد ۱۲
ل۱۰ خود را پست کرد ۱۲
ل۱۱ یعنی عاجزی ۱۲
ل۱۲ یعنی ابر نیسان ۱۲
ل۱۳ یعنی کشادگی ۱۲
ل۱۴ دربند نام شہرے قریب شروان کہ آنرا تازی باب الابواب گویند و فاصلہ درمیان دو ولایت و قلعہ دگر نگاہ دریا کہ آنرا بندر گویند و بندر ظاہر انقلوب دربند است ای بند در کہ از جہت اجتماع جہازمین کہ آن را ازان حذف نمودند ۱۲ بہار

سر صالحان گفت روزی بمرد
مجاور نے اکدن کہا مرد سے
ہمان کین سخن مرد رہرو شنید
مسافر وہ سنتے ہی اسباب سے
بران حمل کردند یاران و پیر
تو سمجھے یہ سب ان کے چھوٹے بڑے
دگر روز خادم گرفتش براہ
ملا دوسرے دن وہ خادم کو جب
ندانستی ای کودک خود پسند
نہ سمجھا تو لڑکا ہے اے خود پسند
گریستن گرفت از سر صدق و سوز
لگا رونے اور صدق دل سے کہا
نہ گرد اندران بقعہ دیدم نہ خاک
نہ گرد اوس جگہ دیکھی مین نے نہ خاک
گرفتم قدم لاجرم باز پس
نکالا قدم وان سے اسواسطے
طریقت جز این نیست درویش را
طریق اس سے کیا فقر مین ہو سوا
بلندیت باید تواضع گزین
تواضع تو کر چاہے گر بہتری

کہ خاشاک مسجد بیفشان و گرد
کہ کوڑا اٹھا جھاڑو مسجد مین دے
برون رفت و بازش کس آنجا ندید
گیا پھر نہ دیکھا کسی نے اوسے
کہ پروای خدمت ندارد فقیر
کہ پروا ہی خدمت نتھی کچھ اوسی
کہ ناخوب کردی برای تباہ
کہا اوس نے تو نے کیا کیا غضب
کہ مردان ز خدمت بجائی رسند
ہو مردون کا خدمت سے رتبہ بلند
کہ ای یار جان پرور دلفروز
کہ اے یار ریحان و دل مرحبا
من آلودہ بودم دران جای پاک
مین ناپاک تھا اور وہ جاے پاک
کہ پاکیزہ مسجد بہ از خاک و خس
کہ پاکیزہ مسجد بھلی کوڑے سے
کہ افگندہ دارد تن خویش را
کہ ڈالے رکھے اپنے تن کو سدا
کہ این بام را نیست سلم جزین
ہے اس کوٹھی کی ایک سیڑھی یہی

حکایت سلطان بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ در تواضع

ہے ذکر اونکا عارف جو تھے بایزید

شنیدم کہ وقتی سحرگاہ عید
سنا ہے کہ اک صبح کو روز عید
یکی طشت خاکسترش بی خبر
تو اک شخص نے طشت مین راکھ بھر

ز گرمابہ آمد برون بایزید
جو نکلا تھا حمام سے بایزید
فرو ریختند از سرائی بسر
وہ دی پھینک سر پر وہ بے خبر

همیگفت ژولیده دستاره وہو
پریشان پگڑی بھی تھی اور بال
کف دست شکرانہ مالان بروے
وہ کرتا تھا وان شکر ایزد تعال

که ای نفس من در خور آتشم
کہ اے نفس لایق ہون مین آگ کے
بخاکستری روی در ہم کشم
فقط راکھ سے ہوے کیا غم مجھے

بزرگان نکردند در خود نگاه
بزرگ اپنے اوپر کرین کب نگاہ
خدا بینی از خویشتن بین مخواه
خدا بینی خود بین سے ہرگز نہ چاہ

بزرگی بناموس و گفتار نیست
بزرگی نہ عزت کی باتون سے ہو
بلندی بدعوی و پندار نیست
بلندی نہ نخوت کے دعوون سے ہو

قیامت کسی بینی اندر بہشت
قیامت کے دن وہ ہی جنت مین ہو
که معنی طلب کرد و دعوی بهشت
جو معنی کو لے چھوڑ کر دعوے کو

تواضع سر رفعت افرازدت
تواضع سر افراز تجھکو کرے
تکبر بخاک اندر اندازدت
تکبر ملا خاک مین تجھکو دے

بگردن فتد سرکش تندخوے
گرے سر کے بھل وہ اکڑھا جو سر
بلندیت باید بلندی مجوی
بلندی جو چاہے بلندی نہ کر

گفتار در عجب و عاقبت آن و شکستگی و برکت آن

بیان ہی غرور اور تواضع کا یہ

ز مغرور دنیا ره دین مجوی
نہ دین چاہو دنیا کے مغرور سے
خدا بینی از خویشتن بین مجوے
خدا بینی خود بین سے کیا ہو سکے

گرت جاه باید مکن چون خسان
جو چاہے وقر تو کمینون کیطرح
بچشم حقارت نگه در کسان
نہ دیکھ اورون کو تو حقیرون کی طرح

گمان کے برد مردم ہوشمند
یقین لاکے کب آدمی ہوشیار
که در سر گرانی ست قدر بلند
کہ مغروری مین کچھ ہے عزت وقار

ازین نامورتر محلے مجوی
تو اب نامور اس سے کیا بڑھ کے ہو
که خوانند خلقت پسندیده خوے
کہین لوگ جسدم تجھے نیک خو

نه گر چون توئی بر تو کبر آورد
جو کوئی غرور آکے تجھ سے کرے
بزرگش نه بینی بچشم خرد
بزرگ اور بڑا کیا تو سمجھے اسے

ﻟﻪ ای پریشان ۱۲ ﻟﻪ ای ۱۲ ﻟﻪ متفرق ۱۲ اسے مانندہ ۱۲ ﻟﻪ استفہام ۱۲ بانزید ۱۲ ﻟﻪ ای ناخوش شوم ۱۲ ﻟﻪ ای ﻟﻪ یعنی عزت ۱۲ ﻟﻪ بلند کند ترا ۱۲ ﻟﻪ در قیامت ۱۲ ﻟﻪ ۱۲ ﻟﻪ یعنی مغرور ۱۲ ای ترک غرور کن ۱۲ ﻟﻪ خود بین و تکبر ۱۲ ﻟﻪ یعنی نیک نگاہ ﻟﻪ بمعنی نبودنے ۱۲ ﻟﻪ تکبر و غرور ۱۲ ﻟﻪ بطور استفہام یعنی نہ این معنی راست ست ۱۲

تو نیز از تکبر کنی همچنان
اگر تو بھی اس طرح مغرور رہو
نمائی که پیشت تکبر کنان
تجھے سمجھیں جون اور مغرور کو

گر استادهٔ بر مقام بلند
جو اونچی جگہ پر کھڑا ہووے تو
بر افتاده گر هوشمندی مخند
گرے اور پڑے پر نہ ہنسنا کبھو

بسا ایستاده در آمد نه پاے
بہت جو کھڑے تھے گرے پانو سے
که افتادگانش گرفتند جاے
پڑے جو تھے اونکی جگہ پر ہوے

گرفتم که خود هستی از عیب پاک
یہ مانا کہ تو پاک ہے عیب سے
تعنت مکن بر من عیبناک
مرے عیب پر طعنہ تو کیون کرے

یکے حلقهٔ کعبه دارد بدست
ہے اک بیٹھا دروازے پر کعبہ کے
یکے در خراباتی افتاده مست
پڑا ایک مے خانے مین نشے سے

گر آنرا بخواند که بگذاردش
اوسے چاہے تو کون روکے اُسے
ور این را براند که باز آردش
نکالے اسے تو کوئی کیا کرے

نه مستظهر ست این باعمال خویش
نہ اپنے عمل پر ہے یہ زور مند
نه آنرا در توبه بست ست پیش
نہ اُسکے لیئے توبہ کا در ہے بند

حکایت عیسیٰ علیه السلام و عابد ناپارسا

یہ ذکر ایک عیسیٰ و عابد کا ہے

شنیدستم از راویان کلام
سنا مینے یہ راویون سے کلام
که در عهد عیسیٰ علیه السلام
تھا جب دور عیسیٰ علیہ السلام

یکے زندگانی تلف کرده بود
تباہ ایک نے زندگی اپنی کی
بجهل و ضلالت سر آورده بود
کٹی جہل و گمراہی مین زندگی

دلیری سیه نامهٔ سخت دل
نڈر اور گنہگار اور سخت دل
ز ناپاکی ابلیس ازوی خجل
تھا ناپاکی مین اوس سے شیطان خجل

بسر برده ایام بیحاصلے
گئی عمر اور کچھ نہ حاصل کیا
نیاسوده تا بوده ازوی دلی
نہ آسودہ دل اوس سے کوئی ہوا

سرش خالی از عقل و پر ز احتشام
نہ تھی عقل اور تھا تکبر تمام
شکم فربه از لقمهای حرام
بڑھی توند کھا کھا کے لقمے حرام

بنا راستی دامن آلودهٔ
گناہون سے وہ دامن آلودہ تھا
نہ پای چو بینندگان راست رو
نہ پانون ایسے جو راہ سیدھی چلے
چو سال بد از وی خلایق نفور
برے سال کیطرح سب کو کھلے
ہوا و ہوس خرمنش سوختہ
ہوس حرص سے اوسکی کھیتی جلی
سیہ نامہ چندان تنعم براند
سیاہ اوسکا نامہ تھا وہ عیش کی
گنہگار و خودرای شہوت پرست
گنہگار بے عقل شہوت بھرا
شنیدم کہ عیسے درآمد ز دشت
سنا آئے جنگل سے عیسیٰ وہان
بزیر آمد از غرفہ خلوت نشین
اوتر آیا کھڑکی سے مرد فقیر
گنہگار برگشتہ اختر ز دور
گنہگار بد بخت وہ دور سے
تأمل بحسرت کنان شرمسار
وہ حسرت سے دیکھے تھا شرمندہ ہو
خجل زیر لب عذر خواہان بسوز
خجالت سے چپکا تھا وہ عذر خواہ
سرشک غم از دیدہ باران چو میغ
بندھی آنسوؤن سے تھی مینھ کی جھڑی
بر انداختم نقد عمر عزیز
مرا نقد عمر اب گرہ سے گرا

بنا داشتی دودہ اندودهٔ
تھا ناپارسائی سے گھر بھر بھرا
نہ گوشی چو مردم نصیحت شنو
نہ کان ایسے جو کچھ نصیحت سنے
نمایان بہم چون مہ نو ز دور
نئے چاند کی طرح اونگلی اٹھے
جوی نیکنامی نینداوختہ
کہ اک جو بھی نیکی نہ اوسکو ملی
کہ در نامہ جای نوشتن نماند
نہ لکھنے کی نامہ مین جاگہ رہی
بغفلت شب و روز مخمور و مست
تھا نشے مین دن رات غافل پڑا
بمقصورهٔ عابدے برگذشت
بنا ایک زاہد کا حجرہ جہان
بپایش درافتادہ سر بر زمین
گرا پانون پر اونکے بنکر حقیر
چو پروانہ حیران در ایشان ز نور
تھا حیران پروانہ جون نور سے
چو درویش در دست سرمایہ دار
تکے جیسے محتاج زردار کو
ز شبہای غفلت برآوردہ روز
وہ غفلت کی راتون یہ کرتا تھا آہ
کہ عمرم بغفلت گذشت ای دریغ
کہ غفلت مین ہاے ہے گئی زندگی
بدست از نکوئی نیاوردہ چیز
نہ کوئی نکوئی کا سودا لیا

چو من زنده هرگز مبادا کسی
جیسے میری صورت نہ ہرگز کوئی
بر ست آنکه در عهد طفلی بمرد
چھٹا وہ لڑکپن مین جو مرگیا
گناهم ببخش ای جهان آفرین
گنہ میرے تو بخش دے یا خدا
درین گوشه نالان گنهگار پیر
ادھر آہین کرتا وہ برگشتہ حال
نگون مانده از شرمساری سرش
وہ اوندھائے تھا شرم سے اپنا سر
وزان نیمه عابد سر پر غرور
ادھر سے وہ عابد جیسے تھا غرور
که این مدبر اندر پی ما چراست
کہ کمبخت یہ کیون ہے پیچھے مرے
بگردن بر آتش در افتاده
یہ گردن کے بھل آگ مین ہے گرا
چه خیر آمد از نفس تر دامنش
ہوئی نیکی کیا اس گنہگار سے
چه بودی که زحمت ببردی ز پیش
یہ رنج اپنا لے جاتا پہلے ہی سے
همی رنجم از طلعت ناخوشش
مین رنجیدہ صورت ہی سے اُسکی ہون
بمحشر که حاضر شوند انجمن
جو محشر مین یا رب ہو سب کا حساب
درین بود که وحی از جلیل الصفات
کہ اتنے مین آیا یہ حق کا پیام

که عمرش به از زندگانی بسی
ہو مرنے سے جسکی بہتر زندگی
که پیرانه سر شرمساری ببرد
بڑھاپے کی ذلت نہ لیکر گیا
که گر با من آید فبئس القرین
گنہ حشر مین آئے ساتھی برا
که فریاد حالم رس ای دستگیر
کہ فریاد سن میری یا ذالجلال
روان آب حسرت بشیب برش
بہے آنسو حسرت کے رخسار پر
ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور
چڑھائے بھوین اوسکو دیکھے تھا دور
نگون بخت نادان چه همجنس ماست
یہ نادان ہے کیا میرے ہم جنس سے
بباد هوا عمر بر داده
ہوس حرص مین عمر کو کھو دیا
که صحبت بود با مسیح و منش
جو ہو میری عیسیٰ کی صحبت اسے
بدوزخ برفتی پس کار خویش
جہنم کو جاتا برے کام لے
مبادا که در من فتد آتشش
کہین مین نہ ساتھ اسکے دوزخ چلون
خدایا تو با او مکن حشر من
نہ ہو ایک جا اسکا میرا حساب
در آمد بعیسی علیه الصلوات
بنام مسیحا علیه السلام

ای اگر گناه من با من در حشر رود ۱۲
پس بہ همنشین ست ۱۲
یعنی عابد ... ابرو ترش نمود کہ این بدبخت چرا کہ پیش آمدہ است ۱۲
یعنی قابل جہنم است ۱۲
عمر خود را در گناہان تلف کردہ ۱۲

کہ گر عالمست آن گروی جہول
کہ گر ہے یہ عالم وہ جاہل رہا
تہ کرد ایام برگشتہ روز
کئے عمر بھر گرچہ اسنے گناہ
بہ بیچارگی ہر کہ آمد بر ہم
جو بیچارگی سے کوئی آئے یان
عفو کردم از وی عملہای زشت
دیے بخش سب اوسکے کردار زشت
وگر عار دارد عبادت پرست
جو عابد کو ہے اوس سے یہ شرم و عار
بگو ننگ از و در قیامت مدار
تو کیون حشر مین اوس سے نفرت کری
کہ آنرا جگر خون شد از سوز و درد
کہ اوسکا جگر سوز سے خون ہوا
ندانست در بارگاہ غنی
نجانے کہ درگہ مین اللہ کی
اگر جامہ پاکست و سیرت پلید
اگر کپڑے ہین پاک خصلت بری
برین آستان عجز و مسکینیت
کہ اس در پہ مسکینی اور عاجزی
چو خود را ز نیکان شمردی بدی
جو اچھا گنے خود کو بد ہے وہی
اگر مردی از مردی خود مگوی
جو ہے مرد مردی نہ کر آشکار
پیاز آمد آن بی ہنر جملہ پوست
پیاز ایسا چھلکا وہ جاہل رہا

مراد عوت ہر دو آمد قبول
قبول آئی دونون کی مجھکو دعا
بنالید بر من بزاری و سوز
مرے سامنے رویا کر کرکے آہ
نینداز مش زآستان کرم
نہ ڈالون مین چوکھٹ سے بخشش کی ہان
در آرم بہ فضل خودش در بہشت
اوسے فضل سے اپنے بھیجون بہشت
کہ در خلد باوی بود ہم نشست
نہ ہو خلد مین اوس سے صحبت برار
کہ اور ابجنت برند این بنار
اوسے بھیجون جنت مین دوزخ اسے
گراین تکیہ بر طاعت خویش کرد
جو اسنے عبادت پہ تکیہ کیا
کہ بیچارگی بہ ز کبر و منی
تکبر سے بہتر ہے بیچارگی
در دوزخش را نباید کلید
نہ ڈھونڈھ اوسکی دوزخ کی کنجی کبھی
بہ از طاعت و خویشتن بینیت
خودی اور طاعت سے بہتر ہوئی
نمی گنجد اندر خدائی خودی
سمائی خدائی مین کب ہے خودی
نہ ہر شہسواری بدر برد گوی
کہ لے جیت کب گیند ہر شہسوار
کہ پنداشت چون پستہ مغزی در وست
جو سمجھا کہ پر مغز ہون پستہ سا

۱ یعنی جاہل ۱۲
۲ یعنی و عار ۱۲
۳ ای پیش من ۱۲
۴ یعنی ننگ و شرم و عیب ۱۲
۵ ای کہ بیان عابد ۱۲
۶ یعنی بہشت ۱۲
۷ یعنی صحبت ۱۲
۸ یعنی عار و عیب ۱۲
۹ ای در بہشت ۱۲
۱۰ ای در دوزخ ۱۲
۱۱ [illegible]
ای بجہت [illegible] طاعت ۱۲
۱۲ یعنی بے نیاز ۱۲
۱۳ یعنی ظاہر آراستہ و باطن خراب ۱۲
۱۴ یعنی دروازہ دوزخ ہمیشہ کشادہ باشد ۱۲
۱۵ ای بر آستان حق جل و علی ۱۲
۱۶ پیش خدا ۱۲
۱۷ خود بینی و عجب و تکبر ۱۲

ازین نوع طاعت نیاید بکار | برو عذر تقصیر طاعت بیار

یہ ہے طور طاعت کا کس کام کا | تو جا عذر تقصیر طاعت کا لا

نخورد از عبادت بر آن بیخرد | کہ با حق نکو بود و با خلق بد

وہ احمق نہ طاعت کا پھل کھا سکے | جو حق سے تھا نیک اور بد خلق سے

سخن ماند از عاقلان یادگار | ز سعدی ہمین یک سخن یاد دار

سخن عاقلون سے رہے یادگار | تو سعدی کی یہ بات رکھ یاد یار

گنہگار و اندیشہ ناک از خداے | بہ از پارسائی عبادت نماے

گنہگار جو حق سے ڈرتا رہے | وہ بہتر ہے مکار درویش سے

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر

یہ ذکر ایک درویش و قاضی کا ہے

فقیہے کہن جامۂ تنگدست | در ایوان قاضی بہ صف بر نشست

پھٹے کپڑے عالم کوئی پہنے تھا | گیا بیٹھ قاضی کی صف مین وہ آ

نگہ کرد قاضی در و تیز تیز | معرف گرفت آستینش کہ خیز

اوسے دیکھا قاضی نے ہو کر خفا | نقیب اوس سے بولا کہ ہو اوٹھ کھڑا

ندانی کہ بر تر مقام تو نیست | فروتر نشین یا برو یا بایست

نجانے کہ تیری جگہ یہ نہین | الگ بیٹھ جا یا کھڑا رہ کہین

بجای بزرگان دلیری مکن | چو شیر نہ پنجہ ات نیست شیری مکن

امیرون کی جا پر دلیری نہ کر | نہین زور پنجہ مین شیری نہ کر

نہ ہر کس سزاوار باشد بہ صدر | کرامت بجاہ ست و منزل بہ قدر

نہ ہر شخص لایق ہوا صدر کے | بزرگی موافق سے ہو قدر کے

دگر رہ چہ حاجت بہ پند کس ست | ہمین شرمساری عقوبت بس ست

کوئی پھر نصیحت تجھے کیا کرے | یہی شرم کیا کم ہے تیرے لیئے

بعزت ہر آنکو فروتر نشست | بخواری نیفتد ز بالا بہ پست

جو عزت سے نیچے کوئی بیٹھ جاے | بلندی سے کیون پھر وہ پستی مین آئے

چو آتش بر آورد درویش دود | فروتر نشست از مقامی کہ بود

وہ درویش اک آہ بھر رہگیا | وہ نیچے کو بیٹھا جہان سے کہ تھا

یعنی خالق و مخلوق ہر دو راضی باشند ۱۲

بیان آن یک سخن ۱۲

کہ عبادت برائے نمایش خلق کنند ۱۲

علم فقہ دانند ۱۲

ژولیدہ حال و فرسودہ حال ۱۲

یعنی در صف صدر بر نشست ۱۲

غم آلودہ ۱۲

جای نشستن امیران ۱۲

بمعنی لائق ۱۲

بمعنی مرتبہ ۱۲

با وجود عزت ۱۲

فقیہان طریق جدل ساختند
ہر اک عالم اک بحث کرنے لگا
گشادند بر ہم در فتنہ باز
تو فتنے کا دروازہ اک کھلگیا
تو گفتی خروسان شاطر بجنگ
کہے تو کہ ہیں مرغ یہ تیز جنگ
یکی بیخود از خشمناکی چو مست
ایک آپے سے باہر تھا غصے کے ساتھ
فتادند در عقدۂ پیچ پیچ
پڑے عقدے میں وہ عجب پیچ کے
کہن جامہ در صف آخر ترین
وہ درویش آخر کی صف میں جو تھا
کہ برہان قوی باید و معنوی
دلیل اک قوی چاہیے بحث میں
مرا نیز چوگان حرفست و گوی
مرے پاس بھی گیند ہے علم کا
بکلک فصاحت بیانیکہ داشت
قلم سے فصاحت کے اوسنے وہیں
سر از گوی صورت بمعنی کشید
وہ ظاہر سے سوئے حقیقت گیا
بگفتندش از ہر کنار آفرین
ہوئی ہر سمت سے بار بار آفرین
سمند سخن تا بجائے براند
یہ تیز اوسنے گھوڑا سخن کا کیا
برون آمد از طاق و دستار خویش
اوتار اپنا جبہ بھی پگڑی کے ساتھ

لم و لا نسلم در انداختند
نہیں اور نہ مانوں کا غل مچگیا
بلا و نعم کردہ گردن دراز
نہیں ہاں لگے کرنے گردن اوٹھا
فتادند در ہم بمنقار و چنگ
جو کرتے ہیں چونچ اور چنگل سے جنگ
یکے بر زمین میزند ہر دو دست
زمین پر کوئی مارے تھا دونوں ہاتھ
کہ در حل آن رہ نبردند ہیچ
نہ ہوتا تھا حل وہ کسی ایک سے
بغرش در آمد چو شیر عرین
وہ غرا کے جوں شیر کہنے لگا
نہ رگہای گردن بحجت قوی
نہ کام آئین گردن کی موٹی رگین
بگفتند ار نیک دانی بگوی
کہا سب نے کہ گر ہے تو جانتا
بدلہا چو نقش نگین بر نگاشت
دلون پر لکہا جیسے نقش نگین
قلم بر سر حرف دعوی کشید
دیا حرف دعوی کو اوسنے مٹا
کہ بر عقل و طبعت ہزار آفرین
کہ تیری سمجھ پر ہزار آفرین
کہ قاضی چو خر در خلابی بماند
گدہا سا وہ دلدل میں قاضی پھنسا
باکرام و لطفش فرستاد پیش
خوشی سے دیا بہیج خادم کے ہاتھ

۱ دانایان در مجلس قاضی بودند ۱۲
۲ برای چہ ۱۲
۳ یعنی گفت لا و دیگری نعم ۱۲
۴ یعنی نے نعم یعنی ہاں کہے ۱۲
۵ بمعنی بیباک ۱۲
۶ اے بابا کہ گر ۱۲
۷ اگر در مباحثہ و مناظرہ
۸ جان اتفاق می افتد ۱۲
۹ ای مشکل ۱۲
باب ۸ در تواضع
۱۰ اے اندک ۱۲
۱۱ یعنی ذہن نشین ۱۲
۱۲ یعنی حقیقت ۱۲
۱۳ باپیرا ازین محذوف ۱۲
۱۴ یعنی دعوی و دلائل با آنہا باطل شد ۱۲

که هیهات قدر تو نشناختم
کہ مین قدر سے تیری غافل رہا
دریغ آیدم با چنین مایه
ہے افسوس مجھکو کہ با این ہنر
متصرف بدلداری آمد برش
یہ چاہیے تھا وہ چوبدار آن کر
بدست و زبان منع کردش که دور
کیا ہاتھ سے منع اوسنے کہ دور
که فردا شود بر کهن میزران
کہ کل کو پھٹے حالون کو دیکھکر
چو مولام خوانند و صدر کبیر
خداوند مجھکو کہین لوگ جب
تفاوت کند هرگز آب زلال
نہ کچھ صاف پانی کا بدلے مزا
فرو باید اندر سر مرد و مغز
ہو عقل اور مغز آدمی مین ضرور
کس از سر بزرگی نباشد بچیز
بزرگی بڑے سر سے کسکو ملی
میفراز گردن بدستار و ریش
نہ کر پگڑی داڑھی پہ گردن کشی
بصورت کسانیکه مردم وش اند
بظاہر جو ہین صورت آدمی
بقدر ہنر جست باید محل
ہنر کے موافق ملے مرتبا
نی بوریا را بلندی نکوست
چٹائی کی نے کو بلندی ہے نیک

به شکر قدومت نپرداختم
نہ شکرانہ آنے کا تیرے کیا
که بینم ترا ور چنین پایه
ترا حال دیکھون مین ایسا بتر
که دستار قاضی نهد بر سرش
کہ قاضی کی پگڑی رکھے اسکے سر
منه بر سرم پای بند غرور
نہ رکھ میرے سر پہ یہ قید غرور
بدستار پنجه گزم سر گران
گران بھاری پگڑی سے ہو میرا سر
نمایند مردم به چشم حقیر
حقیر آنکھ مین میری ہون لوگ سب
گرش کوزه زرین بود یا سفال
پیالہ ہو سونے کا یا مٹی کا
نباید مرا چون تو دستار نغز
تری ایسی پگڑی رہے سر سے دور
کدو سر بزرگست و بی مغز نیز
کدو کا بڑا سر ہے بے مغز بھی
که دستار پنبه است و سبلت حشیش
کہ پگڑی روئی اور مونچھین گھاس سی
چو صورت همان به که دم در کشند
رہین مثل تصویر وہ خامشی
بلندی و نحسی مکن چون زحل
زحل کی بلندی ہو نحسی تو کیا
که خاصیت نیشکر خود در وست
ہے گنے کی اور اوسکی خاصیت ایک

۱ قبل این مصراع لفظ و گفت محذوف ہے ۱۲ ۲ اے آمدن تو ۱۲ ۳ ای مشغول نشدم ۱۲ ۴ چوبدار ۱۲ ۵ یعنی ... ۱۲ ۶ اے پیش و ... ۱۲ ۷ عاجزان ... محتاجان ... ۱۲ ۸ یعنی خداوند ۱۲ ۹ بالا نشین بزرگ ۱۲ ۱۰ بطریق استفہام انکاری ... ۱۲ ۱۱ ای آب شیرین ۱۲ ۱۲ ای انگورہ ... ۱۲ ۱۳ ظروف گلی ۱۲ ۱۴ یعنی خالی ۱۲ ۱۵ یعنی ... بروت ۱۲ ۱۶ الف ... ۱۲ ۱۷ یعنی خاصیت ... ۱۲

بدین عقل وہمت نداند کسست
نہ اس عقل پر تجکو آدم کہین
چہ خوش گفت خرمہرۂ در گلی
کہا خوب مٹی مین اک کوڑی نے
مرا کس نخواہد خریدن بہ ہیچ
نہ لیگا کوئی مفت مین بھی مجھے
بہ منعم بمال از کسی بہتر است
نہ احمق کو فوق اپنے زر سے ہوا
بدین شیوہ مرد سخنگوی چیست
اسیطرح اوس مرد نے چپست ہو
دل آزردہ را سخت باشد سخن
دل آزردہ کی بات ہو سخت تر
چو دستت رسد مغز دشمن برآر
جو قابو ہو تو مغز اوسکا نکال
چنان ماند قاضی بجورش اسیر
جو یون اوس سے عاجز وہ قاضی ہوا
بدندان گزید از تعجب یدین
تو دانتون سے ہاتھ اپنے وہ کاٹتا
وز انجا جوان روے ہمت بتافت
وہان سے جوان پھر وہ راہی ہوا
غریو از بزرگان مجلس بخاست
بزرگون کا مجلس مین یہ شور اوٹھا
نقیب از پیش رفت وہر سو دوید
نقیب اوسکے پیچھے کو دوڑا گیا
یکی گفت ازین نوع شیرین نفس
کہا ایک نے ایسا شیرین کلام

وگر میرود صد غلام از پست
اگر سو غلام اردلی مین چلین
چو برداشتش بر طمع جاہلی
اوٹھایا جو اک لالچی نے اوسے
بدیوانگی در حریرم مپیچ
نہ دیوانے اطلس مین تو باندھ لے
خر ار جل اطلس بپوشد خرست
گدھا پہنے اطلس تو پھر ہے گدھا
بآب سخن کینۂ دل بشست
دیا باتون کے پانی سے کینہ دھو
چو خصمت بیفتاد سستی مکن
جو دشمن گرا پھر تو سستی نہ کر
کہ فرصت فرو شوید از دل غبار
غبار اپنے دل کا تو سارا نکال
کہ گفت ان ہذا الیوم عسیر
کہا آج کا دن ہے مجھپر کڑا
بماندش دو دیدہ چون فرقدین
وہ دیدے تھے چون فرقدین دیکھو ذرا
برون رفت وبازش نشان کس نیافت
گیا پھر نہ پایا کسی نے پتا
کہ گوئی چنین شوخ چشم از کجاست
کہ یہ شوخ دیدہ کہان آگیا
کہ مردی بدین نعت وصورت کہ دید
نشان پوچھتا وضع اور شکل کا
درین شہر سعدی شناسیم وبس
ہے اس شہر مین ایک سعدی ہی نام

بدرستیکہ این روز بسیار دشوار است ۱۲
اے دیدہ قاضی بسوی فقیر چون فرقدین بسوی جدی ۱۲
نام دو ستارہ کہ نزدیک قطب شمالی باشند ۱۲
بمعنی شور و غوغا ۱۲
بمعنی چوبدار ۱۲

بران صد ہزار آفرین کین بگفت — حق تلخ بین تا چہ شیرین بگفت
ہزار آفرین جسنے ایسا کیا — ہے حق کڑوا پر کیا ہی میٹھا کہا

حکایت در توبہ کردن پادشاہزادۂ گنجہ

ہے ذکر ایک شہزادۂ گنجہ کا

یکی پادشہ زادۂ گنجہ بود — کہ نا اہل و ناپاک و سرخیرہ بود
کوئی شہر گنجہ کا شہزادہ تھا — تھا ناپاک نا اہل و پُر زور تھا

بمسجد در آمد سرایان و مست — می اندر سر و ساتگینی بدست
وہ مسجد مین گاتا ہوا آیا مست — چڑھی سر مین مے اور ساغر بدست

بمقصورہ در پارسائی مقیم — زبان دلاویز و قلب سلیم
تھا وان حجرے مین رہتا اک پارسا — زبان نرم اور قلب تھا باصفا

تنے چند بر گفت او مجتمع — چو عالم نباشی کم از مستمع
بہت لوگ وعظ اوسکے سننے کو جمع — جو عالم نہو تو ہمہ تن ہو سمع

چو بیعزتی پیشہ کرد آن حرون — شدند آن عزیزان خراب اندرون
جو کی اوس نے بے عزتی سرکشی — ہوے لوگ آزردہ اوس سے سبھی

چو منکر بود پادشہ را قدم — کہ یارد زد از امر معروف دم
جو ہو شاہ کا بد رویہ قدم — تو پھر شرع سی کوئی کیا مارے دم

تحکم کند سیر بر بوی گل — فرو ماند آواز چنگ از دہل
کہ لہسن کی غالب ہو بو پھول سے — سنو چنگ کیا ڈھول جب دم بجے

گرت نہی منکر بر آید ز دست — نشاید چو بی دست و پایان نشست
گنہگار کو منع گر کر سکے — تو جنبش ذرا ہاتھ پاؤن کو دے

وگر دست قوت نداری بگوی — کہ پاکیزہ گردد باندرز خوی
یہ طاقت نہین ہے تو سمجھا دی تو — کہ اچھی نصیحت سی اکثر ہو خو

چو دست و زبان را نماند مجال — بہمت نمایند مردی رجال
جو ہاتھ اور زبان مین نہ طاقت رہی — دعا سے کرین لوگ مردانگی

یکی پیش دانای خلوت نشین — بنالید و بنہاد سر بر زمین
غرض شخص اک پاس درویش کے — بہت جا کے رویا کہا عجز سے

۹۱ الحی مرد وقیح ۱۲ ۹۲ شرہ ۱۲ یعنی نا فرمان ۱۲ ۹۳ وگنندہ ۱۲ یعنی ساغر ۹۴ یعنی حجرہ ۱۲ ۹۵ سالم از آفت ۱۲ ۹۶ لفظ باید بود بعد مستمع محذوف است یعنی اگر لیاقت عالم بودن نداری کم از شنوندہ مباش ۱۲ ۹۷ یعنی سرکش ۱۲ ۹۸ بازداشتن ۱۲ ۹۹ ای پریشان ۱۲ ۱۰۰ یعنی چون پادشاہ عمل بد کند دیگری را مجال باز داشتن کی باشد ۱۲ ۱۰۱ یعنی ۱۲ ۱۰۲ منع کردن از عمل بد ۱۲ ۱۰۳ یعنی نصیحت ۱۲ ۱۰۴ یعنی انسان نیک افعال بدی کند ۱۲ ۱۰۵ ای باراده توجہ دل ۱۲ ۱۰۶ بیان پارسا ۱۲

که یکباری آخر برین رند مست
کہ یکبار اس مست کے واسطے
دم سوزناک از دل باخبر[۵۰]
جو گرم آہ نکلے دل پیر سے
برآورد مرد جہاندیدہ دست[۵۱]
کہا ہاتھ اوٹھا بڈھے نے بس وہین
خوش ست این پسر وقتش از روزگار[۵۲]
یہ لڑکا ہے کیا خوب وخوشوقت ہی
کسی گفتش ای قدوۂ راستی[۵۳]
کہا اک نے درویش سے وانپہ یون
چہ بد عہد را نیک خواہی زبہر[۵۴]
دعا نیک یہ ایسے بد کے لیئے
چنین گفت بینندۂ تیز ہوش
تو اوس پیر دانا نے اوس سے کہا
بطامات مجلس بیاراستم[۵۵]
کہ پند اور نصیحت کی مجلس ہی یان
کہ ہرگہ کہ باز آید از خوی زشت
کہ جسوقت باز آئے بدخوئی سے
چنین پنج روز ست عیشی مدام[۵۶]
یہی پانچدن ہین یہ عیش شراب
حدیثی کہ مردی سخن ساز گفت[۵۷]
یہ باتین جو بڈھے نے اوسدم کہین
زوجد آب در چشمش آمد چو میغ[۵۸]
ہوا وجد آنسو بہے مینہ سے
بہ نیران شوق اندرونش بسوخت[۵۹]
لگا جلنے دل آتش شوق سے

دعا کن کہ ما نیز باہم و دوست
تو کر بد دعا ہم ہین بے ہاتھ کے
قوی تر کہ ہفتاد تیغ و تبر[۶۰]
قوی ہے وہ سو تیغ اور تیر سی
چہ گفت ای خداوند بالا و پست[۶۱]
کہ اے خالق آسمان و زمین
خدایا ہمہ وقت او خوش بدار
خدایا تو سب وقت خوش رکھ اسے
برین بد چرا نیکوئی خواستی[۶۲]
کہ بد کے لیے نیکی چاہی ہی کیون
چہ بد خواستن بر سر خلق و شہر
بدی حق مین ہے خلق اور شہر کے
چو سر سخن در نیابی مجوش[۶۳]
نہ سمجھے جو تو بات کو چپ لگا
زدادآفرین توبہ اش خواستم
دعا اسکی توبہ کی مانگی ہے ہان
بعیشی رسد جاودان در بہشت
ہمیشہ مزے پاے یہ خلد کے
بترک اندرش عیشہای مدام[۶۴]
جو چھوڑ دو تو پھر عیش مین بے حساب
یکی ز انمیان با ملک باز گفت
خبر اک نے شہزادے کو دی وہین
ببارید بر چہرہ سیل دریغ[۶۵]
بہے دریا روان منہ پہ افسوس کے
حیا دیدہ بر پشت پایش بدوخت
حیا نے بھے تلوون سے دیدی سے

۵۰ مضاف الیہ و صفت ہر دو ۱۲
مضاف الیہ و صفت ہر دو میتوانند شد مگر اول انسب است ۱۲
۵۱ کاف بجای از ۱۲
۵۲ ای دست دعا ۱۲
۵۳ جواب سوال ای ۱۲
۵۴ چہ گفت این ۱۲ ... باقی جز این پسر مبتدا و مصراع دوم دعائیہ
۵۵ مبتدا ... بالضم و الکسر ... ۱۲
۵۶ ای بر اسے چہ ۱۲
۵۷ در غضب مشو ۱۲
۵۸ سخنان بلند ۱۲
۵۹ بمعنی شراب ۱۲
۶۰ بمعنی ہمیشہ ۱۲
۶۱ اسے ہمان پارسا ۱۲
۶۲ ای مستی ۱۲
۶۳ بمعنی حسرت ۱۲
۶۴ بمعنی آتش ۱۲

پیرنیک محضر فرستاد کس
تو یہ پارسا پاس بھیجا سخن
قدم رنجہ فرمای تا سر نہم
قدم رنجہ کرتا کہ مین سر رکھون
دورویہ ستادند بر در سپاہ
دو طرفہ کھڑی ڈیوڑھی پر تھی سپاہ
شکر دید و عناب و شمع و شراب
شکر دیکھی عناب و شمع اور شراب
یکی غائب از خود یکی نیم مست
کوئی بیخود اور کوئی تھوڑی پیئے
زسوی برآورده مطرب خروش
او دھر اوڑتی تھی تان قوال کی
حریفان خراب از مئی لالہ رنگ
چڑھی یارون کے سر سے لالہ رنگ
نبود از ندیمان گردن فراز
تھین بند آنکھین یارون کی تو نیند سی
دف و چنگ بایکدگر ساز گار
دف و چنگ آپسمین کیا ہی ملے
بفرمود در ہم شکستند خرد
تو اوس پارسا نے وہ توڑوا دی
شکستند چنگ و گسستند رود
وہ سب توڑ ڈالا وہین چنگ در رود
بمیخانہ در سنگ بر دن زدند
دیا مٹکی مٹکون کو پتھر سے پاٹ
روان خمر و چنگ اوفتاده نگون
بہی می پڑی چنگ اوندھی وہان

در توبہ کوبان کہ فریاد رس
کہ مین توبہ کرتا ہون فریاد سُن
سر جہل و نار استی بر نہم
وہ نادانی اب سر سی باہر کرون
سخن پرور آمد در ایوان شاہ
وہ درویش آیا بدربار شاہ
وہ از نعمت آباد و مردم خراب
بھرے شہر نعمت سے مردم خراب
یکی شعر گویان صراحی بدست
کوئی شعر پڑھتا صراحی لیئے
ز دیگر سو آواز ساقی کہ نوش
ادھر کہتا ساقی کہ لے اور پی
سر چنگی از خواب در بر چو چنگ
بغل مین تھا چنگی کا سر جیسی چنگ
بجز نرگس آنجا کسے دیدہ باز
فقط وا تھی نرگس کے دیدہ ہی کھلے
بر آورد زیر از میان نالہ زار
نکلتے تھے سر جس سے اک درد کی
مبدل شد آن عیش صافی بدرد
وہ بدلا گیا عیش سب رنج سے
بدر کرد گوینده از سر سرود
گویے نے سر سے نکالا سرود
کدو را نشاندند و گردن زدند
کدو کو بٹھا اوسکی گردن دی کاٹ
تو گفتی شدست از بط کشتہ خون
ہو جون ذبح بط اور خون ہو روان

١٢٢ ای بنکران ١٢
١٢٣ یعنی بیا ١٢
١٢٤ یعنی از افعال بر توبہ کنم و ١٢
١٢٥ منہیات را ترک کنم ١٢
١٢٦ یعنی دو طرفہ ١٢
١٢٧ ماہمان پارسا ١٢
١٢٨ ای برای گریس
١٢٩ ای مطرب ١٢
١٣٠ یعنی سواے نرگس ہمہ در خواب بودند و از مستی و غافل بودند
١٣١ ای آواز باریک
١٣٢ یعنی ریزه ریزه ١٢
١٣٣ یعنی خوب ١٢
١٣٤ یعنی مطرب ١٢
١٣٥ مراد از خمر ١٢
١٣٦ پیمانہ شراب ١٢
١٣٧ یعنی شراب ١٢
١٣٨ ای معکوس ١٢

خمم آبستن خمر نہ ماہہ بود
خم اک حاملہ نو مہینے کی تھی

شکم تا بنافش دریدند مشک
شکم مشک کا پھاڑا جو ناف سے

بفرمود تا سنگ صحن سرای
ہوا حکم پتھر جو تھے صحن کے

کہ گلگونہ خمر یاقوت فام
کہ گلگونہ جو تھا مے لعل کا

عجب نیست بالوعہ گر شد خراب
عجب کیا جو چہبچہ یون تھا خراب

دگر ہر کہ بربط گرفتی بکف
کوئی پھر جو بربط کو چھوتا کہین

دگر فاسقی چنگ بروے بدوش
کوئی چنگ رکھو کاندھے لیتا جو تان

جوانی سر از کبر و پندار مست
جوان وہ تکبر مین جو مست تھا

پدر بارہا گفتہ بودش بہول
پدر نے ڈرا کر کہا بارہا

جفای پدر برد و زندان و بند
سہے باپ کے ظلم اور قید بھی

گرش سخت گفتی سخنگوی و سہل
کوئی کتا سخت اوس سے یا سہل جو

خیال غرورش بران داشتے
ارادہ غرور اوسکا کرتا وہین

سپر نفگند شیر غران ز جنگ
نہ ڈالے سپر شیر گر دیکھے جنگ

دران فتنہ دختر بینداخت زود
کہ اس غل مین لڑکی وہین گر پڑی

قدح را بر و چشم خونین پر اشک
پیالہ بھی تھا خون کے آنسو بھرے

بکندند و کردند نو باز جاے
اکھاڑے وہ پھر سے لگائے نئے

بشستن نمیشد ز روی رخام
وہ دھونے پہ پتھر سے جاتا نہ تھا

کہ خورد اندران روز چندان شراب
گیا ڈھوک اوس دن جو اتنی شراب

قفا خوردی از دست مردم چو دف
تو دف کی طرح دھول پڑتی وہین

بمالیدے اورا چو طنبور گوش
ملے جاتے طنبور کی طرح کان

چو پیران بکنج عبادت نشست
رہا بوڑھا بیٹھا سا گوشے مین جا

کہ پاکیزہ رو باش و شایستہ قول
چلن نیک رکھ بات سچی بتا

چنان سودمندش نیامد کہ پند
تھی کب کارگر جو نصیحت ہوئی

کہ بیرون کن از سر جوانی و جہل
کہ چھوڑ اس جوانی اور نادانی کو

کہ درویش را زندہ نگذاشتی
فقیرون کو جیتا نہ چھوڑے کہین

بلند لیشد از تیغ بران چنگ
ورے جس جگہ آئے آواز چنگ

یعنی حاملہ ۱۲
مراد از شتر اسپ ۱۲
اضمار قبل الذکر ۱۲
از سر نو تیار کردن
علت شجید بد
یعنی عمارت ۱۲
گرد ونی جہیز ۱۲
ہندی جست ۱۲
ہمان شہر ازده ۱۲
ترسانیدن ۱۲
یعنی تارک منہیات ۱۲
یعنی بدرشتی گفتی یا بنرمی ۱۲
خبر از آواز چنگ می گیرد ۱۲

نبرمی زد شمن توانکرد دوست
یہ نرمی سے دشمن کرے دوستی

چو سندان کسی سخت روئی نہ کرد
نہائی لوہارون کی ہے سخت تر

بگفتن درشتی مکن با امیر
نہ باتون مین سختی امیرون سے کر

با خلاق با ہر کہ بینی بساز
باخلاق ہر ایک سے ساز کر

کہ این گردن از نازکی بر کشد
کہ یہ اوس تکبر سے گردن چورائے

بشیرین زبانی توان برد گوی
ہو شیرین زبان بازی تو جیت لے

تو شیرین زبانی ز سعدی بگیر
تو شیرین زبان سعدی سے سیکھ لے

چو با دوست سختی کنی دشمن است
کرے دوست سے بد ہو دشمن وہی

کہ خائسک تادیب بر سر نخورد
ہتوڑے کی چوٹ اوسپہ ہو چوٹ پر

چو بینی کہ سختی کند سست گیر
کرے وہ جو غصہ جھکا اپنا سر

اگر زیر دست ست وگر سر فراز
جو ہو زیر دست اور یا ہو زبر

بگفتار خوش وان سر اندر کشد
وہ بات اچھی سن سر کو اپنے جھکائے

کہ پیوستہ تلخی برد تند خوے
سدا تلخی غم مین بد خو رہے

ترشروے را گو بہ تلخی بمیر
ترشرو کو کہہ تلخی مین مر رہے

حکایت طواف عسل
ہے ذکر اوسکا جو شہد تھا بیچتا

شکر خندہ انگبین مے فروخت
کوئی شیرین لب شہد تھا بیچتا

بتانی میان بستہ چون نیشکر
کمر باندھے جون نیشکر بت سدا

گر او زہر برداشتی فی المثل
کہ وہ ہاتھ سے زہر دیتا اگر

گرانی نظر کرد در کار او
تو حاسد اک اوسپر حسد لے گیا

دگر روز شد گرد گیتی روان
پھر اوہ بھی جا گرد اوس شہر کے

کہ دلہا ز شیرینیش می بسوخت
دیے دل مٹھائی نے جسکی جلا

بر و مشتری از مگس بیشتر
خریدار تھے مکھیون سے سوا

بخوردندی از دست او چون عسل
تو کھا لیتے سب شہد اوسنے جانکر

حسد برد بر روز بازار او
جو بازار گرم اوسکا دیکھا سوا

عسل بر سر و سرکہ برابروان
لیے سر پہ شہد اور ترش بھون کئے

ع۱ یعنی چون از دوست سخن بلیا حقارت گوئی دشمن شود ۱۲ ع۲ یعنی ہر کہ دوری کند ۱۲ ع۳ یعنی ہتوڑا ۱۲ ع۴ ادب ۱۲ ع۵ یعنی سختی ع۶ دور کند ۱۲ ع۷ فرو می کند ۱۲ ع۸ مطیع شود

ع۹ یعنی ۱۲ ع۱۰ ۱۲ ع۱۱ صفت ۱۲ ع۱۲ یعنی محبوبان ۱۲ ع۱۳ یعنی خریدار ۱۲ ع۱۴ وحدت ۱۲ ع۱۵ ع۱۶ ع۱۷ حاسد ۱۲ یعنی ۱۲

بسی گشت فریاد خوان پیش و پس	که ننشست[1] بر انگبینش[2] مگس
وہ پھرتا تھا آواز دیتا مگر	نہ بیٹھی کوئی مکھی بھی شہد پر
شبانگه که نقدش نیامد بدست	بدل تنگ روئی[3] بکنجی نشست
پھرا رات تک آیا پیسا نہ ہاتھ	پڑا گھر مین آکر وہ تلخی کے ساتھ
چو عاصی ترش کرده رو از وعید[4]	چو ابروی زندانیان روز عید
گنہگار کو جون سزا کا الم	ہو دن عید کے جیسے قیدی کو غم
زنی[5] گفت بازی کنان شوی را	عسل تلخ باشد ترشروی را
کہا ایک عورت نے خاوند کو	ہے شہد اوسکا کڑوا ترشرو جو ہو
حرامست بو نان آنکس چشید	که چون سفره ابرو[6] بهم در کشید
حرام آئی ہے روٹی اُس شخص کی	کہ چون سفرہ بھون پر شکن ہو پڑی
مکن خواجه بر خویشتن[8] کار سخت	که بدخوی باشد نگونسار بخت
نہ کر خواجہ تو کام اپنا خراب	کہ بدخو کو اکثر ہے دیکھا خراب
گرفتم که سیم و زرت چیز[9] نیست	چو سعدی زبان خوشت نیز نیست
یہ مانا ترے پاس زر تو نہین	زبان میٹھی سعدی کی بھی کیا نہین

حکایت در معنی تواضع نیکمردان

حکایت تواضع مین نیکون کی ہے

شنیدم که فرزانهٔ حق پرست	گریبان گرفتش یکی رند مست
سنا مین نے دانا تھا اک حق پرست	گریبان کو پکڑے تھا اک رند مست
ازان تیره دل مرد صافی درون	قفا خورد و سر بر[10] نکرد از سکون
سیہ دل کے ہاتھون سے صاحب ہنر	پٹا بھی ولیکن اوٹھایا نہ سر
یکی گفتش آخر نه مردی تو نیز	تحمل دریغست ازین بی[11] تمیز
کہا ایک نے تو نہین مرد کیا	طرح دینا ایسے کو یہ ہے خطا
شنید این سخن مرد پاکیزه خوی	بدو گفت ازین نوع با من مگوی
یہ سن بات بولا وہ پاکیزہ خو	کہ اس طرح کہہ بات مجھ سے نہ تو
دردست نادان گریبان مرد	که با شیر جنگی سگالد نبرد
گریبان دانا کا پھاڑے وہ مست	اوٹھے شیر جنگی پہ بھی جسکا دست

[1] یعنی کسی شہد اورا
[2] یعنی شہد ١٢ نسخہ ١٢
[3] یعنی بکلفت ١٢
[4] ای وعدہ عذاب
[5] یعنی زنے از زنان ١٢ بہ لطیفہ گفت کہ شہد ترش و تلخ می باشد ١٢
[6] منقولہ شیخ ١٢
[7] صفت کا شفقۂ آنکس
[8] یعنی ای خواجہ بسبب بدخوئی کار را بر خود دشوار مکن ١٢
[9] اسکے پیچ نیست ١٢
[10] یعنی پیالے ١٢
[11] صفت کا شخص مرد است ١٢

ز ہشیار عاقل نترسد کہ دست	زند در گریبان نادان مست
یہ دانا سے عاقل کو شک کب ہوا	کہ پکڑے گریبان وہ مست کا
ہنرور چنین زندگانی کند	جفا بیند و مہربانی کند
ہنرمند یون زندگانی کرے	سہے ظلم اور مہربانی کرے

حکایت در معنی عزت نفس مردان
یہ ذکر ایک صحرا نشین کا ہے بیان

سگے پای صحرا نشینی گزید	بخشمے کہ زہرش ز دندان چکید
کسی کتے نے پاؤن درویش کا	یہ کاٹا کہ زہر اوسکے منہ سے گرا
شب از درد بیچارہ خوابش نبرد	بخیل اندرش دختری بود خرد
وہ بیچارہ اس غم سے سویا نہ رات	تھی ایک لڑکی چھوٹی وہ بولی یہ بات
پدر را جفا کرد و تندی نمود	کہ آخر ترا نیز دندان نبود
کہا باپ سے اُسنے ہوکر خفا	کہ تیرے بھی کیا دانت مُنھ مین نہ تھا
پس از گریہ مرد پراگندہ روز	بخندید کای بابک دلفروز
تو رونے کے بعد اوس سے اوس مردنے	کہا ہنسکے جان پدر سن تو اے
مرا گرچہ ہم سلطنت بود بیش	دریغ آمدم کام و دندان خویش
کہ غصہ تو رکھتا ہون مین بھی مگر	ہوئی غیرت اس اپنے مُنھ دانت پر
محالست گر تیغ بر سر خورم	کہ دندان بپای سگ اندر برم
یہ مشکل ہے گر تیغ بھی کھاؤن مین	نہ دانت اپنا کتے پہ لیجاؤن مین
توان کرد با ناکسان بدرگی	ولیکن نیاید ز مردم سگی
بدون سے برائی ہو گر انتقام	پر انسان سے ہوگا نہ کتے کا کام

حکایت خواجہ نیکو کار و بندہ نافرمان
یہ ہے ذکر اک خواجہ اور بندہ کا

بزرگے ہنرمند آفاق بود	غلامش نکوہیدہ اخلاق بود
بزرگ اک ہنرمند آفاق تھا	غلام اوسکا لیکن بدا خلاق تھا
ازین خفرقے موی بالیدہ	بدی سرکہ در روے مالیدہ
وہ بے غیرت ایسا بڑھے بال بھی	ترش بھون بھی پھولے ہوئے گال بھی

چو ثعبانش آلودہ دندان بزہر
بھرا سانپ کی طرح دانتون مین زہر
مدامش بروے آب چشم از سبل
تھے چہرے پہ ڈھلکے سے آنسو روان
گرہ وقت پختن برابرو زدے
پکانے پڑے تو بھوین وہ چڑھائے
دما دم بنان خوردنش ہمنفس
وہ موجود کھانے کو تو ہر گھڑی
نہ گفت اندرو کار کردی نہ چوب
نہ بات اوسپہ کرتی نہ لکڑی اثر
گہے خار و خس در رہ انداختی
کبھی کوڑا وہ ڈالدے راہ مین
ز سیماش وحشت فراز آمدی
عیان اوسکے چہرسے وحشت یہ تھی
یکے گفت ازین بندۂ بد خصال
کوئی بولا یہ بندہ ہے بد خصال
نیرزد وجودی بدین ناخوشی
نہ لایق ہے اسکے یہ بے عقل ورائے
منت بندۂ خوب و نیکو سیر
مین لادون غلام ایک بہتر تجھے
وگر یک پشیز آورد سر مپیچ
ہو اک پیسا قیمت نہ سر پھیر تو
شنید این سخن مرد نیکو نہاد
یہ سُن بات بولا وہ پاکیزہ خو
بد ست این پسر طبع و خویش و لیک
اگرچہ یہ لڑکا ہے بد خو و لیک

گرو بردہ از زشت رویان شہر
نہ تھا کوئی بد ایسا ڈھونڈھو جو شہر
دمیدی و بوی پیاز از بغل
پیاز ایسی بو تھی بغل سے عیان
چو پختند با خواجہ زانو زدے
جو پکے تو مالک سے زانو ملائے
وگر مردی آبی ندادی بکس
مرے بھی کوئی دے نہ پانی کبھی
شب و روز از و خانہ درکند و کوب
تھا دن رات حال اوس سے گھر کا تبر
گہے ماکیان در چہ انداختے
کبھی مرغیان جھونک دے چاہ مین
نرفتی بکارے کہ باز آمدی
جو کچھ لینے جاتا نہ آتا کبھی
چہ خواہی ہنر یا ادب یا جمال
تو کیا چاہے اس سے ہنر یا جمال
کہ جورش پسندی و بارش کشی
سہے ظلم اور اسکا بوجھا اوٹھائے
بدست آرم این را بنخاس بر
اسے اب تو نخاس مین بیچ لے
گرانست اگر راست خواہی بہیچ
جو سچ پوچھو مہنگا ہے اک کوڑی جو
بخندید کاے یار فرخ نژاد
کہا ہنسکے سن یار فرخندہ خو
مرا زو طبیعت شود خوی نیک
ہوئی میری اسکے سبب خوی نیک

عہ گرو بردن یعنی غالب آمدن یعنی غالب [illegible] از زشت
و زشت رویان شہر غالب بود ۱۲
عہ یعنی ازو بالا ۱۲
عہ پیاز [illegible] ۱۲
عہ اشک جاری [illegible] ۱۲
عہ [illegible]
در [illegible]
عہ ای [illegible] ۱۲ ای پند ۱۲
عہ ای [illegible] ۱۲
عہ ای چنان [illegible] ۱۲
عہ یعنی [illegible] ۱۲
عہ ای اگرچہ [illegible] این پسر بدست ۱۲

چو زو کردہ باشم تحمل بسے
جو کی مین نے برداشت اسکی بدی
توانم جفا بردن از ہر کسے
کر دنگا مین برداشت ہر ایک کی

مروت ندانم کہ بفروشمش[۵۱]
مروت نجانا ن کہ بیچون اسے
بدیگر کسے عیب بر گویمش
جو ہین عیب اسکے کہون اور سے

چو من در بلایش تحمل کنم
جو مین ظلم اوسکا اٹھاتا رہون
بسے بہ بود گر تحول کنم[۵۲]
یہ بہتر ہے اس سے کہ اور ونکو دون

چو خود را پسندی کسی را پسند
تجھے جو پسند آئے دے اور کو
تو در زحمتی دیگرے را مبند[۵۳]
تو ہے رنج مین کس لیے اور ہو

تحمل چو زہرت نماید نخست
ہے برداشت پہلے سوا زہر سے
ولی شہد گردد چو در طبع رست[۵۴]
دے شہد ہوے جو دل پر جمے

حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور

حکایت یہ معروف کرخی کی ہے

کسی راہ معروف کرخی نجست[۵۵]
وہی راہ معروف کرخی کی پاے
کہ نہاد معروفی از سر نخست[۵۶]
خیال اپنی شہرت کا دل مین نہ لائے

شنیدم کہ مہمانش آمد یکے
سنا آیا مہمان اک اوسکے یان
ز بیماریش تا بمرگ اندکے[۵۷]
کہ بیماری سے اوسکے لب پر تھی جان

سرش موی و رویش صفا ریختہ
گرے بال سر کے اڑا رنگ رو
بمویش جان[۵۸] در تن آویختہ
رہی باقی جان تن مین مانند مو

شب آنجا بیفگند و بالش نہاد[۵۹]
دیا ڈال اسباب تکیہ رکھا
روان دست در بانگ و نالش نہاد
پھر آغاز فریاد و نالہ کیا

نہ خوابش گرفتی لشب یکنفس
نہ رات اوسکو نیند آتی تھی ایکدم
نہ از دست فریاد او خواب کس
تھا اوسکے سبب سب کو سونا قسم

نہاد پریشان و طبعی درشت
پریشان باتین تھین جو سخت خوار
نمی مرد و خلقی بحجت بکشت
نہ مرتا تھا اور ونکو رکھا تھا مارا

ز فریاد و نالیدن و خفت و خیز
وہ فریاد کرتا جو تھا روز و شب
گرفتند از و خلق راہ گریز
تو لوگ اوس مکان سے گئے بھاگ سب

زدی یار هر دم دران لقبه کس
نہ گھر والون سے کوئی اوسجا رہا

شنیدم کہ شبها ز خدمت نخفت
وہ راتون کو خدمت سے سویا نہین

شبی بر سرش لشکر آورد خواب
تو اک رات غالب ہوا دسپہ خواب

بیکدم که چشمانش خفتن گرفت
ہوئین بند آنکھین تو وہ سو گیا

که لعنت برین نسل ناپاک باد
کہ لعنت ہو اس نسل ناپاک پر

بلند اعتقادان پاکیزه پوش
بڑے معتقد کپڑے ہین پر صفا

چه داندلت انبانی از خواب مست
یہ ہین پیٹ بھرے مست ہین خواب مین

سخنهای منکر بمعروف گفت
یہ باتین کہین سخت معروف کو

فرو خورد شیخ اینحدیث از کرم
یہ سنکر وہ معروف تو پی گیا

یکی گفت معروف را در نهفت
تو معروف سے ایک نے یون کہا

برو زین سپس گو سر خویش گیر
یہ کہہ جائے تو راہ اب اپنی لے

نکوئی و رحمت بجای خود است
نکوئی و رحمت نہ ہر جا ہے نیک

سر سفله را گر دبالش منه
نہ رکھ تکیہ ظالم کے تو سر تلے

همان ناتوان ماند و معروف بس
وہ بیمار تھا اور وہ معروف تھا

چو مردان میان بست و کرد انچه گفت
کہا اوسنے جو کچھ کیا بس وہین

که چند آورد مرد نا خفته تاب
کہ لاتا کہان تک وہ جگنے کی تاب

مسافر پراگنده گفتن گرفت
مسافر ٹبرا اس کو کہنے لگا

که نامند و ناموس و زرق اندو باد
بڑے نامور اور مکار پر

فریبنده پارسائی فروش
فریبی ہین اور یہ بنے پارسا

که بیچاره دیده بهم نه بست
مین بیچارہ ہون بیچ اور تاب مین

که یکدم چرا غافل از وی بخفت
کہ سو کیون رہا اوس سے غافل وہ ہو

شنیدند پوشیدگان حرم
وے گھر کی سب عورتون نے سنا

ندیدی که درویش نالان چه گفت
کہ کیا کیا کہا اوس نے تو نے سنا

لعنت ببر جای دیگر بمیر
یہان سے کہین اور جا کر مرے

دلی با بدان نیکمردی بدست
نہین بد سے نیکی کا کرنا ہے نیک

سر مردم آزار بر سنگ به
ہے بہتر ہو سر اوسکا پتھر تلے

له صاحب خانه ۱۲
له معروف کرخی ۱۲
یعنی خدمت او بجا سے آورد
یعنی مقوله شیخ ۱۲
یعنی طاقت ۱۲
یعنی بیمار ۱۲
مکار
پریشان ۱۲
بیهوده ۱۲
یعنی همان بیمار ۱۲
درشت و ناخوش ۱۲
محل نمود ۱۲
مردم خانه معروف کرخی ۱۲
ماندن تو در جای دیگر بهتر است ۱۲

مکن با بدان نیکی ای نیکبخت
نہ کر نیکی تو ساتھ بد کے کبھی

نگویم مراعات مردم مکن
کہون کب کہ انسان سے نیکی نہ کر

باخلاق نرمی مکن یا درشت
تو اخلاق نرمی نہ کر سخت سے

گر انصاف خواہی سگ حق شناس
جو سچ پوچھے کتا جو ہے حق شناس

ببرف آب رحمت مکن بر خسیس
خسیسون کو مت برف کا پانی دے

ندیدم چنین پیچ بر پیچ کس
نہ دیکھی فریبی کوئی اب بھی

بخندید و گفت ای دلارام جفت
ہنسا اور کہا سن لے اے دلربا

گر از ناخوشی کرد بر من خروش
نہ بیمار ناخوش جو مجھسے ہوا

جفای چنین کس بباید شنود
کہے وہ جو کچھ اب سُنا چاہیے

چو خود را قوی حال بینی و خوش
قوی دیکھے دنیا مین جو اپنا حال

اگر خود ہمین صورتست چون طلسم
جو ہے تیری صورت یہ جیسے طلسم

وگر پرورانی درخت کرم
تو پالے درخت کرم کو اگر

نہ بینی کہ در کرخ تربت بسیست
بہت کرخ مین قبرین دیکھی سنین

کہ در شورہ نادان نشاید درخت
کہ اوسر زمین بوتا ہے نادان کوئی

کرم پیش نامردمان گم مکن
بردن ساتھ ہو ضایع ایسی نہ کر

کہ سگ را نمالند چون گربہ پشت
نہ کتے کو بلی سا کوئی ملے

بسیرت بہ از مردم ناسپاس
وہ انسان سے بہتر کہ ہو ناسپاس

چو کردی مکافات بر پیچ نویس
جو دے پیچ پہ اُسکا نتیجہ لکھے

مکن ہیچ رحمت برین مجلس
نکر اس کمینے پہ رحمت کبھی

پریشان مشو زین پریشان کہ گفت
کہا اسنے جو کچھ نہ خاطر مین لا

مرا ناخوش از وی خوش آمد بگوش
ہے بد بات اسکی بھلی سے سوا

کہ نتواند از بیقراری غنود
نہ چو در و سے ایک دم سو سکے

بشکرانہ بار ضعیفان بکش
تو شکرانے مین تو ضعیفون کو پال

بمیری و اسمت بمیرد چو جسم
مرے تو کبھی اور نام بھی مثل جسم

بر نیکنامی خوری لاجرم
ملے نیکنامی کا تجھکو مزا

بجز گور معروف معروف نیست
بجز قبر معروف شہرت نہین

۱ اے زمین شور ۲ یعنی رعایت ۳ اے ناکسان ۴ اے ضایع مکن ۵ یعنی سخت ۶ سگ درحقیقت ... پشت

بدولت کسانی سر افراختند — که تاج تکبر بینداختند

ہے حاصل اونھین سربلندی و مال — کہ ٹوپی تکبر کی دی سر سے ڈال

تکبر کند مرد حشمت پرست — ندانند که حشمت بحلم اندرست

جو حشمت پہ لوگ اب تکبر کرین — نہ جانین کہ حشمت ہے برداشت مین

حکایت در معنی سفاہت نا اہلان و تحمل نیکمردان

ہے شوخی کمینون کی مردونکا حلم

طمع برد شوخی بصاحبدلے — نبود آن زمان در میان حاصلے

اک اوباش عابد سے سائل ہوا — نہ عابد کے پاس اوسگھڑی کچھ بھی تھا

کمربند و دستش تہی بود پاک — که زر بر فشاندی بروئش چو خاک

کمربند خالی تھا اور ہاتھ پاک — کہ زر جھاڑتا اوسپہ مانند خاک

برون تاخت خواہندهٔ خیره روے — نکوہیدن آغاز کردش بکوی

تو باہر وہ مکار دوان سے گیا — گلی مین برا اوسکو کہنے لگا

که زنہار ازین کژدمان خموش — پلنگان درندهٔ صوف پوش

بچاو انسے بچھو یہ خاموش ہین — ہین چیتے درندے نمدپوش ہین

که چون گربه زانو بدل برنہند — وگر صیدی افتد چو سگ در جہند

یہ بیٹھے ہین بلی سے زانو دبا — شکار آئے کتے سے اوچھلین ہوا

سوی مسجد آورده دکان شید — که در خانه کمتر توان یافت صید

دکان مکر کی مسجدون مین رکھین — کہ گھر مین شکار اون کو کمتر ملین

ره کاروان شیرمردان زنند — ولی جامهٔ مردم اینان کنند

کہ سوداگرون کو تو ہین چور مار — یہ مسجد مین لین سب کے کپڑے اتار

سپید و سیه پاره بر دوخته — بسا لوس پنہان زر اندوخته

ہین ہر رنگ ٹکڑون سے گدڑی سئے — چھپے مکر سے جمع روپیہ کئے

زہی جو فروشان گندم نماے — جہانگرد شبکوک خرمن گدای

یہ ہین جو فروش اور گندم نما — یہ مانگین ہین کھلیانون پر شب کو جا

مبین در عبادت که پیرند و سست — که در رقص و حالت جوانند و چست

عبادت مین بڈھے ہین اور تھکے نہ پائین — وے وجد مین وہ جوانی دکھائین

عصای کلیم اند بسیار خوار
عصا ہین یہ موسی کے کھائین بہت
نہ پرہیزگار و نہ دانشورند
نہ زاہد یہ ہین اور نے عقلمند
عبای بلیلان در تن کنند
عبائے بلال اپنے تن پر کرین
زسنت نہ بینی درایشان اثر
طریقت کا ان مین نہین کچھ اثر
شکم تا سر اگندہ از لقمہ تنگ
بھرا پیٹ لقمون سے ہے ناک تک
نخواہم در یناب ازین بیش گفت
زیادہ مین اسبات مین کیا لکھون
فرو گفت ازین شیوہ نادیدہ گوی
کہا اوسنے بے دیکھے جو کچھ کہا
یکی کردہ بے آبروئی بسے
جو کوئی کہ بے آبرو خود ہوا
مریدی بشیخ این سخن نقل کرد
مرید ایک آیا کہا شیخ سے
بدی در قفا عیب من گفت و خفت
برا پیچھے کھکر کوئی سو رہے
یکے تیری افگند و در رہ فتاد
کوئی تیر مارے گرے راہ مین
تو برداشتی آمدی سوی من
اوٹھا لایا تو وان سے اور آنکے
بخندید صاحبدل نیکخو
کہا ہنسکے اوس پارسا نیک نے

پس آنگہ نمایند خود را نزار
یہ پھر لاغری بھی دکھائین بہت
ہمین بس کہ دنیا بدین میخورند
عوض دین کے دینا کرین یہ پسند
بدر غل حبش جامۂ زن کنند
خراج حبش زن کا زیور کرین
مگر خواب پیشین و نان سحر
یہ دن دوپہر سوئین کھائین سحر
چو زنبیل دریوزہ ہفتاد رنگ
فقیر دن کی جھولی سا آیا لٹک
کہ شنعت بود سیرت خویش گفت
برا ہے جو اپنی ہی خصلت کہون
نہ بیند ہنر دیدۂ عیب جوی
ہنر دیکھے جوئندہ کیا عیب کا
چہ غم داردش زآبروی کسی
تو وہ آبرو اور کی رکھے کیا
اگر راست پرسی نہ از عقل کرد
خلاف اوسنے لیکن کیا عقل کے
بتر زو قرینی کہ آورد و گفت
بتر اوس سے جو آکے آگے کہے
وجودم نیازرد و رنجم نداد
نہ رنج اوس سے ہوا اور ایذا ہمین
ہمین در سپوزی بہ پہلوی من
چبھوتا ہے سینے مین ہر دم مرے
کہ سہل است ازین بیشتر گو بگوی
زیادہ کہا اوس سے جو کچھ کہ سکے

۱ کہ عصا با خود بردہ بود ۱۲
۲ حضرت موسی کلیم اللہ علیہ السلام ۱۲
۳ ای گرو و حقیر ۱۲
۴ ای بلال نام مؤذن آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲
۵ بخراج حبش
۶ زن را زیور ۱۲
۷ کہ نام مرتکب است ۱۲ نزد ۱۲
۸ طیار رسانید ۱۲ انسان بکند ازاں ۱۲
۹ چنانکہ شیخ ہم از جملہ درویشان بود ۱۲ یعنی با ہمنشین
۱۰ خلانیدن ۱۲ سپوزیدن فرو بردن ۱۲ ۱۲

ہنوز انچہ گفت از بدم اندکیست
یہ اب بھی ہے تھوڑا جو اوسنے کہا

از انہا کہ من دانم از صد یکیست
ہے سو مین سے اک جو ہون مین جانتا

ز روی گمان بر من اینہا کہ بست
یہ شبہے سے بہتان باندھا نہین

من از خود یقین میشناسم کہ ہست
یہ سب مجھ مین ہین جانتا ہون یقین

وی امسال پیوست با ما وصال
وہ امسال آ کر ہے مجھسے ملا

کجا داندم عیب ہفتاد سال
وہ ستر برس کے گنہ جانے کیا

بہ از من کسی در جہان عیب من
جو ہین عیب مجھ مین وہ مجھسے سوا

نداند بجز عالم الغیب من
کوئی جانے کیا جانتا ہے خدا

ندیدم چنین نیک پندار کس
ملا یون کوئی نیک پہچان کب

کہ پنداشت عیب من اینست و بس
مرے عیب جسنے کہے آکے سب

بمحشر گواہ گناہم گر او ست
ہے محشر مین میرے گنہ کا گواہ

ز دوزخ نترسم کہ کارم نکوست
نہین خوف دوزخ کہ ہیون نیک راہ

گرم عیب گوید بداندیش من
جو میرے کہے عیب دشمن مرا

بیا گو ببر نسخہ از پیش من
مرے پاس سے نسخہ اک لے وہ آ

کسان مرد راہ خدا بودہ اند
وہی لوگ ہین مرد راہ خدا

کہ برجاش تیر بلا بودہ اند
بنے ہین جو آماج تیر بلا

زبان باش تا پوستینت درند
تو چپ رہ ترے عیب اگر سب کہین

کہ صاحبدلان بار شوخان برند
کہ صاحبدل ایسی سہت کچھ نہین

گر از خاک مردم سبوئی کنند
گھڑا خاک آدم سے گرچہ بنے

بسنگش ملامت کنان بشکنند
ملامت کے پتھر سے توڑین اوسے

حکایت در گستاخی درویشان و تحمل بادشاہان

فقیر دنکی گستاخی شاہونکا حلم

ملک صالح از بادشاہان شام
ملک صالح اک تھا جو سلطان شام

برون آمدی صبحدم با غلام
نکلتا سحر ساتھ لیکر غلام

بگشتی در اطراف بازار و کوی
وہ بازار کوچے پھرا تا شتاب

برسم عرب نیمہ بربستہ روی
برسم عرب منھ پہ ڈالے نقاب

که صاحب نظر بود و درویش دوست
تھا صاحب نظر دوست درویش کا
دو درویش در مسجدی خفته یافت
فقیر ایک مسجد مین دو سوتے ملے
شب سرد شان دیده نابرده خواب
نہ جاڑے سے سوئے تھے وہ دونون یار
یکے زان دو میگفت بادیگری
وہ کہتا تھا اک دوسرے سے یہی
گر این پادشاهان گردن فراز
کہ یہ بادشہ ہین جو گردن بلند
در آیند با عاجزان در بهشت
یہ جنت مین ہون عاجزون سے بہم
بهشت برین ملک ماوای ماست
نہی ہے بہشت اپنے ہی واسطے
همه ملک اینان چه دیدے خوشی
ہمین عمر مین ان سے کیا ہے خوشی
اگر صالح آنجا بدیوار باغ
ملک صالح ملجائے ہمکو جو دان
چو مرد این سخن گفت و صالح شنید
یہ صالح نے جب دم کہا اونسے ستا
دمی رفت تا چشمهٔ آفتاب
گیا شاہ اندر چشمۂ آفتاب
روان هر دو کس را فرستاد و خواند
تو بھیجا کسیکو بلایا اونھین
بر ایشان ببارید باران جود
فقیرون پہ مینہ ایسا برسایا زر

هر آنکه این دو دارد ملک صالح اوست
یہ دو باتین جسمین ہین صالح ہوا
پریشان دل و خاطر آشفته یافت
پریشان دل تھے غم در رنج سے
چو حربا تامل کنان آفتاب
تھا سورج کا گرگٹ کیطرح انتظار
که هم روز محشر بود داوری
کہ محشر مین بھی ہوتی ہے داوری
که در لهو و عیش اند با کام و ناز
سدا عیش و عشرت سے ہین ارجمند
من از گور سر برنگیرم ز خشت
مین تربت سے باہر نہ رکھون قدم
که بند غم امروز بر پاے ماست
کہ قیدی جو ہین آج ہم رنج کے
که در آخرت نیز زحمت کشی
کہ زحمت سہین انسے عقبیٰ مین بھی
در آید بکفشش بدرّم دماغ
تو سر توڑین ہم مار کر جوتیان
دگر بودن آنجا مصالح ندید
ٹھہرنا نہ دیکھا صلاح ایسی جب
ز چشم خلایق فرو شست خواب
لگا دھونے خلقت کی آنکھونسی خواب
بهیبت نشست و بحرمت نشاند
وہ بیٹھا بہ عزت بٹھایا اونھین
فرو شست شان گرد ذل از وجود
گئی گرد افلاس دھو سر بسر

پس از رنج سرما و باران و سیل
گیا رنج جاڑے کا اور مینھ کا
گدایان بے جامہ شب کردہ روز
کٹی جن فقیرون کو جاڑے مین رات
یکی گفت از ایشان ملک را نہان
کہا ایک نے دونون مین شاہ سی
پسندیدگان در بزرگی رسند
جو لوگ اچھے ہوتے ہین وہ بلند
شہنشہ ز شادی چو گل بر شگفت
خوشی سے وہ شہ پھول جون کھل گیا
من آنکس نیم کز غرور حشم
نہین مجھکو حشمت کا کچھ بھی غرور
تو ہم با من از سر بنہ خوی زشت
ہے واجب کہ تم بھی موافق رہو
من امروز کردم در صلح باز
کشادہ کیا صلح کا مین نے در
چنین راہ گر مقبلی پیش گیر
جو مقبول چاہے تو یہ راہ لے
بر از شاخ طوبی کسی بر نداشت
لین شاخ طوبے کے پھل کیا او سے
ارادت نداری سعادت مجو
عقیدہ نہو کب سعادت ہو ساتھ
ترا کی بود چون چراغ التہاب
ہو تجھ مین چراغ ایسی کب روشنی
وجودی دہد روشنائی بجمع
وہی دے گا کچھ روشنی جمع مین

نشستند با نامداران خیل
تو بیٹھے وہ سب نامدار وہین آ
معطر کنان جامہ بر عود سوز
بساتے تھے کپڑون مین وہ عطریات
کہ ای حلقہ در گوش حکمت جہان
تری حلقہ در گوش خلقت رہے
ز ما بندگانت چہ آمد پسند
ہوئین ہمسے کیا تجھکو باتین پسند
بخندید در روی درویش و گفت
ہنسا اور فقیرون سے کہنے لگا
ز بیچارگان روی درہم کشم
کہ بیچارون سے آنکھ کھینچون دور
کہ ناسازگاری کنی در بہشت
نہ جنت مین کچھ بر خلافی کرو
تو فردا کنم در بر ویم فراز
تو مجھ پر بھی کل کو نہ در بند کر
شرف بایدت دست درویش گیر
فقیرون کی خدمت سے عظمت ملے
کہ امروز تخم ارادت نکاشت
عقیدے کے بیج او سنے بوئے نتھی
بچوگان خدمت توان برد گوی
کہ چوگان خدمت سے گیند آئے ہاتھ
کہ از خود پری ہمچو قندیل از آب
خودی جیسے قندیل پانی بھری
کہ سوزیش در سینہ باشد چو شمع
کہ دل مین ہو کچھ سوز جون شمع مین

آب بسیار ۱۲
روان باشد ۱۲
آن ہر دو درویش ۱۲
یعنی تمام شب سرما
برہنہ بودند ۱۲
از ان ہر دو درویش ۱۲
ای فرمانبردار ۱۲
ای مقبولان ۱۲
مرتبہ یابند ۱۲

باب در تواضع

یعنی خوشوقت شد
یعنی التفات نہ کنم ۱۲
دور رہین
فضلت زبون ۱۲
نام درخت در بہشت
شعلہ زدن وافروختہ شدن ۱۲
قندیل بالکسر آنچہ در مسجد آویزند برای روشنی و آرایش ۱۲ ۱۲

حکایت اندر محرومی خویشتن بینان

خودی جنھین ہے وہ ہی محروم ہون

یکی در نجوم اندکی دست داشت
نجوم ایک تھوڑا سا تھا جانتا
ولیک از تکبر سر مست داشت
مگر تھا غرور اوسکے سر مین بھرا

بر گوشیار آمد از راه دور
سو گوشیار آکے حاضر ہوا
دلی پر ارادت سری پر غرور
عقیدہ تو کیا پر خودی سے بھرا

خردمند ازو دیده بر دوختی
وہ دانا چراتا تھا آنکھین سدا
یکیش حرف خدمت نیاموختی
سکھاتا نہ اک حرف اوسے علم کا

چو بی بهره عزم سفر کرد باز
جو محروم پھر کر وہ جانے لگا
بدو گفت دانای گردن فراز
خردمند نے اوس سے تب یون کہا

تو خود را گمان بردهٔ پر خرد
عقیل اپنے کو تو ہے سمجھے ہوے
انائی که پر شد دگر چون برد
گھڑا جو بھرا پھر وہ کیونکر بھرے

ز دعوی تهی آی تا پر شوی
تو دعوے سے آ خالی تو پھر بھرے
تو از خود پری زان تهی میروی
بھری ہے خودی کیون نہ خالی پھرے

ز هستی در آفاق سعدی صفت
تو دنیا مین سعدی کی صورت سے آ
تهی گرد و باز آی پر معرفت
گیا خالی دولت سے آیا بھرا

حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی آن

بیان ذکری حق شناسی کا یان

بخشم از ملک بنده سر تافت
بگڑ کر گیا ایک شہ کا غلام
بفرمود جستن کسش در نیافت
جو ڈھونڈھا نہ پایا نشان اور مقام

چو باز آمد از راه خشم و ستیز
جو پھر آیا خود ہی وہ کچھ سوچ کے
بشمشیر زن گفت خونش بریز
کہا شہ نے کر قتل جلاد سے

بخون تشنه جلاد نامهربان
جو جلاد کو خون کی پیاس تھی
برون کرد دشنه چو تشنه زبان
نکالی وہ پیاسی زبان تیغ کی

شنیدم که گفت از دل تنگ ریش
سنا ہے کہ کہتا تھا وہ سرنگون
خدایا بحل کردمش خون خویش
معاف اپنا شہ کو کیا مین نے خون

که پیوسته در نعمت و ناز و نام — در اقبال او بوده ام دوستکام

سدا ناز و نعمت مین ہو مین پلا — اور اقبال مین اوسکے شادان رہا

مبادا که فردا بخون منش — بگیرند و خرم شود دشمنش

مبادا کہ کل کو عوض خون کے — عقوبت کرین اوسپہ دشمن ہنسے

ملک را چو گفت وی آمد خروش — و گر دیگ خشمش نیاورد جوش

پڑی بات یہ شہ کے جب گوش مین — نہ غصے کی دیگ آئی پھر جوش مین

بسی بر سرش داده بر دیده بوس — خداوند رایت شد و طبل و کوس

دیے بوسے اوسکے سر اور آنکھ پر — کیا صاحب نوبت و فوج و زر

برفق از چنان سهمگین جایگاه — رسانید دهرش بدان پایگاه

جو کی اوسنے نرمی بچا قتل سے — فلک نے اوسے ایسے رتبہ دیے

غرض زین حدیث آنکه گفتار نرم — چو آبست بر آتش مرد گرم

غرض اسطرح ہوئین باتین جو نرم — بجھائین وہ پانی سے جو آگ گرم

نبینی که در معرض تیغ و تیر — بپوشند خفتان صد تو حریر

نہ دیکھے کہ جس جا چلین تیغ و تیر — تو چلتہ پہنتے ہین سو تہ حریر

تواضع کن ای دوست با خصم تند — که نرمی کند تیغ برنده کند

تو کر نرمی دشمن اگرچہ ہو تند — کہ نرمی کرے تیز تلوار کند

حکایت در عجز و نیازمندی صالحان

بیان ہے یہان پارسائی کا ذکر

ز ویرانهٔ عارف ژنده پوش — یکے را بناخ سگ آمد بگوش

کہین ایک عابد کے ویرانے سے — سنی کتے کی بولی وان ایک نے

بدل گفت گوئی سگ اینجا چراست — در آمد که درویش صالح کجاست

کہا دل مین کتا کہان آیا یان — وہ آیا کہ دیکھون ہے عابد کہان

نشان سگ از پیش و از پس ندید — بجز عارف آنجا دگر کس ندید

نشان کتے کا آگے پیچھے نہ تھا — نہ اوس جا کوئی دیکھا عارف سوا

خجل باز گردیدن آغاز کرد — که شرم آمدش بحث آن راز کرد

تو شرمندہ ہو کر وہ پھرنے لگا — کہ لازم نہ تھا ذکر اوس بھید کا

۵۲ یعنی خوش و خرم ۱۲
۵۳ مقابل دشمنکام ۱۲
۵۴ ای روز قیامت ۱۲
۵۵ ای عقوبت کنندگان
۵۶ یعنی روز محشر ۱۲
۵۷ ای قہر
۵۸ ای غضب وی را سرد می کند ۱۲
۵۹ یعنی پیشگاه و میدان ۱۲
۶۰ [illegible] ۱۲
۶۱ با لفتح قرار گیرنده ۱۲ که در روز جنگ بپوشند ۱۲
۶۲ یعنی پارچه ابریشمی ۱۲
۶۳ ای نرمی تیغ برنده را کند میکند ۱۲
۶۴ بناخ بفتح و کسر نون و بای موحده صدای بانگ سگ ۱۲ و آمده ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

شنید از درون عابد آواز پای — هلا گفت بر در چه پائی درآی[۵۲]
سنی جبکہ عابد نے آواز پا — کہا کیون ہے باہر کھڑا اندر آ

نہ پنداری[۵۳] ای دیدۂ روشنم — گز اید[۵۴] ز سگ آواز گرد این منم
نہ جانے تو اے روشنی آنکھ کی — ہے آواز کتے کی سی میری ہی

چو دیدم کہ بیچارگی[۵۵] می خرد — نہادم ز سر کبر و رای و خرد
جو بیچارگی ہے عزیز خدا — غرور اپنا مین نے بھی باہر کیا

چو سگ بر درش بانگ کردم بسی — کہ مسکین تر از سگ ندیدم کسی
تو کتا ہی مین اوسکے در کا بنا — نہ عاجز بھی کتے سے دیکھا سوا

چو خواہی کہ در قدر[۵۶] والا رسی — ز شیب[۵۷] تواضع ببالا رسی
گیا چاہے تو قدر کو جو بلند — تواضع سے ہو پست تا ہو بلند

درین[۵۹] حضرت آنان گرفتند صدر — کہ خود را فروتر نہادند قدر
او کفین کی تو اس در پہ اونچی ہی جا — جنھون نے بلندی کو ہمیر سے رکھا

چو سیل اندر آمد بہول و نہیب — فتاد از بلندی بسر در نشیب
جو دریا چڑھا خوف و دہشت بھرا — تو پستی مین وہ سر کے بھل آ گرا

چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد — نگر کافتابش بہ عیوق[۶۰] برد
گری خاک پر یون جو شبنم چمک — تو سورج نے پہونچایا عیوق تک

حکایت حاتم اصم و سیرت او در تواضع

حکایت یہ حاتم اصم کی سنو

گروہی بر انند از اہل سخن — کہ حاتم اصم[۶۱] بود باور مکن
گروہ ایک باہم ہے اسبات پر — کہ حاتم تھا بہرا تو باور نہ کر

برآمد طنین مگس بامداد — کہ در چنبر عنکبوتی فتاد
صدا مکھی کی صبح اوسنے سنی — جو مکڑی کے جالے مین وہ آ پھنسی

ہمہ ضعف و خاموشیش[۶۲] کید بود — مگس قند پنداشتش قید بود
وہ خاموشی مکڑی کا تھا مکر و کید — جسے مکھی نے قند سمجھا تھی قید

نگہ کرد شیخ از سر اعتبار — کہ اے پای بند طمع پای دار
نظر کر اوسے شیخ نے یون کہا — پھنسی آ جو لالچ مین غل مت مچا

باب چہارم در تواضع

۵۲ ای بیچارہ افتادہ ۱۲
۵۳ خطاب است درون سرا ۱۲
۵۴ شفقت با آنکس از روی
۵۵ عاجزی قبول است ۱۲
۵۶ متولد شیخ است ۱۲
۵۷ بر سبیل تخفیف
۵۸ بمعنی پستی ۱۲
۶۰ عیوق نام ستارہ
۶۱ ناشنوا ۱۲
۶۲ قید گرفت ۱۲

نہ ہر جا شکر باشد و شہد و قند
نہ ہر جا شکر ہووے اور شہد و قند
یکی گفت ازان حلقۂ اہل رائے
تو ان لوگون سے ایک نے یہ کہا
مگس را تو چون فہم کردی خروش
صدا تو نے مکھی کی کیونکر سنی
تو آگاہ گردی ببانگ مگس
تو مکھی کی آواز جب یون سنے
تبسم کنان گفتش ای تیز ہوش
تو ہنسکر کہا شیخ نے اوس سے یون
کسانیکہ با من بخلوت درند
مرا اور جن لوگون کا ساتھ ایک
چو پوشیدہ دارندم اخلاق دون
چھپائین مرا عیب یون ہی اگر
فرا مے نمایم کہ مے نشنوم
کیا مین نے مشہور بہرا ہون مین
چو کالیوہ دانندم اہل نشست
جو بہرا مجھے لوگ جانینگے اب
اگر بد شنیدن نیاید خوشم
برائی کے سننے سے جو خوش نہون
بحبل ستایش فراچہ مشو
صفت کی رسن سے کنوئین مین نجا
سعادت نجست و سلامت نیافت
سعادت سلامت نہ ہرگز ملے
ازین بہ نصیحت گری بایدت
نصیحت گر اس سے سوا کیا تو پا کی

کہ در گوشہا دام یا رست و بند
کہین ہے چڑیمار کا جال بند
عجب دارم ای مرد راہ خدائے
تعجب ہے اے مرد راہ خدا
کہ ما را بدشواری آمد بگوش
بڑی مشکلون سے ہمین سن پڑی
نشاید اصم خواندنت زین سپس
تو بہرا تجھے کوئی کیونکر کہے
اصم بہ کہ گفتار باطل نیوش
مین بہرا بھلا یا کہ جھوٹی سنون
مرا عیب پوش و ہنر گستر اند
چھپاتے ہین عیب اور کہتے ہین نیک
کنند ہستیم زیر و نخوت زبون
غرور اور خودی سے ہون زیر و زبر
نگر گز تکلف مبرا شوم
تکلف سے پاک اور مبرا ہون مین
بگویند نیک و بدم ہرچہ ہست
کہینگے مرا عیب بے کھٹکے سب
ز کردار بد دامن اندر کشم
برائی سے دور آپ کو مین رکھون
چو حاتم اصم باش و غیبت شنو
تو سن عیب حاتم سے بہرا بنا
کہ گردن ز گفتار سعدی بتافت
جو سعدی کی باتون سے گردن پھرے
ندانم پس از وی چہ پیش آیدت
نجانون کہ اس پیچھے کیا پیش آئے

حکایت زاہد و دزد

ہے ذکر ایک زاہد کا اور چور کا

عزیزے در اقصای تبریز بود — کہ ہموارہ بیدار و شبخیز بود

ایک اطراف تبریز مین پارسا — ہمیشہ تھا راتون کو وہ جاگتا

شبے دیدہ جائیکہ دزدی کمند — بہ پیچید و برطرف بامی فگند

کسی رات کو دیکھا چور اک کمند — کسی کوٹھے پر پھینکی جو تھا بلند

کسانرا خبر کرد و آشوب خاست — ز ہر جانبے مرد با چوب خاست

خبر اوسنے لوگون کو کی غل مچا — ہر اک مرد وان سے لے لاٹھی اوٹھا

چو نامردم آواز مردم شنید — میان خطر جاے بودن ندید

جو اوس چور نے لوگون کا غل سنا — نہ دہشت کے مارے ٹھہر وان سکا

نہیبے ازان گیر و دار آمدش — گریزی بوقت اختیار آمدش

جو دیکھا یہ اوسنے پکڑ دھکڑ کا طور — سوا بھاگنے کے نہ سوجھا کچھ اور

ز رحمت دل پارسا موم شد — کہ شب دزد بیچارہ محروم شد

تو عابد کے دل مین یہ رحم آگیا — کہ بیچارہ یہ چور خالی پھرا

بتاریکی از وی فراز آمدش — براہ دگر پیش باز آمدش

اندھیری مین وہ اوس سے آگے گیا — اور اک راہ سے آکے آگے ۱۲

کہ یارا مرو کاشنای توام — بمردانگی خاک پاے توام

کہ اے یار مت جا مین ہون آشنا — ہون مردانگی مین ترا خاک پا

ندیدم بسر پنجگی چون تو کس — کہ جنگ آوری بر دو نوعست و بس

نہ دیکھا جوانمردی مین تجھسا اور — کہ جنگ آوری کے ہین یہ دو ہی طور

یکے پیش خصم آمدن مردوار — دوم جان بدر بردن از کارزار

کرے پہلے دشمن کا تو سامنا — جو بیڑا اٹھی پڑے جان کو لے بچا

بدین ہر دو خصلت غلام توام — چہ نامی کہ مولاے نام توام

انھین دونون خصلت کا ہون مین غلام — تو نامی ہے مجھکو غلامی سی کام

گرت رای باشد بحکم کرم — بجائیکہ میدانمت رہ برم

تری راے ہووے جو اس بات پر — تو چل اک جگہ مین بنون راہبر

سرائیست کوتاه و دربستہ سخت
مکان ایک چھوٹا ہے اور بند در
کلوخی دو بالائی ہم برنہیم
بڑے ڈھیلے دو نیچے اوپر رکھین
بچندانکہ در دستت افتد بباز
جو کچھ ہاتھ آئے غنیمت گنے
بدلداری و چاپلوسی و فن
غرض کر کے دلداری وہ پارسا
جوانمرد شبرو فرو داشت دوش
دیا چور نے اپنا کاندھا جھکا
بغلطاق و دستار و رختیکہ داشت
وہ کرتہ وہ پگڑی وہ اشیا جو تھی
وز آنجا بر آورد غوغا کہ دزد
پھر اوس پارسا نے کہا غل مچا
بدر جست از آشوب دزد دغل
تو بھاگا وہین چور غل شور سے
دل آسودہ شد مرد نیک اعتقاد
تب اوس پارسا کو تسلی ہوئی
خبیثے کہ بر کس ترحم نکرد
خبیث اک جو دشمن تھا ہر ایک کا
عجب نیست در سیرتت بخردان
عجب ہے نہ نیکو نسے اسکا کبھی
در اقبال نیکان بدان نیز نید
جین بد بھی نیکون کے اقبال سے

نہ پندار م آنجا خداوند رخت
نہ گھر مین ہے مالک نہین کچھ خطر
یکی پای بر دوش دیگر نہیم
تو کاندھے پہ اک دوسرے کی چڑھین
ازان بہ کہ گردی تہیدست باز
ہے اس سے تو بہتر کہ خالی پھرے
کشیدش سوی خانہ خویشتن
اوسے اپنے گھر کی طرف لیگیا
بکتفش بر آمد خداوند ہوش
تو کاندھے پہ اوسکے وہ عابد چڑھا
ز بالا بید امان او درگذاشت
سب اوس کو کٹھے سے چور پر ڈالدی
ثواب ای جوانان یاری و مزد
کہ چور آیا دوڑو جوانو ذرا
دوان جامۂ پارسا در بغل
وہ عابد کے کپڑے بغل مین لیے
کہ سرگشتۂ را بر آمد مراد
مراد ایک بیچارے کی مل گئی
بہ بخشود بر وے دل نیکمرد
تو اوسپر بھی دل پارسا کا جلا
کہ نیکی کنند از کرم با بدان
کہ نیکی کرین جو بدون ساتھ بھی
دگر چہ بدان اہل نیکی نیند
اگر بد نہین لایق اس بات کے

حکایت در معنی جفای دشمن از بہر دوست

عدو کی سہو دوست کے واسطے

لم گمان نیکیم کہ مالک
رخت آنجا باشد
بالای یکدیگر
قدر اسباب
بالای بام
اسپ گرد
ای تہیدست برفت
بیان حال
اسکے رحم کرد
پیش آمدن و سعادتمندی
یعنی خود نیکوکار
بیست
اول
عقل

یکے را چو سعدی دل سادہ بود — کہ با سادہ روئی در افتادہ بود
کسی اک کا سعدی سا تھا سادہ دل — کسی سادہ رو سے لگا یا تھا دل
جفا بردی از دشمن سخت گوی — ز چوگان سختی بخستی چو گوے
اُو تھا تا وہ دشمن کی باتوں سے جور — ہو چوگان سے گوی کا جیسے طور
ز کس چین برابرو نینداختی — ز بازی بہ تندی نپرداختے
نہو تا تھا وہ چین بہ ابرو کبھی — سمجھا تھا وہ کھیل سہتا سبھی
یکی گفتش آخر ترا ننگ نیست — خبر زین ہمہ سیلی و سنگ نیست
کہا ایک نے شرم کرتا نہیں — تو اس دھول پتھر سے ڈرتا نہیں
تن خویشتن سغبہ دونان کنند — ز دشمن تحمل زبونان کنند
سے وہ مسخر کمینہ جو ہو — دہ غم کھاے دشمن سہی عاجز جو ہو
نشاید ز جاہل خطا در گذاشت — کہ گویند یارا و مردی نداشت
خطا سے نہ جاہل کی تو در گذر — کہیں لوگ نامرد سے ہے بتر
چہ خوش گفت شیدائے شوریدہ سر — جوابی کہ شاید نبشتن بہ زر
کہا کیا ہے اوس عاشق آشفتہ نے — جواب ایسا زر سے لکھا چاہیے
دلم خانۂ مہر یارست و بس — ازان می نگنجد درو کین کس
مرا عشق جانان سے دل بھر گیا — سماے بدی اوس میں دشمن کی کیا

حکایت

بیان پر ہے اک قول بہلول کا

چہ خوش گفت بہلول فرخندہ خوے — چو بگذشت بر عارف جنگجوی
یہ بہلول فرخندہ نے کیا کہا — ملا اوسکو جاہل جو اک پارسا
گر این مدعی دوست بشناختے — بہ پیکار دشمن نپرداختے
جو یہ مدعی دوست پہچانتا — لڑائی نہ دشمن سے یوں ٹھانتا
گر از ہستی حق خبر داشتے — ہمہ خلق را نیست پنداشتے
یہ موجود حق کو اگر مانتا — تو کل خلق کو نیست ہی جانتا

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

ہے لقمان کا ذکر بغدادی سے

شنیدم کہ لقمان سیہ فام بود
سنا ہے کہ لقمان سیہ فام تھا
نہ تن پرور و نازک اندام بود
نہ راحت طلب نازک اندام تھا

یکی بندۂ خویش پنداشتش
غلام ایک نے اپنا جانا اوسے
بہ بغداد در کار گل داشتش
تو معماری مین جاکے رکھا اوسے

بسالی سرائی پیرداختش
دیا سال بھر مین گھر اوسکا بنا
کس از بندۂ خواجہ نشناختش
کوئی بھی نہ پہچان اوسکو سکا

چو پیش آمدش بندۂ رفتہ باز
غلام اوسکا بھاگا جو تھا پھر ملا
ز لقمانش آمد نہیبے فراز
تو لقمان سے خوف اوسکو ہوا

بپایش در افتاد و پوزش نمود
گرا پانون پر عذر کرنے لگا
بخندید لقمان کہ پوزش چہ سود
کہا ہنسکے لقمان نے کیا فائدا

بسالی ز جورت جگر خون کنم
جو اک سال خون جگر کھاؤ مین
بیکساعت از دل بدر چون کنم
تو اک دم مین بھول اوسکو کیا جاؤ مین

دلی ہم بہ بخشایم اے نیکمرد
ولے پھر بھی مینے معاف اب کیا
کہ سود تو ما را زیانے نکرد
تیرے نفع سے میرا نقصان تھا کیا

تو آباد کردی شبستان خویش
جو تیار تیری شبستان ہوئی
مرا حکمت و معرفت گشت بیش
مری حکمت اور معرفت بڑھ گئی

غلامیست در خیلم اے نیکبخت
غلام اک مرا بھی ہے اے نیک بخت
کہ فرمایمش وقتہا کار سخت
کہ اکثر مین لیتا ہون کام اس سے سخت

دگر رہ نیازارمش سخت دل
نہ ہرگز ستاؤنگا مین اب اوسے
چو یاد آیدم سختی کار گل
جو یاد آئے گا مٹی ڈھونا مجھے

ہر آنکس کہ جور بزرگان نبرد
نہ جو کوئی ظلم بزرگان سہے
نسوزد دلش بر ضعیفان خرد
ضعیفون پہ دل اوسکا کیونکر جلے

چنین گفت بہرام شہ با وزیر
کہا خوب بہرام نے اے وزیر
کہ دشخوار باز یردستان مگیر
نہ کر ظلم چھوٹون کا ہو دستگیر

گر از حاکمان سخت آید سخن
جو تو بات حاکم کی سمجھے بڑی
تو بر زیردستان درشتی مکن
تو کمزور پر کر نہ غصہ کبھی

حکایت جنید بغدادیؒ و سیرت او در تواضع

جنید ایک عارف تھا اوسکا ہے ذکر

شنیدم کہ بر دشت صنعا جنیدؒ ۔ سگے دید برکندہ دندان صید

سنا دشت صنعا مین گذرا جنید ۔ ملا کتا اک تھے نہ دندان صید

ز نیروے سر پنجۂ شیر گیر ۔ فرو ماندہ عاجز چو روباہ پیر

نہ طاقت نہ تھا شیر سا پنجہ وہ ۔ پڑا لومڑی کی طرح لنجہ وہ

پس از عزم آہو گرفتن بہ پے ۔ لگد خوردہ از گوسپندان حے

وہ یا تو ہرن کو پکڑتا تھا جا ۔ پر اب بکریان مارتین لاتین آ

چو مسکین و بیطاقتش دید و ریش ۔ بدو داد یک نیمہ از زاد خویش

جو بے طاقت اور خستہ دیکھا اوسے ۔ دیا اپنے کھانے سے آدھا اوسی

شنیدم کہ میگفت و خون میگریست ۔ کہ داند کہ بہتر ز ما ہر دو کیست

وہ روتا تھا اور کہتا تھا با تھہ مل ۔ کہ ہم دونو مین کون بہتر ہو کل

بظاہر من امروز ازین بہترم ۔ دگر تا چہ راند قضا بر سرم

بظاہر مین آج اس سے بہتر ہوا ۔ کہ کل جانئے کیا سر پہ لائے قضا

گرم پاے ایمان نہ لغزد ز جاے ۔ بسر بر نہم تاج عفو خداے

مرا پاے ایمان نہ پھسلے جو آج ۔ رکھون سر پہ مین رحمت حق کا تاج

وگر کسوت معرفت در برم ۔ نماند بہ بسیار ازین کمترم

نہ ہو معرفت کا جو بر مین لباس ۔ مین کتے سے کمتر ہون نا حق شناس

کہ سگ با ہمہ زشت نامی چو مرد ۔ مر او را بدوزخ نخواہند برد

جو کتا مرے کر کے بد اپنا نام ۔ تو اوسکا نہ دوزخ مین ہوگا مقام

رہ اینست سعدی کہ مردان راہ ۔ بعزت نکردند در خود نگاہ

یہ ہے راہ سعدی کہ مردان راہ ۔ نہ کرتے تھے عزت پہ اپنی نگاہ

ازین بر ملایک شرف داشتند ۔ کہ خود را بہ از سگ نہ پنداشتند

فرشتو پہ اونکو شرف جب ہوا ۔ نہ اپنے کو کتے سے بہتر گنا

حکایت پارسا و بربط زن

یہ عابد کا اور بربطی کا ہے ذکر

سلہ نام صحرا سے بغداد ۱۲
سلہ نام عارف مشہور ۱۲ سلہ یعنی
بسبب پیری کا دندان صید
او برافتادہ بود ۱۲ سلہ
ہندی لات ۱۲ سلہ
نام قبیلہ و مراد اینجا از
کوچہ طلبہ ۱۲ سلہ ای از نان
خورد ۱۲ سلہ ای در

باب در تواضع

سلہ جسم من ۱۲
یعنی اگر از دنیا با ایمان
رفتم نجات یافتم ورنہ
ازین سگ ہم بہتر باشم کہ
ازین سگ نخواہد شد ۱۲
او در گرفتار نجات ۱۲
سلہ باعتبار خود را عزیز نشمردہ
سلہ ای خود را ازین سگ ۱۲
اند ۱۲ سلہ ازین سبب ۱۲

یکی بربطی در بغل داشت مست
کسی پاس بربط تھا اور مست تھا

بشب بر سر پارسائی شکست
تو اک شب کو توڑا سر پارسا

چو روز آمد آن نیکمرد سلیم
ہوا دن تو وہ پارسا رحم سے

بر سنگدل برد یکمشت سیم
گویے کے پاس آیا کچھ نقد لے

که دوشینه مغرور بودی و مست
که کل رات تو مست تھا غصے پر

ترا و مرا بربط و سر شکست
کہ ٹوٹا ترا بربط اور میرا سر

مرا به شد آن زخم و برخاست بیم
مرا زخم سر کا تو اچھا ہوا

ترا به نخواهد شد الا بسیم
نہ بربط بنے گا ترا زر سوا

ازین دوستان خدا بر سرند
خدا کے جو ہیں دوست سر بر ہیں یوں

که از خلق بسیار بر سر خورند
اوٹھاتے وہ صدمہ جو سر پر ہیں یوں

حکایت در معنی صبر مردان بر جفای نااهلان

بیان صبر مردوں کا جاہل کا ظلم

شنیدم که در خاک وخش از مهان
جو ہے ملک وخش اوسمیں اک پارسا

یکی بود در کنج خلوت نهان
چھپا ایک خلوت کے گوشے میں جا

مجرد بمعنی نه عارف به دلق
بباطن مجرد نہ کچھ گدڑی سے

که بیرون کند دست حاجت بخلق
کرے ہاتھ جو سامنے خلق کے

سعادت گشاده درے سوی او
سعادت کا دروازہ اوسپر کھلا

در از دیگران بسته بر روی او
تھا اور ونکا در جب کا اوسپر بندھا

زبان آوری بیخرد سعی کرد
زبان زور بیہودہ تہا دان کوئی

ز شوخی به بد گفتن نیکمرد
لگا کرنے بدگوئی اوس مرد کی

که زنهار ازین مکر و دستان و ریو
نہ انسان ہیں پتلے ہیں یہ مکر کے

بجای سلیمان نشستن چو دیو
سلیمان کی جا بیٹھے ہیں دیو سے

دمادم بشویند چون گربه روے
یہ جون بلی دھوتے ہیں منہ دمبدم

طمع کرده در صید موشان کوی
یہ چوہوں کیطرح آدمی چھوڑیں کم

ریاضت کش از بهر نام و غرور
ہے اپنی عبادت پہ ان کو غرور

که طبل تهی را رود بانگ دور
ہو جون ڈھول خالی کی آواز دور

لـ۱ نام سازیست شبیہ بربط ۱۲
لـ۲ یعنی در شب بر
لـ۳ سر پارسا ے بزد ۱۲ لـ۴ قدرے
لـ۵ یعنی تحمل ۱۲ لـ۶ شب گذشتہ
لـ۷ یعنی ۲ لـ۸ اے دوستان شدہ ۱۲
لـ۹ یعنی از خلائق آزار
بسیار می کشند و تحمل می کنند ۱۲

باب … در تواضع

لـ۱۰ یعنی مرداران ۱۲
لـ۱۱ بے تعلق
در حقیقت عارف بود نہ
بپوشیدن دلق ۱۲ لـ۱۲
بے سخن سازد ۱۲ لـ۱۳
مراد از وضوے بیگانہ ۱۲
لـ۱۴ عبادت کنندہ ۱۲
لـ۱۵ یعنی نقارہ ۱۲

همیگفت و خلقی برو انجمن
وہ یہ کہتا اور جمع خلقت سبھی

شنیدم کہ بگریست دانای وخش
سنا مینے رو دیا وہ دانای وخش

دگر راست گفت ای خداوند پاک
جو سچ بولا یہ اے خداوند پاک

پسند آمد از عیب جوی خودم
پسند آیا اس عیب جو سے مجھے

گر آنی کہ دشمنت گوید مرنج
تو وہ ہے جو دشمن کہی ست ہو گرم

و گر ابلہی مشک را گندہ گفت
جو بے عقل گندہ کہے مشک کو

دگر میرود در پیاز این سخن
پیاز آگے بد بو کہے گر کوئی

نہ آئین عقلست و رای و خرد
طریقہ نہیں عقل اور فہم کا

پس کار خویش آنکہ عاقل نشست
کوئی کام مین اپنے عاقل جو ہو

تو نیکو روش باش تا بد سگال
تو رکھ نیک چال اپنی اور راستی

چو دشخوارت آید ز دشمن سخن
گران بات دشمن کی سمجھے اگر

جز آنکس ندانم نکوگوی من
اوسے دوست مین اپنا ہون جانتا

بر ایشان تفرج کنان مرد و زن
تعجب مین تھی عورت اور مرد بھی

کہ یارب مر این بندہ را توبہ بخش
کہ یارب تو اس شخص کو توبہ بخش

مرا توبہ دہ تا نگردم ہلاک
مری توبہ سن تا نہون مین ہلاک

کہ معلوم من کرد خوے بدم
کہ مجھکو خبر دی گنہ سے مرے

وگر نیستی گو برو باد سنج
نہین ہے تو کہہ اوسکو کر اپنی شرم

تو مجموع شو کو پراگندہ گفت
تجھے کیا وہ خود ہے پراگندہ گو

چنین ست گو گندہ مغزی مکن
تو کہہ تو کہ سچ ہے نہ کر جا بلے

کہ دانا فریب مشعبد خورد
کہ دانا فریبون مین پھنس جای آ

زبان بد اندیش بر خود ببست
وہ روکے زبان بد اندیش کو

نیاید بہ نقص تو گفتن مجال
نہ طاقت ہو دشمن کو بد کہنی کی

تو بر زیر دستان درشتی مکن
تو تو زیر دستون پہ سختی نہ کر

کہ روشن کند بر من آہوی من
کہے عیب جو میرے آگے مرا

حکایت امیر المومنین علی و سیرت او در تواضع
یہ حضرت علی کا ہے اک ذکر یان

زبان آور ۱۲ — انبوہ از راہ تماشا ۱۲ — یعنے تماشا ۱۲ — عارف خلوت نشین ۱۲ — یعنی بعد ازین چنین دروغ نگویند ۱۲ — یعنی بیہودہ ۱۲ — از خاطر شیخ جمع باش ۱۲ — تا خوشی مکن ۱۲ — یعنی انجام کار ۱۲ — اندیشیدہ کار ۱۲ — یعنی بد اندیش ۱۲ — برو وزن و معنی صفت ۱۲ — دشوار ۱۲ — تفصیل کاشفہ مکس ... شروع دیگر — این حکایت ... ۱۲

کسی مشکلی برد پیش علیؓ
گیا کہتا یہ کوئی پیش علیؓ
مگر مشکلش را کند منجلی
کہ حل کیجیے آپ مشکل مری

امیر عدو بند کشور کشای
امیر عدو کش ید اللہ نے
جوابش بگفت از سر علم و رای
دیا اوسکو پاسخ سر علم سے

شنیدم کہ شخصی دران انجمن
سنا مین نے محفل مین اک شخص تھا
بگفتا چنین نیست یا ابو الحسن
وہ بولا نہین یون ہے یشیر خدا

نرنجید از وحید رنامجوی
برا کچھ نہ مانا ید اللہ نے
بگفت ار تو دانی ازین بہ بگوی
یہ فرمایا کہ تو جو بہتر کہے

بگفت انچہ دانست و پاکیزہ گفت
کہا جو کہ جانا اور اچھا کہا
بگل چشمۂ خور نشاید نہفت
کہ ڈالے کوئی خاک سورج پہ کیا

پسندید از و شاہ مردان جواب
پسند آیا حضرت کو اوسکا جواب
کہ من بر خطا بودم او بر صواب
کہ تھی بات میری خطا یہ صواب

بہ از من سخن گفت و دانا یکیست
کہا مجھ سے بہتر ہے دانا خدا
کہ بالاتر از علم او علم نیست
کسی کا نہین علم اس سے سوا

گر امروز بودی خداوند جاہ
کبھی آج ہوتا خداوند جاہ
نکردی خود از کبر در وی نگاہ
تو کرتا نہ نخوت سے اوسپہ نگاہ

بدر کردی از بارگہ حاجبش
کہ دربان کر دیتا باہر اوسے
فرو کوفتندی بنا واجبش
پکڑ گردن اور خوب سا مارکے

کہ من بعد بی آبروئی مکن
کہ لیتا ہے گستاخی کا بیہودہ نام
ادب نیست پیش بزرگان سخن
ادب کب ہے آگے بڑون کے کلام

یکی را کہ پندار در سر بود
خودی اور پندار جس سر مین ہو
مپندار ہرگز کہ حق بشنود
بھلا کب وہ سنتا ہے حق بات کو

ز علمش ملال آید از وعظ ننگ
اوسے شرم ہو وعظ اور علم سے
شقایق بباران نروید ز سنگ
گل اور لالہ پتھر پہ کیونکر جمے

نہ بینی کہ از خاک افتادہ خوار
نہ دیکھے کہ یہ خاک عاجز ہے جو
بروید گل و بشگفد نوبہار
گل اور لالہ ہر ایک شے اس سے ہو

مرنیزای حکیم آستینهای در
حکیم آستین سے نہ موتی گرا
بچشم کسان در نیاید کسے
وہ شخص آئے آنکھوں تلے سب کے کب
مگو تا بگویند شکرت ہزار
نہ کہہ تا کہیں شکر تیرا ہزار

کجا بینی از خویشتن خواجہ پُر
جہان دیکھے صاحب خودی سے بھرا
کہ از خود بزرگی نماید بسے
بھرا ہووے اپنی خودی سے وہ جب
چہ خود گفتی از کس توقع مدار
کہے خود تو ہو کون منت گذار

حکایت امیر المومنین عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ

حکایت یہ حضرت عمرؓ کی سنو

گدائی شنیدم کہ در تنگ جای
فقیر ایک پڑا تنگ کوچے میں تھا
نہ دانست درویش بیچارہ کوست
وہ درویش اوسدم جو آزردہ تھا
بر آشفت بروی کہ کوری مگر
خفا ہو کہا تو ہے اندھا مگر
نہ کورم ولیکن خطا رفت کار
کہ اندھا نہیں ہوں خطا ہو گئی
چہ منصف بزرگان دین بودہ اند
بزرگان دین کیا ہی منصف ہوئے
فروتن بود ہوشمند گزین
کرے عاجزی جو کہ مقبول ہوا
بنازند فردا تواضع کنان
کریں فخر محشر میں عاجز ہیں جو
اگر می بترسی ز روز شمار
قیامت کے دن کا جو ہے تجھکو ڈر
مکن چیرہ بر زیر دستان ستم
نہ کر ظلم کمزور پر تو کبھی

نہادش عمرؓ پای بر پشت پاے
عمر کا پڑا پانوں پر اوسکے پا
کہ رنجیدہ دشمن نداند ز دوست
تو پہچانتا دوست دشمن وہ کیا
بدو گفت سالار عادل عمرؓ
تو بولے وہ سالار عادل عمرؓ
ندانستم از من گنہ در گذار
خطا یہ تو کر دے معاف اب مری
کہ با زیر دستان چنین بودہ اند
کہ پیش آئے اسطور کمزور سے
نہد شاخ پر میوہ سر بر زمین
زمین پر ہو سر شاخ پر میوہ کا
نگون از خجالت سر گردنان
کریں جو غرور اونکا سر نیچا ہو
از ان کز تو ترسد خطا در گذار
جو تجھسے ڈرے تو معاف اوسکو کر
کہ دستیست بالای دست تو ہم
ہے سر کوب کوئی ترے سر پہ بھی

۱ یعنی ہم کہ معذور باشد یعنی حکمت باد بنا بر گفت ۱۲
۲ ہم کجا ۱۲
۳ یعنی بامید شکر مردم نباید گفت اگر خود را بہتر گفتہ متوقع شکر مباش ۱۲
۴ یعنی دل آزردہ را امتیاز دوست و دشمن نباشد ۱۲
۵ خطاب ۱۲
۶ یعنی بار
۷ معاف کن ۱۲
۸ یعنی متواضع ۱۲
۹ عاجزی کنان ۱۲
۱۰ سرکشان ۱۲
۱۱ یعنی روز قیامت ۱۲
۱۲ حرف ندا
۱۳ یعنی عاجزی ۱۲
۱۴ مقدر وقت ۱۲
۱۵ یعنی غالب ۱۲

حکایت

حکایت یہ اک نیک محضر کی ہے

یکے خوب کردار خوشخوی بود — کہ بدسیرتانرا نکوگوی بود

تھا خوش خلق اور نیک خو شخص ایک — کہ بدخصلتون کو بھی کہتا وہ نیک

بخوابش کسی دید چون درگذشت — کہ باری حکایت کن از سرگذشت

گیا اس جہان سے تو اک شخص نے — اوسے خواب مین دیکھا پوچھا اوسے

دہانی بہ خندہ چوگل باز کرد — چو بلبل بصوت خوش آغاز کرد

تو گل کی طرح ہنسکے منھ کھول کر — لگا کہنے بلبل سا وہ بول کر

نگفتند بامن بہ سختی بسے — کہ من سخت نگرفتمے برکسے

اسی سے نہ کی مجھپہ سختی بیان — کسی پر نہ کی مین نے سختی جو وان

حکایت ذوالنون مصری رحمۃ اللہ علیہ و شکستگی او

یہ ذوالنون مصری کا اک ذکر ہے

چنین یاد دارم کہ سقای نیل — نکرد آب بر مصر سالی سبیل

یہ سقاے نیل اک جو ہے ابر تر — نہ اک سال برسا کہین مصر پر

گروہی سوکوہساران شدند — بزاری طلبگار باران شدند

پہاڑون پہ خلقت گئی بھاگ تب — وہ رو رو کے تھی مانگتی پانی سب

گرستند و از گریہ جوئی روان — بیاید مگر گریۂ آسمان

وہ اس درجہ روئے کہ ندی بہی — کہ شاید فلک اونپہ روئے کبھی

بذوالنون خبر کرد از ایشان کسے — کہ بر خلق رنجست و سختی بسے

تو ذوالنون سے جاکر کسی نے کہا — کہ ہے خلق پر رنج و سختی سوا

فروماندگان را دعائے بکن — کہ مقبول را رد نباشد سخن

تو بیچارون کے واسطے کر دعا — ہو مقبول اچھون کی اکثر دعا

شنیدم کہ ذوالنون بمدین گریخت — بسے برنیامد کہ باران بریخت

وہ ذوالنون بھی مدین کو بھاگا وہین — نہ گذرا بہت مینھ برسا وہین

خبر شد بمدین پس از روز بیست — کہ ابر سیہ دل بر ایشان گریست

خبر دی کسی نے یہ ذوالنون کو وان — کہ بیچارون پر رویا اب آسمان

سبک عزم باز آمدن کرد پیر ۔ کہ پر شد بسیل بہاران غدیر
تو پھر آنے کا قصد اوسنے کیا ۔ کہ ہر چشمہ اب مینھ سے بھر گیا

بپرسید از و عارفی در نہفت ۔ چہ حکمت درین رفتنت بود گفت
لگا پوچھنے اوس سے اک پارسا ۔ کہ کیا حکمت اس جانے مین تھی کہا

شنیدم کہ بر مرغ و مور و دوان ۔ شود تنگ روزی بہ فعل بدان
سنا چیونٹی اور چڑیا چوپایون کی ۔ بدون کی برائی سے روزی تنگ کی

درین کشور اندیشہ کردم بسے ۔ پریشان تر از خود ندیدم کسے
جو اس شہر مین غور مین نے کیا ۔ تو کوئی برا تھا نہ مجھ سے سوا

برفتم مبادا کہ از شر من ۔ بہ بندد در خیر در انجمن
گیا مین کہ سمجھا بدی سے مری ۔ یہ ہے خلق پر ساری آفت بجی

توانگہ شوی پیش مردم عزیز ۔ کہ مر خویشتن را نگیری بہ چیز
تو نزدیک لوگون کے جب ہو عزیز ۔ کہ سمجھے نہ اپنے تئین کوئی چیز

بزرگے کہ خود را بہ خردی شمرد ۔ بدنیا و عقبی بزرگے ببرد
بڑے نے جو اپنے کو چھوٹا گنا ۔ وہ دنیا و عقبی مین ہوگا بڑا

ازین خاکدان بندہ پاک شد ۔ کہ در پای کمتر کسے خاک شد
جہان سے وہی پاک ہوکر گیا ۔ جو کمتر سے بھی خاک ہوکر رہا

الا ایکہ بر خاک ما بگذرے ۔ بخاک عزیزان کہ یاد آوری
مری خاک پر جب کرے تو گذر ۔ عزیزون کی تجھکو قسم یاد کر

کہ گر خاک شد سعدی او را چہ غم ۔ کہ در زندگی خاک بودست ہم
جو سعدی ہوا خاک کیا اوسکو غم ۔ کہ تھا خاک سے زندگی مین بھی کم

بہ بیچارگے تن فرا خاک داد ۔ وگر گرد عالم برآمد چو باد
جو بیچارون کی طرح وہ خاک تھا ۔ ہوا کی طرح گرد عالم پھرا

بسے بر نیامد کہ خاکش خورد ۔ دگر بارہ بادش بعالم برد
بہت دن نہ گذرین کہ خاک اوسکو کھائے ۔ ہوا پھر جہان مین اوسے بکھیر جائے

مگر تا گلستان معنی شگفت ۔ برو ہیچ بلبل چنین خوش نگفت
کہ باغ حقیقت یہ جب سے کھلا ۔ نہ بلبل پہ کوئی ایسا خوشگو ہوا

عجب گر بمیرد چنین بلبلے عجب گر مرے بلبل ایسا کبھی	که بر استخوانش نروید گلے نہ تربت پہ پھول اُسکے پھولے کوئی

باب پنجم در رضا

ہے باب رضا پانچواں اے قضا

شبے زیت فکرت ہمی سوختم شب اک فکر کا تیل میں نے جلا	چراغ بلاغت برافروختم چراغ اک بلاغت کا روشن کیا
پراگندہ گوی حدیثم شنید سُنا ایک جاہل نے میرا کلام	جز احسنت گفتن طریقی ندید سوا آفرین کے نہ دیکھا مقام
ہم از خبث نوعی درو درج کرد خباثت بھی لیکن کچھ اوس میں ملی	کہ ناچار فریاد خیزد ز درد ہو جب درد طاقت کہاں ضبط کی
کہ فکرش بلیغست و رایش بلند وہ بولا کہ ہے فکر سعدی بلند	درین شیوۂ زہد و طامات و پند ولیکن فقط طرز اندازہ پند
نہ در خشت و گوپال و گرز گران نہیں شیوہ میدان اور جنگ کا	کہ این شیوہ ختمست بر دیگران کہ یہ طرز ختم اور دوں ہی پر ہوا
نداند کہ ما را سر جنگ نیست نجانے ہمیں ہے سر جنگ کب	و گر نہ مجال سخن تنگ نیست مجال سخن ورنہ ہے تنگ کب
توانم کہ تیغ زبان برکشم کبھی ہیں نا جو تیغ زبان کھینچ لوں	جہان سخن را قلم درکشم جہان سخن پر قلم کھینچ لوں
بیا تا درین شیوہ چالش کنیم اب آ کچھ اسی شیوہ میں ہیں کہوں	سر خصم را سنگ بالش کنیم سر خصم پتھر تلے داب لوں

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

یہ ہے ذکر تسلیم و صبر و رضا

سعادت بہ بخشایش داورست سعادت بھی فضل خدا سے ملے	نہ در چنگ و بازوی زورآورست نہ بازو کی زور آزما سے ملے
چو دولت نبخشد سپہر بلند جو دولت نہ بخشے سپہر بلند	نیاید بہ مردانگی در کمند تو کیا آئے مردانگی اور کمند

باب پنجم در رضا

ك يعني از درد خواه مخواه فرياد خيزد ۱۲
ك كلام صوفيانه ۱۲
ك يعني فردوسي و نظامي ۱۲
ك يعني كلام ديگران را رد كنم ۱۲
ك يعني خراش ۱۲
ك يعني تكيه ۱۲

نہ سختی رسید از ضعیفے بمور
نہ سختی ضعیفے سے چیونٹی کو ہو

نہ شیران بسر پنجہ خوردند و زور
نہ زوری بلے زور سے شیر دین کو

چو نتوان بر افلاک دست آختن
نہ طاقت فلک سے جو کر تو بڑھاؤ

ضرور یست با گردشش ساختن
ضروری ہے گردش سے اوسکی بناؤ

گرت زندگانی نبشتست دیر
تری زندگانی جو لکھی ہے دیر

نہ مارت گزاید نہ شمشیر و شیر
نہ کاٹے گا سانپ اور نہ شمشیر و شیر

وگر در حیاتت نماندست بہر
اگر زندگی سے نہ حصہ رہے

چنانت کشد نوشدارو کہ زہر
تو ہو نوشدارو تبر زہر سے

نہ رستم کہ پایان روزی نخورد
ملی روزی رستم کو جو حد سے بیش

شغاد از نہادش برآورد گرد
شغاد آیا کس طرح پھر اوس سے پیش

حکایت شاطر سپاہانی

ہے ذکر اک سپاہی سپاہانی کا

مرا در سپاہان یکے یار بود
مرا جو سپاہان مین اک یار تھا

کہ جنگ آور و شوخ و عیار بود
کہ جنگ آور اور شوخ اور عیار تھا

مدامش بخون دست و خنجر خضاب
سدا خون مین ہاتھ اور خنجر بھرے

بر آتش دل خصم ازو چون کباب
کباب ایسا دل دشمنون کا جلے

ندیدمش روزے کہ ترکش نہ بست
نہ دیکھا کسی دن کہ خنجر نہ لے

ز پولاد پیکانش آتش نہ جست
اور آگ اوسکا پولاد پیکان نہ دے

دلاور بہ سرپنجۂ گاوزور
زبردست پنجہ تھا اور گاؤ زور

ز ہولش بہ شیران در افتادہ شور
پڑا خوف سے اوسکے شیرون مین شور

بدعوی چنان ناوک انداختی
لگاتا وہ تیر ایسے دعوے سے تھا

کہ عذرا بہر یک یک انداختی
کہ بالی سے جو دیتا اک اک گرا

چنان خار در گل ندیدم کہ رفت
نہ کانٹا گیا یون بھی گل لال مین

کہ پیکان او در سپرہای زفت
کہ پیکان تیر اوسکا جون ڈھال مین

نزد تارک جنگجوے بخشت
جو سر پر سپاہی کے نیزہ لگائے

کہ خود و سرش را نہ درہم سرشت
تو خود اور سر ایک ہی مین ملائے

چو گنجشک[۱] روز ملخ در نبرد
اڑتی پھریان جیسے چڑیا چنے
بکشتن چہ گنجشک پیشش چہ مرد
لڑائی مین گنجشک و مرد ایک اوسے

گرش بر فریدون بدی[۲] تاختن
جو کرتا فریدون پہ حملہ کبھی
امانش ندادی بہ تیغ آختن
نہ تلوار اوٹھانے وہ دیتا کبھی

پلنگانش از زور سرپنجہ زیر
تھے چیتے بھی سرپنجے سے اوسکے زیر
فرو بردہ چنگال در مغز شیر
وہ چنگل سے تھا پھاڑتا مغز شیر

گرفتے کمربند زور آزماے
کمر لیتا یون پہلوان کی کہ واہ
وگر کوہ بودی بکندی ز جاے
اوکھاڑے تھا وہ کوہ کو مثل کاہ

زرہ پوش را چون تبرزین[۳] زدے
زرہ پوش کو مارتا جب تبر
گذر کردی از مرد و بر زین زدے
اوسے کاٹ کر زین پہ آتا گذر

نہ در مردی[۴] او نہ در مردمی[۵]
سخاوت شجاعت مین جیسا وہ تھا
دوم در جہان کس شنید آدمی
نہ سننے مین آیا کوئی دوسرا

مرا یکدم از دست نگذاشتی
کبھی چھوڑتا تھا نہ اکدم مجھے
کہ با راست طبعان سرشتہ[۶] داشتے
عقیدہ تھا اچھونکا دل سے اوسے

سفر ناگہم زان زمین در ربود
سفر مجھکو درپیش وان سے ہوا
کہ عیشم[۷] دران بقعہ[۸] روزی نبود
کہ عیش اوس جگہ مجھکو اصلا نہ تھا

قضا[۹] نقل کرد از عراقم بشام
تو چھوڑا عراق اور گیا شام کو
خوش آمد دران خاک پاکم مقام
تو پایا وہان رہ کے آرام کو

دگر پر شد[۱۰] از شام پیمانہ ام
ہوا سیر سے شام کی جب کہ سیر
کشید آرزومندی خانہ ام
تو گھر کی محبت مجھے لائی گھیر

قضا را چنان اتفاق اوفتاد
پھر ایسا دوبارہ پڑا اتفاق
کہ بازم گذر در عراق اوفتاد
کہ پھر پھرکے پھر بھی مین پہونچا عراق

شبی سر فرو شد باندیشہ ام
جو اک رات اندیشہ مین فکر گیا
بدل بر گذشت آن[۱۱] ہنر پیشہ ام
تو مجھکو ہنرپروہ یاد آگیا

نمک ریش دیرینہ ام تازہ کرد
ہوا زخم الفت وہ تازہ مرا
کہ بودم[۱۲] نمک خوردہ از دست مرد
نمک خوردہ تھا اوس جوانمرد کا

[۱] یعنی چنانچہ گنجشک بلخ بے تکلف ...
[۲] بر وزن بریدن مخفف بودی ...
[۳] نوعی از سلاح ۱۲
[۴] یعنی شجاعت ۱۲
[۵] یعنی مروت ۱۲
[۶] محبت و خیال ۱۲
[illegible]
[۷] مراد از قیام ۱۲
[۸] جاے ۱۲
[۹] یعنی حکم الٰہی
[۱۰] یعنی آب و خور من از ملک شام برخاست ۱۲
[۱۱] اے ہمان پیاپی ۱۲
[۱۲] یعنی با او لقمہ ہم نوالہ بودم ۱۲

بدیدار روی زری سپاهان شدم
سپاہان گیا اوسکے دیدار کو

بمهرش طلبگار و خواهان شدم
اور اسی مہر و الفت کا خواہان مین ہو

جوان دیدم از گردش دهر پیر
جوان کو جو دیکھا تو ہے پیر مرد

خدنگش کمان ارغوانش زریر
قد اوسکا ہے خم اور چہرہ ہے زرد

چو کوه سپیدش سر از برف موی
سپید اوسکا سر کوہ جون برف ہی

دوان آبش از برف پیری بروی
اور اشک آنکھ سے برف جیسے بہے

فلک دست قوت برو یافته
فلک اوسکے سر پر جو غالب ہوا

سر دست مردیش برتافته
تو سر پنجہ وہ پھیر اوسکا دیا

بدر کرده گیتی غرور از سرش
غرور اوسکا سب سر سے باہر ہوا

سر ناتوانی بزانو برش
سر یاس و نومیدی زانو پہ تھا

بدو گفتم ای سرور شیرگیر
کہا مین نے اے سرور شیرگیر

چه فرسوده کردت چو روباه پیر
ہوا ہے تو کیون مثل روباہ پیر

بخندید کز روز جنگ تتر
کہا ہنسکے دیکھی جو جنگ تتر

بدر کردم آن جنگجوئی ز سر
ہوئی سر سے وہ جنگجوئی بسر

زمین دیدم از نیزه چون نیستان
زمین نیزون سے جیسے ہو نیستان

گرفته علمها چو آتش دران
وہ زرین علم جنسین آتش فشان

برانگیختم گرد هیجا چو دود
بہت خاک اوڑائی صف جنگ سے

چو دولت نباشد تهور چه سود
جو دولت نہو مرد بھی کیا کرے

من آنم که چون حمله آوردمی
مین وہ ہون کہ جب نیزہ لیتا ذرا

برمح از کف انگشتری بردمی
انگوٹھی ہتیلی سے لیتا اوٹھا

ولی چون نکرد اخترم یاوری
نہ کی یاوری جب کہ اقبال نے

گرفتند گردم چو انگشتری
انگوٹھی سا حلقے مین گھیرا مجھے

غنیمت شمردم طریق گریز
غنیمت گنی مین نے راہ گریز

که نادان کند با قضا پنجه تیز
کہ احمق قضا سے کرے پنجہ تیز

چه یاری کند مغفر و جوشنم
نہ مغفر سے یاری نہ جوشن سے ہو

چو یاری نکرد اختر روشنم
نہ یاری اگر بخت روشن سے ہو

کلید ظفر چون نباشد بدست
نہو فتح کی کنجی ہاتھ اپنے جب

گروہی پلنگ افگن و پیل زور
پلنگ افگن اور پیلتن جو کہ تھے

ہماندم کہ دیدیم گرد سپاہ
اوسیدم کہ جو دیکھے گرد سپاہ

چو ابر اسپ تازی برانگیختیم
مثال ابر کے گھوڑا دوڑا دیا

دو لشکر بہم بر زدند از کمین
دو لشکر مقابل ہوے جب وہان

ز باریدن تیغ ہیچون تگرگ
برستے تھے تیرا وسے سے ہر طرف

بصید ہزبران پرخاش ساز
جوانمردون کے کھانے کے واسطے

زمین آسمان شد ز گرد کبود
زمین گرد نیلی سے تھی آسمان

سواران دشمن چو دریا فتیم
سواران دشمن وہ جتنے کہ تھے

چہ زور آور و پنجۂ جہد مرد
دلان زور سر پنجہ کیا کر سکے

نہ شمشیر کند آوران کند بود
نہ تھی پہلوانون کی تلوار کند

کس از لشکر ما ز ہیجان بردن
نہ لشکر سے میرے کوئی ایسا تھا

کسان را نشد ناوک اندر حریر
کسیکا نہ جاتا تھا ناوک حریر

بہ بازو در فتح نتوان شکست
در فتح بازو سے ٹوٹے ہے کب

دو آہن سر مرد و سم ستور
سم اسپ و سر ادنکے لوہے سند گی

زرہ جامہ کردیم و مغفر کلاہ
زرہ ہمکو جامہ تھا مغفر کلاہ

چو باران پلالک فرو ریختیم
اور اک مینہ تیر ونکا برسا دیا

تو گفتی زدند آسمان بر زمین
تو گویا زمین پر گرا آسمان

بہر گوشہ برخاست طوفان مرگ
کہ طوفان مرگ وٹھا وان صف بصف

کمند اژدہائی دہن کردہ باز
کمند اژدہا منھ کو کھولے ہوے

چو انجم درو برق شمشیر و خود
ستارے چمکتے تھی تیغ از سنان

پیادہ سپر در سپر بافتیم
پیادے سپر در سپر تھے بھڑے

چو بازوے توفیق یاری نکرد
جو بازوے توفیق قوت نہ دے

کہ کین آوری ز اختر تند بود
کہ اونکا نصیبا ہی دشمن تھا تند

نیامد جز آغشتہ خفتان برون
نکلا لڑائی سے جو خون بھرا

کہ گفتم بد وزند سندان بہ تیر
کہ کہتا ہین سیتے ہین سندانکو تیر

۵۰ تیغ جوہر دار
۵۱ مراد از اسپ بدست
۵۲ یعنی زرہ
۵۳ یعنی ۱۲ دریں جا زرہ و مغفر
دریں جا سے کلاہ بر سر نہادہ
۵۴ یعنی باہم حملہ کردند ۱۲
۵۵ یعنی کمند اژدہا
۵۶ یعنی ۱۲ بود ودہن باز کردہ
یعنی تیغ شدہ مطلب کردیم ۱۲
۵۶ یعنی کاوہ دلاوران ۱۲
۵۷ یعنی بد بخت
۵۸ یعنی بے جراحت کسے نماند ۱۲
۵۹ لفظ را دریں جا افادہ اضافت مے کند
۶۰ ناوک تیرہ ۱۲ ہندی بہادی ۱۲

چو صد دانہ مجموع در خوشہ
چو شل ایک بالی کے سو دانے تھے

فتادیم ہر دانہ در گوشہ
پریشان ہر اک طرف تھے پڑے

بنامردی از ہم بدادیم دست
بنامردی ہم خود ہی مارے پڑے

چو ماہی کہ با جوشن افتد بشست
زرہ پہنے جیسی طرح مچھلی پھنسے

چو طالع ز ما روی بر پیچ بود
قضیبا ہمارا اگچی پر جو تھا

سپر پیش تیر قضا ہیچ بود
سپر آگے تیر قضا کے ہیچ تھی گیا

حکایت

یہ ہے ذکر اک آہنین پنجہ کا

یکی آہنین پنجہ در اردبیل
تھا اک اردبیلی قوی کارزار

ہمی بگذرانید بیلک ز بیل
کہ تیر اوسکا ہوتا تھا پھر توے کے پار

نمد پوشی آمد بجنگش فراز
نمد پوش اک اوسکے مقابل ہوا

جوانی جہانسوز پیکار ساز
جوان تھا وہ اک مرد جنگ آزما

بہ پرخاش جستن چو بہرام گور
لڑے ڈھونڈھکر جیسے بہرام گور

کمندی بکتفش بر از خام گور
کمند اوسکے کاندھے پہ از خام گور

بہ پنجاہ تیر خدنگش بزد
پچاس ایک تیر اوسنے مارے اوسی

کہ یک چوبہ بیرون نرفت از نمد
نمد چھید کر چھو نہ تن مین گئے

دلاور در آمد چو دستان گرد
دلاور نے رستم کی صورت سے آ

بخم کمندش در آورد و برد
کمند اوسپہ پھینکی پکڑ لیگیا

بلشکرگہش برد و خیمہ دست
تو خیمے کے دروازے پر دونون ہاتھ

چو دزدان خونین بگردن ببست
طرح چور دن کی باندھے گردنکے ساتھ

شب از غیرت و شرمساری نخفت
وہ شرم اور غیرت سے سویا نہ رات

سحر گہ پرستاری از خیمہ گفت
سحر اک غلام اوس سے بولا یہ بات

تو کاہن بناوک بدوزی و تیر
ترا تیر لوہے سے بھی پار تھا

نمد پوش را چون فتادی اسیر
نمد پوش کا قیدی کیونکر ہوا

شنیدم کہ میگفت و خون میگریست
سنا ہی کہ کہتا تھا خون روتا تھا

ندانی کہ روز اجل کس نزیست
کہ دن موت کے کون یاں جی سکا

من آنم که در شیوهٔ طعن و ضرب
مین وہ ہون کہ میری لڑائی کا ڈھنگ

بر ستم در آموزم آداب حرب
سکھاتا تھا رستم کو قانون جنگ

چو بازوی بختم قوی حال بود
جو کرتا تھا اقبال میرا مدد

ستبرای آہنم چو نمد می نمود
سمجھتا تھا لوہے کو بھی مین نمد

کنونم که در پنجه اقبال نیست
نہ پنجے مین اقبال جس دم رہا

تحمل تیرم کم از پیل نیست
سہے نہ ابھی لپٹے سے مجھکو ہوا

بروز اجل نیزه جوشن درد
اجل ہو تو نیزہ ہو جوشن کے پار

ز پیراهن بی اجل نگذرد
نہ بے موت پیرہن کا اک کاٹے تار

کرا تیغ قهر اجل در قفاست
لگائے اجل تیغ جس مرد کو

برهنه ست اگر جوشنش چند لاست
ہے ننگا اگرچہ زرہ سو تہ کا ہو

ورش بخت یاور بود دهر پشت
وہ گر ہو بخت اور دہر اوسکا یار

برهنه نشاید بساطور کشت
کرے تیر ننگی بدن پر نہ کار

نه دانا بسعی اجل جان برد
نہ دانا کبھی موت سے بچ سکے

نه نادان بناساز خوردن بمرد
نہ نادان غذا سخت کھا کر مرے

حکایت طبیب و کرد

ہے ذکر اک طبیب اور اک کرد کا

شبی کردی از درد پهلو نخفت
جوان تڑپا اک درد پہلو سے رات

طبیبی در آن ناحیت بود گفت
طبیب اک دہان تھا وہ بولا یہ بات

ازین دست کو برگ رز میخورد
کہ کھاتے ہین پتے جو انگور کے

عجب دارم ار شب بپایان برد
عجب ہے جو یہ رات جیتا رہے

که در سینه پیکان تیر تتار
لگے سینے مین تیر جنگ تتار

به از ثقل ماکول ناسازگار
تو بہتر غذا ہو نہ ناسازگار

گر افتد بیک لقمه در روده پیچ
پڑے کوئی لقمے سے آنتون مین پیچ

همه عمر نادان برآید بهیچ
تو سب عمر نادان کی ہو جای ہیچ

قضا را طبیب اندران شب بمرد
طبیب اتفاقاً مرا ایکبیک

چهل سال ازین رفت زنده ست کرد
جیا وہ جوان سال چالیس تک

له یعنی لڑائی ۱۲ ٭ ۲ه نیزه زدن ۱۲ ٭ ۳ه شمشیر و جز آن زدن ٭ ۴ه یعنی جنگ ۱۲ ٭ ۵ه یعنی ستبرگی ۱۲ ٭ ۶ه [illegible] ٭ ۷ه اقبال ۱۲ ٭ ۸ه یعنی چند تہ ۱۲ ٭ ۹ه [illegible] ٭ ۱۰ه بمعنی کارد ۱۲ ٭ ۱۱ه بیمعنی ۱۲ ٭ ۱۲ه بکاف عربی یعنی دہقان ٭ ۱۳ه بمعنی طرف ۱۲ ٭ ۱۴ه درخت انگور ۱۲ ٭ ۱۵ه نام قوم ترک ٭ ۱۶ه [illegible]

حکایت

حکایت یہ اک روستائی کی ہے

یکے روستائی سقط شد خرش — علم کرد بر تاک بستان سرش

گدھا ایک دہقانی کا مر گیا — تو سر باغ مین اوسکا لٹکا دیا

جہاندیدہ پیری بر و بر گذشت — چنین گفت خندان بنا طور دشت

جہاندیدہ اک بڈھا وان آن کے — لگا کہنے یون ہنسکے رکھوالے سے

مپندار جان پدر کین حمار — کند دفع چشم بد از کشت زار

سمجھ لے تو جان پدر یہ گدھا — کرے کھیتی سے چشم بد دفع کیا

کہ این دفع چوب از سر و گوش خویش — نمیکرد تا ناتوان مرد و ریش

نہ ڈنڈے سے خود جیتے جی بچ سکا — کہ جو ناتوان زخمی ہو کر مرا

چہ داند طبیب از کسی رنج برد — کہ بیچارہ خواہد خود از رنج مرد

طبیب اور کا رنج کھوئے گا کیا — جو رنج اور مصیبت سے خود ہو مرا

حکایت

ہے ذکر ایک مفلس کا اسکا بیان

شنیدم کہ دیناری از مفلسی — بیفتاد و مسکین بجستش بسی

سنا ایک مفلس کا روپیہ گرا — نہ ہاتھ آیا بیچارہ ڈھونڈھا کیا

باخر سر ناامیدی بتافت — یکی دیگرش ناطلب کردہ یافت

تو آخر کو نومید ہو کر پھرا — کوئی اور بے ڈھونڈھے ہی پا گیا

بہ بدبختی و نیکبختی قلم — بگردید ما ہمچنان در شکم

قلم نیکبختی و بدبختی پر — پھرا اور تھے ہم پیٹ مین بے خبر

نہ روزی بہ سرپنجگی میخورند — کہ سرپنجگان تنگ روزی ترند

زبردستی روزی کوئی کھا سکا — زبردست ہین تنگ روزی سوا

حکایت

حکایت یہ اک باپ بیٹے کی ہے

فرو کوفت پیری پسر را بچوب — بگفت ای پدر بیگناہم مکوب

کوئی بڈھا بیٹے کو تھا مارتا — پسر بولا اے باپ ہون بے خطا

ے نصب کرد برائے ترسانیدن جانوران صحرا یا در دفع نظر بد ۱۲ ے نگہبان زراعت ۱۲ ے صحت و شفا باختیار قدرت ۱۲ ے اشارت ست بحدیث شریف السعید من سعد فی بطن امہ والشقی من شقی فی بطن امہ یعنی نیک بخت

ے روز ازل ۔ سمجھ رہت کہ نیکبخت در شکم مادر خود نیکبخت شدہ و بدبخت در شکم مادر خود بدبخت شدہ ۱۲ ے یعنی حصول رزق متعلق بزور و قوت نیست بلکہ زور آوران اکثر محتاج می باشند ۱۲ ے یعنی بیگناہم را مزن و مکوب ۱۲

توان بر تو از جور مردم گریست
کوئی اور مارے تو تجھ سے کہوں
ولی چون تو جورم کنی چاره نیست
جو تو مارے فریاد کس سے کرون

بداور خروشد خداوند ہوش
کرین حق سے فریاد اپنی سبھی
نہ از دستِ داور برآرد خروش
نہ ہاتھون سے حق کے کرے غل کوئی

حکایت

حکایت ہے اک جورو خاوند کی

بلند اختری نام او بختیار
بلند اختر اک نام تھا بختیار
قوی دستگہ بود و سرمایہ دار
وہ مقدوروالا تھا اور مالدار

ہمو را در ان بقعہ زر بود و مال
اوسی پاس تھا اوس محلے مین مال
دگر تنگدستان برگشتہ حال
تھے سب اور مفلس پریشان حال

زنی جنگ پیوست با شوی خویش
تو اک زن لڑائی اپنے شوہر کے ساتھ
شبانگہ چو رفتش تہیدست پیش
گیا رات جو سامنے خالی ہاتھ

کہ کس چون تو بدبخت درویش نیست
کہ مفلس نہین کوئی تجسا و لیک
چو زنبور سرخست جز این نیش نیست
ترے پاس ہے بھڑ کا سا ڈنک ایک

بیاموز مردی ز ہمسایگان
جوانمردی تو سیکھ ہمسائیون سے
کہ آخر نیم قحبہ رایگان
تو سمجھ ہے کیا کوئی قحبہ مجھے

کسانرا زر و سیم ملکست و رخت
ہے اسباب لوگون کے پاس اور مال
چرا ہمچو ایشان نہ نیک بخت
نہین تو ہے کیون ایسا آسودہ حال

برآورد صافی دل صوف پوش
تو کی صاف دل نے دہائی جورو کو
چو طبل از تہیگاہ خالی خروش
اک آواز جون ڈھول خالی سے ہو

کہ من دست قدرت ندارم بہیچ
کہ کب مجھکو قدرت کسی چیز پر
بسر پنجہ دست قضا بر مپیچ
تو تقدیر کے ساتھ پنجہ نہ کر

نکردند در دست من اختیار
دیا ہاتھ مین میرے کب اختیار
کہ من خویشتن را کنم بختیار
کردن مین جو اپنے تئین بختیار

حکایت

نصیحت کی اک مرد نے جورو کو

یکی مرد درویش در خاک کیش
کسی اک گدا سا کن کیش سے نے
نکو گفت با ہمسر زشت خویش
کہا کیا ہے خوب اپنی بد جورو سے

چو دست قضا زشت روئیت بہشت
بُرا تجھکو دست قضا نے لکھا
میندائی گلگونہ بر روی زشت
تو گلگونہ ملنے سے کیا فائدا

کہ حاصل کند نیکبختی بہ زور
ملے زور سے نیک بختی کسے
بہ سرمہ کہ بینا کند چشم کور
کہ اندھے سکے آنکھیں ہوں کب سرمے سے

نیاید نکو کاری از بدرگان
نکوکاری بدرگ سے کب ہو سکے
محالست دوزندگی از سگان
سلائی بھلا سگ سی کب ہو سکے

ہمہ فیلسوفان یونان و روم
جو دانا ہیں یونان میں اور روم میں
ندانند کرد انگبین از زقوم
وہ تھوہڑ سے شہد اب بنا کب سکیں

ز وحشی نیاید کہ مردم شود
بنے جانور وحشی کب آدمی
بسعی اندر و تربیت گم شود
جو سعی او سپہ کی تو سمجھ گم ہوئی

توان پاک کردن ز زنگ آئینہ
کریں صاف سب زنگ سے آئینہ
ولیکن نیاید ز سنگ آئینہ
بنے کب بھلا سنگ سے آئینہ

بکوشش نروید گل از شاخ بید
کھلے پھول کب بید کی شاخ سے
نہ زنگی بہ گرمابہ گردد سپید
نہ حمام سے زنگی گورا بنے

چو ردی نگردد خدنگ قضا
نہ پھر سکتا ہے جب کہ تیر قضا
سپر نیست مر بندہ را جز رضا
نہیں ہے سپر بندے کو جز رضا

حکایت کرکس و زغن
حکایت ہے یہ گدھ اور چیل کی

چنین گفت پیش زغن کرکسی
کسی چیل سے گدھ نے ایسا کہا
کہ نبود ز من دوربین تر کسے
نہیں دوربین کوئی تجھ سے سوا

زغن گفت ازین در نشاید گذشت
کہا چیل نے آؤ دیکھیں بھلا
بیا تا چہ بینی بر اطراف دشت
کہ کیا کیا بیابان میں ہے پڑا

شنیدم کہ مقدار یکروزہ راہ
چلے کوئی اک دن میں جتنی کہ راہ
بکرد از بلندی بہ پستی نگاہ
کی اونچی بلندی سے اوس نے نگاہ

چنین گفت دیدم گرش با درست
کہا گدھ نے آئے یقین تجھکو گر
کہ یک دانہ گندم بہامون درست
تو ہے ایک گیہون پڑا دشت پر

زغن را نماند از تعجب شکیب
پس چیل کو اک تعجب ہوا
زبالا نہادند سر در نشیب
بلندی سے ہر ایک نیچے چلا

چو کرگس بر دانہ آمد فراز
جو گدھ آیا نزدیک اوس دانے کے
بر او بر بہ پیچید قیدی دراز
تو پھانسا اوسے قید مین جال نے

ندانست ازان دانہ خوردنش
نہ جانا کہ کھاتے ہی اک دانے کے
کہ دہر افگند دام در گردنش
زمانہ اوسے جال مین پھانس لے

نہ آبستن در بود ہر صدف
نہ ہر موتی ہر اک سیپی سے ہاتھ آئے
نہ ہر بار شاطر زند بر ہدف
ہر اک تیر کسکا نشانے پہ جائے

زغن گفت ازان دانہ چیدن چہ سود
کہا چیل نے دانہ دیکھا تو کیا
چو بینائی دام خصمت نبود
چڑیمار کا جال سوجھا نہ تھا

شنیدم کہ میگفت گردن بہ بند
سنا کہتا تھا اور گردن مین جال
نباشد حذر با قدر سودمند
بچے کوئی تقدیر سے کیا مجال

اجل چون بخونش برآورد دست
قضا کا ہوا ہاتھ اوسپر بلند
قضا چشم باریک بینش بہ بست
تو کی آنکھ باریک بین اوسکی بند

درآبے کہ پیدا ندارد کنار
وہ دریا کہ ظاہر کنارہ نہ ہو
غرور شناور نیاید بکار
غرور اوسمین بیکار تیراک کو

حکایت
یہ ہے ذکر شاگرد منسوج باف

چہ خوش گفت شاگرد منسوج باف
کہا خوب شاگرد زرباف نے
چو عنقا بر آورد پیل و زراف
جو زرلفت مین چڑیا ہاتھی بنے

مرا صورتی بر نیاید ز دست
نہ اس ہاتھ سے نکلی صورت کوئی
کہ نقشش معلم ز بالا نبست
معلم نے پہلے نہ جو ہو لکھی

اگرت صورت حال بد یا نکوست
برا ہے ترا حال یا ہے بھلا
نگارندۂ دست تقدیر اوست
وہ ہے دست تقدیر ہی کا لکھا

درین نوعی از شرک پوشیده نیست
یہ شامل ہی بات اک طرح شرک سے

کہ زیدم بیازرد و عمروم بخست
کہ زید ایذا دے عمرو آزار دے

گرت دیدہ بخشد خداوندامر
اگر حق تعالےٰ نظر تجھکو دے

نہ بینی دگر صورت زید و عمرو
نہ تجھی کام کیا زید اور عمرو سے

نہ پندارم از بندہ دم در کشد
نجانوں اگر بندہ دم کھینچ لے

خدا ایش بروزی قلم در کشد
تو روزی پہ ایزد قلم کھینچدے

جہان آفرینت کشایش دہاد
خدا تیری روزی کشادہ کرے

اگروی بہ بندد نشاید گشاد
جو وہ بند کردے نہ ہرگز کھلے

حکایت

حکایت ہی اونٹنی کی اور بچہ کی

شتر کرہ با مادر خویش گفت
کہا ماں سے اک اونٹ کے بچے نے

پس از رفتن آخر زمانی بخفت
کہ چلنے کے بعد ایک دم سو رہے

بگفت ار بدست منستی مہار
وہ بولی مرے ہاتھ ہوتی مہار

ندیدے کسم بارکش در قطار
مجھے کون پاتا میان قطار

قضا کشتی آنجا کہ خواہد برد
جہان چاہے لیجائے کشتی قضا

وگر ناخدا جامہ برخود درد
اگر کپڑے پھاڑا کرے ناخدا

مکن سعدیا دیدہ بر دست کس
کسی سے نہ امید رکھ سعدیا

کہ بخشندہ پروردگارست وبس
کہ ہے بخشنے والا کافی خدا

اگر حق پرستی ز در ہا بہ بست
اسی در پہ حق کے تو رہ سر جھکائے

کہ گر وی براند نخواند کست
کرے دور گر وہ نہ کوئی بلائے

گر او نیک بختت کند سر برآر
جو اقبال وہ دے تو کر اونچا سر

وگرنہ سر ناامیدی بخار
دگرنہ سر یاس کھجلایا کر

گفتار اندر اخلاص و برکت آن و ریا و آفت آن

یہ ہے قول اخلاص اور مکر میں

عبادت باخلاص نیت نکوست
عبادت باخلاص نیت ہے نیک

وگرنہ چہ آید ز بی مغز پوست
ہے ناقص جو بی مغز ہو پوست ایک

له یعنی اگر آدمی تلاش رزق بگذارد دران صورت ہم رزق باو خواہد رسید ۱۲
ته یعنی قدرت ۱۲
ته من بودی ۱۲
عه یعنی اگر اختیار بحی داشتم ہم گز در قطار شتران نمی رفتم ۱۲
هه تخفف
ناخدا یعنی ملاح ۱۲
ىه ای متوقع عطا از دوست دیگر مباش
ىه یعنی ناامید شرمندہ باشی ۱۲
حه خالص کردن نیت
ٯه ترتیب مقلوب ۱۲
یعنی بے حاصل ۱۲

چه زنار مغ بر میانت چه دلق
جینو پہن یا کہ گدڑی پہن

که در پوشی از بہر پندار خلق
ہے دنیا دکھاوا تو ہیچ اوس کو گن

بکن گفتمت مردی خویش باش
جو مردی کرے تو نہ ظاہر کرے

چو مردی نمودی مخنث مباش
جو کی مردی پھر کیون تو ہیجڑا بنے

باندازہ بود باید نمود
اگر بود کے ہو موافق نمود

خجالت نبرد آنکه بنمود و بود
نہ شرمندگی ہو جو دکھلاے بود

که چون عاریت برکشند از سرش
جو لین کپڑا مانگے کا سر سے اوتار

بماند کہن جامۂ در برش
رہے کہنہ کپڑا جو ہو تار تار

اگر کوتہی پای چوبین مبند
ہے چھوٹا تو کیون باندھ لکڑی کے پای

که در چشم طفلان نمائی بلند
کہ نظرون مین لڑکون کی اونچا دکھای

وگر نقره اندوده باشد نحاس
تو چاندی ملائے ہوے رانگے کو

توان خرج کردن بر ناشناس
اوسے دے کہ پہچانتا جو نہو

منہ جان من آب زر بر پشیز
تو سونے کا پانی نہ پیسے پہ پھیر

که صراف دانا نگیرد به چیز
کہ صراف دانا تجھے دیگا پھیر

زر اندودگان را بآتش برند
جو زر کا ملمع ہو آتش دکھائین

پدید آید آنگه که مس یا زرند
وہ تب سونا اور تانبا پہچان جائین

حکایت

حکایت ہے اخلاص کے باب مین

ندانی که بابای کوهی چه گفت
کہی خوب بابای کوہی نے بات

بمردی که ناموس را شب نخفت
دکھاوے کو جو ایک سویا نہ رات

برو جان بابا در اخلاص پیچ
کہ جا جان بابا تو اخلاص پیر

که نتوانی از خلق بربست هیچ
نہ لے جاے گیا خلق سے باندھکر

کسانیکه فعلت پسندیده اند
ترے کام کو جو سراہا کئے

هنوز از تو نقش برون دیده اند
ترا ظاہری نقش دیکھا کئے

چه قدر آورد بندۂ حوردیش
پر یچہرہ بندہ وہ کس کام کا

که زیر قبا دارد اندام پیش
ہون داغ سپید اسکے زیر قبا

۱ یعنی آتش پرست ۱۲
۲ یعنی مطابق آن
۳ یعنی عمل کن ۱۲ ۴ یعنی زیاده از مقدار خود منما بگفت ۱۲
۵ یعنی خجالت نبرد آنکه
۶ یعنی چون
۷ گفت ۱۲ بازی گران بندند ۱۲
۸ خلاف نظر مبصران ۱۲
۹ یعنی بر مس اگر ملمع کرده باشند ناواقف البته خواهد گرفت
۱۰ یعنی اشیای ملمع کرده ۱۲
۱۱ نام بزرگی که در کوه نشین بود ۱۲
۱۲ یعنی در اخلاص کوشش باید کرد ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

نشاید بدستان شدن در بہشت	کہ بازت رود چادر از روی زشت
بہشت اب سے مکر سے ہے یہ دور	کھلے صورت بد سے چادر ضرور

حکایت طفل روزه دار

ہے ذکر ایک لڑکے کے روزہ کا بیان

شنیدم کہ نابالغی روزه داشت | بصد محنت آورد روزے بچاشت
سنا ایک لڑکے نے روزہ رکھا | بڑی مشکلوں سے پہر دن چڑھا
زکتابش آن روز سابق ببرد | بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد
معلم نے مکتب سے بھی چھٹی دی | کہ بچہ کی سمجھی یہ طاعت بڑی
پدر دیده بوسید و مادر سرش | فشاندند بادام و زر بر سرش
تو ماں باپ نے آنکھ سر چوم کر | پنچھاور کئے سر پہ بادام و زر
چو بروی گذر کرد یک نیمه روز | فتاد اندر و زآتش معده سوز
غرض جب کہ گذرے اوسے دوپہر | لگی پیٹ کی آگ کھانے جگر
بدل گفت گر لقمه چندی خورم | چه داند پدر غیب یا مادرم
کہ لقمہ دو چار کھا دن اگر | تو ظاہر ہو گیا غیب ماں باپ پر
چو روی پسر در پدر بود و قوم | نہان خورد و پیدا بسر برد صوم
لحاظ اوسکو تھا قوم اور باپ کا | چھپے کھایا ظاہر میں روزہ رکھا
که داند چو در بند حق نیستی | اگر بی وضو در نماز ایستی
تجھے کون جانے کہ حق پر نہیں | نمازیں پڑھے بے وضو گر کہیں
پس این پیر زان طفل نادان ترست | که از بهر مردم بطاعت درست
یہ بڈھا ہے نادان اوس لڑکے سی | کہ دنیا دکھاوے کو طاعت کرے
کلید در دوزخست آن نماز | که در چشم مردم گزاری دراز
وہ کنجی ہے دوزخ کے در کی نماز | دکھانے کو سب کے پڑھے جو دراز
اگر جز بحق میرود جاده ات | در آتش فشانند سجاده ات
اگر ہے تری راہ حق سے جدا | تو سجادہ دین بترا فور آ جلا
نکو سیرت بی تکلف برون | به از پارسائی خراب اندرون
جو ہے نیک سیرت تکلف سے دور | ہے مکار زاہد سے بہتر ضرور

۵۰ یعنی در قیامت عیب تو ظاهر گردد ۱۲ ۵۱ برای تسکین و دلداری او ۵۲ چنانکه معمول است ۵۳ سوزش آتش گرسنگی بسیار غالب شد ۵۴ ای بنظام روزه را ختم کرد ۱۲ ۵۵ یعنی بیقین او حق نیستی ۱۲ ۵۶ در رضا ۵۷ استاده شدن ۱۲ ۵۸ راه طریقه و عمل ۱۲ ۵۹ در آتش دوزخ ۶۰ [illegible] بی تکلف باشد ۶۱ لباس ظاهر [illegible] ۱۲ ۶۲ وحدت یا توضیحی ۱۲ باطن و ریاکار ۱۲

نزدیک من شبرو راهزن
کوئی چور جو شب کو چوری کرے

به که بر در خلق رنج آزمای
جو خلقت کے دروازے محنت کرے

ز عمرو ای پسر چشم اجرت مدار
نہ مزدوری کی عمرو سے رکھ امید

نگویم توانند رسیدن بدوست
کہوں کسطرح دوست سے وہ ملے

ره راست رو تا بمنزل رسی
تو منزل کو پہونچے جو لے سیدھی راہ

چو گاو یکه عصارچشمش ببست
جو تیلی نے بند آنکھیں بیل کی کین

کسے گر بتابد ز محراب روی
جو کوئی عبادت سے منھ پھیر لے

تو هم پشت بر قبله در نماز
تو ہے پشت پر قبلہ پڑھتا نماز

درختیکه بیخش بود برقرار
درخت ایسا جڑ جسکی مضبوط ہو

گرت بیخ اخلاص در بوم نیست
جڑ اخلاص کی گر نہین پائیگا

هر آنکه افگند تخم بر روی سنگ
کوئی بیج پتھر پہ بوئے اگر

منه آبروی ریا را محل
نہ ہرگز تو کر آبروئے ریا

چو در خفیه بد باشم و خاکسار
جو بد باطن اور عجز ظاہر کرے

به از فاسق پارسا پیرهن
وہ فاسق سے بہتر جو زاہد بنے

چه مزدش دهد در قیامت خدا
نہ محشر مین مزدوری حق سے ملے

چو در خانهٔ زید باشی بکار
اگر کام لیتا رہا تجھ سے زید

درین ره جز آنکس که درویش دوست
جو در پر نہ اوسکے گدائی کرے

تو بر رهٔ زین قبیل و ایسی
نہین راہ پر تو ہے بیٹھے تباہ

دوان تا بشب شب همانجا که هست
چلین رات بھر پھر وہین کے وہین

بکفرش گواهی دهند اهل کوی
گواہی ہر اک کفر پر اوسکے دے

گرت در خدا نیست روی نیاز
نہین حق کی جانب جو روی نیاز

به پرور که روزی دهد میوه بار
تو پال اوسکو کھائیگا تو میوہ کو

ازین پر کسی چون تو محروم نیست
تو اس پھل سے محروم رہجائیگا

جوی وقت دخلش نیاید بچنگ
نہ آئے گا اک جو کبھی ہاتھ پر

که این آب در زیر دارد دخل
ہے اس پانی کے نیچے دلدل بھرا

چه سود آب ناموس روی کار
ہے بے فائدہ آبرو کیا ملے

بروی دریا خرقہ سہلست ودوخت
یہ ہے سہل گدڑی سیے مکر سے
چہ دانند مردم کہ در جامہ کیست
کوئی جانے کیا کون ہے جامے مین
چہ وزن آورد جائی انبان باد
ملے مشک کیا دان ہوا کی بھری
مرائی کہ چندین ورع می نمود
ہو مکار کتنا ہی پرہیز سے
کنند ابرہ پاکیزہ تر ز آستر
کرین ابرہ آستر سے پاکیزہ تر
بزرگان فراغ از نظر داشتند
بزرگون کی ظاہر پہ کب تھی نظر
درآوازہ خواہی در اقلیم فاش
جو چاہے کہ شہرت زمانے مین ہو
ببازی نگفت این سخن بایزید
یہ کہتا ہے کب ہزل سے بایزید
کسانیکہ سلطان وشاہنشہ اند
جو سلطان ہین اور شاہ اس دہر مین
طمع در گدا مرد معنی نہ بست
طمع مرد معنے کو سائل سے کیا
ہمان بہ گر آبستن جوہرے
ہے بہتر تو جوہر جو پیدا کرے
چو روی پرستیدنت در خداست
اگر منھ خدا کی طرف ہے ترا
ترا پند سعدی بس ست ای پسر
تجھے پند سعدی بہت اے پسر

گرش با خدا در توانی فروخت
مگر ہاتھ حق کے اوسے بیچ لے
نویسندہ داند کہ در نامہ چیست
پڑھے لکھنے والا جو ہے نامے مین
کہ میزان عدلست ودیوان داد
ترازو جہان عدل کی ہو کھڑی
بدیدند وہیچش درابنان بود
جو دیکھا تو خالی ہی پایا اوسے
کہ آن در حجابست واین در نظر
کہ استر چھپے ابرہ آئے نظر
ازان پرنیان آستر داشتند
وہ رکھتے تھے زربفت کا آستر
برون حلہ کن گو درون حشو باش
تو باہر کر اطلس روئی نیچے کو
کہ از منکر ایمن ترم کز مرید
نہین خوف منکر ہے خوف مرید
سراسر گدایان این درگہ اند
فقیری وہ درگاہ حق کی کرین
نشاید گرفتن در افتادہ دست
وہ کیا ہاتھ پکڑے جو خود ہو پڑا
کہ ہمچون صدف سر بخود در برے
تو سر سیپی کی طرح نیچا رکھے
اگر جبرئیلت نہ بیند رواست
نہ جبرئیل دیکھے تجھے ہے روا
اگر گوش گیرے چو پند پدر
جو سمجھے اسے مثل پند پدر

۱ یعنی اگر پیش خدا مقبول باشد ۱۲ ۲ یعنی ریاکار ۳ یعنی بیم ہیم گاری ۴ ردی جامہ ۱۲ دردن جامہ ۱۲ یعنی باطن درست داشتند ۵ نگار کنندہ ۱۲ ۶ یعنی معتقد یعنی از مرید ایمن نیستم کہ مبادا راز [illegible]

ہر انکاش سند وسبب شہرت گردد ۱۲ شہرت بجائے افتادگی در افتادہ یعنی ہادی کار راہ معرفت مرد عارف باشد ۱۲ ای اگر می تواند ۱۲ ای درخود ہنر داری در اخفای عبادت سابقہ سر بسجدہ نگاہ نشود ۱۲

اگر امروز گفتار ما نشنوی
اگر آج سنتا نہین بات کو

مبادا کہ فردا پشیمان شوی
مبادا کہ کل تو پشیمان ہو

باب ششم در قناعت

ہے باب قناعت چھٹا ای فضا

خدا را ندانست و طاعت نکرد
خدا کو نہ جانا عبادت نہ کی

کہ بر بخت و روزی قناعت نکرد
کہ روزی پہ جسنے قناعت نہ کی

قناعت توانگر کند مرد را
صبوری توانگر کرے مرد کو

خبر کن حریص جہانگرد را
خبر کر حریص جہان گرد کو

سکونی بدست آور ای بی ثبات
ثبات اور سکونت تو کچھ ہاتھ لا

کہ بر سنگ گردان نروید نبات
کہ پتھر جو گھومے جمے او سپہ کیا

مپرور تن ار مرد رای و ہشی
نہ تن پال جو مرد ہے ہوش کا

کہ او را چو می پروری میکشی
جو پالے تو اسکو تو ہے مارتا

خردمند مردم ہنر پرورند
جنھین عقل ہے ہین ہنر پالتے

کہ تن پروران از ہنر لاغرند
جو موٹے ہین دُبلے ہین وہ حلم سے

کسی سیرت آدمی گوش کرد
وہی بات کچھ آدمی کی سنے

کہ اول سگ نفس خاموش کرد
کہ اس نفس کا کتا چپکا کرے

خور و خواب تنہا طریق دد است
خور و خواب ہے فقط چوپایونکو

برین بودن آئین نابخرد است
رہے اسپہ وہ جو کہ نادان ہو

خنک نیکبختی کہ در گوشۂ
وہی نیک ہے جو کہ اک گوشہ لے

بدست آرد از معرفت توشۂ
وہی معرفت سے بھی اک توشہ لے

بر آنان کہ شد سر حق آشکار
کہ جن پر ہوا حق کا بھید آشکار

نکردند باطل برو اختیار
وہ باطل نہ اسپر کرین اختیار

ولیکن چو ظلمت نداند ز نور
نہ سوجھے اندھیری جسے اور نور

چہ دیدار دیوش چہ رخسار حور
اسے ایک ہے صورت دیو و حور

تو خود را از آن در چہ انداختی
اسی سے گرا آپ تو چاہ مین

کہ چہ را ز رہ باز نشناختی
نہ تھا فرق جب چاہ اور راہ مین

براوج فلک چون برد جرّہ باز
بلندی پہ کس طرح سے بازہ اوڑے
گرش دامن از چنگ شہوت رہا
جو شہوت سے دامن ہوا اوسکا چھوٹا
بکم کردن از عادت خویش خورد
جو کم کھانے کی اپنی عادت کرے
کجا سیر وحشی رسد در ملک
کہان سیر وحشی کی ہوتا ملک
نخست آدمی سیرتی پیشہ کن
تو پہلے تو انسانیت پیشہ کر
تو بر کرّہ توسنی بر کمر
چڑھا ہے تو سر کش اگر گھوڑے پر
کہ گر پالہنگ از کفت در گسیخت
لگام اپنی ہاتھون سے تیرے توڑای
باندازہ خور زاد اگر آدمی
اک انداز سے کھا جو کھاتا ہے تو
درون جای ذکر ست و قوت نفس
یہ دل ہے جگہ ذکر حق کے لیے
کجا ذکر گنجد کز انبار آز
بھری حرص ہو ذکر کیونکر سمائے
ندارند تن پروران آگہی
نہ تن پروروں کو ہے یہ آگہی
دو چشم و شکم پر نگردد بہیچ
نہ آنکھ اور شکم بھرنے سے کب بھری
چو دوزخ کہ سیرش کنند از وقید
کہ دوزخ کو ایندھن سے جتنا بھرین

کہ در شہپرش بستہ سنگ آز
اگر سنگ حرص اوسکے پر سے بندھے
کنی رفت تا سدرۃ المنتہے
تو اوڑ جاے تا سدرۃ المنتہی
توان خویشتن را ملک خوی کرد
مقابل فرشتون کے خصلت کرے
نشاید پرید از ثری تا فلک
کوئی کب زمین سے اوڑے تا فلک
پس آنگہ بملک خوئی اندیشہ کن
فرشتون کی خو کا پھر اندیشہ کر
نگر تا نہ پیچد ز حکم تو سر
نہ پھیرے کہین حکم سے تیرے سر
تن خویشتن کشت و خون تو ریخت
ہو خود زخمی اور بار تجھکو گراے
چنین پر شکم آدمی یا خمے
جو یون ہے بڑا ایک پیٹ مٹکا ہے تو
تو پنداری از بہر نانست و بس
تو سمجھا فقط روٹی کے واسطے
بہ سختی نفس میکند پا دراز
کہ جب سخت تنگی سے نفس آ جلے
کہ پر معدہ باشد ز حکمت تہی
کہ ہین پر شکم خالی حکمت سے بھی
تہی بہتر این رودہ پیچ پیچ
ہے بہتر جو یہ آنت خالی رہے
دگر بانگ دارد کہ ہل من مزید
وہ پھر بانگ دی کچھ زیادہ رکھین

ہمی میرود عیسیٰ از لاغری
ترا عیسیٰ مرتا ہے خود ضعف سے

تو در بند آنی کہ خر پرورے
تو اس فکر مین ہے گدھا پالیے

بدین ای فرومایہ دنیا مخر
کمینے عوض دین کے دنیا نہ لے

چو خر با انجیل عیسیٰ مخر
گدھے کے نہ جولے تو انجیل سے

مگر مے ندانی کہ دور او دام
تو چوپاؤں چرندون کو بھی دیکھ لے

بینداخت جز حرص خوردن بدام
پھنسین جال مین کھانے کی حرص سے

پلنگے کہ گردن کشد بر وحوش
ہے چیتا زبردست چوپاؤں سے

بدام افتد از بہر خوردن چو موش
پھنسے چوہا سا کھانے ہی کے لیے

چو موش آنکہ نان و پنیرش خوری
توجون موش کھاتا ہے جسکا پنیر

بدامش در افتی و تیرش خوری
پھنسے جال مین اوسکے اور کھائے تیر

حکایت

یہانپر یہ ذکر ایک حاجی کا ہے

مرا حاجیے شانۂ عاج داد
مجھے حاجی نے کنگھی دی دانت کی

کہ رحمت بر اخلاق حجاج باد
کہ اوس خلق پر رحمت اللہ کی

شنیدم کہ بارے سگم خواندہ بود
سنا مجھکو اک بار کتا کہا

کہ از من بنوعی دلش ماندہ بود
کہ کچھ مجھسے دل اوسکا آزردہ تھا

بینداختم شانہ کین استخوان
تو پھینکی وہ کنگھی کی ہڈی کہ ہے

نمی بایدم دیگرم سگ مخوان
نہ کہہ دوسری بار کتا مجھے

مپندار چون سرکۂ خود خورم
نہ اپنا ہی سرکہ جو کھایا کردن

کہ جور خداوند حلوا برم
تو کیون حلوے والے کی سختی سہون

قناعت کن ای نفس براندکی
تو کر صبر اے نفس تھوڑی ہی سے

کہ سلطان و درویش بینی یکی
تو شاہ اور گدا ہون برابر تجھے

چرا پیش خسرو بخواہش روے
تو خسرو سے مانگے بھلا کس لیے

چو یکسو نہادی طمع خسروی
طمع خسروی کی تو جب چھوڑ دے

وگر خود پرستی شکم طبلہ کن
جو پرخوار ہے پیٹ کو طبلہ کر

در خانۂ این و آن قبلہ کن
ترے پھرے دروازہ ہر کو قبلہ کر

لہ مراد از بدن روح ۱۲
یعنی سخت بیوقوف ہستی کہ
یعنی علاج عیسیٰ ورد ...
رعایت چیز ... ای ... دین
ادنی ہستی ۱۲ ... ۱۲
یعنی دنیا ضائع ... ۱۲
عہ نام کتاب آسمانی کہ بر حضرت عیسیٰ نازل شدہ بود ۱۲
ھہ یعنی چارپایان ۱۲
لہ یعنی جانوران ۱۲
ث یعنی انس ۱۲
دندان فیل ۱۲
جگر کندن
یعنی رنجیدہ بود ۱۲
محض از لطافت ۱۲
یعنی اگرچہ سرکہ ...
باشد لیکن از احسان حلوا فروش بہتر ۱۲
یعنی ... طمع دور شد یعنی برابر است ۱۲
یعنی خود باد شاہ ہستی ۱۲
از بسیار خوردن ۱۲

حکایت

ہے اسجا پہ یہ ذکر خوارزم کا

یکی با طمع پیش خوارزم شاہ
کوئی لالچی شاہ خوارزم سے
چو دیدش بخدمت دوتا گشت و راست
زمین پر وہین سامنے جھک گیا
پسر گفتش ای بابک نامجوی
یہ بیٹے نے دیکھا تو اوس سے کہا
بگفتی کہ قبلہ ست خاک حجاز
تو کہتا تھا قبلہ ہے خاک حجاز
مبر طاعت نفس شہوت پرست
نہ رکھ نفس کی تو اطاعت کا طور
مبر ای برادر بفرمانش دست
نہ کر طاعت اوسکی سن ای بھائی بات
قناعت سرافرازد ایمرد ہوش
قناعت سے ہو سربلندی تجھے
طمع آبروی توقیر بریخت
کہ لالچ نے توقیر کو کھو دیا
چو سیراب خواہی شدن زآب جو
تری پیاس دریا کا پانی بجھاوے
مگر از تنعم شکیبا شوے
تو اب نعمتوں سے صبوری کرے
برو خواجہ کوتاہ کن دست آز
تو جا خواجہ کوتاہ کر دست آز
کسے را کہ درج طمع در نوشت
جو کوئی کہ حرص اور طمع چھوڑ دے

شنیدم کہ شد بامداد پگاہ
گیا صبح اوٹھتے ہی کچھ مانگنے
دگر روی بر خاک مالید و خاست
گرا خاک پر منھ ملا اور اوٹھا
یکی مشکلت می بپرسم بگوی
ہین اک بات پوچھوں ہوں مجکو بتا
چرا کردی امروز ازین سو نماز
پڑھی تو نے کیون آج ادھر کو نماز
کہ ہر ساعتش قبلۂ دیگر است
کہ ہر ساعت اک قبلہ اوسکا ہے اور
کہ ہر کس بفرمان نبردش پرست
نہ حکم اوسکا مانے تو پائے نجات
سر پر طمع بر نیاید ز دوش
نہ سر لالچی کا اوٹھے کاندھے سے
برای دو جو دامن در بریخت
دیے جو کے بدلے ہین موتی بہا
چرا ریزی از بہر برف آبروے
تو کیون آبرو برف کے پیچھے جاے
وگرنہ ضرورت بدرہا شوے
نہین دربدر مانگتا تو پھرے
چہ می بایدت ز آستین دراز
ہے بے فائدہ آستین دراز
نباید بکس عبد و خادم نوشت
وہ کیون اپنے کو عبد و خادم لکھے

یعنی اول صبح ۱۲
یعنی تعظیم کرد و فاعل پیر پرست کہ مابعد او واقع ست ۱۲
کاف مفید تعظیم ۱۲
مقولہ شیخ یعنی چون پدرش بادشاہ را سجدہ کرد پسرش گفت کہ سمت قبلہ دیگر ست تو باین طرف چرا نماز کردی ۱۲
یعنی اطاعت
ای بابا نفس مکن ۱۲
ای ہمیشہ یافت ۱۲
نگون می نماند ۱۲
مراد از آب جو سیر ۱۲
یعنی اگر در آشنائیں قناعت سیر ہو ورنہ برای راحت نفس دربدر خواہی رفت ۱۲
دست لقمان برون
کنایہ از بیع طمع و وفا بر وار شدن ست ۱۲

توقع براند ز ہر مجلست
نکالے طمع مجلسون سے تجھے
بران از خودش تا براند کست
نکال اوسکو دل سے تو جاگہ ملے

حکایت

حکایت ہے اک اہل دل کی یہان

یکے را تپ آمد ز صاحبدلان
ہوا مبتلا تپ مین اک پارسا
کسے گفت شکر بخواہ از فلان
کوئی بولا شکر فلان سے تو لا

بگفت ای پسر تلخی مردنم
کہا بیٹے مرنے کی تلخی مجھے
بہ از جور روے ترش بردنم
ہے بہتر کہ وہ ترشروئی کرے

شکر عاقل از دست آنکس نخورد
شکر جو ہے عاقل وہ اوس سے نہ کہاے
کہ روی از تکبر بر و ترش کرد
جو نخوت سے منہ اپنا اوسپر چڑھالے

مرو در پے ہر چہ دل خواہدت
نہ اوس چیز کو دوڑ جو دل کہے
کہ تمکین تن نور جان کاہدت
سنوارے جو تن نور جانکا گھٹے

کند مرد را نفس امارہ خوار
کرے مرد کو نفس امارہ خوار
اگر ہوشمندی عزیزش مدار
عزیز اوسکو مت رکھ جو ہے ہوشیار

وگر ہر چہ باشد مرادش خورے
جو کچھ ہی مراد اوسکی وہ کھائے تو
ز دوران بسی نامرادی بری
تو دنیا سے ناکامی ہی پایے تو

تنور شکم دمبدم تافتن
تنور شکم دمبدم ہو جو گرم
مصیبت بود روز نایافتن
تو جبدن نہ پائے مصیبت ہو شرم

بہ تنگی بریزاندت روی رنگ
یہ تنگی مین کہوتا ہے توقیر کو
چو وقت فراخی کنی معدہ تنگ
جو آسودگی مین بڑا پیٹ ہو

کشد مرد پرخوارہ بار شکم
ہو بسیار خواردن پہ جور شکم
وگر در نیابد کشد بار غم
نپائین تو سہنا پڑے بار غم

شکم بندہ بسیار بینی خجل
شکم بندہ اکثر تو دیکھے خجل
شکم پیش من تنگ بہتر کہ دل
شکم تنگ بہتر کہ ہو تنگ دل

حکایت در مذمت بسیار خوردن

ہے ذکر اس جگہ ایک پرخوار کا

له ای ورد کنندہ ۱۲ مراد از گفتند شکر کرد
۲ فیمتی باشد ۱۲
۳ در ولایت فارس
۴ مقولہ شیخ ۱۲
۵ عاقل ۱۲
۶ نخورد
۷ یعنی چین بجبین شد ۱۲
۸ یعنی آسایش تن
۹ این بیت تفسیر ما قبل است ۱۲
۱۰ ای خود ۱۲
۱۱ در حالت گرسنگی ۱۲
۱۲ ریزندہ آب روی
۱۳ یعنی مفلسی ۱۲
۱۴ شرمندہ سازد
۱۵ یعنی بسیار خورد
۱۶ کنایہ از شکم پروری
۱۷ حریص ۱۲
۱۸ کاف نفی بجای از
۱۹ خالی از معرفت و حکمت
۲۰ شکم تنگ شدن کنایہ از کم خواری و بسیار خواری ہر دو آمدہ است ۱۲

چه آوردم از بصره دانی عجب | حدیثی که شیرین ترست از رطب
یہ میں بصرے سے لایا ہوں نقل اک عجب | نہ ہو جس سے شیریں زیادہ رطب

تنی چند در خرقهٔ راستان | گذشتیم بر طرف خرماستان
کئی شخص ہم صورت راستان | چلے نکلے جا سوے خرماستان

یکے در میان معده انبار بود | ز پُر خوارئی خویش پُر خوار بود
تھا اون میں سے اک شخص بسیار خوار | تھا بسیار خواری سے بسیار خوار

میان بست مسکین و شد بر درخت | وز آنجا بگردن در افتاد سخت
کمر باندھ کر پیڑ پر چڑھ گیا | گرا داں سے گردن کے بھل اور مرا

نه هر بار خرما توان خورد و برد | لت انبان بد عاقبت خورد و مرد
کہ ہر بار خرما نہ یوں ہاتھ آئے | جو پر خوار ہے اوسکی یوں جان جائے

رئیس ده آمد که این را که کشت | بگفتم مزن بانگ بر ما درشت
زمیندار نے پوچھا یہ کیوں مرا | کہا ہمنے ہمپر تو مت ہو خفا

شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ | بود تنگدل روده گانی فراخ
گرایا اسے پیٹ نے شاخ سے | بڑا پیٹ جسکا ہو یوں ہی مرے

شکم بند دست است و زنجیر پای | شکم بنده نادر پرستد خدای
شکم قید دست اور ہے زنجیر پا | شکم بندہ کم پوجتا ہے خدا

سراسر شکم شد ملخ لاجرم | بپایش کشد مور کوچک شکم
بڑے پیٹ ہوتے جو ہیں ٹڈی کے | تو پاؤں سے چیونٹی گھسیٹے اسے

برو اندرونی بدست آر پاک | شکم پر نخواهد شد الا بخاک
تو جا اور دل پاک کر حرص سے | شکم پر نہ ہو گا سوا خاک کے

زفت

حکایت

حکایت سنو ایک صوفی کی یہ

شکم صوفیی را زبون کرد و فرج | دو دینار بر هر دو آن کرد خرج
تھا اک صوفی عاجز شکم فرج سے | دو دینار خرچ اونپہ اوسنے کئے

یکی گفتش از دوستان در نهفت | چه کردی بدین هر دو دینار گفت
تو اک دوست یوں اوس سے کہنے لگا | کہ کیا کیا دو دینار اوس نے کہا

سلہ نام شہرے ۱۲ سلہ ای جبہ صوفیان ۱۲ سلہ یعنی باغ خرما ۱۲ سلہ حریص و اکال ۱۲ سلہ بسیار خواری ۱۲ سلہ بسیار ذلیل ۱۲ سلہ نہایت پُر خوار و بسیار خوار یعنی حریص ۱۲ سلہ ای سردار دہ ۱۲ سلہ [illegible]
سلہ ای صاحب رودہای فراخ سلہ ای صاحب حریص و بسیار خوار ۱۲ کنایہ از حریص و بسیار خوار ۱۲ ای کمتر عبادت خدای کند ۱۲ سلہ یعنی بالضرور ۱۲ سلہ یعنی خرد ۱۲ سلہ کوچک یعنی خرد سلہ گرسنگی ۱۲ سلہ یعنی شہوت ۱۲ شکم و فرج ۱۲۱۲

بدیناری از پشت اندرم نشاط
که اک خر په خرنفس کی کی خوشی
فرومایگی کردم و ابلهی
کمینہ بنا اور مین احمق بنا
غذا گر لطیف ست و گر سرسری
غذا ہے لطیف اور اگر سرسری
سر آنگه ببالین نهد هوشمند
سر اوسدم رکھے تکیے پر ہوشمند
مجال سخن تا نیابی مگوی
نہ کہہ گر نہ موقع ملے بات کا
مگوی و منه تا توانی قدم
نہ کہہ اور نہ رکھ اپنا ہرگز قدم

بدیگر شکم را کشیدم سماط
اور اک دیگے دعوت کی اس پیٹ کی
که این همچنان پر نشد وان تهی
نہ یہ پُر ہوا وہ نہ خالی ہوا
چو دیرت بدست اوفتد خوشخوری
ملے دیر کو تو مزا دے رہی
که خوالیش قهر آورد در کمند
غضب سے جو نیند اوسپہ ڈالے کمند
چو میدان نه بینی نگهدار گوی
نہ میدان ہو تو نہ چوگان لگا
از اندازه بیرون ز اندازه کم
زیادہ نہ اندازے سے اور نہ کم

حکایت

یہ ہے ذکر اک نے شکر والے کا

یکی نیشکر داشت در طبقری
تھا اک نیشکر بیچتا طبقرے
بصاحبدلی گفت در کنج ده
کہا ایک زاہد سے اوسنے کہ لے
بگفت آن خردمند نیکو سرشت
دیا اوس خردمند نے کیا جواب
ترا صبر بر من نباشد مگر
تجھے صبر ہو گا نہ اس وعدے پر
حلاوت ندارد شکر در نیش
نہیں کچھ بھی اوس نیشکر مین مزا

نام ده ۱۲

چپ و راست گردید بر مشتری
نہ تھا بایئں دہنے کوئی مشتری
که بستان و چون دستیابی بده
سیٹر تجھے آئے جب دام دے
جوابی که بر دل بباید نوشت
لکھا چاہیے دل پہ ایسا جواب
ولیکن مرا باشد از نیشکر
مجھے صبر ہے نیشکر سے مگر
چو باشد تقاضای تلخ از پیش
ہو پیچھے جو تلخ اک تقاضا لگا

حکایت

حکایت یہ شاہ ختن کی ہے ہان

امیر ختن جامهٔ از حریر
امیر ختن نے قبائے حریر

به پیری فرستاد روشن ضمیر
دی اک بڈھے کو جو تھا روشن ضمیر

بپوشید و بوسید دست و زمین
پہنکر قبا اوسنے چومی زمین

که ای شاه عالم هزار آفرین
کہ اے شاہ عالم ہزار آفرین

چه خوبست تشریف شاه ختن
ہے کیا خوب تشریف شاہ ختن

وز و خوبتر خرقهٔ خویشتن
پر اس سے ہی بہتر یہ گدڑی کہن

گر آزاده بر زمین خسپ و بس
جو آزاد ہے تو زمین پر ہی سو

مکن بهر قالی زمین بوس کس
نہ قالین کے واسطے خم تو ہو

حکایت

حکایت یہ اک مرد مفلس کی ہے

یکی نانخورش جز پیازی نداشت
نہ روٹی پہ تھا ایک کی جز پیاز

چو دیگر کسان برگ و سازی نداشت
نہ اور ان کیطور تھی برگ و ساز

پراگنده گفتش ای خاکسار
کہا ایک بیہودہ نے اے گدا

برو طبخی از خوان یغما بیار
تو جا حصہ اک خوان یغما سے لا

بخواه و مدار از کس ای خواجه باک
تو جا مانگ اور کھا نہ دہشت کبھی

که مقطوع روزی شود شرمناک
کہ بے روزی ہو جسنے کچھ شرم کی

قبا بست و چابک نوردید دست
پہن کپڑے وہ مانگنے جو گیا

قبایش دریدند و دستش شکست
تو کپڑے پھٹے ٹوٹے دان دست و پا

شنیدم که میگفت و خوش میگریست
سنا میں نے کہتا تھا اور روتا تھا

که ای نفس خود کرده را چاره چیست
کہ اے نفس خود کردہ کی کیا دوا

بلاجوی باشد گرفتار آز
ہے پھنستا بلا میں گرفتار آز

من و خانه من بعد نان و پیاز
بس اب میں ہوں اور گھر میں روٹی پیاز

جوینی که از سعی بازو خورم
ملے جو کی روٹی مشقت سے گر

به از میده بر خوان اهل کرم
تو بہتر ہے میدے سے اوروں کے گھر

چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش
کمینہ وہ کل سویا کیا رنج مان

که بر سفرهٔ دیگران داشت گوش
کہ کھانے پہ اوروں کے رکھتا تھا کان

---

۱ مراد از بادشاه ۱۲ ۲ نام شهری ۱۲ ۳ پیراهن ابریشمی ۱۲ ۴ صفت آن پیر ۵ ای آداب بجا آورد ۱۲ ۶ قالی و قالین پرده درست ۱۲ ۷ نانخورش آنچه آن نان خورند در عربی ادام و بهندی سالن

بابا در قناعت

۸ گویند ۹ سامان اسباب ۱۲ ۱۰ یعنی بیهوده گو ۱۲ ۱۱ خوان کریمان ۱۲ گوشت پخته ۱۲ ۱۳ ای حیا مانع رزق میشود ۱۲ ۱۴ یعنی حریص در بلا می باشد ۱۲ ۱۵ ام ۱۶ ای پس از این شب گذشته ۱۲

حکایت

حکایت بیان ایک بلی کی ہے

یکے گربہ در خانۂ زال بود	کہ برگشتہ ایام و بدحال بود
کوئی بلی اک بڑھیا کے گھر مین تھی	کہ برگشتہ ایام و بدحال تھی
روان شد بمہمانسرای امیر	غلامان حاکم زدندش بہ تیر
گئی اک توانگر کے وہ خوان پر	تو مارا غلامون نے تیر آنکر
چکان خونش از استخوان میدوید	ہمیگفت و از ہول جان میدوید
ٹپکتا تھا خون ہڈی اور پوست سی	یہ کہتی ہوئی بھاگی وہ جان لے
اگر جستم از دست این تیر زن	من و موش و ویرانۂ پیر زن
بچی جان جو اس تیر زن سے یہان	مین اور چوہے اوس پیرزن کے یہان
نیرزد عسل جان من زخم نیش	قناعت نکوتر بدوشاب خویش
نہین شہد کچھ ڈنک کھائی اگر	صبوری کر اپنے ہی دوشاب پر
خداوند از ان بندہ خرسند نیست	کہ راضی بہ قسم خداوند نیست
نہین ایسے بندے سے راضی خدا	جو قسمت پہ اپنی نہ راضی ہوا

حکایت مرد کوتاہ نظر و زن عالی ہمت

حکایت یہ اک مرد نادان کی ہے

یکے طفل دندان بر آوردہ بود	پدر سر بہ فکرت فرو بردہ بود
کسی بچے کے دانت آئے نکل	گیا باپ کا فکر مین دل دہل
کہ من نان و برگ از کجا آرمش	مروت نباشد کہ بگذارمش
کہ کھانے کو اسکے کہانسے مین لاؤن	مروت نہین گر کہین چھوڑ آؤن
چو بیچارہ گفت این سخن پیش جفت	نگر تا زن او را چہ مردانہ گفت
جو بیچارہ جورو کے آگے بکا	تو اس زن نے مردانہ کیا ہی کہا
مخور ہول ابلیس تا جان دہد	ہمانکس کہ دندان دہد نان دہد
نہ کھا خوف شیطان پہ جبتک جیے	دیے دانت جسنے وہی روٹی دے
توانا ست آخر خداوند روز	کہ روزی رساند تو چندین مشور
توانا و قادر ہے آخر خدا	وہی روزی دیگا تو غل مت مچا

لہ یعنی پیرزن ۱۲ سلہ این مصراع صفت زال ست ۱۲ سلہ یعنی خون ۱۲ سلہ یعنی شہد قابل آن نیست کہ برای آن زخم نیش باید خورد ۱۲ ھ باب قناعت

لہ یعنی اینکہ اکنون این طفل را نان میباید ۱۲ سلہ یعنی سامان ۱۲ سلہ یعنی زن ۱۲ ھ مثل مردان ۱۲ سلہ یعنی تا بمرگ آن طفل نان خواہد یافت ۱۲ پس فریب شیطان نباید خورد ۱۲ سلہ یعنی تو پریشان مشو ۱۲

نگارندہ کودک اندر شکم
لکھے بچے کو پیٹ مین جو کوئی
خداوندگاری کہ عبدی خرید
خبر لیتا ہے بندہ جو مول لے
ترا نیست آن تکیہ بر کردگار
نہین اتنا تکیہ خدا پر تجھے
شنیدم کہ در روزگار قدیم
سنا ہے یہ لوگون سے جو ہین قدیم
نہ پنداری این قول معقول نیست
نہ جان اپنے دل مین غلط ہے خبر
چو طفل اندرون دارد از حرص پاک
ہے بچہ کا دل حرص سے چونکہ پاک
خبر دہ بدرویش سلطان پرست
گدا جو کہ ہے شاہ کو پوجتا
گدا را کند یک درم سیم سیر
گدا جو ہے وہ اک درم سے ہو سیر
نگہبانی ملک و دولت بلاست
نگہبانی ہے ملک کی اک بلا
گدائی کہ بر خاطرش بند نیست
گدا جو کہ دنیا مین بے فکر ہے
بخسپند خوش روستائی و جفت
گدا مرد و زن سوئین اس شوق سی
چو سیلاب خواب آمد و مرد برد
ہین یکسان ہو انیند کا جب کہ وار
اگر پادشاہ است و گر پینہ دوز
اگر بادشاہ ہے اور جو پینہ دوز

نویسندہ عمر و روزیست ہم
وہی لکھتا ہے عمر اور روزی بھی
بدارد تکلیف آنکہ عبد آفرید
وہ بھولے گا جو بندہ پیدا کرے
کہ مملوک را بر خداوندگار
غلام اپنے مالک پہ جیسا رکھے
شدی سنگ در دست ابدال سیم
کہ تھا دست ابدال مین سنگ سیم
چو قانع شدی سیم و سنگت یکیست
کہ صابر کو یکسان ہے سب سنگ و زر
چہ مشت زرش پیش و چہ مشت خاک
اوسے مشت زر کیا ہے کیا مشت خاک
کہ سلطان ز درویش مسکین ترست
کہ اوس سے کہ شہ ہے گدا سے سوا
فریدون بملک عجم نیم سیر
فریدون نہ ملک عجم سے ہو سیر
گدا پادشاہ ست و نامش گداست
گدا شاہ ہے نام کو ہے گدا
بہ از پادشاہی کہ خرسند نیست
وہ اوس شہ سے بہتر جسے فکر ہے
بذوقیکہ سلطان در ایوان نخفت
محل مین نہ شہ سوئے اس ذوق سے
چہ بر تخت سلطان چہ بر دشت کرد
وہ شہ تخت پر اور زمین پر گنوار
چو خفتند گردد شب ہر دو روز
جو سوئین تو دونون کو ہو گی سحر

لہ یعنی خدای ۱۲
کہ یعنی عمر و روزی برابر پیدا ۱۲
کند ۱۲ سہ از کفایت ۱۲
سہ مراد حقیقتاً
شہ فقرا و اولیاء اللہ ۱۲
سہ یعنی گمان مکن کہ این
امر خلاف عقل است ۱۲
یعنی نزدیک اطفال زر و
خاک یکسان باید ۱۲
پادشاہ وقت
ترکیب مقلوب یعنی سیم
یک درم ۱۲
فکر و اندیشہ ۱۲
یعنی دہقان ۱۲
یعنی زن ۱۲
یعنی غلبہ خواب
یعنی بعد مردن
یکسان اند ۱۲
ترکی صحرائی ۱۲
یعنی پارہ دوز ۱۲

بوستان مترجم

۲۳۱

چو بینی توانگر سر از کبر مست	برو شکر یزدان کن ای تنگدست
جو دیکھے توانگر کو مست غرور	تو لازم تجھے شکر حق ہے ضرور
نداری بحمد اللہ این دسترس	کہ برخیزد از دستت آزار کس
بحمد اللہ تجھکو وہ قدرت نہین	کہ آزردہ ہو تجھسے کوئی کہین

حکایت

حکایت یہ ایک سود خوری کی ہی

رباخواری از نردبانی فتاد	شنیدم کہ ہم در نفس جان بداد
کوئی سود خورہ گرا سیڑھی سے	سنا ہے کہ فورًا آگیا موت نے
پسر چند روزی گرستن گرفت	دگر با حریفان نشستن گرفت
پسر چند دن رویا پیٹا کیا	حریفون مین پھر جاکے بیٹھا گیا
بخواب اندرش دید و پرسید حال	کہ چون رستی از حشر و نشر و سوال
پڑا خواب مین ایک دن وہ نظر	تو پوچھا کہ کیا گذری کچھ دے خبر
بگفت ای پسر قصہ بر من مخوان	بدوزخ در افتادم از نردبان
کہا بیٹے تجھسے بتاؤن مین کیا	کہ دوزخ مین سیڑھی سی گر کر پڑا

حکایت

حکایت یہ ایک اہل دل کی سنو

شنیدم کہ صاحبدلی نیکمرد	یکی خانہ بر قامت خویش کرد
سنا ایک زاہد نے اک مختصر	بقدر اپنے قد کے بنایا تھا گھر
کسی گفت میدانمت دسترس	کزین خانہ بہتر کنی گفت بس
کہا ایک نے تجھکو ہے دسترس	بنا اس سے بہتر وہ بولا کہ بس
چہ میخواہی از طارم افراشتن	ہمینم بس از بہر بگذاشتن
مجھے کام کیا ہے محل اونچے سے	یہی ہے بہت چھوڑنے کے لیئے
مکن خانہ بر راہ سیل ای غلام	کہ کس را نشد این عمارت تمام
بنا راہ دریا مین گھر مت غلام	کسی پر نہین یہ عمارت تمام
نہ از معرفت باشد و عقل و رای	کہ بر رہ کند کاروانی سرای
سمجھ نیک ہے اور نہ کچھ عقل و رای	بنائے سفر مین مسافر سرائے

حکایت

یہ ہے ذکر اک مرد درویش کا

یکی سلطنت ران صاحب شکوه | فرو خواست رفت آفتابش بکوه
کوئی بادشہ تھا بڑی شان کا | جو سورج لگا ڈوبنے عمر کا

بہ شیخی دران بقعہ کشور گذاشت | کہ در دودہ قایم مقامی نداشت
دی ایک پارسا کو وہ شاہنشہی | نہ تھا جانشین اوسکا گھر مین کوئی

چو خلوت نشین کوس دولت شنید | دگر ذوق در کنج خلوت ندید
گدا نے خبر شاہی کی جب سنی | تو خلوت نشینی سے نفرت ہوئی

چپ و راست لشکر کشیدن گرفت | دل پر دلان زور میدن گرفت
گیا بائین دہنے وہ لشکر کو لے | بہادر بہی اُس سے لگے بھاگنے

چنان سخت بازو شد و تیز چنگ | کہ با جنگجویان طلب کرد جنگ
وہ اس طرح کا سخت بازو ہوا | بڑے لڑنے والون سے جاکر لڑا

ز خصم پراگندہ خلقی بکشت | دگر جمع گشتند ہمرای و پشت
وہ دشمن جو بھاگے تھے مارے بہت | دوبارہ وہ پھر جمع آئے بہت

چنان در حصارش کشیدند تنگ | کہ عاجز شد از تیرباران و سنگ
کیا قید اوسکو میان حصار | تھی بوچھار تیرون کی پتھر کی مار

بر نیک مردی فرستاد کس | کہ صعبم فروماندہ فریاد رس
تو پاس ایک زاہد کے بھیجا پیام | کہ عاجز ہون مین ہے مدد کا مقام

بہمت مدد کن کہ شمشیر و تیر | نہ در ہر وغائی بود دستگیر
دعا سے مدد کر کہ شمشیر و تیر | نہ ہر اک لڑائی مین ہو دستگیر

چو بشنید عابد بخندید و گفت | چرا نیم نانی نخورد و نخفت
یہ سنتے ہی عابد نے ہنسکر کہا | کہ اک روٹی کھا کر نہ کیون سو رہا

ندانست قارون نعمت پرست | کہ گنج سلامت بکنج اندرست
نہ سمجھا وہ قارون طمع مین پھنسا | خزانہ سلامت کا گوشہ مین تھا

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بہروزی

ہے لازم کہ ہو ناتوانی پہ صبر

باب ششم در قناعت

له یعنی عمرش از فرو شد ۱۲ سله یعنی سلطنت خود را به شیخی داد ۱۲ سله یعنی آن شیخ گوشه نشین ۱۲ سله یعنی بهادران ۱۲ سله ای بسیار رفیق یعنی مددگار یکدیگر ۱۲ سله یعنی محاصره کردند ۱۲

سله ای سخت عاجز شدم ۱۲ سله بالفتح کارزار ۱۲ سله قارون اشاره است بدان درویش که بادشاه شده بود یعنی ای قارون نعمت پرست تو نه دانستی که گنج سلامت در میان کنج خلوتست ۱۲ ۱۲

کمالست[۱] در نفس مرد کریم
کمال آدمی کا ہے لطف و کرم
مپندار گر سفلہ قارون شود
کمینہ ہو قارون اگر مال سے
و گر در نیابد کرم پیشہ نان
سخی گرچہ روٹی نہ پائے کبھی
سخاوت زمین ست سرمایہ زرع
کرم ہے زمین بو بجی کھیتی تری
خدائی کہ از خاک مردم کند
خدا خاک سے جبکہ مردم کرے
ز نعمت[۶] نہادن بلندی مجوے
بڑا ہو نہ زر جمع کرنے سے تو
بہ بخشندگی کوش کآب روان
تو بخشش کر آب جیسے دریا روان
گر از جاہ و دولت بیفتد لئیم[۹]
خسیس اپنی دولت سے جبدم گرے
و گر قیمتے گوہرے[۱۱] غم مدار
تو ہے قیمتی موتی غم کیون کرے
کلوخ ارچہ افتادہ باشد براہ
جو ڈھیلہ پڑا ہو کوئی راہ مین
و گر خردہ زر ز دندان گاز[۱۳]
ستارون کی قینچی سے اک ریزہ زر
بدر میکنند آبگینہ ز سنگ
نکالین نگینے کو سب سنگ سے
پسندیدہ و نغز یا بد خصال
تو پاکیزہ اترا جیسی رکھ اپنی چال

گرش زر نباشد چہ نقصان و بیم
جو پاس اوسکے زر ہو نہ ہو کیا ہے غم
کہ طبع لئیمش[۲] دگرگون شود
طبع لئیم اوسکی ویسی رہے
نہادش[۳] توانگر بود ہمچنان
دل اوسکا توانگر رہے ویسا ہی
بدہ[۴] کاصل خالی نماند ز فرع
زمین رکھ نہ کھیتی سے خالی کبھی
عجب دارم از مردمی گم کند
عجب ہے اگر مردمی گم کرے
کہ ناخوش[۷] کند آب استادہ بوے
جو پانی رکا ہو تو بد آئے بو
بہ سیلش[۸] تفقد کند آسمان
بھرے سیل سے اسکو پھر آسمان
دگر بارہ نادر شود مستقیم[۱۰]
دوبارہ نہ حاصل ہو ہرگز اوسے
کہ ضائع[۱۲] نگرداندت روزگار
نہ ضایع کرے گا زمانہ تجھے
نہ بینم کہ دروی کند کس نگاہ
نہ ہر گز انکو لوگ اوسپر کرین
بیفتد بہ شمعش بجویند باز
گرے شمع سے لائین سب ڈھونڈھکر
کجا ماند آئینہ در زیر زنگ
چھوڑاتے ہین آئینے کو زنگ سے
کہ گاہ آید و گہ رود[۱۴] جاہ و مال
کہ آتا ہے اور جاتا ہے جاہ و مال

[۱] یعنی کسے مراد خود ز دوات کرم بہترین کمالست
[۲] طبیعت مبدل ۱۲
[۳] یعنی نفس
[۴] ۱۲ گرد و ۱۲ بخشش کن ۱۲
[۵] او ۱۲ ای گردد آوردن
[۶] ۱۲ و بخیل کردن ۱۲ توانگری
[۷] یعنی طالب یعنی آب کہ جاری نباشد بدبودار شود ۱۲
[۸] ای مرد و غمخواری ۱۲
[۹] ناکس بخیل کہ خود بخود
[۱۰] ۱۲ مراد از توانگری
[۱۱] ۱۲ ای صاحب ہنر
[۱۲] ہستی ۱۲ یعنی صاحب ہنر مفلس کم میباشد ۱۲
[۱۳] بکاف فارسی مقراض زرگران کہ بران زر و نقرہ برند ۱۲
[۱۴] یعنی دولت دنیا پایدار نیست

حکایت در معنی آسانی در پی دشواری
یہ ذکر ایک بڈھے کا ہی اس جگہ

شنیدم ز پیران شیرین سخن
بیان کرتے ہین بڈھے شیرین سخن

که بود اندرین شهر پیری کهن
تھا اس شہر مین ایک پیر کہن

بسی دیده شاهان دوران امر
بہت دیکھے شاہ اوسنے اور روزگار

سرآورده عمری ز تاریخ عمرو
سن عمرو ولیث اوسکے سن کا شمار

درختی کهن میوهٔ تازه داشت
تھا اوس بڈھے کا نوجوان اک پسر

که شهر از نکوئی پر آوازه داشت
کہ حسن اوسکا مشہور تھا سربسر

عجب در زنخدان آن دلفریب
زنخدان تھی اوس قدر یہ کیا دلفریب

که هرگز نبودست بر سرو سیب
کہ ہرگز نہ ہو سرو پر ایسا سیب

ز شوخی و مردم خراشیدنش
جو عاشق تھے لوگ اوسکے انداز پر

فرج دید در سر تراشیدنش
کہا باپ نے مونڈ دو اوسکا سر

بهوشی کهن عمر کوته امید
گیا استرہ لے کے پھرتی کے ساتھ

سرش کرد چون دست موسی سپید
سپید اوسکا سر جیسے موسی کا ہاتھ

ز سرتیزی آن آهن سنگ زاد
ہوا تیزی سے استرہ وہ روان

بعیب پریرخ زبان برکشاد
تھی بدگوے حسن اوسکی گویا زبان

بهوئی که کرد از نکوئیش کم
دیا حسن جو استرے نے سٹا

نهادند خالی سرش در شکم
رکھا استرہ پیٹ کو سر جھکا

چو چنگ از خجالت سر خوبروی
جھکی چنگ سادہ سر خوبرو

نگونسار و در پیش افتاده موی
جھکا تھا پڑے بال بھی روبرو

یکی را که خاطر درو رفته بود
اک الفت مین اوسکی گرفتار تھا

چو چشمان دلبندش آشفته بود
کہ مثل اوسکی آنکھون کے بیمار تھا

کسی گفت جور آزمودی و درد
کہا ایک نے اوس سے دیکھا غضب

دگر گرد سودای باطل مگرد
نہ جا گرد سودائے باطل کے اب

ز مهرش بگردان چو پروانه پشت
نہ الفت مین پروانے کی طرح گھل

که مقراض شمع جمالش بکشت
ہے مقراض سے شمع حسن اب وہ گل

له یعنی از عمرو ولیث بود ۱۲ ك یعنی آن پیر ۱۲ ته مراد از پسر نوجوان ۱۲ ك تشبیه زنخدان بر قامت او گویا سرو دیر سیب بود ۵ ه یعنی استره آن یعنی با شتاب استره آن کهن عمر کوته امید که عبارت از پدر او ست مر شی مانند ید بیضا سفید کرد ۱۲ ی یعنی موی او

باز در قفا عیب

ز تیزی ۱۲ ك یعنی آن استره ۱۲ ك یعنی پید ا می شود ۱۲ یعنی پیدا کرد ۱۲ رو ی او را ابتر کردن سر ش در شکم استره را ابتر کرد و نیز یعنی از تعذیب نهادن است و اندر و نیکو از نهادن استره ۱۲ یعنی شد ۱۲ یعنی استره را مراد باشد ۱۲ یعنی محبت ز نسیاری مراد شده ۱۲ یعنی کرد آن او را ز نیکی

برآمد خروش از هوادار چست
لگا کہنے وہ عاشق چالاق و چست
که تردامنان را بود عهد سست
گنہگارون کا قول ہوتا ہے سست

پسر خوش منش باید و خوبروی
پسر خوش منش چاہیئے خوش ادا
پدر گو به جهلش بینداز موی
جو سر باپ نے اوسکا مونڈا تو کیا

مرا جان بمهرش برآمیخت است
مری جان ہے اُلفت مین اوسکی پہنسی
نه خاطر بموی درآویخت است
نہ کچھ اوسکے بالون ہی مین ہے بندھی

چو روی نکو داری اندوه مخور
جو ہے خوبصورت تو دے دلکو کل
که موی ار بیفتد بروید دگر
گرے بال پھر بھی کل آئین نکل

نه پیوسته رز خوشهٔ تر دهد
سدا ہون نہ انگور کے خوشے تر
گهی برگ ریزد گهی بر دهد
کبھی ہو دے پت جھاڑ کبھی بار بر

بزرگان چو خور در حجاب اوفتند
بڑے پردے مین جیسے سورج پڑین
حسودان چو اخگر در آب اوفتند
جو دشمن ہون چنگاری سے پانی مین

برون آید از زیر ابر آفتاب
نکل سورج آتا ہے پھر بدلی سے
بتدریج و اخگر بمیرد در آب
یہ چنگاری پانی مین خور آپ بجھے

ز ظلمت مترس ای پسندیده دوست
تو مت ڈر مرے یار تاریکی سے
چه دانی که آب حیات اندروست
تو کیا جانے آب حیات اسمین ہے

نه گیتی پس از جنبش آرام یافت
زمین بعد لرزے کے ساکن ہوئی
نه سعدی سفر کرد تا کام یافت
سفر کرکے سعدی کو راحت ملی

دل از بی‌مرادی بفکرت مسوز
نہ رکھ بے مرادی سے تو دل مین سوز
شب آبستن است ای برادر بروز
شکم سے یہ شب ہی کے پیدا ہو روز

باب هفتم در تربیت
فقضا تربیت کا یہ ہفتم ہے باب

سخن در صلاحست و تدبیر و خوی
سخن ہے صلاح اور سامان مین
نه در اسپ و میدان و چوگان و گوی
نہ گھوڑ دوڑ میدان چوگان مین

چه با دشمن نفس همخانهٔ
تو اس نفس دشمن کے کیون ساتھ ہی
چه در بند پیکار بیگانهٔ
گرفتار بیگانے کے ہاتھ ہے

۱؎ مراد از فاسقان ۱۲
۲؎ عاشق بر مو نبود و مر ... بیجان
۳؎ یعنی نیک بختان
۴؎ بعزت رسند
و بد بختان باطل و ... حدوم شوند ۱۲
۵؎ یعنی اول زمین لرزه داشت
چون کوهها بران نهادند

باب هفتم در تربیت

۵؎ یعنی بعد شب روز
می آید ۱۲
۶؎ یعنی
نفس تو همراه تست در خانه
نمی کنم ۱۲
۷؎ یعنی مطیع
نفس که دشمن است بودن و
کار بخود دیگران کردن هر دو
برابرست یعنی در هر دو صورت
نقصان متصورست ۱۲

عنان[1] باز پیچان نفس از حرام
بدی سے جو اس نفس کو موڑ دے

کس از چو نتو دشمن ندارد غمی
تری دشمنی سے کسے خوف آئے

تو خود را چو کودک ادب[2] کن بچوب
تو خود اپنی تنبیہ کر لکڑی سے

وجود تو شہریست پُر نیک و بد
ہے تن شہر اس مین ہی سب نیک و بد

ہمانا کہ دونان گردن فراز
کمینے بڑے سرکش اور تند خو

رضا و ورع نیکنامان و حُر
رضا اور پرہیز عابد ہوے

چو سلطان عنایت کند با بدان
بدون پر عنایت جو سلطان کی ہو

ترا شہوت و حرص و کین و حسد
ہے یون شہوت اور حرص تجھ مین بھری

گر این دشمنان تربیت[3] یافتند
یہ دشمن اگر تربیت پا گئے

ہوا و ہوس را نماند ستیز
نہ حرص و ہوا کو ہو جاے ستیز

نہ بینی کہ شب دزد او باش و حس
نہ دیکھے کہ چور اور بد جبنگی چال

رئیسے کہ دشمن سیاست نکرد
رئیس ان بدون سے جو نیکی کرے

نخواہم درین نوع گفتن بسی
زیادہ کہون کیا مین اس باب مین

بمردی ز رستم گذشتند[4] و سام
بڑھے مردی مین رستم اور سام سے

کہ با[5] خویشتن بر نیائی ہمے
تو خود اپنے دل سے نہ جیت پاے

بگرز گران[6] مغز مردم مکوب
نہ لے گرز ست ٹھونک سر لوگون کی

تو سلطان و[7] دستور دانا خرد
تو سلطان ہے تیرا وزیر اک خرد

درین شہر کبر[8] ند و سوداے و آز
ہین اس شہر مین حرص و کبر و آزد

ہوا و ہوس[9] رہزن و کیسہ بُر
ہوا اور ہوس چور اور گٹھ کٹے

کجا ماند آسایش بخردان
تو کب ہوے آرام داناؤن کو

چو خون در[10] رگ اند و جان در جسد
کہ خون جیسے رگ مین ہی تن مین ہی جی

سر از حکم و راے[11] تو بر تافتند
تو سر پھیر لینگے ترے حکم سے

چو بینند سر پنجۂ عقل تیز
جو دیکھین کہ ہی پنجۂ عقل تیز

نگردند جائیکہ گردد عسس
نہ پھٹکین وہان ہو جہان کو توال

ہم از دست[12] دشمن ریاست نکرد
ریاست مین ان کے سبب بل پڑی

کہ حرفے بس ار کار بندد کسی
ہے اک حرف کافی عمل گر کرین

---

[1] یعنی کی باگ نفس را از حرام باز پیچد از نر ١٢
[2] یعنی سبقت بردہ اند ١٢
[3] یعنی از نفس خود تعہد بیدار نمیشوی ١٢
[4] ای مہذب شو باخلاق حمیدہ ١٢
[5] ای بہ سخنان درشت و بد خلقی ١٢
[6] روح یا نفس ناطقہ ١٢
[7] یعنی در جسم انسان ١٢
[8] ای حرص و ہوا رہزن و کیسہ بر ہستند ١٢
[9] یعنی چنانکہ خون در رگ و جان در بدن ست ١٢
[10] یعنی قوی شدند ١٢
[11] ای ترا مغلوب خواہند کرد ١٢
[12] یعنی آن دشمن اورا ذلیل و خوار نکرد ١٢

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

ہے اس قول مین خامشی کا مزا

اگر پای در دامن آری چو کوہ
تو پانون اپنا دامن مین کر جیسے کوہ
زبان در کش ای مرد بسیاردان
زبان کھینچ اے مرد دانا جو ہو
صدف وار گوہر شناسان راز
صدف سان جو ہر کھین دُر راز کو
فراوان سخن باشد آگندہ گوش
بہت جو ہے باتونی کس کی سنے
چو خواہی کہ گوئی نفس بر نفس
جو دم دم پہ تو بات اپنی کرے
نباید سخن گفت ناساختہ
نہ کہہ بات جو ہو نہ سمجھی ہوئی
تامل کنان در خطا و صواب
کہے بات نیکی بدی سوچ کر
کمالست در نفس انسان سخن
کمال آدمی کا ہے اچھا سخن
کم آواز ہرگز نہ بینی خجل
کم آواز ہرگز نہ ہو شرمناک
حذر کن ز نادان دہ مردہ گوی
نہ بیہودہ دس مرد سا غل مچا
صد انداختی تیر و ہر صد خطاست
تو سو تیر پھینک اور وہ سب ہون خطا
چرا گوید آن چیز در خفیہ مرد
کہے بات کیون ایسی پوشیدہ مرد

بہرت ز آسمان بگذرد در شکوہ
فلک سے ہو اد پنجا سر باشکوہ
کہ فردا قلم نیست بر بی زبان
نہین بے زبان پر قلم حشر کو
دہن جز بلؤلؤ نہ کردند باز
نہ منہ کھولین جبتک کہ ہو تی نہو
نصیحت نگیرد مگر در خموش
سنے وہ نصیحت جو چپکا رہے
حلاوت نیابی ز گفتار کس
کسی کی نہ باتون سے لذت ملے
نشاید بریدن نیندا ختہ
نہ کاٹ ادر کی بات ہرگز کبھی
بہ از ژاژخایان حاضر جواب
دہ بیہودہ بکنے سے یاہی خوبتر
تو خود را بگفتار ناقص مکن
بڑی بات کہکر تو ناقص نہ بن
جوی مشک بہتر کہ یک تودہ گل
ہے مشک ایک جو خوب یا ڈھیر خاک
چو دانا یکی گوی و پروردہ گوی
جو دانا ہے کہہ ایک سخن باصفا
اگر ہوشمندی یک انداز و راست
جو ہشیار ہے ایک سید ھا لگا
کہ گر فاش گردد شوی روی زرد
جو کھلجا ئی ذلت سے منہ ہووے زرد

مکن پیش دیوار غیبت کسی
نہ دیوار کے آگے بدگوئی کر
بود کز پسش گوش دارد کسی
کہ سنتا ہو کوئی اوسکے اودھر

درون دلت شہر بندست راز
ترا دل یہ اک قلعہ ہے بھید کا
نگر تا نہ بیند در شہر باز
نہ چھوڑ اسکا دروازہ ہرگز کھلا

ازان مرد دانا دہان دوخت است
اسی سے ہے دانا دہن کو سیئے
کہ بیند کہ شمع از زبان سوخت است
کہ شمع اس زبان کی بدولت جلی

حکایت در حفظ اسرار

حکایت حفاظت مین ہے بھید کی

تکش با غلامان یکی راز گفت
تکش نے غلامون سے بھید اک کہا
کہ این را نباید بکس باز گفت
کہ رکھنا سدا اپنے دل مین چھپا

بسالی نیامد ز دل بر دہان
برس دن نہ جو دل سے لب پر گیا
بیکروز شد منتشر در جہان
وہ اک دن مین ظاہر جہان پر ہوا

بفرمود جلاد را بیدریغ
ہوا حکم شہ نام جلاد کے
کہ بردار سرہای اینان بہ تیغ
کہ سر انکا ہے کاٹ تلوار سے

یکی زانمیان گفت و زنہار خواست
اک ان مین سے بولا ہوا عذرخواہ
مکش بندگان کین گنہ از تو خاست
نہ بندون کو مار اب ترا ہے گناہ

تو اول نبستی کہ سرچشمہ بود
نہ باندھا کہ جب تھوڑا پانی رہا
چو سیلاب شد پیش بستن چہ سود
تو اب باندھے کیا جب کہ دریا چڑھا

تو پیدا مکن راز دل بر کسے
نہ کہہ بھید دل کا کسی شخص سے
کہ او خود بگوید بر ہر کسے
کہ وہ سن کے خود سب سے کہتا پھرے

جواہر بگنجینہ داران سپار
جواہر تو گنجینہ دارون کو دے
ولی راز را خویشتن پاس دار
مگر بھید دل ہی مین دل کا رہے

سخن تا نگوئی برو دست ہست
رہے بے کہے بات قابو ترے
چو گفتہ شود یابد او بر تو دست
جو کہہ ڈالی قابو وہ تجھپر کرے

سخن دیو بندیست در چاہ دل
کنوئین مین جو دل کے یہ جن بات کا
ببالای کام و زبانش مہل
ہے اک قیدی اسکو تو لب پر نہ لا

را الطایر مضاف الیہ مقدم بضرورت شعری ۱۲
ای خبردار و ہشیار باش ۱۲
ای خاموش ست ۱۲
نام یکے از ملوک ۱۲
تا کہ گفتہ شد ۱۲
بعد گفتن ۱۲
ای بادشاہ
یعنی مخفی بود ۱۲
ای نزدیک ۱۲
یعنی خزانچی ۱۲
یعنی قدرت ۱۲
یعنی دیو قیدی ۱۲
ای مگذار ۱۲
شمع را شعلہ بصورت زبان می باشد و آن سبب آوردن زبان سوختہ است ۱۲

توان باز دادن رہ نرّہ دیو
یہ ہوسکتا ہے دیو کو چھوڑ دے
وی باز نتوان گرفتن بریو
یہ ممکن نہین پھر پکڑ اوسکو سے

تو دانی کہ چون دیو رفت از قفس
کوئی دیو شیشے سے جب دم چھٹے
نیاید بلاحول کس باز پس
کسیکی وہ لاحول سے کب پھری

یکی طفل بردارد از رخش بند
عنان طفل اگر رخش کی توڑ دے
نیاید بصد رستم اندر کمند
نہ سو رستمون سے رسن مین پھنسے

مگو آنکہ گر بر ملا اوفتد
تو وہ بات مت کہہ کہ ظاہر جو ہو
وجودی از آن در بلا اوفتد
بلا مین وہ ڈالے کسی شخص کو

بدہقان نادان چہ خوش گفت زن
یہ کیا خوب دہقان سے زن نے کہا
بدانش سخن گوی یا دم مزن
تو کہہ عقل کی بات یا چپ لگا

حکایت سلامت جاہل در حجاب خاموشی

سلامت ہے نادان کی خاموشی مین

یکی خوب خلق و خلق پوش بود
تھا اک خرقہ پوش اور خوش خلق تھا
کہ در مصر یک چند خاموش بود
رہا مصر مین کچھ دنون چپ لگا

خردمند مردم ز نزدیک و دور
اوسے گھیرے اشخاص نزدیک و دور
بگردش چو پروانہ جویان نور
یہ پروانہ جون شمع چاہے ہے نور

تفکر شبی در دل خویش کرد
پھر اک رات وہ دل مین کہنے لگا
کہ پوشیدہ زیر زبانست مرد
کہ مرد اس زبان کے ہے نیچے چھپا

اگر من چنین سر بخود در برم
اگر یون ہی بیٹھا رہون چپ لگا
چہ دانند مردم کہ دانشورم
تو دانا مجھے لوگ جانینگے کیا

سخن گفت و دشمن بدانست و دوست
لگا بولنے وہ تو سمجھے سبھی
کہ در مصر نادان تر از وے ہموست
نہین مصر مین ایسا احمق کوئی

حضورش پریشان شد و کار زشت
کوئی پاس بیٹھا نہ رونق رہی
سفر کرد و بر طاق مسجد نبشت
چلا بات یہ طاق پر دان لکھی

در آئینہ گر خویشتن دیدمی
جو آئینے مین اپنے کو دیکھتا
بہ بیدانشی پردہ ندریدمی
حماقت سے پردہ نہ پھٹتا مرا

۱ یعنی دیو و پری بدست و ... ۲ یعنی بکر و فریب ۱۲
اسپ رستم ... دہقان ۱۲
۳ یعنی زن ... ۱۲
۴ نقشبین ... ۱۲
۵ ای با سخن ... ۱۲
۶ ... خاموش ۱۲
۷ ای چون آمدن ... معلوم شد کہ احمق ست ۱۲ ۸ یعنی دوست دشمن بدانست ۱۲ ۹ یعنی رونق اوزائل شد ۱۲ ۱۰ یعنی اگر خود را بیشتر خاموش ہے ماندم ۱۲ ۱۱ خود را رسوا نہ کردمی ۱۲

چنین زشت ازان پردہ برداشتم | کہ خود را نکو روے پنداشتم
دیا میں نے بیہودہ پردہ اوٹھا | کہ خود اپنے کو خوبصورت گنا

کم آواز را باشد آوازہ تیز | چو گفتی و رونق نماندت گریز
کم آواز کی ہووے شہرت سوا | گئے اور نہ رونق رہے بھاگ جا

ترا خامشی ای خداوند ہوش | وقارست و نا اہل را پردہ پوش
تجھے رہنا خاموش اے ہوشیار | کہ عزت اور احمق کا ہے پردہ دار

اگر عالمی ہیبت خود مبر | وگر جاہلی پردہ خود مدر
جو عالم ہے مت رعب اپنا مٹا | جو جاہل ہے پردہ نہ اپنا اوٹھا

ضمیر دل خویش منمای زود | کہ ہر گہ کہ خواہی توانی نمود
تو بھید اپنے دل کا نہ کہہ جلد تر | ہو جب چاہے تو اوسکا اظہار کر

ولیکن چو پیدا شود راز مرد | بکوشش نشاید نہان باز کرد
ولیکن جو کھلجاے بھید آپ سے | تو کوشش سے اوسکو چھپا کب سکے

قلم سر سلطان چہ نیکو نہفت | کہ تا کارد بر سر نبودش نگفت
چھپاتا قلم بھید ہے شاہ کے | نہ جب تک چھری سر پہ ہو کہہ سکے

بہایم خموشند و گویا بشر | پراگندہ گوے از بہایم بتر
ہیں چپ جانور اور بشر بولتا | ہے بیہودہ گو جانور سے برا

چو مردم سخن گفت باید بہوش | وگرنہ شدن چون بہایم خموش
زبان پر تو بات آدمیت سے لا | نہیں جیسے ہیں جانور چپ لگا

بنطق است و عقل آدمی زادہ فاش | چو طوطی سخنگوی نادان مباش
ہے نطق اور عقل آدمی کا چلن | تو طوطا سا پڑھ پڑھ کے نادان نہ بن

حکایت

حکایت یہ اک بدزبان کی سنو

یکی نا سزا گفت در وقت جنگ | گریبان دریدند ویرا بجنگ
کمینے جو گالی لڑائی میں دی | گریبان پھاڑ اوسکو تنبیہ کی

قفا خوردہ عریان و گریان نشست | جہاندیدہ گفتش ای خود پرست
وہ دھپ کھاے کپڑے پھٹے روتا تھا | تو اک جہاندیدہ نے یون کہا

چو غنچہ گرت بستہ بودی دہن
کلی کی طرح بند جو منہ رکھے
سراسیمہ گوید سخن پر گزاف
پریشان باتین بکے جو سوا
نہ بینی کہ آتش زبانست وبس
زبان آگ کی کیسی تیزی کرے
اگر ہست مرد از ہنر بہرہ ور
جو کچھ بہرہ ہے مرد کو علم سے
اگر مشک خالص نداری مگوی
نہین مشک خالص تو تو کیون کہے
بسوگند گفتن کہ زر مغربیست
قسم کھا نہ تو ہے جو سونا کھرا
بگویند ازین حرفگیران ہزار
جو ہین عیب مین وہ کہینگے ہزار
روا باشد ار پوستینم درند
گوارا ہے گر عیب میرا دکھائین

دریدہ نہ دیدی چو گل پیرہن
تو کیون پھول کی طرح دامن پھٹے
چو طنبور بے مغز بسیار لاف
ہے طنبور بے مغز او ربہ سر بڑا
بآبی توان کشتنش در نفس
تو پانی کے چھینٹے سے فوراً بجھے
ہنر خود بگوید نہ صاحب ہنر
ہنر آپ بولے وہ کیون خود کہے
گرت ہست خود فاش گردد ببوے
جو ہے اپنی خوشبو سے وہ خود کھلے
چہ حاجت محک خود بگوید کہ چیست
کسوٹی اوسے چاٹ کر دے بتا
کہ سعدی نہ اہل ست و آمیزگار
کہ سعدی ہے نا اہل و ناسازگار
کہ طاقت ندارم کہ مغزم برند
نہین تاب جو عقل میری اڑائین

حکایت

بیان ہے یہ بسیار گوئی کا نقص

عضد را پسر نیک رنجور بود
عضد کا کوئی بیٹا بیمار تھا
یکے پارسا گفتش از روی پند
کہا ایک درویش نے شاہ سے
قفسہای مرغ سحر خوان شکست
وہ توڑے قفس جن مین چڑیان تھین بس
نگہداشت بر طاق بستانسرائے
رہی اک سر طاق بستانسرائے

شکیب از نہاد پدر در ربود
پدر جسکے غم مین گرفتار تھا
کہ بگذار مرغان وحشی ز بند
کہ چڑیون کو تو قید سے چھوڑ دے
کہ در بند ماند چو زندان شکست
رہے کون قیدی جو ٹوٹا قفس
یکے نامور بلبل خوش سرائے
وہ بلبل جو تھی سب مین گویا سوائے

پسر صبحدم سوی بستان شتافت
سحر باغ مین شاہزادہ گیا

جز آن مرغ بر طاق بستان نیافت
نہ دیکھا کوئی مرغ اوسکے سوا

بخندید کای بلبل خوش نفس
تو بلبل سے یہ بات ہنسکر کہی

تو از گفت خود ماندۂ در قفس
زبان کی بدولت تو قیدی رہی

ندارد کسی با تو ناگفتہ کار
نہ پوچھے کوئی تجھسے بے کچھ کہے

ولیکن چو گفتی دلیلش بیار
اگر کچھ کہے تو دلیل اوسکی دے

چو سعدی کہ چندی زبان بستہ بود
کہ سعدی جو کچھ روز خاموش تھا

ز طعن زبان آوران رستہ بود
تو طعنون سے دشمن کے چھوٹا رہا

کسے گیرد آرام دل در کنار
وہی کچھ رہے واقف آرام سے

کہ از صحبتِ خلق گیرد کنار
کہ اس خلق سے بھاگتا جو رہے

مکن عیب خلق ای خردمند فاش
نہ ظاہر تو کر عیب خلق کے

بعیب خود از خلق مشغول باش
تو عیب اپنا دیکھ اور پھر خلق سے

چو باطل سرایند مگمار گوش
بکے جھوٹ کوئی تو مت سن اوسے

چو بے ستر بینی بصیرت بپوش
جو بے پردہ دیکھے چھپا آنکھ سے

حکایت

یہ ترکون کی محفل کا اک ذکر ہے

شنیدم کہ در بزم ترکان مست
ہوئی مست ترکون کی محفل کہین

مریدی دف و چنگ بدا شکست
تو ساز ایک زاہد نے توڑا وہین

چو چنگش کشیدند حالی بموی
تو کھینچا پکڑ بال اوسے چنگ سا

غلامان چون دف زدندش بروی
غلامون نے دف کی طرح پیٹا آ

شب از درد چوگان و سیلی نخفت
نہ نیند اوسکو چوٹونسے شب کو پڑی

دگر روز پیرش بہ تعلیم گفت
تو مرشد نے صبح اوسکو تعلیم دی

نخواہی کہ باشی چو دف روی ریش
نہ چاہے کہ دف کیطرح منہ بنے

چو چنگ ای برادر سر انداز پیش
تو تو چنگ سا سر کو نیچا کرے

مثل

ہے یہ ذکر اس قول کی اک مثال

دو کس گرد دیدند و آشوب و جنگ
چلے شخص دو تھی لڑائی کہین

یکے فتنہ دید از طرف بر شکست
گیا ایک تو راہ وہ چھوڑ کر

کسی خوشتر از خویشتن دار نیست
بھلا سب سے وہ ہووے خوددار جو

ترا دیدہ در سر نہادند و گوش
ترے دیدے اور کان سر مین بنے

مگر باز دانی نشیب از فراز
سمجھ فرق تا نیچے اور اونچے کا

پراگندہ نعلین پرندہ سنگ
کہ تھے پتھر اور جوتے چلتے وہین

یکی در میان آمد و سر شکست
گھسا دوسرا بیچ مین ٹوٹا سر

کہ با خوب و زشت کسش کار نیست
کسیکے نہ بد نیک سے کام ہو

دہن جای گفتار و دل جای ہوش
ہے منھ بات کو ہوش سر کے لیئے

نگوئی کہ این کوتہ است آن دراز
تو مت کھ کہ یہ چھوٹا ہے وہ بڑا

حکایت در معنی راحت خاموشی و آفت بسیار سخنی
خموشی و گویائی کا نفع و نقص

چنین گفت پیری پسندیدہ ہوش
یہ کی نقل اک بڈھے ذی ہوش نے

کہ در ہند رفتم بکنجے فراز
گیا ہند کے ایک گوشے مین جب

در آغوش او دختری چون قمر
دبوچے تھا وہ لڑکی اک چاند سی

چنان تنگش آوردہ اندر کنار
بغل مین تھا یون تنگ اوسکو لیے

مرا امر معروف دامن گرفت
مجھے حکم شرع آگیا یاد جو

طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ
لیئے آگے پیچھے سے پتھر اوٹھا

بہ تشنیع و دشنام و آشوب و زجر
سبت گالی جھڑکی سے اور ڈانٹ کے

خوش آید سخنہای پیران بگوش
کہ باتین خوش آتی ہین ان بڈھوں سی

چہ دیدم چو یلدا سیاہی دراز
تھا اک حبشی وان جیسے کالی ہو شب

فرو بردہ دندان بہ لبہاش در
دگائے تھا دانت اوسکے ہونٹوں پہ بھی

کہ پنداری اللیل یغشی النہار
کہ جون رات دن کو چھپائے ہوے

فضولی آتشی گشت و در من گرفت
لگی اگ دل مین تو بس غصہ ہو

کہ ای ناخدا ترس بے نام و ننگ
کہا مار کر اوسکو اے بے حیا

سپید از سیہ فرق کردم چو فجر
چھڑایا اوسے صبح جون رات سے

لله یعنی دو کس دیگر جنگ می کنند
لله اشخاص دیگر ۱۲
لله یعنی کفش و سنگ ۱۲
یعنی از بہر گذشتن باشد ۱۲
کنایہ از نیک و بد شناسی و
لله نیک و بد مگوئی
یعنی کوتہ و دراز
لله منقولہ شیخ بر جبل
جملہ معترضہ ۱۲
شب تاریک ۱۲
حبشی دراز قد ۱۲
یعنی با او اختلاط داشت ۱۲
یعنی شب کہ روز را می پوشد ۱۲
یعنی فضولی آن حبشی مرا در غضب آورد ۱۲
یعنی آن دختر را از حبشی جدا نمودم ۱۲

شد آن بی‌نوا خوش ز بالای باغ
گئی کابی بدی جو اوس باغ سے
ز لا حول آن دیو هیکل بجست
گیا بھاگ وہ دیو لا حول سے
که ای زرق سجادهٔ زرق پوش
کہ اے مرد مکار بیہودہ سر
مرا عمرها دل ز کف رفته بود
کہ عاشق تھا اک عمر سے دل مرا
کنون پخته شد لقمهٔ خام من
جواب پکا تھا لقمہ کچا مرا
تظلم بر آورد و فریاد خواند
دوہائی بتائی مچانے لگی
نماند از جوانان کسی دستگیر
نہ کوئی جوانوں میں سچا رہا
که شرمش نیاید ز پیری همی
بڑھاپے سے اوسکو نہیں کچھ حیا
همیکرد فریاد و دامن بچنگ
وہ کرتی تھی غل پکڑے دامن مرا
بردن رفتم از جامه در دم چو سیر
ہوا ننگا لہسن سا جامے کو چھوڑ
برهنه دوان رفتم از پیش زن
میں ننگے بدن بھاگا اس سے چھوڑا
پس از مدتی کرد بر من گذار
ملی بعد مدت کے وہ ناگہان
که من توبه کردم بدست تو بر
کہ کی میں نے توبہ ترے ہاتھ سے

پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ
تو ظاہر ہوا انڈا اوس زاغ سے
پری پیکر اندر من آویخت دست
پری نے دہین آکے پکڑا مجھے
سیه کار دنیا خر دین فروش
سیہ کار دنیا دین بیچکر
برین شخص و جان بر وی آشفته بود
ہیں اس شخص پر جان سے تھی فدا
که گر مشت بدر کردی از کام من
تو تونے مرے منھ سے باہر کیا
که شفقت بر افتاد و رحمت نماند
کہ شفقت نہیں اور نہ رحمت رہی
که لب تا ندم داد ازین مرد پیر
کہ دے داد اس بڈھے سے کچھ مرا
زدن دست در ستر نامحرمے
دیا تن پہ ہاتھ اسنے میرے لگا
مرا مانده سر در گریبان ز ننگ
جھکائے ہوئے شرم سے سر میں آ
که ترسیدم از زجر برنا و پیر
چلا ڈر کے ہنگامے سے منھ کو موڑ
که در دست او جامه بهتر که من
مرے بدلے ہاتھ اوسکے جامہ رہا
که میدانیم گفتمش زینهار
کہا مجھکو جانا نہیں بولا کہ ہاں
که گرد فضولی نگردم دگر
پھر دن گرد پھرین نہ اس بات سے

له یعنی شور و غل و زاری
ته یعنی از مدت بسیار بر وی عاشق بودم ۱۲
سه یعنی مقصد من اکنون حاصل شده بود ۱۲
ئه ناگہان ۱۲
شه اظهار مظلومی کردن
ده دست درازی
ص یعنی از جامه خود دست بردار شده برهنه گریختم ۱۲
عه یعنی
سه توں
پیش من یعنی از من
آن پیر سست ... وقت توبه کردم ... ۱۲

کسے را نباید چنین کار پیش
نہ پیش آئے یہ کام اوس شخص کے

کہ عاقل نشیند پس کار خویش
کہ جو اپنے مطلب سے مطلب رکھے

ازین شنعت این پند برداشتم
نصیحت یہ اس بات سے ہوگئی

دگر دیدہ نادیدہ انگاشتم
کہ جو بات دیکھی نہ دیکھی گئی

گرت عقل و رائیست و تدبیر و ہوش
اگر تجھ مین ہے عقل و تدبیر و ہوش

چو سعدی سخن گوی ورنہ خموش
تو کہہ سعدے کی طرح ورنہ خموش

حکایت در فضیلت ستر پوشی

فضیلت یہان ستر پوشی کی ہے

یکی پیش داؤد طائی نشست
کہا اک نے داؤد طائی سے آ

کہ دیدم فلان صوفی افتادہ مست
کہ دیکھا ہے اک مست صوفی پڑا

قی آلودہ دستار و پیراہنش
بھری قے مین پگڑی بھی دامن بھرے

گروہی سگان حلقہ پیرامنش
ہے کتون کی بھیڑ اوس پہ حلقہ کئے

چو فرخندہ خوی اینحکایت شنید
سنا مرد خوشخو نے اس بات کو

زگویندہ آبرو بہم درکشید
تو اوس کہنے والے سے ناراض ہو

زمانی برآشفت و گفت ای رفیق
خفا ہو کے اک دم کہا اے رفیق

بکار آید امروز یار شفیق
کہ اسوقت کام آئے یار شفیق

برو زان مقام شنیعش بیار
تو جا اور بری جاگہ سے اوسکو لا

کہ در شرع نہی ست و بر خرقہ عار
کہ ہے شرع اور گدڑی پہ ناروا

بپشتش برآور چو مردان کہ مست
تو مردانہ لا لا اوسے پیٹھ پر

عنان طریقت ندارد بدست
کہ جو مست ہے راہ سے کیا خبر

نیوشندہ شد زین سخن تنگدل
تو یہ بات سنکر ہوئی فکر اوسے

بہ فکرت فرو رفت چون خر بگل
کہ جس طرح کیچڑ مین خر جا پھنسے

نہ یارا کہ فرمان نگیرد بگوش
نہ طاقت کہ حکم اوسکا وہ ٹال جائے

نہ رغبت کہ مست اندر آرد بدوش
نہ رغبت کہ اوس مست کو لادلائے

زمانی بپیچید و درمان ندید
بہت سوچا اور کچھ بھی چارہ نہ تھا

رہ سرکشیدن ز فرمان ندید
نہ کچھ سرکشی حکم سے کر سکا

۵۱ یعنی ہر کہ کنارہ کرد
از ہمہ چنین پیش کردہ بات نخواہد
۵۲ بمعنی بدی
دیدہ ۱۲ ۵۳ بمعنی پند و نصیحت ۱۲ ۵۴ نام
۵۵ ولی کامل ۱۲
۵۶ ای بسیار ۱۲ ۵۷ ناراض شد
۱۲ ۵۸ بمعنی دوستان
این چنین وقتے بکار می آیند
۵۹ شنیع بمعنی بری از
بیجانہ ۱۲ ۶۰ یعنی در لباس
فقرا بودن و چنین حرکت
کردن موجب عار و ننگ است
۱۲ ۶۱ مجال و قدرت
۱۲ ۶۲ انکار کند ۱۲ ۱۲

میان بست و بی اختیارش بدوش
کمر باندھ لادا اسے کاندھے پر
بر آورد شہری بر و عام جوش
کیا خلق نے اک ہجوم آن کر

یکے طعنہ میزد کہ درویش بین
تو اک شخص طعنے سے بولا دیکھ
زہی پارسائی و تقوے و دین
کہ کیا خوب سے پارسائی و دین

یکی صوفیان بین کہ می خوردہ اند
یہ صوفی ہین دیکھو شرابین پئے
مرقع بہ سیلی گرو کردہ اند
رکھی گدڑی گروی عوض بادہ کے

اشارت کنان این و آن زاید ست
اشارے وہ کرتے تھے یون ہاتھ سی
کہ این سرگرانست و آن نیم مست
کہ اک مست ہے ایک تھوڑی پیئے

بگردن بر از جور دشمن حسام
جو دشمن کی تلوار سر پر پڑے
بہ از شنعت شہر و جوش عوام
تو بہتر کہ بدگوئی یون خلق سے

بلا خوردن و روزی بہ محنت گذاشت
بلا کی وہ محنت اوٹھا کر جوان
بنا کام بردش بجائیکہ داشت
گیا لے اوسے تھا وہ رہتا جہان

شب از شرمساری و فکرت نخفت
نہ اوس رات وہ شرم سے سو سکا
بخندید طائی دگر روز و گفت
سحر پیر طائی نے ہنسکر کہا

مریز آبروی برادر بکوی
نہ کھو آبرو بھائی کی تو کبھی
کہ دہرت بریزد بہ شہر آبروی
رہے آبرو شہر مین تیری بھی

نریزد

حکایت

یہ گفتار بھی منع غیبت مین ہے

بد اندر حق مردم نیک و بد
بد اور نیک کے حق مین کہہ مت برا
مگو ای جوانمرد صاحب خرد
جو ہے تو جوانمرد و دانا بڑا

کہ بد مرد را خصم خود میکنی
جو کہہ بد کو بد ہو وہ دشمن ترا
وگر نیکمردست بد میکنی
کہے نیک کو بد تو خود ہے برا

ترا ہر کہ گوید فلان کس بدست
کہے تجھ سے کوئی فلان ہے برا
چنان دان کہ در پوستین خودست
تو تو جان وہ خود ہے عیبی بڑا

کہ فعل فلان را بباید بیان
کہ جو عیب کی چاہیے شرح بیان
وزین فعل بد می تراید عیان
یہ گوئیندے کی ہے برائی عیان

به بد گفتن خلق چون دم زدے | اگر راست گوئی سخن هم بدی
جو بد اور لوگون کو تو نے کہا | اگر سچ بھی بولے تو ہے تو برا

حکایت

بیان یہ برائی مین غیبت کی ہے

زبان کرد شخصے بغیبت دراز | بدو گفت داننده سرفراز
زبان اک نے کھولی جو بدگوئی پر | کہا ایک دانا نے یون آن کر
که یاد کسان پیش من بد مکن | مرا بد گمان در حق خود مکن
برا کہہ نہ اورون کو آگے مرے | کہ مین بدگمان ہون نہ حق مین ترے
گرفتم ز تمکین او کم نبود | نخواهد بجاه تو اندر فزود
یہ مانا کہ اوسکی بزرگی گھٹی | پہ تیری بھی تو کچھ نہ عزت بڑھی

حکایت

کہا ہے کہ غیبت سے چوری بھلی

کسی گفت و پنداشتم طیبت ست | که دزدی بسامان تر از غیبت ست
یہ قول ایک کا سمجھا مین دل لگی | کہ چوری بھلی اور غیبت بری
بدو گفتم ای یار آشفته هوش | شگفت آمد این داستانم بگوش
کہا مین نے ہوش اب ترے کیا ہوے | تعجب ہے اس داستان سے مجھے
بنا راستی در چه بینی بهی | که بر غیبتش مرتبت می نهی
تو چوری مین سمجھا ہے کیا بہتری | کہ غیبت پہ اوسکو فضیلت ہے دی
بلی گفت دزدان تهور کنند | بباز وی مردی شکم پر کنند
کہا سچ ہے چور ایسی جرات کرین | وہ بازو کے بل پیٹ اپنا بھرین
نه غیبت کن ناسزاوار مرد | که دیوان سیه کرد و چیزے نخورد
جو بدگو یہ نالائقی بھی کرے | سیہ نامہ ہو کچھ نہ کھائے پیئے

حکایت

برائی ہے بدگوئی کی اسمین بھی

مرا در نظامیه ادرار بود | شب و روز تلقین و تکرار بود
مری تھی نظامیہ مین کچھ معاش | تھی دن رات علم و ہنر کی تلاش

۱ دم زدن کنایه از دعوے کردن باشد ۱۲
۲ یعنے سخن راست هم داخل غیبت است ۱۲
۳ یعنی اگر منزلت او کم شد رتبه تو افزون نخواهد شد ۱۲
۴ مقام و مدرسه
۵ نام مقام و مدرسه مشهور بنا کرده نظام الملک طوسی که وزیر سلطان سنجر بود در بغداد ۱۲
۶ تلقین بمعنی تعلیم کردن درس ۱۲
۷ یعنی نامه اعمال اورا سیاه کرد ۱۲

مرا استاد را گفتم ای پر خرد ۱؎ — فلان یار بر من حسد می برد
مین اوستاد سے بولا اے پر خرد — فلان یار کرتا ہے مجھ پر حسد

چو من داد معنی ۲؎ دہم در حدیث — بر آید بہم اندرون خبیث
سند قول کی اپنے دون مین حدیث — تو لڑنے پہ آمادہ ہو وہ خبیث

شنید این سخن پیشوای ادب — بہ تندی بر آشفت گفت ای عجب
سنی بات یہ جبکہ اوستاد نے — کہا اے عجب بات کر عقل سے

حسود ۳؎ ے پسندت نیامد ز دوست — ندانم کہ گفتت کہ غیبت نکوست
حسد یار کا تو نے جانا برا — کہا تجھ سے غیبت کو کسنے بھلا

گر او راہ دوزخ گرفت از خسی — ازین راہ دیگر تو در وے رسی
بدی سے جو وہ راہ دوزخ کی لے — تو اس راہ سے اوس سے جا کر ملے

حکایت

بیان اس حکایت مین بھی ہے وہی

کسے گفت حجاج ۴؎ خونخوارہ ایست — دلش ہمچو سنگ سیہ ۵؎ پارہ ایست
کہا اک نے حجاج خونخوارہ ہے — کہ دل اوسکا سنگ سیہ پارہ ہے

نترسد ہمی زآہ و فریاد خلق — خدایا تو بستان ازو داد خلق
اوسے ڈر نہین خلق کی آہ کا — الٰہی اوسے دے تو اوسکی سزا

جہاندیدۂ پیر دیرینہ زاد — جوان را یکے پند پیرانہ داد
جہاندیدہ اک بڈھے نے آکے دان — نصیحت اوسے کی کہ سن اے جوان

کزو داد ۶؎ مظلوم مسکین او — بخواہند ۷؎ از دیگران کین ۸؎ او
اگر لینگے داد اوس سے مظلوم کی — تو لین اوسکے کینے کو بدگو سے بھی

تو دست از وی و روزگارش بدار — کہ خود زیر دستش کند روزگار
خبر تو نہ ہو اوسکے کچھ کام سے — کہ دہر اوسکو زیر و زبر خود کرے

نہ پندار ازو ۹؎ بہرہ مند آمدم — نہ نیز از تو غیبت پسند آمدم
نہین کبر سے اوسکے مین بہرہ مند — مگر تیری غیبت بھی ہے نا پسند

بدوزخ برد مدبرے را گناہ — کہ پیمانہ پر گرد و دیوان سیاہ
گنہ سے کوئی بد جو دوزخ چلا — کہ اوسنے سیہ اپنا نامہ کیا

۱؎ شمس الدین ابو الفرج بن جوزی
۲؎ یعنی ہر گاہ کہ من در تقریر کلام برو غالب می آیم حسد می برد ۱۲
۳؎ یعنی مقام تعجب است کہ از دوست خود حسد کردن را نمی پسندی و خود غیبت میکنی و آنرا روا میداری ۱۲
۴؎ نام بادشاہی ظالم از بنی امیہ ۱۲
۵؎ ای پارہ سنگ سیاہ
۶؎ یعنی ای کارکنان قضا و قدر از عذاب او نیز در عذاب گرفتار
حاسدان او نیز بسبب آزار و عداوت
۷؎ خواہند کشید
۸؎ دشمن ۱۲
کسے و در دل و ظلم او
۹؎ غرور کہ باعث ظلم او بجائے
بود ۱۲
۱۱؎ لفظ بد او گرفتہ اند ۱۲
[illegible]

دگر کس بغیبت پیش میرود
چلا پیچھے غیبت سے یہ دوسرا

مبادا کہ تنہا بدوزخ رود
کہ تنہا نہ دوزخ وہ جاوے چلا

حکایت

بیان اس حکایت مین طیبت کا ہی

شنیدم کہ از پارسایان یکے
سنا شخص اک پارساؤن مین تھا

بہ طیبت بخندید با کودکے
وہ اک لڑکے سے دل لگی مین ہنسا

دگر پارسایان خلوت نشین
جو تھے پارسا اور خلوت نشین

بہ عیبش فتادند در پوستین
لگے اوسکی بدگوئی کرنے وہین

باخر نماند این حکایت نہفت
نہ آخر چھپا بھید یہ رہ سکا

بصاحب نظر باز گفتند و گفت
کہا پارسا سے تو اوس نے کہا

مدر پردہ بر یار شوریدہ حال
نہ کر غیبت یار شوریدہ کام

نہ طیبت حرامست و غیبت حلال
کہ ہے مثل طیبت کے غیبت حرام

حکایت

قواعد وضو کے بیان ہین یہان

بطفلی درم رغبت روزہ خواست
ہوس مجھکو بچپن مین تھی روزے کی

ندانستمی چپ کدامست و راست
سمجھ جب نہ تھی دہنے بائین کی بھی

یکے عابد از پارسایان کوی
گلی مین تھا اک عابد پارسا

ہمی شستن آموختی دست و روے
سکھلاتا تھا دہونا وہ منہ ہاتھ کا

کہ بسم اللہ اول بسنت بگوی
کہ بسم اللہ سنت سے پہلے کہو

دوم نیت آور سوم کف بشوے
دوم لاؤ نیت سوم کف کو دھو

پس آنگہ دہن شوی و بینی سہ بار
پس اوسوقت منہ ناک دھوئین بار

مناخر بانگشت کوچک بخار
تو نتھنے کھجا چھوٹی اونگلی سے یار

بسبابہ دندان پیشین بمال
شہادت کی اونگلی سے مل دانت کے

کہ نہی ست در روزہ بعد از زوال
نہ مسواک روزے مین کر دن ڈھلے

وزان پس سہ مشت آب بر روے زن
تو سے تین مشت آب پھر منہ پہ ڈال

ز رستنگہ موی سر تا ذقن
زنخ تک جہان سے جمے سر کے بال

غیبت کنندہ ہر دو بدوزخ ... حاصل آنکہ گنہگار و
خوانندرفت ۱۲
خوش طبعی ۱۲
غیبت ضد حضور ۱۲
عیب گفتن ۱۲
بہمان پارسا ۱۲
یعنی ظرافت و غیبت ... ہر دو حرام ... پس من و
... گویان برابر سنت ہم ۱۲
... بمی کردم ۱۲ ... انگشت شہادت ۱۲ ... یعنی
مسواک کردن بعد از زوال منع ست حاکم را در مذہب امام شافعی ۱۲
... ازان پس ۱۲ ... جای رستن موے

دگر دستہا تا بمرفق بشوے
تو پھر ہاتھ کہنی تلک اپنے دھو
دگر مسح سر بعد ازان غسل پاے
کر د مسح سر بعد ازان پاؤن دھو
کس از من نداند درین شیوہ بہ
اسے جانے کیا مجھ سے بہتر کوئی
شنید این سخن دہ خداے قدیم
جو یہ بات اوس پیر دہ نے سنی
نہ مسواک در روزہ گفتی خطاست
کہ مسواک تو روزے مین ہے خطا
دہان گر زنا گفتنیہا نخست
جو منھ پہلے بدگوئی سے دھوئے
کسے را کہ نام آمد اندر میان
کسی نام کا ذکر تجھ سے جو ہو
چو ہموارہ گوئی کہ مردم خرند
کہے تو جو دل مین گدہے ہین یہ سب
چنان گوئی سیرت بکوی اندرم
گلی در گلی بات دہ تو کہے
وگر شرمت از دیدۂ ناظرست
تجھے شرم گر ناظر وسے یہان
نباید ہے شرمت از خویشتن
تجھے شرم آتی نہین آپ سے

ز تسبیح و ذکر آنکہ دانی بگوی
جو کچھ ذکر و تسبیح جانو کہو
ہمین ست و ختمش بنام خداے
بنام خدا ختم اوسکو کرو
نہ بینی کہ فرتوت شد پیردہ
کہ گم عقل اس پیر دہ کی ہوئی
بشورید و گفت ای خبیث لیئم
خفا ہو کے بولا کہ سن اے دنی
نہی آدم مردہ خوردن رواست
سوا آدمی کھانا سمجھے روا
بشوئی کہ از خوردنیہا بشست
ہے بہتر کہ جون روزے مین کھانے سے
بہ نیکو ترین نام و نعتش بخوان
تو نیکی سے لے اوسکے تو نام کو
ہمہ ظن کہ نامت بہ نیکی برند
کہین سب بھلا آدمی تجھکو گب
کہ گفتن توانی بہ روی اندرم
کہ وہ بات پھر منہ پہ بہی تو کہے
نہ بے بصر عیبدان حاضرست
نہ تو سمجھے کہ حاضر ہے وہ غیبدان
گزو فارغ و شرم داری زمن
بجانے اوسے شرم ہے سے کرے

جو مردم

حکایت

حکایت یہ غیبت کے ہی ذکر مین

طریقت شناسان ثابت قدم
جو باشرع تھے لوگ ثابت قدم
بخلوت نشستند چندی بہم
وہ اک گوشے مین چند بیٹھے بہم

ہے ہاتھ یعنی کہنی ۱۲
قول عابد کہ من شیوہ وضو
خوب میدانم و پیرہ فرتوت دہ
یعنی بہیداند ۱۲
دہقان و نیز ۱۲ صاحب
آدم ۱۲ در غضب
یعنی غیبت
بموجب آیت تیرہ کہ گوشت
مردہ خوردنست ۱۲
یعنی چنانکہ در روزہ خوردن

موقوف کردہ بسخن بد ہم کہ مردم خرانند
یعنی تیرا ہم خر خواہند
یعنی ہو غیبت
گفت ۱۲ شرمت ۱۲ یعنی
دیدۂ بیت ۱۲ ۔ پیش ۱۲
رو برو سے غافل ہستی و
یعنی از خدا ۔ داری ۱۲
از مردم شرم داری
اوسے ۔ سکان
صاحب استقامت ۱۲

یکے زانمیان غیبت آغاز کرد
اک اونمین سے بدگوئی کرنے لگا

در ذکر بیچارۂ باز کرد
کسی ایک بیچارے کو بد کہا

کسی گفتش ای یار شوریده رنگ
کہا اک نے اے یار دیوانہ رنگ

تو ہرگز غزا کردۂ در فرنگ
گیا ہے کبھی لڑنے کو تو فرنگ

بگفت از پس چار دیوار خویش
کہا اوس نے گھر سے نکل کر نہین

ہمہ عمر ننہادہ ام پای پیش
گیا زندگی بھر مین باہر نہین

چنین گفت درویش صادق نفس
تو اوس شخص درویش نے یون کہا

ندیدم چنین بخت برگشتہ کس
کہ دیکھا نہ بدبخت تجھ سے سوا

کہ کافر ز پیکارش ایمن نشست
کہ یون غیر بے خوف تجھ سے رہے

مسلمان ز جور زبانش نرست
مسلمان زبان سے نہ تیری بچے

حکایت

حکایت ہے یہ بھی اسی ذکر مین

چہ خوش گفت دیوانۂ مرغزی
یہ دیوانۂ مرغزی نے کہا

حدیثی کز ان لب بدندان گزی
کہ جس سے تو ہونٹھ اپنا دانتون چبا

من ار نام مردم بزشتی برم
بدی سے جو مین نام لوگون کا لون

نگویم بجز غیبت مادرم
تو بدگوئی مین اپنی مان کی کرون

کہ دانند پروردگان خرد
کہ جانین ہین جو پالے ہین عقل کے

کہ طاعت ہمان بہ کہ مادر برد
عبادت وہ بہتر جو مان کو ملے

رفیقی کہ غائب شد ای نیکنام
جو ساتھی کہ غائب ہوا اے نیکنام

دو چیزست از وبر رفیقان مدام
تو دو چیزین اوس سے ہین تجھپر حرام

یکی آنکہ مالش بباطل خورند
ہے اک یہ کہ مال اوسکا کھا کرے

دوم آنکہ نامش بزشتی برند
دوم نام اوسکا برائی سے لے

ہر آنکو برد نام مردم بعار
برائی سے جو نام اورون کا لے

تو چشم نکوگوئی از وی مدار
تو امید نیکی نہ اوس سے رکھے

کہ اندر قفاے تو گوید ہمان
تجھے پیٹھ پیچھے کہے گا وہی

کہ پیش تو گفت از پس مردمان
کہا تیرے آگے جو اورون کو بھی

۱ یعنی جدا کرد ۱۲
۲ یعنی دار الحرب ۱۲
۳ یعنی نگاہ ہے از خانہ بیرون نیامدہ ام ۱۲
۴ یعنی مسلمانان را از غیبت آزار داد ۱۲
۵ مرغز نام موضعی از مرو منسوب باو ۱۲
۶ اسم از نہایت تیزی ۱۲
۷ دانشمندان ۱۲
۸ یعنی ثواب آن طاعت بمادر حاصل شود ۱۲
۹ معنی کافرست ۱۲
۱۰ ای غیبت کنندہ
۱۱ ای بہ بدگوئی ۱۲
۱۲ بے تو نام نیک نخواہد گفت ۱۲

کسے پیش من در جہان عاقلست	کہ مشغول خود وز جہان غافلست
وہ میرے نزدیک عاقل ہے وہ	ہو فکر اپنی دنیا سے غافل ہے وہ

حکایت

ہے بیان تین شخصوں کی غیبت روا

سہ کس را شنیدم کہ غیبت رواست	چو زین درگذشتی چہارم خطاست
ہے بد گوئی تین آدمی کی روا	زیادہ ہوا اس سے تو وہ ہے خطا
یکے بادشاہ ملامت پسند	کزو بر دل خلق بینی گزند
کوئی بادشہ ظلم پیشہ جو ہو	کہ جسکے سبب رنج ہو خلق کو
حلالست ازو نقل کردن خبر	مگر خلق باشند ازو پرحذر
حلال آیا کر دینا اوس سے خبر	رہیں اوس سے تا آدمی پر حذر
دوم پردہ بر بیحیائی متن	کہ خود میدرد پردۂ خویشتن
دوم پردہ تو بیحیا پر نہ تان	کہ خود پھاڑے ہے اپنے پردیکو جان
ز حوضش مدارا ای برادر نگاہ	کہ اوی در افتد بگردن بچاہ
تو کر اوسکا چرچا نہ اندیشہ لا	وہ گردن کے بھل خود کنوین مین گرا
سوم کژ ترازوی ناراست گوی	ز فعل بدش ہرچہ دانی بگوی
سوم ایسا بنیا جو کم بانٹ ہو	کر اوس سے خبردار ہر ایک کو

حکایت

حکایت یہ اک چور کی ہے بیان

شنیدم کہ دزدی درآمد ز دشت	بدروازۂ سیستان برگذشت
سنا ہے کوئی چور جنگل سے آ	وہ دروازۂ سیستان پر گیا
چو چیزے خرید او ز بقال کوی	زما کول وطعمی کہ بایستش اوے
جو بنیئے سے چیز اوسنے کھانے کی لی	کہ درکار اوسکو جو اوسوقت تھی
بدزدید بقال ازو نیم دانگ	برآورد دزد سیہ کار بانگ
تو اک پیسہ بھر بنیئے نے کم دیا	کہا چور نے اوس سے یوں غل مچا
خدایا تو شبرو بآتش مسوز	کہ رہ میزند سیستانی بروز
خدا را تو اسکے چور کو دے جلا	کہ اس سیستانی نے دن کو ٹھگا

یعنی کار دنیا و آخرت برائے خود کند ۱۲
سوائے این سہ کس غیبت روا نیست ۱۲
یعنی ظالم بادشاہ ۱۲
بیان کردن ظلم او ۱۲

حکایت ہے ایک صوفی صافی کی

یکی گفت با صوفی با صفا
کہا ایک سنے ایک صوفی سے آ
ندانی فلانت چہ گفت از قفا
فلان نے تجھے پیچھے کیا کچھ کہا

بگفتا خموش ای برادر بخفت
کہا اوس نے خاموش بھائی مرے
ندانستہ بہتر کہ دشمن چہ گفت
نہ سننا ہی بہتر جو دشمن کہے

کسانیکہ پیغام دشمن برند
کہے جو کہ دشمن کے پیغام کو
ز دشمن ہمانا کہ دشمن ترند
زیادہ ہے دشمن سے تم جان لو

کسی قول دشمن نیارد بدوست
کہے بات دشمن کی جو دوست سے
جز آنکس کہ در دشمنی یار اوست
تو دشمن کا یار اوسکو تو جان لے

نیارست دشمن جفا گفتنم
نہ دشمن کے کہنے کا ہوا اتنا غم
چنان کز شنیدن بلرزد تنم
کہ سننے سے عاجز ہیں جس درجہ ہم

تو دشمن تری کآوری بر دہان
تو دشمن زیادہ ہے جو منہ پہ لائے
کہ دشمن چنین گفت اندر نہان
کہا جو کہ دشمن نے آکر سنائے

سخن چین کند تازہ جنگ قدیم
چغل خور تازہ لڑائی کرے
بخشم آورد نیکمرد سلیم
بھلے مرد کو غصے مین ڈال دے

از آن ہمنشین تا توانی گریز
جہان تک ہو اوس یار سے بھاگ جا
کہ مر فتنۂ خفتہ را گفت خیز
کہ سوتے ہوئے فتنے کو دے جگا

سیہ چال مرد اندر و بستہ پاے
کنوئیں میں اگر قید ہو کیر رہے
بہ از فتنہ از جای بردن بجاے
تو بہتر نہ یان کی وہان جا کہے

میانِ دو تن جنگ چون آتش است
ہے دو شخص مین جنگ مثل آگ کے
سخن چین بدبخت ہیزم کش است
چغلخور لاٹھ ہے لکڑی گرے

حکایت

حکایت وزیر فریدون کی ہے

فریدون وزیری پسندیدہ داشت
فریدون کا نائب پسندیدہ تھا
کہ روشن دل و دوربین دیدہ داشت
کہ روشن دل اور دوربین دیدہ تھا

رضای حق اول نگہداشتی
رضا حق کی منظور اول رکھے
دگر پاس فرمان شہ داشتی
بجا لاتا پھر حکم وہ شاہ کے

نهد عامل سفله بر خلق رنج
رعیت کو عامل کمینہ ستاے
اگر جانب حق ندارے نگاہ
جو حق کا نہ تو پاس کچھ بھی رکھے
یکے رفت پیش ملک بامداد
کہا ایک نے شاہ سے صبح کو
غرض مشنو از من نصیحت[۵۲] پذیر
سخن بے غرض سن نصیحت بھرا
کس از خاص لشکر نماندست و عام
ہے جتنا کہ لشکر ترا خاص و عام
بشرطیکہ چون[۵۳] شاہ گرد نفراز
اور اس شرط پر جبکہ سلطان مرے
نخواہد ترا زندہ آن[۵۴] خود پرست
تری زندگی اوسکو بھاتی نہین
یکے سوی دستور دولت پناہ
تو یکبار نایب کو شہ نے بلا
کہ در صورت[۵۵] دوستان پیش من
کہ رہتا ہے تو دوست آگے بنا
زمین پیش تختش ببوسید و گفت
زمین چوم کر عرض اوسنے کیا
چنین خواہم ای نامور بادشاہ
یہ مین چاہتا ہون کہ اے بادشاہ
چو مرگت[۵۶] بود وعدۂ سیم من
تری موت پر وعدہ زر کا ہوا
نخواہی کہ مردم بصدق و نیاز
یہ چاہے کہ سب لوگ کر بندگی

کہ تدبیر[۵۱] ملک ست و توفیر گنج
کہ تا شہ کا ملک اور خزانہ بڑھاے
گزندت رساند ہم از پادشاہ
دلاے سزا تجھکو وہ شاہ سے
کہ ہر روز ت آسایش و کام باد
کہ سب دن تجھے راحت اور کام ہو
ترا در نہان دشمنست این وزیر
ہے نائب یہ پوشیدہ دشمن ترا
کہ سیم و زر از وی ندارد بوام
ہر اک کو یہ دیتا ہے زر قرض وام
بمیرد دہند آن زر و سیم باز
ادا قرض ہر ایک اپنا کرے
مبادا کہ نقدش نیاید بدست
مبادا کہ زر ڈوب جائے کہین
بچشم سیاست نگہ کرد شاہ
دکھا قہر کی آنکھ اوس سے کہا
بخاطر چرا ای بد اندیش من
تو کیون غائبانہ ہے دشمن مرا
چو پرسیدی اکنون نشاید نہفت
کہ پوچھا تو کسطرح رکھون چھپا
کہ باشند خلقت ہمہ نیکخواہ
رہے سب یہ خلقت تری نیک خواہ
بقا بیش خواہندت از بیم من
تو اس خوف سے چاہین تیری بقا
سرت سبز خواہند و عمرت دراز
تری چاہین سرسبزی اور زندگی

[۵۱] یعنی بگمان اینکہ خزانہ زیادہ شود [۵۲] یعنی نصیحت می کنم [۵۳] ای بادشاہ [۵۴] وعدہ خود غرض یعنی دیر من ہستی [۵۵] ای یہ ظاہر دوست [۵۶] یعنی ہر گاہ وعدہ ادا
بیت و ترا سر سبز
آن زر بعد مرگ تست یعنی
پس ہمہ مردم دعا حیات تو خواہند کہ در دادن
نقد یکس آیا تو این سخن یعنی پنداری
کہ مردم دعا حیات تو کردہ
باشند [۵۷] ای تر و تازہ
و خوشحال ۱۲

غنیمت شمارند مردان دعا
غنیمت ہے مردون کو ایسی دعا
کہ جوشن بود پیش تیر بلا
کہ جوشن ہو گر آئے تیر بلا

پسندید از و شہریار انچہ گفت
پسند آیا شاہ کو جو اوس نے کہا
تنگ رویش از تازگی بر شگفت
خوشی سے وہ اک پھول سا کھلگیا

ز قدر و مکانیکہ دستور داشت
جو نائب کا تھا منصب اور مرتبا
مکانش بیفزود و قدرش نگاشت
دیا بادشاہ نے وہ دونا بڑھا

ندیدم ز غماز سرگشتہ تر
نہ دیکھا چغلخور سا بے ہنر
نگون طالع و بخت برگشتہ تر
کوئی بدنصیب اور سرگشتہ تر

ز نادانی و تیرہ رائی کہ اوست
کہ نادانی اور اپنی بے عقلی سے
خلاف افگند درمیان دو دوست
عداوت وہ دو دوست مین ڈالدے

کنند این و آن خوش دگربارہ دل
وہ دونون تو پھر خوش کرین اپنا دل
وی اندر میان کوربخت و خجل
رہے بیچ مین یہ نگون اور خجل

میان دو کس آتش افروختن
کوئی آگ دو دوستون مین لگائے
نہ عقلست خود در میان سوختن
ہے بے عقلی وہ اوسمین خود جل بھی جائے

چو سعدی کسی ذوق خلوت چشید
ہے جون سعدی لذت اوسی گوشے کی
کہ از ہر دو عالم زبان درکشید
کہ دونون جہان سے زبان کھینچ لی

بگو آنچہ دانی سخن سودمند
تو وہ بات کہہ جس مین ہو فایدا
دگر ہیچکس را نیاید پسند
اگر کوئی مانے برا یا بھلا

کہ فردا پشیمان برآرد خروش
کہ کل کو اوٹھائے وہ شرمندگی
کہ آیا چرا حق نکردم بگوش
کہ ہے ہے نہ حق بات مینے سنی

حکایت

برائی بھلائی بیان زن کی ہے

زن خوب فرمانبر و پارسا
جو عورت ہو گھر نیک اور پارسا
کند مرد درویش را پادشا
کرے مرد درویش کو بادشا

برو پنج نوبت بزن بر درت
تو جا پانچ وقتون کی نوبت بجا
کہ یار موافق بود در برت
بغل مین جو یار موافق ملا

ہمہ روز اگر غم خوری غم مدار
جو دن بھر رہے غم نکر اسکا غم
کہ خانہ آباد و ہمخانہ دوست
ہے گھر جسکا آباد عورت ہے نیک
چو مستور باشد زن خوبروے
وہ زن خوب صورت کرے پردہ جو
کسے برگرفت از جہان کام دل
اوسی کی جہان مین ملی ہے مراد
اگر پارسا باشد و خوش سخن
جو ہو پارسا نیک ہو بول چال
زن خوش منش دلنشین ترکہ خوب
جو عورت ہو با وضع اور نیک خو
چو حلوا خورد سرکہ از دست شوے
جو شوہر کے سرکے کو حلوا گنے
ببرواز پریچہرۂ زشت خوی
جو صورت تو اچھی ہو خصلت بری
دلارام باشد زن نیک خواہ
دلارام ہووے زن نیک خواہ
چو طوطی کلاغش بود ہمنفس
جو طوطے کے پنجڑے مین کوا بھی ہو
سر اندر جہان نہ با آوارگی
نکل کر جو گھر سے تو آوارہ ہو
بزندان قاضی گرفتار بہ
ہے بہتر مصیبت سے قید کی
سفر عید باشد بران کدخدا
سفر عید ہو جاوے اوس مرد کو

چو شب غمگسار ت بود در کنار
جو شب کو ہو یار موافق بہم
خدا را برحمت نظر سوی اوست
خدا کا ہے فضل اوپہ رحمت ہے ایک
بر یدار او در بہشت ست شوے
بہشت اوسکا دیدار شوہر کو ہو
کہ یکدل بود با وی آرام دل
زن اوسکی ہو یکدل کرے دلکو شاد
نگہ در نکوئی و زشتی مکن
نہ صورت مین کر نیک بد کا خیال
کہ آمیزگاری بپوشد عیوب
چھپا دے اطاعت سے وہ عیب کو
نہ حلوا خورد شہرکہ اندودہ روے
نہ ایسی کہ حلوے کو سرکا کہے
زن دیو سیمای خوش طبع گوی
تو اوس سے وہ خوش طبع بدر و بھلی
ولیکن زن بد خدایا پناہ
ولیکن زن بد سے یارب پناہ
غنیمت شمارد خلاص از قفس
غنیمت گنے ساتھ کے چھٹنے کو
وگر نہ بنہ دل بہ بیچارگی
ہے بہتر جو گھر ہیچ بے چارہ ہو
کہ در خانہ دیدن بر ابرو گرہ
نظر آئے گھر مین جو تیوری چڑھی
کہ بانوی زشتش بود در سرائے
اگر گھر کی عورت کی خو زشت ہو

ای ہم کردار ۱۲
صحیح ہمخوابہ ۱۲
یعنی زوجہ ۱۲
اے در خوبصورتی و
بدصورتی نظر مکن ۱۲
ای خوبصورت
یعنی بنحی خوش مزاج ۱۲
پیشر مین دانند ۱۲
یا بینکہ حلوا را ترش روانداز
از دست شوہر ۱۲
ای مقبول پرورد ۱۲
زاغ سیاہ ۱۲
صحبت ۱۲
ای ہم صحبت تو با زن بد
یعنی سابقہ تو با بد نفس
باشد یا آوارہ شو یا بد نفس
اختیار کن ۱۲
خود حبر از خانہ رابر وقت
یعنی زن را ہر وقت
مغموم دیدن ۱۲

در خرمی در سرائی به بند
خوشی کا ہو دروازہ اوس گھر پہ بند

که بانگ زن ازوی برآید بلند
ہو آواز عورت کی جس سے بلند

چو زن راه بازار گیرد بزن
اگر جاے بازار عورت تو مار

وگرنه تو در خانه بنشین چو زن
تو پھر بیٹھ گھر کر کے زن کا سنگار

اگر زن ندارد سوی مرد گوش
جو زن مرد کی بات سنتی نہو

سراویل کحلیش در مرد پوش
ازار اوسکی لا تو پہنا مرد کو

زنے را که جہلست و ناراستی
رکھی بر خلافی جو عورت روا

بلای سر خود نه زن خواستی
بلا لایا تو سر پہ عورت کی جا

چو در کیله جو امانت شکست
امانت مین جو پھر خیانت ہوئی

از انبار گندم فروشوی دست
نہین خیر گیہون کے انبار کی

بر ان بنده حق نیکوی خواستست
اوسی بندی پر حق کی ہے نیکوی

که با او دل و دست زن راست ست
کہ عورت اگر دست اوسکو ملی

چو در روی بیگانه خندید زن
اگر غیر کو دیکھ عورت ہنسی

دگر مرد گو لاف مردی مزن
کہان مرد کی شیخی اور مردمی

زن شوخ چون دست در قلیه کرد
جو زن شوخی سے فاحشہ پن کرے

برو گو به پنجه بر روی مرد
تو جا کہہ طمانچہ وہ دے مرد کے

ز بیگانگان چشم زن کور باد
ہے بیگانون سے عورت اندھی بھلی

چو بیرون شد از خانه در گور باد
جو باہر گئی راہ سے گور کی

چو بینی که زن پای بر جای نیست
جو دیکھے کہ عورت کا ہی اور رنگ

ثبات از خردمندی و رای نیست
جو عاقل ہی ہر گز نہ ہو کچھ درنگ

گریز از کفش در دہان نہنگ
تو بھاگ اس سے منہ مین مگر کے نہ ڈوب

برفتن به از زندگانی به ننگ
کہ مرنا ہی اس زندگانی سے خوب

بپوشانش از مرد بیگانه روی
تو پردے مین غیر سے اوسکو چھپا

وگر نشنود چه زن آنگه چه شوی
نہین مرد عورت مین پھر فرق کیا

زن خوب خوش طبع رنجست و بار
جو خوش طبع بد وضع سے رنج ہو

رہا کن زن زشت ناسازگار
تو چھوڑ ایسی زن ناموافق ہو جو

[illegible]

چه نغز آمد این یک سخن از دو تن
کیا بات کیا خوب دو مرد نے

که بودند سرگشته از دست زن
پریشان جو عورت کے تھے ہاتھ سی

یکی گفت کس را زن بد مباد
تو اک بولا زن ہو کسیکی نہ بد

دگر گفت زن در جہان خود مباد
کہا دوسرے نے کہ زن ہو نہ خود

زن نو کن ای دوست ہر نوبہار
تو زن کر نئی فصل جب ہو نئی

که تقویم پارینه ناید بکار
پرانی ہو تقویم کس کام کی

تہی پای رفتن به از کفش تنگ
چلے پانوں ننگا جو جوتا ہو تنگ

بلای سفر به که در خانه جنگ
سفر خوب اگر گھر مین ہوتی ہو جنگ

زنان شوخ و فرمانده و سرکش اند
اگر ہین عورتین شوخی اور سرکشی

ولیکن شنیدم که در بر خوش اند
سنا وقت صحبت ہین اچھی وہی

کسی را که بینی گرفتار زن
کوئی مرد عورت کا ہو مبتلا

مکن سعدیا طعنه بر وی مزن
نہ مار اوسپہ طعنہ کبھی سعدیا

تو هم جور بینی و بارش کشی
کہ تو بھی بہت بار اوسکا اوٹھائے

اگر یک زمان در کنارش کشی
جو دم بھر گلے سے تو اوسکو لگائے

حکایت

حکایت یہ اک مرد و عورت کی ہے

جوانی ز ناسازگاری جفت
جوان بر خلافی سے عورت کی ایک

بر پیر مردی بنالید و گفت
لگا کہنے اک بڈھے سے تھا جو نیک

گرانباری از دست این خصم چیر
اوٹھاتا ہون بوجھ اس جفاجو کا یون

چنان می برم کآسیا سنگ زیر
کہ نیچے کا پتھر ہو چکی کا جون

به سختی بنه گفتش ای خواجه دل
کہا اوس نے سختی پہ رکھ خواجہ دل

کس از صبر کردن نگردد خجل
نہ ہو صبر کرنے سے کوئی خجل

بشب سنگ بالائی ای خانه سوز
جو اوپر کا پتھر ہے تو رات کو

چرا سنگ زیرین نباشی بروز
تو نیچے کا پتھر نہ کیون دن کو ہو

چو از گلبنی دیده باشی خوشی
جو پھولون سے پہونچے تجھے تازگی

روا باشد ار جور خارش کشی
روا ہے کھٹک جو سہے کانٹے کی

درختی که پیوسته بارش خوری — تحمل کن آنگه که خارش خوری

تو جس پیڑ کا میوہ کھاتا رہے — تو واجب ہے کانٹے کا بھی غم سہے

گفتار در بیان تربیت اولاد

بیان ہے یہ تعلیم اولاد کا

پسر چون زده برگذشتش سنین — زنا محرمان گو فراتر نشین

جو لڑکے کا سن دس برس سے بڑھا — تو آوارہ صحبت سے اوسکو بچا

بر پنبه آتش نباید فروخت — که تا چشم برہم زنی خانه سوخت

ردئی پاس تو آگ کو مت جلا — دے اک پل مین جو خاک مین گھر ملا

چو خواهی که نامت بماند بجای — پسر را خردمندی آموز و رای

جو چاہے کہ قائم رہے تیرا نام — پسر کو سکھا عقلمندی کا کام

که گر عقل و رایش نباشد بسی — بمیری و از تو نماند کسی

جو بے عقل و بے فہم نکلا کبھی — مرے تو نہو تجھ سے باقی کوئی

بسا روزگارا که سختی برد — پسر چون پدر نازکش پرورد

بہت مدتوں تنگ رہے خوار و زار — کرے باپ جسکا بہت کچھ دلار

خردمند و پرهیزگارش برار — گرش دوستداری بنازش مدار

خردمندی پرہیزگاری سکھا — جو تو دوست ہے اوسکا مت چڑھا

بخردی درش زجر و تعلیم کن — به نیک و بدش وعده و بیم کن

جو چھٹپن مین تعلیم اوسکی کرے — بہ نیکی بدی وعدہ اور خوف دے

نوآموز را ذکر و تحسین و زه — ز توبیخ و تهدید استاد به

تو نو سیکھے کے دلکو شاباش سے — بڑھا بدے تنبیہ استاد کے

بیاموز پرورده را دسترنج — وگر دست داری چو قارون بگنج

جو کچھ لڑکے کو دستکاری سکھا — اگرچہ ہے مقدور قارون کا سا

مکن تکیه بر دستگاهی که هست — که باشد که نعمت نماند بدست

بھروسا نہ کر اپنے کچھ مال سے — مبادا کہ کل کو نہ نعمت رہے

بپایان رسد کیسهٔ سیم و زر — نگردد تهی کیسهٔ پیشه ور

بھری تھیلی خالی کبھی زر کی ہو — نہ کچھ تھیلی خالی ہنرور کی ہو

چه دانی که گردیدن روزگار
تو کیا جانے جو گردش روزگار
چو بر پیشهٔ باشدش دسترس
جو پیشہ کوئی ہاتھ مین اوسکے ہو
ندانی که سعدی مکان از چه یافت
اسی سے ملا سعدی کو مرتبا
بخردی بخورد از بزرگان قفا
ہے چھٹپن مین کھائی بڑونکی جو مار
هر آنکس که گردن بفرمان نهد
کوئی جو اطاعت پہ گردن رکھے
هر آن طفل کو جور آموزگار
نه اوستاد کی مار لڑکے سہین
پسر را نکودار و راحت رسان
تو لڑکے کی آسودگی رکھ روا
هر آنکس که فرزند را غم نخورد
جو کوئی غم اپنے پسر کا نہ کھاے
نگهدار ز آمیزگار بدش
بچاے تو وہ یار بد سے اوسے
سیه نامه تر زان مخنث مخواه
ہے اوس ہیجڑے سی بڑھکے کسکا گناہ
ازان بی حمیت ببباید گریخت
اذرا اوس بے حمیت سے اب بھاگ تو
پسر کو میان قلندر نشست
جو بے فکروں مین لڑکا بیٹھا کیا
دریغش مخور بر هلاک و تلف
نہ کر غم جو مر جائے یا ہو تلف

به غربت بگرداندش در دیار
سفر مین پھر آدمی اوسے خوار و زار
بجا دست حاجت بر پیش کس
تو ہرگز کسی کا نہ محتاج ہو
نه هامون نوشت و نه دریا شگافت
نہ دریا کو تیرا نہ جنگل پھرا
خدا دادش اندر بزرگی صفا
خدا نے صفائی بھی دی اور وقار
بسے بر نیاید که فرمان دهد
وہ کچھ دن جو گذرین حکومت کرے
نه بیند جفا بیند از روزگار
زمانے کے غم اونکو سہنا پڑین
که چشمش نماند بدست کسان
کرے تا نہ اور ون کا وہ آسرا
دگر کس غمش خورد و آواره کرد
کوئی اور دل دے کے بیرہ لگائی
که بدبخت و بیره کند چون خودش
کہ مثل اپنے بیراہ اوسکو کرے
که پیش از خطش روی گرد سیاه
کرے پہلے خط آنے سے منہ سیاہ
که نامردیش آب مردان بریخت
کی نامردی نے مردون کی آبرو
پدر گو ز خیرش فرو شوی دست
تو کہہ باپ سے ہاتھ اوس سی اوٹھا
که پیش از پدر مرده به ناخلف
مرے باپ سے پہلے ہی ناخلف

حکایت

یہان ذکر ہے ایک محبوب کا

شبی دعوتی بود در کوی من ... ز هر جنس مردم در و انجمن

تھی اک رات دعوت گلی مین مری ... تھے محفل مین ہر طرح کے آدمی

چو آواز مطرب در آمد ز کوی ... بگردون شد آوازهٔ های و هوی

گوتیے کی آواز تھی وان بلند ... تو غل آسمان تک ہوا تھا دو چند

پری پیکری بود محبوب من ... بدو گفتم ای لعبت خوب من

پری پیکر اک پیارا میرا جو تھا ... کہا مین نے اوس سے کہ ای دلربا

چرا با جوانان نیائی بہ جمع ... کہ روشن کنی مجلس ما چو شمع

جوانون مین آ تو ہین مشتاق جمع ... تو محفل مین کر روشنی مثل شمع

شنیدم سہی قامت سیمتن ... کہ میرفت و می گفت با خویشتن

سنا یہ تو وہ سرو قامت مرا ... چلا دانسے مڑ کر یہ کہتا ہوا

محاسن چو مردان ندارم بدست ... نہ مردی بود پیش مردان نشست

نہ داڑھی ہے مردونکی ایسی مری ... نہیں مردون مین بیٹھنا مردی

گفتار در احتراز از صحبت امردان

ہے امرد سے پرہیز واجب لکھا

خرابت کند شاہد خانہ کن ... برو خانہ آباد گردان ز زن

نہ عاشق ہو تو طفل ہر جائی پر ... تو جا گھر کو آباد عورت سے کر

نشاید ہوس باختن با گلی ... کہ ہر بامدادش بود بلبلی

ہوس کر نہ ہرگز تو اوس گل کے ساتھ ... جو ہر صبح ہو ایک بلبل کے ساتھ

چو خود را بہر مجلسی شمع کرد ... تو دیگر چو پروانہ گردش مگرد

جو ہر بزم مین شمع جا کر بنے ... تو گرد اوسکے پروانہ سان کیون پھرے

زن خوب خوش خوی آراستہ ... چہ ماند بنادان نوخاستہ

جو زن خوبصورت بھی اور نیک ہو ... نہ پہونچے نئی اور نادان کو

در و دم چو غنچہ دمی از وفا ... کہ از خندہ افتد چو گل در قفا

جو تو غنچہ سان دم وفا کا بھرے ... تو وہ پھول سی کھل کے پیچھے پڑی

۱ یعنی محلہ ۱۲
۲ وجد یعنی صوفیان ۱۲
۳ بیان جہان میگردند
۴ یعنی محبوب ۱۲
۵ خانہ کن ریش ۱۲
۶ یعنی عشاق پسر سادہ کہ با او در بازار چو دریابد صحبت دارد
از ایشان بہ تصرف خود آرد ۱۲
۷ یعنی نکاح کن و با اطفال آمیزش مکن ۱۲
۸ یعنی ہر بامداد ۱۲
۹ اسے مانند نبود ۱۲
۱۰ یعنی کم سن ۱۲
۱۱ دم بدون یعنی چون با زن موانست کنی ہمیشہ با تو باشد ۱۲
۱۲ یاے وحدت ۱۲

نہ چون کودک پیچ بر پیچ شنگ
کہ چون مقل نتوان شکستن بسنگ
نہ تابع ہو وہ شوخ لڑکا کبھی
کہ جون مقل ٹوٹے نہ پتھر سے بھی

مبین دلفریبش چو حور بہشت
کزان روی دیگر چو غولست زشت
تو مت جان اوسے مثل حور بہشت
سمجھ لے کہ ہے ایک یہ دیو زشت

گرت پای بوسی نداردت پاس
ورت خاک باشی نداند سپاس
جو تو پانون چومے نہ خاطر مین لائے
بنے خاک پا تو نہ نزدیک آئے

سر از مغز و دست از درم کن تہی
چو خاطر بہ فرزند مردم دہی
ہو سر مغز سے ہاتھ زر سے تہی
محبت جو فرزند آدم سے کی

مکن بد بہ فرزند مردم نگاہ
کہ فرزند خویشت برآید تباہ
نہ کر آدمی زاد پر بد نگاہ
کہ نکلے گا لڑکا ترا بھی تباہ

حکایت

حکایت یہ بازارگان کی سنو

دریں شہر باری بسمعم رسید
کہ بازارگانی غلامی خرید
اسی شہر مین ہے یہ مینے سنا
خریدا غلام ایک بنیے نے تھا

شبانگہ بگردست بردش بشیب
کہ سیمین زنخ بود و خاطر فریب
سرین کیطرف ہاتھ شب کو کیا
کہ تھا سیمتن دل لیا تھا بھا

پریچہرہ ہرچہ اوفتادش بدست
بکوبید در سر و مغز نادان شکست
پری چہرہ کے ہاتھ جو کچھ پڑا
خفا ہو کے سر توڑا نادان کا

گواگرد بر خود خدا و رسول
کہ دیگر نہ گردم بہ گرد فضول
گواہ اوسنے کر کے خدا اور رسولؐ
کہا پھر پھر دن مین نہ گرد فضول

رحیل آمدش ہمرہان ہفتہ پیش
دل افگار و سر بستہ و روی ریش
ہوا کوچ اون روز دن اوسکو جو پیش
تھا دل زخمی اور باندھے سر تھا جو ریش

چو بیرون شد از گازرون یکدو میل
بہ پیش آمدش سنگلاخی چو نیل
تھیا گازرون سے جو دو کوس تک
پہاڑ اک نظر آیا دان یک بیک

بپرسید کین قلعہ را نام چیست
کہ بسیار بیند عجب ہر کہ زیست
تو پوچھا کہ اس قلعے کا نام کیا
عجائب بہت دیکھے جو یان جیا

۱ احمق و مفلس بشوی ۱۲
۲ ای فرزند تو ہم بد شود
۳ ای در شیرم از ۱۲ ۴ ای
یکبار مرتبہ ۱۲ ۵ ای
بیوش من ۶ یای
وحدت ۱۲ ۷ بشیب
بالکسر یعنی فرود و یعنی کون
نیز آمدہ و در بعض نسخ
بسیب بکسر سین و یای مجہول
و آن میوہ ایست
پس مراد از زنخ باشد
پس از غلام اختلاط کرد ۱۲
۸ یعنی با غلام ۹ گواہ
۱۰ تنہا نہ گردم ۱۲ ۱۱ مسافر ۱۲
امر از تاشا ۱۲ ۱۲ سنگلاخی
نام شہر و مقامی ۱۲
این شعر عبارت از جملہ مقام است
یعنی انسان در زندگی عجائب
بسیار مشاہدہ میکند ۱۲

چنین گفتش از کاروان همدمی
کہا تہا قافلے والون مین ایک نے

مگر تنگ ترکان ندانی ہمی
کہ کہتے ہین سب تنگ ترکان اسے

سپہ رائی بانگ برداشت سخت
غلامون کو دی اوسنے آواز سخت

کہ دیگر چہ رانی ببندید رخت
کہ ٹھہرو اتارو سب اسباب رخت

نہ عقل است نہ معرفت یک جوم
نہین بات اک جو بھی یہ عقل کی

اگر من دگر تنگ ترکان روم
جو مین تنگ ترکان کو جاؤن کبھی

ور شہوت نفس کا فربہ بند
تو اس شہوت نفس کا باندھ در

دگر عاشقی لت خور و سر بہ بند
جو عاشق ہے کھا لات اور باندھ سر

چو مر بندۂ را ہمے پروری
غلام ایک کوئی جو تو پالے

بہیبت برآرش کز و بر خوری
تو رعب اوسپہ رکھہ تا کہ خدمت کرے

وگر سیدش لب بدندان گزد
جو آقا ہی ے اوسکے لب کا مزا

دماغ خداوندگاری پزد
کرے صاحبی پھر جو وہ ہے بجا

غلام آبکش باید و خشت زن
جو بندہ ہے پانی بھرے پاتھے اینٹ

بود بندۂ نازنین مشت زن
اگر نازنین ہے وہ دے ماتھے اینٹ

نہ ہر جا کہ بینی خط دلفریب
نہ دیکھے جہان خط ہو خاطر پسند

توانی طمع کردنش در کتیب
تو لالچ ہو گالون کی جانب دو چند

حکایت

حکایت نظر بازونکے حال مین

گروہی نشینند با خوش پسر
بہت لوگ امرد کے عاشق ہوے

کہ ما پاکبازیم و صاحب ہنر
کہ ہم پاک طینت ہین پاک آنکھ کے

زمن پرس فرسودۂ روزگار
جو سچ پوچھ چھانے ہون مین روزگار

کہ بر سفرہ حسرت خورد روزہ دار
کہ دستارخوان کو تکے روزہ دار

ازان تخم خرما خورد گوسپند
نہ کیون بکری گٹھلی پہ صابر رہے

کہ قفل است بر تنگ خرما و بند
کہ ہین تنگ خرما پہ تالے لگے

سر گاو عصار ازان در کہ است
نہ کیون بیل تیلی کا اب کھاے گھاس

کہ از کنجدش ریسمان کوتہ است
نہ پہونچے گلے کی رسن تلی کے پاس

لہ نام کوہ و موضع ۱۲
لہ آن بازارگان ۱۲
لہ یعنی استادہ باش ۱۲
لہ ای یعنی جامہ و خیمہ ران ۱۲
لہ مکان نشیب ۱۲
لہ آن غلام از ترکان بود ۱۲
لہ مقولہ شیخ ۱۲
لہ پرورش کن ۱۲
لہ بر عیب برو ... منفعت شوی ۱۲
[illegible]
لہ خواجہ غلام ۱۲
لہ ای بوسہ دہد ۱۲
لہ یعنی خود را خواجہ
لہ تخت کنندہ ۱۲
لہ یعنی این معنی مناسب نیست کہ ہر کرا خوش صورت بینی طمع وصل او کنی ۱۲
لہ مالک کتاب ۱۲
لہ پاکباز عارف و سالک ۱۲

حکایت

حکایت اک امرد کے عاشق کی ہے

یکی صورتی دید صاحب جمال — **بگردیدش[1] از سوزش عشق حال**

نظر اک کو آیا پسر خوش جمال — ہوا عشق سے اوسکا آوارہ حال

برانداخت[2] بیچارہ چندان عرق — **کہ شبنم برآرد بہشتی ورق**

وہ پژمردہ یون تھا عرق ریزی سی — کہ جسطرح سے اوس گل پہ پڑے

گذر کرد بقراط بروی سوار — **بپرسید کین راچہ افتاد کار**

جو بقراط گذرا اودھر سے سوار — تو پوچھا کہ یہ کیون ہوا ہے نزار

کسی گفتش این عابد پارساست — **کہ ہرگز خطائی ز دستش نخاست**

کوئی بولا عابد ہے یہ پارسا — نہ ہرگز ہوئی اس سے کوئی خطا

رود روز و شب در بیابان و کوہ — **ز صحبت گریزان ز مردم ستوہ**

یہ دن رات جنگل پہاڑون مین جا — رہا خلق مردم سے بھاگا ہوا

ببر دست خاطر فریبی[3] دلش — **فرو رفتہ پای نظر در گلش**

دل اوسکا اب اک دلربا نے لیا — تو دلدل مین پاے نظر ہی پھنسا

چو آید ز خلقش ملامت بگوش — **بگرید کہ چند از ملامت خموش**

ملامت اسے خلق سے جب کہ ہو — تو کہتا ہے کیا فائدہ چپ رہو

نگوی از[4] بنالم کہ معذور نیست — **کہ فریادم از علتی دور نیست**

کرون کیون نہ نالہ ہون معذور جب — کہ فریاد میری نہین بے سبب

نہ این نقش دل میربایذ زدست — **دل آن[5] میربایدکہ این نقش بست**

نہ صورت یہ دل کو مرے لیگئی — لیا اوسنے جسنے یہ صورت لکھی

شنید این سخن مرد[6] کار آزمای — **کہن سال پروردہ پختہ رای**

سنی جب کہ بقراط نے اوسکی بات — کہن سال پالا ہوا نیک ذات

بگفت ارچہ[7] صیت نکوئی رود — **نہ با ہر کسی ہرچہ گوئی رود**

کہا گرچہ ظاہر مین سب ہے نیکوئی — ولیکن نہ مانے گا ہر اک کبھی

نگارندہ[8] را خود ہمین نقش بود — **کہ شوریدہ را دل بہ یغما ربود**

یہی نقش نقاش نے تھا لکھا — کہ دل ایسے دیوانے کا لیگیا

---

۱ یعنی بیہوش شد ۱۲
۲ یعنی بر رو عاشق شد ۱۲
۳ یعنی بر خوبصورتے عاشق شدہ است ازین سبب باین حال رسیدہ ۱۲
۴ یعنی مرا بگوئید کہ معذور نیست بہ تقریب فریاد می کند ۱۲
۵ یعنی دل را ربودہ [illegible] یعنی از مصنوع الی الصانع
۶ بردہ ام ۱۲
۷ یعنی اگر بقراط ۱۲ [illegible] باشد لیکن سخن او پیش ہر کس مقبول ۱۲
۸ [illegible] ۱۲

چه طفل یکروزه هوشش نبرد
نہ کیون طفل یک روزہ نے دل لیا
که در صنع دیدن چه بالغ چه خرد
ہے صنعت دیکھی کیسا چھوٹا بڑا

محقق همان بیند اندر ابل
محقق وہ نقش اونٹ مین دیکھے ہین
که در خوبرویان چین و چگل
جو چین اور چگل کے ہو معشوقو مین

نقابیست هر سطر من زین کتیب
ہے گھونگھٹ ہر اک سطر اس نسخے کی
فرو هشته بر عارض دلفریب
ہے معشوق کے رخ پہ لٹکی ہوئی

معانی ست در زیر حرف سیاه
ہین بہ نگینیا ان زیر حرف سیاہ
چو در پرده معشوق و در میغ ماه
ہے پردے مین معشوق بدلی مین ماہ

در اوقات سعدی نگنجد ملال
نہین وسیع سعدی مین رنج و ملال
که دارد پس پرده چندین جمال
کہ پردے مین رکھتا ہے ایسا جمال

مرا کین سخنهاست مجلس فروز
مری باتون سے بھڑکے ہر انجمن
چو آتش درو روشنائی و سوز
کہ جون آگ سے روشنی اور جلن

نرنجم ز خصمان اگر بر تپند
نہین رنج مجھکو جو تڑپین عدو
کزین آتش پارسی در تپند
جلین ڈاہ کی آگ مین ہو بہو

گفتار در عدم التفات بر قول اهل دنیا
نہین معتبر اہل دنیا کا قول

اگر در جهان از جهان رسته ایست
جو دنیا مین دنیا سے چھوٹا رہا
در از خلق بر خویشتن بسته ایست
در خلق بند اپنے اوپر کیا

کس از دست جور زبانها نرست
ستم سے زبان کے نہ کوئی چھٹا
اگر خود نمایست اگر حق پرست
جو مغرور ہے یا کہ ہے باخدا

اگر بر پری چون ملک ز آسمان
فرشتہ سان تو آسمان پر اڑے
بدامن در آویزدت بدگمان
بد اندیش دامن مین لٹکا رہے

بکوشش توان دجله را پیش بست
تو کوشش سے دریا کو ہے باندھ داب
نشاید زبان بد اندیش بست
زبان عدو تو سکے باندھ کب

فراهم نشینند تر دامنان
گنہگار رکھتے ہین آپس مین یان
که این زهد خشکست و آن دام نان
کہ یہ زہد ہے خشک وہ دام نان

خلاص شده ۱۵ است ۱۲

لے یعنی ہر نگاہ نظر عاشق بمعشوق حقیقی باشد
بمعشوق حقیقی
ہر دو برابر است ۱۲
یعنی پردہ روی
ازان ۱۲
یعنی عالیہ ۱۲
ازردگی ۱۲
یعنی معانی زنگین ۱۲
از حسد و رشک
کنایہ از کلام خود
خلاص شدہ است
آدم بر ما ہمہ کمال
از طعنہ باز نیاید ۱۲
یعنی یکے را زاہد خشک گویند
دیگرے را مکار گویند ۱۲

تو را از پرستیدن حق بپیچ
پرستش سے حق کی نہ تو منھ کو پھیر
چو راضی شد از بندہ یزدان پاک
ہوا جب کہ بندے سے راضی خدا
بد اندیشی خلق از حق آگاہ نیست
عدو خلق کا حق سے کیا ہو خبر
ازان رہ بجائی نیاوردہ اند
اسی سے وہ منزل پہ پہونچے نہین
دو کس بر حدیثی گمارند گوش
نصیحت کو دو شخص سنتے ہین جو
یکی پند گیرد دگر ناپسند
اسے ہو نصیحت اوسے ناپسند
فرو ماندہ در کنج تاریک جای
اندھیری جگہ مین جو ہو گا پڑا
پشیزا را اگر شیر دگر روبہے
اگرچہ تو ہے شیر یا لومڑی
اگر کنج خلوت گزیند کسے
اکیلا جو گوشے مین بیٹھا رہے
مذمت کنندش کہ زرقست و ریو
کہین یہ کہ مکار ہے حیلہ گر
وگر خندہ رویست و آمیزگار
ہوا خندہ رو اور ملنسار جب
غنی را بغیبت بکاوند پوست
امیرون کی پیچھے کرین یہ بدی
وگر مرد درویش در سختی ست
جو مفلس کوئی رنج و سختی مین ہے

بہل تا نگیرند خلقت بہ ہیچ
تو چھوڑ اور خلقت جو ہو تجھ سی سیر
گر اینہا نگردند راضی چہ باک
نہون اور راضی تو دہشت ہے کیا
ز غوغای خلقش بحق راہ نیست
نہین خلق کے غل مین وہ راہ پر
کہ اول قدم پی غلط کردہ اند
کہ پہلا قدم ہی کہین کا کہین
ازین تا بدان ز اہرمن تا سروش
کوئی دیو کوئی فرشتہ ہی ہو
نپردازد از حرفگیری بہ پند
کرے حرفگیری نہ سمجھے وہ پند
چہ دریابد از جام گیتی نمای
نہ دیکھے جو ہو جام گیتی نما
کز انیان بمردی و حیلت رہی
بمردی و مکر انسے کب مخلصی
کہ پروای صحبت ندارد بسے
کسیکی نہ پروا اسے صحبت کرے
ز مردم چنان می گریزد کہ دیو
یہ جون دیو انسان سے بھاگا نگر
عفیفش ندانند و پرہیزگار
نہ سمجھین اوسے متقی لوگ سب
کہ فرعون اگر ہست در عالم اوست
کہ فرعون دنیا مین ہے اک یہی
بگویند از ادبار و بدبختی ست
کہین اپنی برگشتہ بختی مین ہے

ف۲ بگذر از خیال خلق ۱۲ ف۳ یعنی ذلیل دانند ۱۲ ف۴ بسبب توجہ او بعیوب خلق ۱۲ ف۵ یعنی ازین سبب بمنزل مقصود رسانیدند ۱۲ ف۶ یعنی این یک کس تا بدیگر کس چنان فرق ست کہ از شیطان تا فرشتہ ۱۲ ف۷ ای قبول کند ۱۲

ف۸ یعنی کسیکہ عیب جوی ست در چاہ ضلالت افتادہ است ف۹ نور ہدایت کسی کجا یابد ۱۲ ف۱۰ یعنی نیک باید نہ بد ۱۲ ف۱۱ یعنی با خلق صحبت کم ف۱۲ یعنی پاکدامن دانستہ باشند ۱۲ ف۱۳ یعنی از سخنان بد زینت ۱۲ ۱۲ ۱۲

وگر کامرانی در آید ز پای
توانگر جو دولت سے اپنی گرے
کہ تا چند ازین جاہ گردن کشی
کہ کب تک غرور اور گردن کشے
وگر تنگدستی تنک مایۂ
اگر کوئی مفلس جو ہو بے نوا
بخایندش از کینہ دندان بزہر
چبائین وہ لب کو بہ دندان زہر
چو بینند کاری بدستت درست
تجھے کام مین دیکھین آسودہ حال
وگر دست ہمت بداری زکار
اگر ہاتھ تو کام سے کھینچ لے
دگر ناطقی طبل پر یاوہ
سخنور کو دین ڈھول خالی بنا
تحمل کنان را نخوانند مرد
جو غم کھاے نامرد اوسکو کہین
دگر در سرش ہول مردانگیست
اگر سر مین ہے اوسکی مردی کا شور
تعنت کنندش گراندک خورست
جو کم کھاے اوسکو ہر اک طعنہ دے
دگر نغز و پاکیزہ باشد خورش
اگرچہ خوراک اپنی اچھی رکھین
اگر بے تکلف زید مالدار
اگر چال سادی رکھے مالدار
زبان در نہندش باینذا چو میغ
زبان طعنہ سے اوسپہ کھولین وہین

غنیمت شمارند و فضل خدای
غنیمت گنین حق کے یہ فضل سے
خوشی را بود در قفا ناخوشی
خوشی کے ہے پیچھے لگی ناخوشی
سعادت بلندش کند پایۂ
سعادت بلند اوسکو دے مرحبا
کہ دون پرورست این فرومایہ دہر
کہ ہے سفلہ پرور کمینہ یہ دہر
حریصت شمارند و دنیا پرست
کہین اسکو ہے حرص دنیا و مال
گدا پیشہ خوانندت و پختہ خوار
کہین ہے گدا ردٹی پکی ملے
وگر خامشی نقش گرمابۂ
جو چپ ہے کہین نقش حمام کا
کہ بیچارہ از بیم سر بر نکرد
کہ ڈر سے کہان زور بیچارہ مین
گریزند از و کین چہ دیوانگیست
کہین اوسپہ دیوانگی کا ہے زور
کہ مالش مگر روزی دیگرست
زر اسکا مقدر مین ہے اور کے
شکم بندہ خوانند و تن پرورش
شکم بندہ تن پرور اوسکو کہین
کہ زینت بر اہل تمیزست عار
کہ زیبائی سے اہل دل کو ہے عار
کہ بدبخت زر دارد از خود دریغ
کہ بدبخت کھا پی یہ سکتا نہین

وگر کاخ وایوان منقش کند
عمارت بنائے یہ نقش و نگار
تن خویش را کسوت خوش کند
کرے وہ لباس اپنا سونے کی تار

بجان آید از طعنہ بر وی زنان
تو لوگ اوسپہ ہون اسطرح طعنہ زن
کہ خود را بیار است ہمچون زنان
سنگار اپنا کرتا ہے جسطرح زن

وگر پارسائی سیاحت نکرد
کرے پارسا جو نہ سیر جہان
سفر کردگانش نخوانند مرد
سفر کردہ مرد اوسکو جانین کہان

کہ نارفتہ بیرون زآغوش زن
کہ نکلا نہ جو وہ کے پہلو سے یہ
کدامش ہنر باشد و رای تن
نہین واقف آداب و خوش خوسی یہ

جہاندیدہ را ہم بدرند پوست
جہاندیدہ کب بچ سکے طعن سے
کہ سرگشتہ بخت برگشتہ اوست
کہ بدبخت ہے کیون نہ حیران پھرے

گرش حظ ز اقبال بودی و بہر
جو ہوتی مدد اسپہ اقبال کی
زمانہ نراندی ز شہرش بشہر
تو یون شہردن شہردن نہ پھرتا کبھی

عزب را نکوہش کند خردہ بین
مجرد پہ طعنہ کرین سب دہین
کہ میرنجد از خفت و خیزش زمین
ہے سونے سے رنجیدہ اسکے زمین

وگر زن کند گوید از دست دل
جو عورت کرے اوسکو پھر یون کہین
بگردن در افتاد چون خر بگل
گرا سر کے بھل جون گدھا غار مین

نہ از جور مردم رہد زشت روے
وہ بدرد کب انکی زبان سے بچے
نہ شاہد ز نامردم زشت گوی
نہ جب خوبصورت کوئی بچ سکے

حکایت

مثال اس سخن کی ہے ذکر غلام

غلامی بمصر اندرم بندہ بود
غلام اک مرا مصر مین بندہ تھا
کہ چشم از حیا در بر افگندہ بود
ہمیشہ حیا سے یہ افگندہ تھا

کسی گفت ہیچ این پسر عقل و ہوش
کہا اک نی کچھ بھی نہین عقل اسے
ندارد بمالش بتعلیم گوش
ملا چاہیئے کان تعلیم سے

شبے بر زدم بانگ بروے درشت
ہوا مین جواک رات اوس پر خفا
ہمی گفت مسکین بجورش بکشت
وہی بولا مسکین کو مارے ہے کیا

لہ آراستہ کند ۱۲ ؎ لباس ۱۲ ؎ از طعنہ زنان ۱۲ ؎ یعنی از طعنہ ... آمدہ است ۱۲ ؎ ای طعنہ زن ۱۲ ؎ بتری گردد ۱۲ ؎ حظ و بہرہ یعنی حصہ ۱۲ ؎ ... یعنی ...

گرت بر کند خشم روزی ز جاے
اگر تجھپہ غصہ ہو غالب کبھی
سراسیمہ خوانندت و خیرہ راے
کہیں تجکو دیوانہ جاہل سبھی

دگر بردباری کنی از کسی
اگر بردباری کسی سے کرے
بگویند غیرت ندارد بسے
تو کم زور بے غیرت اک اک کہے

سخی را باندرز گویند بس
سخی کو نصیحت یہ آکر کرین
کہ فردا دو دستت بود پیش و پس
کہ کل کو ترے ہاتھ خالی رہین

وگر قانع و خویشتن دار گشت
اگر ہووے صابر چلن سے چلے
بہ تشنیع خلقے گرفتار گشت
وہ کب طعن سے خلق کی بچ سکے

کہ ہمچون پدر خواہد این سفلہ مرد
کہیں باپ کیطرح مرجاے گا
کہ دینار ہا کرد و حسرت ببرد
بجز رنج و حسرت نہ کچھ پاے گا

کہ یارد بہ کنج سلامت نشست
بچے کوئی کنج سلامت مین کب
کہ پیغمبر از خبث دشمن نرست
نبی خبث دشمن سے چھوٹے نہ جب

خدا را کہ مانند و انباز و جفت
خدا کے زن اور بچے ثابت کرین
ندارد شنیدی کہ ترسا چہ گفت
سنا تو نے جو کچھ کہ ترسا کہین

رہائی نیابد کس از دست کس
کسی کے کوئی ہاتھ سے کب بچے
گرفتار را چارہ صبر ست و بس
وہ بہتر کہ جو سنکے صابر رہے

حکایت

یہ ذکر اک خردور جوان کا سنو

جوانی ہنرمند فرزانہ بود
جوان اک ہنرمند فرزانہ تھا
کہ در وعظ چالاک و مردانہ بود
کہ وہ وعظ کہنے مین مردانہ تھا

نکو نام و صاحبدل و حق پرست
نکو نام اور اہل دل با خدا
خط عارضش خوشتر از خط دست
تھی خوشروئی بھی خوش خطی سے سوا

قوی در بلاغات و در نحو چست
بلاغت مین اور نحو مین بھی تھا چست
ولی حرف ابجد نگفتی درست
مگر حرف ابجد نہ کہتا درست

یکی را بگفتم ز صاحبدلان
کہا مینے اک اہل دل سے وہان
کہ دندان پیشین ندارد فلان
نہیں دانت رکھتا ہے اگلے فلان

ئے یعنی خشم ترا از جا ببرد ۱۲ ئے یعنی بر عقل ۱۲ ئے یعنی تحمل ۱۲ ئے ای نصیحت ۱۲ ئے یعنی از کثرت سخاوت محتاج خواهی شد ۱۲ ئے یعنی ملامت صبر کننده ۱۲ ئے مراد از دولت ۱۲ ئے ای کدام مرد تواند ۱۲
ئے یعنی پیغمبر ۱۲ ئے قوم نصاری که قائل تثلیث اند ۱۲ ئے بیشتر گفتن ۱۲ ئے یعنی خط رخسار ۱۲ ئے یعنی لکنت داشت ۱۲

برآمد زسودای من سرخروی
بہت لال پیلا وہ مجھپر ہوا
تو در روی ہمان عیب دیدی کہ ہست
یہی عیب دیکھا اور کا تونے لیا
یقین بشنو از من کہ روز یقین
یقین جان جب روز ہو آخرین
نکیے لاکہ علم ست و تدبیر و رای
ہے تدبیر اور علم حاصل جسے
بیک خردہ مپسند بروی جفا
جو اک عیب دیکھے تو مت ہو خفا
بود خار و گل با ہم ای ہوشمند
کہ کانٹا بھی ہے ساتھ پھول کے
گر از زشت خوئی بود در سرشت
بُری جسکی پیدایشی خو ہوئی
صفائی بدست آور ای بی تمیز
صفائی بھی تو ہاتھ کچھ اپنے لا
طریقی طلب کز عقوبت رہی
طریقہ وہ چل ہو گنہ سے مفر
منہ عیب خلق ای فرومایہ پیش
تو ظاہر نہ کر خلق کے عیب کو
چرا دامن آلودہ را حد زنم
گنہگار پر طعن مین کیا کرون
نشاید کہ بر کس درشتی کنی
نہ واجب ہے سختی کسی پر تو کر
چو خود ناپسند آیدت خود مکن
نہ جو کچھ پسند آئے خود مت کرے

گزین جنس بیہودہ دیگر مگوی
کہ اس طرح بیہودہ ست بک ہوا
ز چندان ہنر چشم عقلت بہ بست
پر اتنے ہنر سے این آنکھین چرا
نہ بیند بدی مردم نیک بین
نہ دیکھے بدی مردم نیک بین
گرت پای عصمت بخیزد زجای
جو پانون او سکی عصمت کا گاہی ڈگے
بزرگان چہ گفتند خذ ما صفا
کہا ہے بزرگون نے خذ ما صفا
چہ در بند خاری تو گلدستہ بند
تو کانٹے کو چھوڑ اور گلدستہ لے
نہ بیند ز طاؤس جز پای زشت
بُری مور مین دیکھے اک پانون کی
کہ ننماید آئینہ تیرہ نیز
جو تاریک آئینہ ہو دیکھی گیا
نہ حرفی کہ انگشت بروی نہی
کسیکے نہ رکھو انگلی تو حرف پر
کہ حشمت فرو دوزد عیب خویش
کہ اپنا نہ سوجھے گا جو عیب ہو
چو در خود شناسم کہ تر دامنم
کہ عیب آپ اپنے اگر دیکھ لون
چو خود را بتاویل پُشتی کنی
بچاتا ہے سختی سے خود کو اگر
پس انگہ بہمسایہ گو بد مکن
پڑوسی کو او سدم نصیحت کرے

صاحب دل ۱۲ ملہ یعنی جہان
بہشت ۱۲ ملہ یعنی روز
قیامت ۱۲ ملہ یعنی پائے
وحدت ای جزای بد ۱۲
ملہ اے پاسا عصمت
بلغزد یعنی خلل در عصمت
آید ۱۲ ملہ یعنی نقطہ
برآمدو نیک باید گماشت
وازبد قطع نظر باید کرد
ملہ یعنی در آئینہ زنگ
خوردہ ہم صورت بہ نظر
نمی آید ۱۲ ملہ یعنی
داغ ملامت ملہ یعنی سیاہ ش
بر دیگر اعتراض کنی و عیب خود را
بتاویل پوشیدہ داری ۱۲ ملہ یعنی
ساری ۱۲ ملہ یعنی
الا قصور ملہ یعنی یکسان
است ۱۲

من ار حق شناسم وگر خودنمای
اگرچہ مین عارف ہون یا خودنما
چو ظاہر بعفت بیاراستم
جو ظاہر مین عصمت مری دیکھ لے
تو خاموش اگر من بہم یا بدم
تو چپ رہ جو ہون مین بھلا یا برا
اگر سیرتم خوب وگر منکرست
بھلا طرز ہے میرا یا ہے برا
نہ چشم از تو دارم چہ نیکی ثواب
نہ نیکی پہ کچھ تجھ سے چاہون ثواب
نکوکاری از مردم نیک رای
جو نیکی کوئی مرد دانا کرے
تو نیز ای عجب ہر کرا یک ہنر
کسیکا اگر دیکھے تو اک ہنر
نہ یک عیب ورا بانگشت پیچ
تو اک عیب پر رکھ نہ انگلی کبھی
چو دشمن کہ در شعر سعدی نگاہ
کہ جون شعر سعدی پہ دشمن نگاہ
ندارد بصد نکتہ نغز گوش
جو سو نکتے اچھے ہین سنتا نہین
جز این علتش نیست کان بد پسند
سوا اسکے کچھ علت اس مین نہین
نہ مخلوق را صنع باری سرشت
جہان اوسکی صنعت سے جو ہی بنا
نہ ہر چشم و ابرو کہ بینی نکوست
نہ ہر آنکھ ابھون اچھی کر تو خیال

برون با تو دارم درون با خدای
تو جانے ہے ظاہر پہ باطن خدا
تصرف مکن در کژ و راستم
نہ رکھ کام کچھ ٹیڑھے اور سیدھے سے
کہ حمال سود و زیان خودم
کہ ہون نفع نقصان مین اپنا اوٹھا
خدایم بسیر از تو دانا ترست
خدا میرا تجھسے ہے عالم سوا
کہ بینم بجرم از تو چندین عذاب
گناہون پہ کیون تجھ سے دیکھون عذاب
یکی را بدہ می نویسد خدای
تو فوراً خدا ایک کی دس لکھے
بہ بینی زدہ عیبش اندر گذر
تو دس عیب سے اوسکے کر در گذر
جہانی فضیلت برآور بہ ہیچ
ہنر اتنے اوسکے ملامت سبھی
بہ نفرت کند واندرزدن تباہ
بہ نفرت کرے جو خیال تباہ
چو بزہ بہ بیند برآرد خروش
کرے غل خطا اک جو دیکھے کہین
حسد دیدۂ نیک بینش بہ کند
گئے ڈاہ سے دیدہ نیک بین
سیاہ و سفید آمد و خوب و زشت
سپید اور سیہ ہے بھلا اور برا
بخور پستہ مغز و بینداز پوست
تو کھا مغز پستے کا اور پوست ڈال

۱ بمعنی ظاہر ۱۲
۲ بمعنی باطن ۱۲
۳ ای درست اندازی ۱۲
۴ یعنی انسان نہ جزا ۱۲
۵ بخشندہ ہر سزا ۱۲ بمعنی ای بہتر ۱۲
۶ بروا زندہ ۱۲
۷ ای بمعنی اسیر ۱۲
۸ ظاہر بین ۱۲
ای نیکی قلیل را ما الم بسیار باید داشت ۱۲
۹ بمعنی باطن ۱۲
۱۰ بمعنی نادر ۱۲
۱۱ یعنی اگر از خالق رکن تعظیم ناقص میشود
۱۲ یعنی ہمہ اینہا را خالق برحق آفریدہ است ۱۲
۱۳ یعنی نیکی ۱۲
۱۴ بمعنی پھلای

باب هشتم در شکر

یہ ہے آٹھوان باب شکر ای فضا

نفس می نیارم زد از شکر دوست
نہ کرسکتا ہون کچھ مین شکر خدا
که شکری ندانم که در خورد اوست
کہ شکر اوسکے لائق کا جا تو نین کیا

عطائیست هر موی از و بر تنم
ہے ہر بال تن پر مرے اک عطا
چگونه بهر موی شکری کنم
تو ہر بال پر شکر ہو مجھ سے کیا

ستایش خداوند بخشنده را
سراہون نہ کیون ایسے بخشندی کو
که موجود کرد از عدم بنده را
کیا بود نابود سے بندے کو

کرا قوت وصف احسان اوست
کسے تاب تعریف احسان کی
که اوصاف مستغرق شان اوست
نہین تھا جب اوسکی کچھ شان کی

بدیعی که شخص آفریند ز گل
وہ آدم کو مٹی سے پیدا کرے
روان و خرد بخشد و هوش و دل
دہی جان اور عقل اور ہوش دی

ز پشت پدر تا بپایان شیب
ہوا جب سے پیدا بوڑھاپے مین بھی
نگر تا چه تشریف دادت ز غیب
بزرگی تجھے غیب سے کیسی دی

چو پاک آفریدت بهش باش و پاک
تجھے پاک پیدا کیا رہ تو پاک
که ننگ است ناپاک رفتن بخاک
کہ ہے شرم ناپاک جانا بخاک

پیاپی بیفشان از آئینه گرد
تو گرد ہمیدم صاف آئینہ اب
که مصقل نگیرد چو زنگار خورد
نہو صاف کھا جائے زنگ اوسکو جب

نه در ابتدا بودی آب منی
نہ تھا ابتدا مین تو آب منی
اگر مردی از سر بدر کن زنی
نکال اپنے سر سے غرور اور منی

چو روزی بسعی آوری سوی خویش
لگے ہاتھ کوشش سے روزی اگر
مکن تکیه بر زور بازوی خویش
نہ تکیہ کبھی زور بازو پہ کر

چرا حق نمی بینی ای خود پرست
تو پہچان حق کو نہ مغرور رہ
که بازو بگردش در آورد دست
کسے تاب گردش جو دے ہاتھ کو

چو آید بکوشیدنت خیر پیش
جو خیر اپنی کوشش سے تو ہاتھ لا
بتوفیق حق دان نه از سعی خویش
تو حق سے سمجھ تیری کوشش ہے کیا